MALA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE"
SVEZAK VII.

HRVATSKA POVIJEST.

TREĆI DIO:

OD GODINE 1790. DO GODINE 1847.

NAPISAO

FERDO ŠIŠIĆ.

U ZAGREBU.
IZDALA „MATICA HRVATSKA"
1913.

www.crohis.com

Marija Dilber poklanja Mirovnom domu „Dubrava" 1969

HRVATSKA POVIJEST.

TREĆI DIO:

OD GODINE 1790. DO GODINE 1847.

Mirovni dom „Dubrava" - Zagreb

NAPISAO

FERDO ŠIŠIĆ.

NAGRADJENO IZ ZAKLADE IVANA NEP. DRAŠKOVIĆA ZA GOD. 1911.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU
1913.

SVETOJ USPOMENI

HRVATSKIH NARODNIH PREPORODITELJA.

PREDGOVOR.

Ovaj treći dio moje „Hrvatske povijesti" obuhvata doba od godine 1790. do 1847. U njemu dakle prikazani su dogadjaji, koji čine jednu suvislu epohu u našem narodnom životu od onoga časa, kad se kraljevina Hrvatska sama od svoje volje tješnje udružila s kraljevinom Ugarskom, pa do dana, kad se ona opet odlučila da ovu tješnju vezu prekine. Dalnje dogadjaje sve do revizije hrvatsko-ugarske državopravne nagode od godine 1873. prikazat ću u četvrtom zaključnom dijelu. Taj će dio podjedno imati još i dva dodatka; u prvom ću saopćiti hronološki pregled dogadjaja hrvatskih od 1873. do u najnovije dane, a u drugom ocrtat ću u jednoj cjelini sve ono, što se tiče grada Rijeke i riječkoga pitanja.

Što sam ovaj treći dio obradio iscrpljivo i podrobno, (a tako ću i četvrti) držim, da će mi svatko odobriti, a to tim više, što sam se poslužio u prvom redu obilnom i dosle posve nepoznatom arkivalnom gradjom. Svakako je potrebno, da se potanje znade, kako je postala moderna Hrvatska i one intelektualne i političke ideje, u kojima ona danas živi.

Ferdo Šišić.

www.crohis.com

ČETVRTO DOBA.

(OD GODINE 1790. DO DANAS.)

Kraljevi iz kuće Habsburško-lotarinške.

I.

*Leopold II. i sabori od 1790. i 1791. Prvi sukobi izmedju Hrvata i Magjara.**

(1790.—1792.)

Najnovije doba hrvatske historije, koje teče od smrti cara Josipa II. (20. februara 1790.) dalje sve do danas, ispunjava u bitnosti svojoj pored provedbe modernih reforama, te probudjenja političke narodne svijesti, kao i preporoda moderne književnosti hrvatske, zapravo neprekidni niz sada slabijih, a sada opet snažnijih sporova izmedju naroda hrvatskoga i naroda

* Pored sveukupne meni pristupne štampane gradje i literature o tom predmetu poslužio sam se poglavito još i obilnom arkivalnom gradjom iz zagrebačkih arkiva (zemaljskoga, županijskoga, akademičkoga, nadbiskupskoga i kaptolskoga), te budimpeštanskih (zemaljski i muzealni) i bečkih (tajni državni i naročito policajni kod nutarnjega ministarstva). Razumije se s obzirom na opseg knjige upotrebljeno je tek ono, što mi se činilo, da je bitno i odlučno po dalji razvoj stvari. Ovo vrijedi za sva poglavlja ove moje knjige, u koliko nijesam gdjegdje dodao i još koji arkiv napose ili koju štampanu radnju s razloga, da na njih upozorim čitatelje.

magjarskoga. Bilo je doduše već i prije toga oštrih sukoba izmedju oba naroda, što je djelomično ležalo zapravo u naravi same ugarsko-hrvatske državne veze, a djelomično i u nacionalnoj opreci; no to se tek izuzetno dogadjalo, tako da se s punim pravom moglo krajem XVIII. vijeka govoriti o sedamstogodišnjem hrvatsko-magjarskom prisnom prijateljstvu i savezništvu.

Potrebno je stoga, da se, prije negoli progovorimo o hrvatsko-magjarskom gloženju, točno upoznamo i s razlozima ove sedamstogodišnje pojave.[1]

Hrvate i Magjare spajala je u prvom redu vjera katolička. I Hrvatska i Ugarska postavši kršćanskim državama dugo su kolebale izmedju istočne i zapadne crkve. Nadbiskup spljetski i njegovi sufragani po dalmatinskim otocima i gradovima priznavali su, možda sve do prve četvrti X. vijeka, carigradskoga patrijara svojom crkvenom glavom, dakle su bili u raskolu s Rimom; poslije toga vremena pak smatrali su latinski (dalmatinski) popovi rad svete braće Ćirila i Metoda, a i hrvatsku glagolašku crkvu i njen istočni obred heretičnim sve do Zvonimira (1076. do 1089.).[2] Prvo krštenje Magjara opet uslijedilo

[1] Gledaj o tom umni sastavak prof. Vjek. Klaića u „Hrvatskoj“ 1906. br. 75, 82, 83.

[2] 25. jan. 1075. piše papa Grgur VII. očito o državi Hrvatskoj: „Est enim non longe a nobis provincia quaedam opulentissima iuxta mare, quam viles et ignavi heretici tenent...“ (Gl. Vjest. arheol. hrv. društva Nova Serija 1903—4. Zgrb 1904. str. 156. Svako drugo tumačenje

je iz Carigrada, a tek sv. Stjepan provede uz političko državno još i jedinstvo zapadne crkve. Da je Ugarska konačno pristala uz istočno-pravoslavnu crkvu, bila bi se tijekom stoljeća nesumnjivo prometnula u slavensku državu, baš onako, kako se to zbilo u Bugarskoj; da se opet Hrvatska priklonila istoj crkvi, ne bi se možda nikad izgradila bila razlika izmedju Hrvata i Srba, već bi se oba plemena valjada još pred kraj XI. vijeka stopila u jedan politički narod s jednim etničkim imenom, bilo hrvatskim, bilo srpskim. Ali Ugarska i Hrvatska odlučile su se nakon definitivnoga raskola u kršćanskoj crkvi (1054.) zauvijek za zapadnu crkvu i Rim, a time bješe i za čitavo docnije vrijeme jasno označen pravac i put, kojim je morala poći historija njihova; magjarstvo spaslo se od poslavenjenja, dok se hrvatstvo kroz vijekove znatno udaljilo od najbliže im susjedne braće Srba.

Tim, što su hrvatski kralj Dmitar Zvonimir i ugarski kralj Ladislav I. odlučno pristali uz Rim i papu, nijesu samo svoje države priveli u kolo zapadno-evropskih naroda i u sferu latinske kulture, već su zapravo omogućili docniju zajednicu izmedju njih, a čini se, da je kod toga čina igrala posredujuću ulogu sama sveta stolica, koja se baš u ono vrijeme, za velikoga pape Grgura VII., podigla kao treća vlast izmedju zapadno-rimskoga

je po mom sudu pogrješno). Toma arcidjakon spljetski piše još oko 1266. za sv. Metoda: „Dicebant enim (latinski dalmatinski popovi) goticas literas (= glagolica, ili kako drugi hoće ćirilica) a quodam Methodio heretico fuisse repertas“. O. c. 154.

(njemačkoga) i istočno-rimskoga (bizantinskoga) carstva. Rimske pape naime nastojale su u namjeri, kako bi osujetile svako zbliženje izmedju oba imperija, da urede neke vrste obrambeni savez od onih manjih naroda i država, što su se medju oba carstva nalazile, a kojima je prijetila pogibao, da podlegnu budi jednom budi drugom. Pridruženjem zapadno-evropskoj kulturnoj sferi Hrvatska i Ugarska prigrliše *latinski jezik*, koji je druga spona, što je čvrsto vezala oba kraljevstva, dapače latinski je jezik sve to većma preotimao maha ne samo u javnom službenom životu, nego i u privatnom općenju inteligencije kako hrvatske tako i magjarske. Već ta dva faktora, *zajednička vjera* i *zajednički* zvanični *jezik*, bili su sami po sebi podobni, da održe u skladu dva inače tako inorodna naroda, kao što su to bili slavenski Hrvati i uralo-altajski Magjari.

Medjutim kroz stoljeća pridošla su još i dva nova osobito važna faktora, koji još većma izgradiše hrvatsko-magjarsku zajednicu. To su u prvom redu *staleški interesi* plemstva i svećenstva, naročito višega. Upravo kod toga nam se najjasnije prikazuje bit hrvatsko-magjarske državne veze. *Plemstvo hrvatsko naime imalo je pored svih onih prava i privilegija, što ih je posjedovalo ugarsko, još i svojih posebnih.* Od tih posebnih prava i privilegija, kasnije prozvanih „municipalnih prava" (municipalia iura et statuta regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae) nastao je neki, da tako kažemo, *višak*, po kojemu je

Hrvatska u opsegu zemalja krune sv. Stjepana postala nešto osobito, tako reći nešto više, nego li je bila sama Ugarska. Hrvatski staleži naime, a po njima i hrvatsko kraljevstvo, jer su ga u to doba jedino oni reprezentovali, a prema tome i činili „regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae", — imali su sve što i ugarski, a povrh toga još i *nešto svoga, nešto zasebnoga*, čega ugarski nijesu posjedovali. To nam medju ostalim brojnim ranijim svjedočanstvima dokazuje i instrukcija, što ju je hrvatski sabor u Varaždinu 1. juna 1722. dao svojim poslanicima, kad su polazili na požunski sabor u poslu pragmatičke sankcije, a u kojoj se kaže: Vi ćete tražiti (od kralja) potvrdu svih prava, koja se tiču ovih kraljevina (Hrvatske i Slavonije), a suviše još i potvrdu javnih prava Ugarske, u koliko su podijeljena u prilog našim kraljevinama.[1]

Konačno četvrti faktor, koji je osobitom snagom podržavao i jačao sklad izmedju Hrvata i Magjara bješe *zajednička obrana* od spoljašnjih

[1] „Libertates horum quoque regnorum (sc. Dalm., Croat. et Slav.), articulos et constitutiones approbatas atque diplomata regia quatenus emanata tenebunt et manutenebunt, ipsorumque observationem et effectuationem solicitabunt, neque se ab illis ullo puncto avelli patiantur, praeterea ut iura ecclesiastica iuxta horum regnorum etiam statuta et consuetudines protegantur, laesa autem reparentur, curam habebunt; publicis quoque regni Hungariae iuribus et libertatibus atque diplomatibus divorum regum in favorem etiam horum regnorum emanatis inhaerebunt. "Sabor. zapis. (Prothocolla) u hrv. zem. arkivu u Zagrebu.

zajedničkih dušmana. U starije vrijeme bila je to Venecija, koja je još od IX. vijeka osporavala Hrvatima vlast nad dalmatinskim gradovima i otocima, ili bolje reći vlast nad Jadranskim morem. Medjutim još se jače istakla potreba zajedničke obrane, kad se Turci prikučiše ugarsko-hrvatskim medjama. U Beogradu i Jajcu bore se složnim silama hrvatski i ugarski, dapače i srpski junaci; „Sibinjanin Janko“ u narodnoj pjesmi prikazuje se kao sin jedne Srpkinje, dok ugarski Kisek brani Hrvat Nikola Jurišić, kao što je i za ugarski Siget izgubio glavu Hrvat Nikola Zrinski sa svojim hrvatskim drugovima. Kod Zrinskih nastaje kao pravilo, da su ih smatrali „ambarum patriarum defensores“, to jest dobrim sinovima obiju domovina, i Hrvatske i Ugarske, pa tako se i zgodi, da je Nikola Zrinski († 1664.) postao glavni stariji magjarski pjesnik, čije pak djelo prevodi na hrvatski brat mu Petar, ali tako, da ono „magyar“ originala pretače u „Hrvat“. Najjače se oprobalo tijesno prijateljstvo hrvatsko-magjarsko u borbi s Nijemcima, odnosno u borbi s Austrijom. Ta borba bješe najžešća i najdulja. Za nje postade veza hrvatsko-ugarska najtješnja, a sve poradi obrane zajedničkoga blaga, starodrevnoga ustava, od bečkoga centralizma i germanizacije. Ovo je zbliženje konačno urodilo i time, da su se Hrvati krajem XVIII. vijeka konačno sasvim tijesno svezali s Magjarima.

U to pak doba bile su opće prilike ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj, veoma nepovoljne. Nekoć tako jako, prostrano i ugledno kraljevstvo

hrvatsko bijaše sada ostatak jedne sredovječne od tisuću nevolja oslabljene zemlje, koja je živjela jedino od uspomena, jer joj je zakonitu samostalnost i stari ustav sve to jače gazio, kljaštrio i ugnjetavao austrijski apsolutizam. Narod sam bješe zapravo skupina od nekoliko hiljada privilegovanih ljudi („šljivara“), pored stotine tisuća bespravnoga i potisnutoga ljudstva, dok mu se visoko plemstvo potpuno otudjivalo jezikom i običajima.[1] Gradjanstvo pak, ponajviše njemačkoga podrijetla, bijaše u svojim gradićima nesvjesno i naivno, jer u to doba nema lijepa i brojno napučena glavnoga grada, koji bi od svih bio priznat kao narodno središte.[2] Oni spomenuti privilegovani Hrvati opet bijahu jedno društvo bez pravih uvjeta blagostanja, koje je sa svojim zastarjelim uredbama, neugladjenim i primitivnim navikama, nazadovalo i tako reći kretalo ususret propasti; oni bijahu jedno zaostalo i osiromašeno društvo, kojega su svikoliki materijalni, moralni i duševni interesi ostali na istoj visini, na kojoj su se nalazili još u XVII. stoljeću. Zemlja sama u rukama nekolicine tudjinskih velikaša, naročito u Slavoniji, a sputana feudalnim institucijama, slabo je davala prihoda,

---

[1] Prema službenom popisu od god. 1805. brojila je civilna Hrvatska i Slavonija 762.172 žitelja, a od toga 19.740 plemića. Krajina brojila je 474.567 žitelja, dakle ukupno današnja Hrvatska i Slavonija 1,236.739 žitelja; (danas iza ravno sto godina broji 2,800.000 duša) i od toga ukupnoga broja bilo je (1805.) ukupno 1.129 svećenika svih konfesija.

[2] God. 1805. brojio je Zagreb oko 8.000 žitelja (danas 80.000), a od toga do 3.000 plemića i svećenika.

ili je ležala neobradjena ; industrija i trgovina bijahu prepuštene potpunom zastoju ; znanost i umjetnost drijemale su većim dijelom po gdjekojim svećeničkim kutovima, ili ih uopće još ni bilo nije, dok su škole bile ne rijetko mjesta za duševno zaglupljivanje. Dašto, kod svega toga igrao je latinski jezik prvu ulogu, jer je hrvatski u javnom životu bio u glavnom zanemaren ; dapače kad bi tkogod u kućnom životu ili na društvenim sastancima govorio kajkavštinom, onda mu je svaka četvrta, peta riječ bila latinska, a u nekim krajevima kadšto i njemačka. Treba odista istaknuti : u to je tužno doba narod hrvatski jedno besvijesno i uspavano društvo, kojemu je gusta pomrčina zastirala svaki duševni život, tako da je pored rijetkih izuzetaka sve bilo kao okamenjeno. Iz ovoga mrtvila probudiše ga političke težnje cara Josipa II. i istup preporodjenih Magjara.

Vladanje cara Josipa II. polazna je točka, kod koje se rastaju feudalna i moderna Habsburška monarhija. Jer teorije o „prosvijetljenom apsolutizmu", kojima bješe car Josip tako gorljivim apoštolom, bile su uzrokom političkom i nacionalnom pokretu, koji postade temeljnom idejom, što je odsada dalje pokretala sve zemlje i narode od Krkonoša do Save i mora, pa od Alpa do donjega Dunava i Karpata.

Kako Josip II. umre dne 20. februara 1790. ne ostavivši djece, naslijedi ga mladji brat **Leopold II.** (1790.—1792.), još od godine 1765. veliki vojvoda toskanski, te na dobru glasu kao mudar i za dobrobit narodnu zauzet vladar ; šta više, zna se

pouzdano, da je brata Josipa zabrinuto svjetovao, da vrati Ugarskoj i Hrvatskoj ustav. Medjutim bješe i Leopold, (općeno zvan „filozof"), racionalist i slobodoumnik, pa je i on u Toskani provodio znatnih državnih i crkvenih reforama, no kod toga nije se mašao one silovitosti, brzine i samovolje kao Josip II., već je sve to činio u sporazumu sa svojim narodom i glavnim mu predstavnicima. Vladanje samo u Habsburškoj monarkiji preuze u vrlo teškim prilikama. Rat s Turskom nije unatoč Laudonovim pobjedama davao povoljna izgleda, jer je Turska uglavila navalni savez s Pruskom (31. jan. 1790.), a obećale su sultanu pomoć još i Engleska i Holandija. Medjutim kud i kamo opasnije bješe nutarnje nezadovoljstvo naroda po isti opstanak monarkije, naročito pak nezadovoljstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj, gdje je ono smrću carevom potpuno preotelo mah ne videći više pred sobom nikakih zapreka. Dapače ovdje je smrt Josipova pozdravljena velikim ushitom, jer se u prvi kraj općenito držalo, kao da je sada nestalo svake pogibli za ustav ugarski i hrvatski. „Magjarsko plemstvo obuze ujedared neka patriotska vrtoglavica, pa su svi htjeli da budu patrioti, kaže savremeni Hrvat Adam grof Oršić ; dali su sebi krojiti haljine po staro-magjarskom načinu, a i žene uzeše oblačiti odijela magjarskoga kroja s krznom, a na glavu staviše čako ; nitko ne htjede, da inače govori negoli magjarski, a u H r v a t s k o j h r v a t s k i". Pored toga općenito se tražilo, d a s e s a z o v e s a b o r, a ako toga Leopold ne bi htio da učini, onda neka ga županije same sazovu na svoju ruku.

No Leopold poruči još iz Toskane, da će započeti svoje vladanje krunisanjem i da će odmah sazvati sabor, što je duhove malko primirilo. Novi vladar stigao je u Beč 12. marta. Treći dan potom (14. marta) izdade na Ugre i Hrvate proglas, u kojem im najavi, da je po smrti bratovoj na osnovu zak. čl. I. i II. od 1723. (to jest pragmatičke sankcije) zauzeo prijesto ugarsko-hrvatski, te da će staleže ostaviti u njihovim pravima i slobodi, što im ih daju ustav i zakoni, pa poradi toga da potvrdjuje Josipov proglas od 28. januara, ali s tim dodatkom, da će se glede onih reforama, kojih car nije povukao, a to su bili edikt o toleranciji i onaj o odnošaju izmedju gospodara i kmetova, napose raspravljati na saboru. Nekoliko dana docnije, 29. marta, odista sazove Leopold sabor za 6. juna u B u d i m na opću želju, budući da ondje nije bilo njemačke vojske. U sazivu izloži kao zadaću sabora izbor palatina, sastav inauguralne diplome, kraljevsku prisegu i krunisanje, te konačno istaknu, da će sam lično na nj doći. Uza sve to nije ogorčenosti na netom minuli sistem Josipov posve nestalo, što najjasnije dokazuje mnijenje Hrvata baruna Ignjata Magdalenića, da je neustavnim vladanjem Josipovim prestala zakonska moć pragmatičke sankcije i da je tako prekinut vez izmedju dinastije te Ugarske i Hrvatske, pa tako da su Magjari i Hrvati u pravu, da b i r a j u s e b i n o v u d i n a s t i j u, ili da uglave s Leopoldom n o v u g o v o r i n o v u i n a u g u r a l n u d i p l o m u, u kojoj će biti ustav i suverenost države, kao i prava staleža jasnije i izrazitije istaknuta negoli dosada.

Još na proglas Josipov od 28. januara odmah se sastadoše, iza višegodišnje stanke, županijske skupštine, da rasprave o svojim tegobama. Ove su skupštine protekle ponajviše veoma bučno, a neke dapače i vrlo burno. Ni u Hrvatskoj nije bilo raspoloženje bolje negoli u Ugarskoj.

Čim je Josip II. povukao svoje reforme, te narodu povratio stari mu ustav (28. jan. 1790.), nastade posvuda živahno protivunjemačko gibanje; carevi zemljomjeri (geometri) i ostalo njemačko činovništvo spase se bijegom u Kranjsku i Štajersku, dapače i sam ban-komesar grof Franjo Balassa, po pričanju savremenoga grofa Adama Oršića, uteče ispred bijesa mladeži ponesavši sa sobom sav arkiv svoga banovanja.[1] Istodobno vraćala se (privolom Josipovom od 18. febr.) kruna sv. Stjepana iz Beča u Budim. Osjećaje naroda hrvatskoga u to doba, najbolje karakteriše jedna anonimna pjesma, spjevana po načinu fra. Andrije Kačića štokavsko-ikavskim dijalektom.[2] Nepoznati stihotvorac opisuje jato sokolova, vitezova i mladih plemića, a izrijekom spominje baruna Ignjata Magdalenića, grofove Franju Vojkffyja, Adama i Ivu Oršića, kako polaze u Budim, gdje ih dočekaše djevojke, koje se u kolo uhvatiše, te one „od I l i r a dike vilovite, — izvedoše pisne glasovite. — S l o v i n k i n j a divno kolo vodi, — pak pripiva slovinskoj gospodi, — a najposlije svoj zemlji h r v a t s k o j, — oh da

[1] Danas se nalazi u narod. muzeju u Budimpešti.

[2] „Pisma od plemenite čete Horvata u Budim za pohodit svetu krunu odlazećih. Ispisana po G. K. u Zagrebu 1790."

rečem bolje iliričkoj". U tom kolu djevojke Budimkinje srdačno pozdravljaju „gospodu virne stražare — svete krune, od Hrvata dane", želeći im vazda sreću na oružju i dobro zdravlje od Boga. U Budim stiže kruna sv. Stjepana 21. februara, dakle dan poslije Josipove smrti.

Malo dana potom sastadoše se i hrvatske županije na generalnu skupštinu. Od svih je najzanimljivija županija zagrebačka, koja se sastala 2. marta. U taj se čas već saznalo za smrt carevu, pa se pod dojmom toga dogadjaja i kretao smjer raspravljanja. Kako je dokinućem županija još od 1784. i odrekom Nikole Škrlca od časti velikoga župana bilo to mjesto prazno, predsjedao je prvi podžupan Ivan Jurinić, koji je u taj čas već bio u položaju, da javi skupštini, da je dopisom ugarskoga namjesničkoga vijeća (to jest ugarske vlade) Nikola Škrlec opet uspostavljen na osnovu Josipova reskripta od 28. januara, što bi burnim oduševljenjem pozdravljeno. Iza toga je županijska skupština upravila na ugarsko namjesničko vijeće predstavku, u kojoj uznositim riječima izriče beskrajnu radost svoju, što je pokojni vladar svojom posljednjom voljom vratio „Ugarsku samoj sebi i što je to htio da zasvjedoči pred nama, našim potomcima i pred čitavom Evropom." No beskrajnu radost njezinu smućuje misao, da joj sreća nije potpuna. „Još pale one rane, što nam ih kroz pet godina zadade grof Franjo Balassa, koji nije poštivao ni vjere, ni poštenja, ni države, niti povjerene mu domovine. Dapače nedavno, još prije no je stigla vijest o carevoj smrti, požurio se u Beč,

da Leopolda II., koga svatko hvali, ispuni sumnjom spram najboljih rodoljuba, a osobito protiv nas. Njegovi su grijesi tako teški, da naš vapaj: trebamo novog bana, dopire do zvijezda, a to samo s tim više, što su dosele dobivali plemići ovu čast jedino na preporuku staleža i redova hrvatskoga sabora, a ožive li nam stara prava, bit će grof Balassa i onako kao uzurpator nezakonit". Sada se nabraja duga čitulja Balassinih nasilja i zlodjela, a onda se nastavlja: „Ali nama ne treba samo ban, nama treba i protonotar, pa zbog toga treba da se sastane hrvatski sabor još prije ugarskoga". Za bana pak preporuča županija zagrebačka, medju ostalima i grofa Ivana Erdödyja. No istodobno se i neke ugarske županije zabaviše hrvatskim poslovima. Tako je županija Arva, ispod Tatre, razaslala cirkular, u kojem se kaže medju ostalim, da je nužno, da bude odnošaj s Hrvatskom što tješnji, pa stoga, neka ona ne šalje samo poslanike svoje na sabor (zajednički), već neka daje na njemu i sanirati svoje povrede, dok je vesprimska stvorila zaključak, da treba u sve urede uvesti magjarski jezik po uzoru kulturnih naroda; „u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji neka ostane latinski, dok ne nauče magjarski. Kad su nam mogli nametnuti tudji jezik, ne može se ni nama kratiti to naše pravo; jedino kod suda i u crkvi neka ostane latinski jezik."

Malo potom primi Leopold ostavku grofa Franje Balasse (21. marta), s motivacijom, da Hrvatskoj treba vojnička ličnost kao ban, pa imenova po

predlogu zagrebačke županije i na privatnu preporuku biskupa zagrebačkoga Maksimilijana Vrhovca[1], i zagrebačkoga župana Nikole Škrlca[2], tada vodje hrvatskoga plemstva, dne 31. marta grofa Ivana Erdödyja banom (1790.—1806).[3] Skoro poťom imenova Leopold biskupa Vrhovca svojim komesarom (12. aprila), te ga podjedno ovlasti, da sazove hrvatski sabor za 12. maja i da na njemu instalira novoga bana.

Još prije negoli je taj kraljev otpis stigao u Zagreb, sastala se ponovno županija zagrebačka na glavnu skupštinu (15. aprila), kojoj je prvi puta opet predsjedao Nikola Škrlec kao obnovljeni

[1] Maksimilijan Vrhovac rodio se 23. nov. 1752. u Karlovcu. Ponajprije posveti se vojničkom staležu kao i otac mu, no onda ga ostavi, te podje u sjemenište zagrebačko, bečko i bolognsko, te se 1774. vrati u Zagreb kao doktor teologije. G. 1775. bješe zaredjen, te postade rektor u sjemeništu u Zagrebu, a radi slobodoumnih ideja imenova ga car Josip II. 21. aug. 1787. biskupom zagrebačkim. Umr'o je 16. dec. 1827.

[2] Nikola Škrlec rodio se od oca Sigismunda, predsj. sudb. stola, god. 1731., valjda u Zagrebu, kao potomak još 1608. nobilizirane turopoljske porodice. Prve nauke učio je u Zagrebu, a onda nastavi nauke u Beču, gdje mu učitelj bješe kanonik Balt. Krčelić, Bologni i ugarskom Jegru (Eger). God. 1755. stupi u službu županije zagrebačke, te bi iza raznih služba imenovan njezinim vel. županom 1782., te je kao takav izuzevši jozefinsko doba od 1784. do 1790. i umr'o u Zagrebu 29. jan. 1799.

[3] Ivan Erdödy, sin Gjure Erdödyja, rodio se god. 1760.; postade car. kr. komornikom, onda pravim tajnikom savjetnikom i vijećnikom ugar. namjesničkoga vijeća, te vel. župan Zvolenskim. Banom ostade od 1790. do smrti 23. marta 1806. Ostavio je sinove Aleksandra, Petra i Žigmunda.

župan, da opravi restauraciju. Svečana deputacija pošla je po nj u biskupsku polaču, te ga doprati u dvoranu, gdje bi od ukupnoga plemstva burno pozdravljen. Zapremivši mjesto velikoga župana, izreče Nikola Škrlec vrlo značajan govor. Ponajprije sjeti plemstvo nemilih dogadjaja prošlih godina, naime kako je odstranjena čast velikožupanska, pogaženi bili zakoni, uvedene tudjinske uredbe i „egzotičan jezik", no podjedno istaknu, da se zapravo takove težnje od strane egzekutivne vlasti (to jest bečkoga dvora) pokazaše već od vremena Karla III., tako da se stvorio pravi sistem mimoilaženja vlasti legislativne ili sabora. Zato treba, „da se nerazrješivom vezom sjedinimo sa Ugarskom, onda ne će više vlast egzekutivna moći prelaziti svojih granica". Stoga bi trebalo, da se uredi „vrhovni senat kraljevine" (naime i Ugarske i Hrvatske), koji bi bio izravno u vezi s vladarom, ali tako, da se ništa ne može bez privole čitavoga senata učiniti; nadalje treba da se županski čin obnovi, kaki je bio u doba Andrije II.; da uopće pojedinac ništa ne može sam da odredi i konačno treba, da i egzekutivna vlast bude odgovorna legislativnoj; „pa kad sve to bude tako uredjeno, reče Škrlec, tada ne će više nikaka pogibao zaprijetiti našem ustavu od egzekutivne vlasti, i to ni od njezinih izravnih, ni od neizravnih pomagača . . ." „Ovo je moje privatno mišljenje, kako da se ustav usavrši i obez-

bijedi na narednom saboru (naime budimskom)“, no već ga sada iznosi, jer želi, da se o njemu plemstvo sporazumije do budućega hrvatskoga sabora (od 12. maja), na kojem će u tom smjeru staviti predlog. Poslije ovoga živahnim povladjivanjem popraćena govora opravljena bi restauracija: za prvoga podžupana izabran bi sinovac županov Adam Škrlec, za drugoga Pavao Thausz, a bilježnikom Petar Komaromy.

Malo potom, dne 24. aprila, sastala se i križevačka županija pod predsjedanjem župana Aleksandra Szécsena u glavnu skupštinu. I ona zatraži, kako bi obezbijedila ustav i slobodu, neka se na saboru hrvatskom uznastoji oko toga, da se hrvatsko-slavonske županije što tješnje združe s ugarskima.

Medjutim se uze hrvatsko plemstvo spremati na željno iščekivani sabor, koji je biskup Vrhovac kao kraljevski komisar urekao za 12. maja. Na taj su po posljedicama vrlo važni sabor došli od biskupa zagrebački Vrhovac, senjski Ježić i križevački Josafat Bastašić, dok se ispričaše i poslaše zamjenike djakovački Mato Krtica i pečujski grof Pavao Esterházy. Zastupani bijahu i kaptoli zagrebački, senjski, čazmanski i križevački, dok su lično došli od velikaša pored ostalih grof Antun Pejačević, grof Petar Sermage, grof Adam Oršić, barun Ignjat Magdalenić, barun Josip Kulmer, župani zagrebački Nikola Škrlec, varaždinski Aleksandar Erdödy, križevački Aleksandar Szécsen, požeški grof Josip Erdödy, srijemski i podjedno gubernator riječki grof Ivan Szapáry, te turopoljski

komeš Franjo Pogledić, dok neki drugi, kao barun Josip Prandau iz Valpova, i grof Teodor Batthyány iz Ludbrega poslaše svoje zamjenike, te se ispričaše. Županije su zastupali, zagrebačku podžupan Adam Škrlec i bilježnik Petar Komaromy, varaždinsku podžupan Ivan Jurinić i Gašpar Švagelj, križevačku podžupan Ludovik Marić i bilježnik Josip Mračić, požešku podžupan Filip Strižić i sudac Karlo Odobašić, virovitičku drugi podžupan Antun Adamović i Karlo Delimanić, a srijemsku drugi podžupan Josip Koczo i Josip Posavac. Gradove konačno zastupahu, Zagreb načelnik (sudac) Nikola Babočaj i Pavao Hajnović, Varaždin načelnik Ladislav Gregorić i odvjetnik Antun Kirchholz, Križevce načelnik Josip Ferbarić i senator Josip Popović, Koprivnicu načelnik Mihajlo Horvat i senator Josip Ranško, Karlovac načelnik Ivan Kovačić i senator barun Josip Dietrich, Senj Matija Demeli i Josip Mihoć, a Požegu senator Josip Saračević. Iz ovoga se vidi, da je Slavonija isto tako zastupana bila na hrvatskom saboru, kao i Hrvatska. Sabrani staleži i redovi posjedali su oko dugačkih stolova, dok je kod prvoga sjedio kao predsjednik najprije biskup-komesar Vrhovac, a onda poslije instalacije redoviti predsjednik saborski, ban Ivan Erdödy.

U oči sabora, u utorak 11. maja, pošla je sjajna deputacija saborska u susret novom banu do Maksimira, gdje je pod šatorom, za tu svrhu priredjenim, pozdravio grofa Ivana Erdödya zanosnom besjedom podžupan zagrebački Adam Škrlec, istak-

nuvši, da kao što teški bolesnik odahne od muka uz brižnu njegu vještoga liječnika, tako da je i ova kraljevina oživjela, kad joj je on dan za bana. On će sada izvidati domovini ljute rane, što joj ih zadade „egzotično" komesarstvo ne poštivajući zakone, a to s tim prije, što je novi ban ne samo sin tako odlične i po Hrvatsku tako zaslužne porodice, već naročito stoga, što je najbolje pokazao ustavnu svijest svoju, kad nije htio za Josipova vladanja ni pred oružanom silom popustiti, te poći na sjednicu županije varaždinske, gdje je trebalo na nezakonit način dopustiti caru regrute i porez, jer je to samo kompetencija sabora. Podžupan Škrlec svrši molitvom Gospodu, da ga dugo poživi na ures, utjehu i zaštitu domovine. Sjutradan pošla je i opet svečana deputacija po kraljevskoga komisara biskupa Vrhovca, koji dade u saboru najprije pročitati dekret o svom imenovanju komesarom, da otvori sabor i da inštalira novoga bana, koga odmah već sada jednoglasno prihvatiše i isklicaše kapetanom kraljevine, to jest vojničkim glavarom hrvatskim. Potom je pošla sjajna deputacija po bana, da ga uvede u sabor. Kad ban udje u sabornicu, burno bi pozdravljen. Prvi čin instalacije bješe, da je glasno pročitan dekret od 31. marta, kojim se imenuje banom Ivan Erdödy, a onda izreče biskup-komesar sjajno pozdravno slovo, te podjedno zamoli bana, da bi pomogao napaćenoj domovini, koja mu se sada predaje. Iza toga položi ban pred staležima prisegu, da će se vjerno držati ustava i zakona, našto ga plemstvo tri puta digne sa stolicom u vis kliknuvši tri puta „vivat".

Zahvalivši se potom staležima kratkim govorom ban podjedno odabere za podbana Antuna Bedekovića, našto je biskup Vrhovac pozvao nazočne na misu zahvalnicu u crkvu sv. Marka. Idući u crkvu, nosila su pred banom dva plemića kapetansku zastavu i bansko žezlo. Misom zahvalnicom svrši se instalacija.

Sutradan 13. maja, kao na blagdan Uzašašća Hristova nije se obdržavao sabor, pa tako nastavi normalni rad svoj u petak 14. maja. Ponajprije bi izabran D o n a t L u k a v s k i saborskim protonotarom, to jest čuvarom pečata kraljevine i ključeva od onoga sanduka u zemaljskom arkivu (cista regni), u kojoj su se čuvala privilegija Hrvatske. Iza toga obnovljen bi b a n s k i s t o l izborom njegovih prisjednika i ostaloga činovništva pod predsjedništvom banovim,[1] te podjedno zaključeno, da odsele ima banski stol stalno ostati u Zagrebu. Nakon što je ban pročitao otpis kraljev, kojim se banu opet vraća od cara Josipa oduzeta banska krajina (glinska i petrinjska regimenta), a onda otpis, kojim

[1] U to je doba b a n s k i s t o l (tabula banalis) sastavljen ovako: Predsjednik ban; osam prisjednika (assessores), grof Petar Sermage vrhovni školski inspektor kraljevine, grof Žigmund Vojkffy general, Antun Pullay zagreb. kanonik, Antun Bedeković podban, Donat Lukavsky protonotar, Franjo Kanotay, Franjo Dolovac, Franjo Tisztapataky. — Protokolist Stjepan Pomper, ekspeditor Matija Mihanović, šest bilježnika (iurati notarii), Ivan Crnčić, Pavao Špišić, Petar Tomić, Leopold Schutord, Josip Komaromy, Franjo Šimunčić. Sirotinjski zastupnik (advocatus pauperum) Ivan Gallyuff i sluga (famulus) Ivan Magdić.

se saziva sabor u Budim za 6. juna, odredi ban odbor s Nikolom Škrlcom kao predsjednikom, a medju ostalima s grofom Ivanom Szapáryjem županom srijemskim i riječkim gubernatorom, grofom Petrom Sermage, barunom Ignjatom Magdalenićem, pak podbanom i protonotarom kao članovima istoga odbora, da predlože saboru ablegate (poslanike) za budimski sabor, te da im ujedno izrade točne instrukcije. Predsjednik odbora, župan Nikola Škrlec, — koga tada svi smatrahu najumnijim političarom i u koga se svi pouzdavahu, a to samo stim više, što se nedavno (malo prije 14. aprila) vratio iz Budima u domovinu, — odmah još istoga dana sazove odbor na vijećanje, koji za nekoliko dana opravi svoju zadaću izradivši točnu i opsežnu instrukciju, te odabravši za gornju kuću (ili tablu) Nikolu Škrlca, a za donju zagrebačkoga podžupana Adama Škrlca i člana namjesničkoga vijeća Franju Bedekovića poslanicima kraljevine Hrvatske, odnosno njezina sabora.

Iz ove instrukcije nas zanimaju samo bitne političke točke, potrebne za razumijevanje narednih dogadjaja. Ponajprije imali su se po drevnom običaju hrvatski poslanici sa svim svojim ugarskim drugovima pozdraviti, a onda se za sebe, za velikog župana Škrlca, za biskupa zagrebačkoga, kao i za zastupnika zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola, te za nazočne gradske zastupnike iskazati predsjedništvu sabora, da su već na saboru u Zagrebu položili prisegu „da ne će na predstojećem saboru kraljevine Ugarske i pridruženih joj dijelova (in proxime celebrandis regni Hungariae partiumque eidem annexarum comitiis) ništa drugo ni javno ni tajno raditi, pisati ili govoriti osim onoga, što služi zakonitom (t. j. okrunjenom) kralju i kraljevini Ugarskoj, te njoj pridruženim stranama na čast i na očuvanje privilegija, napretka i slobode, te na vječno ojačanje ustava domovine i napokon na sve ono, što će smatrati, da služi na dobrobit jadnoga puka, te njegove koristi i potrebe; nadalje će se iskazati, da su prisegli, da će spriječiti svadje medju staležima, te da će vazda nastojati, da složnim silama unaprijede korist kraljevine Ugarske i njoj pridruženih strana, kao i korist svega onoga, što se odnosi na opću sreću; poradi toga oni će s ostalim ugarskim poslanicima složno i u ljubavi živjeti, skladno raditi, te se s njima slagati bez ikake primisli, dakako držeći se inače vazda strogo svojih instrukcija. No u općeno-javnim poslovima pokoravat će se većini glasova, ali ipak tako, da kroz to ne budu povrijedjena posebna prava kraljevine Hrvatske. Konačno se kunu, da za trajanja sabora ne će nikakih časti, odlikovanja ili nagrada primati ni od koga, a onaj, koji bi se o tu prisegu ogriješio, bit će stavljen pred banski stol.

Iza ove prisege instrukcija traži naročito od hrvatskih poslanika, da stupe u svim ustavnim pitanjima, koja se zajednički tiču Ugarske i Hrvatske u saobraćaj (communicabunt) sa svim ugarskim zastupnicima. Nadalje, ako bi ugarski zastupnici zapodjeli pitanje vjersko, i to sa slobodoumnijom težnjom, neka uzrade, da za Hrvatsku

ostanu netaknuti stari zakoni, kojim se isključuju nekatolici od prava posjeda, dapače i od slobodnoga ispovijedanja vjere, u prvom redu protestanti i kalvini ; u slučaju da Hrvati ne uspiju na saboru, bojali su se oni, koji su sastavili instrukciju, dakle u prvom redu sam Škrlec, „da bi se iz toga mogla poroditi svadja štetna po opće dobro“. Za slučaj pak, da se u kojem pitanju hrvatski poslanici ne bi mogli složiti s ostalima, onda neka se pod predsjedništvom banovim sastane hrvatska običajna konferencija (consueta conferentia croatica), koja će zaključiti, kakovo da se stanovište u saboru ima zauzeti. Budući pak da je Marija Terezija sve mimo sabora najprije osnovala kraljevsko hrvatsko vijeće, a onda ga dokinula i njegove poslove predala ugarskom namjesniškom vijeću, i opet mimo sabora, predložit će hrvatski poslanici saboru, da se dokine namjesničko vijeće i preuredi u „senat kraljevine“ (senatus regni), kao u zajedničku vladu, koja će pomnjivo paziti i bdjeti, da se sa strane egzekutivne vlasti ništa ne zgodi, što bi bilo u protimbi s ustavom i zakonima Ugarske i Hrvatske. U taj senat birat će svoje članove Ugri već na ovom saboru, a Hrvati, čim se kući vrate, na svom saboru. Ovi bi članovi imali ostati do idućega zajedničkoga sabora (diaeta). Ako se to možda ne bi odmah dalo provesti, onda će hrvatski zastupnici tražiti, da se namjesničko vijeće nanovo preuredi. No takav odnošaj izmedju Ugarske i Hrvatske treba da postoji tek dotle, „dok se natrag ne osvoje oni dijelovi Hrvatske, što ih sada imadu Turci i Mlečani

(t. j. zemlje do Vrbasa s Jajcem, i Dalmacija), tako da se uzmogne naći na okupu dovoljan broj županija za uredjenje posebnoga političkoga dikasterija (vlade) ; sve dotle pak, neka ovo šest županija prima naloge od namjesničkoga vijeća, kod kojega treba da se namjesti i razmjeran broj članova iz ovih šest županija. Sve se pak ovo mora uzakonjenjem (inartikulacijom) zajamčiti. Konačno neka traže, da se novačenje prepušta hrvatskom saboru, da se sjedini varaždinski generalat s materom zemljom, te da grad Senj bude izlučen iz Vojne Krajine i zastupan na zajedničkom saboru, a tako i Rijeka. Instrukcija svršava odredjenjem dnevnica za poslanike i protonotara po 6 for. dnevno, kao i 100 fr. putnoga troška tamo i natrag, i to na trošak županija zagrebačke, varaždinske i križevačke. Razumije se, velikaši polazili su o svom trošku na sabor, slavonske županije slale su svaka o svom trošku dvojicu zastupnika, a tako i kaptoli i kr. slob. gradovi.

No pored ove instrukcije, odbor još je izradio opširan spis (puncta constitutionalia etc.), očito da bude tumač samoj instrukciji. Tu se medju ostalim naročito još ističe, da se povećanje poreza za uzdržavanje vojske (contributio), koji se ravno daje kralju, mora u buduće raspraviti i prihvatiti isključivo na zajedničkom saboru i nigdje drugdje, no ipak tako, da se odijeljeno od ugarskoga uzima na dnevni red. Nadalje da bi trebalo osnovati u Budimu,

umjesto bečkoga ratnoga dvorskoga vijeća, *vrhovnu vojničku kuriju* (suprema militaris curia) za vojništvo, sastavljenu isključivo od Magjara i Hrvata, na čelu joj pak kapeten kraljevine, koji treba inače još i da bude član senata kraljevine, te odgovoran zajedničkom saboru. Vojska razmještena po Ugarskoj kao i po Vojnoj Krajini imala bi polagati u buduće prisegu kralju i *narodu Ugarske* (nationi Hungariae), hrvatska krajiška vojska opet kralju i *narodu hrvatskomu* (nationi Croatiae), a kroz to svetoj kruni ugarskoj ; u toj kuriji ima ban hrvatski da bude odličan član. Nadalje se ima njemački jezik iz Ugarske i Hrvatske sasvim odstraniti kao tudji, te u svim uredima uvesti latinski, dok u vojsci hrvatskoj ima da bude *komandovni jezik hrvatski.*[1] Isto se tako mora oktroirani urbar Marije Terezije urediti ustavnim putem na hrvatskom saboru i nigdje drugdje.

Opravivši povjereni mu posao odbor ga podastre saboru na raspravu, *koji ga odobri i jednoglasno primi.* Iza toga ostade sabor na okupu još koji dan dopustivši poslanicima i protonotaru, da na budimski sabor ponesu potrebne spise iz arkiva, ter zaključivši još, da se banu ima vlast i dalje u smislu prijašnjih zakonskih članaka smatrati *posve neokrnjenom*, te da ga ide plaća od 5000 for. ; bana pak imenovat

[1] „. . . latini idiomatis usu pro his regnis ultro quoque articulariter relinquendo, praeter *exercitium* militare, pro quo *nationale* idioma croaticum adhibeatur.“ Saborski spisi u zem. arkivu.

će *samo kralj na predlog hrvatskoga sabora*, a pripada mu pravo, da sabor hrvatski sazove, kadgod bi to opće dobro tražilo. Potom bi sabor dne 22. maja zaključen, a hrvatski poslanici podjoše u Budim na sabor.

Centralizatorne i germanizatorne tendencije cara Josipa II. urodiše kod Magjara, kako već naglasismo, nenadanim preokretom, koji se krepko odražavao u oduševljenju i ljubavi za magjarsku narodnost i magjarski jezik, dapače odmah se stalo pomišljati na to, kako da se magjarski jezik po uzoru Josipove germanizacije nametne svim žiteljima u zemljama krune sv. Stjepana. *Kao što ima samo jedan Bog i jedan kralj, tako treba da bude samo jedna država, jedan narod i jedan jezik od Karpata do Adrije*, — to bijaše politička ideja Magjara u to doba, a takovom ostade u bitnosti sve do danas.

Sabor, urečen za 6. juna, započe svoj rad tek u četvrtak 10. juna svečanom službom božjom. Već sjutradan 11. juna zapodjenuše Magjari u donjoj kući raspravu o magjarskom jeziku, koji je tada požnjeo prve svoje pobjede u Ugarskoj. Oduševljenje bilo je veliko i općenito, te se sa svih strana čulo, da *magjarska neovisna narodna država* može jezično samo magjarska da bude. U taj čas išlo se za tim, da se *saborski dnevnik*, kao i *raspravljanje vodi isključivo na magjarskom jeziku* i da se medjusobne poruke obiju kuća sastavljaju takodjer na magjarskom jeziku. Tome se predlogu

uzeše prvi opirati neki Ugri, koji nijesu znali magjarski, prigovarajući, da bi zbog uvedenja magjarskoga jezika u legislativnu vlast oni ugarski žitelji, koji ga ne znadu, postali u svojoj rodjenoj domovini u neku ruku „prognanici" (exules), dok su drugi, inače vješti magjarskom jeziku, govorili, da bi poradi općega razumijevanja i izvan Ugarske, bolje bilo izdavati saborske dnevnike latinskim jezikom. Potom se izjave i neki zastupnici slovačkih županija za latinski jezik, našto im biharski zastupnik Beöthy dovikne: „Ako ste prije mogli navući njemačku čizmu, možete sada magjarsku! Tko se povraća slatkoj majci (domovini), rado će naučiti njezin jezik". Sada se digoše Hrvati, Adam Škrlec i Franjo Bedeković. Škrlec reče, da će se ovaki zaključak vrlo bolno dojmiti hrvatskih staleža, jer bi na taj način svi oni, koji taj jezik ne znadu, bili isključeni od stvaranja zakona. Ako dakle magjarski staleži i redovi žele izdavati magjarskim jezikom dnevnik saborski, onda treba da ga izdaju kao autentični original još i na latinskom jeziku za porabu Hrvatske. Tomu se pridruži i Bedeković istaknuvši još naročito, da kraljevstvo hrvatsko s ugarskim oduvijek veže baš latinski jezik, na kojem su napisani svi zakoni, a odstrani li se on sada od javnih posala, to će kraljevstvo hrvatsko pored svih drevnih ugovora biti lišeno svoje zakonite zaštite. Privatno pak reče Bedeković istoga dana Magjaru Josipu Keresztesiju: „Magjarski jezik ne mogu primiti zato, jer je narod hrvatski isto tako drevan i korjenit kao i magjarski; a bila bi velika sramota, da s vremenom izgubivši svoj (hrvatski) jezik postane slugom Magjara". No Magjari ne htjedoše ni na Škrlčeve ni na Bedekovićeve razloge pristati, jer da već u prirodi same stvari leži, da ne mogu biti dva originala. Jedino bi se mogao, rekoše, svakoga tjedna izdavati prijevod za one, koji ne znaju magjarski. Na to pak digoše se zastupnici slavonski, te uzeše zahtijevati, da se prijevod izdaje svaki dan, onako kao što i magjarski tekst, našto Škrlec izjavi, da mu je sve jedno, da li svaki tjedan ili svaki dan, samo da se vjerodostojan prijevod izdaje. Tim bi za ovaj dan debata dovršena, te predlog poslan gornjoj kući.

Poslije ove sjednice sazove ban Erdödy hrvatsku konferenciju, na kojoj bi zaključeno, da se Hrvati ne mogu prostim prijevodom zadovoljiti, već on treba da bude ravnopravan magjarskom tekstu. Sjutradan (12. juna) dojavi ovaj hrvatski zaključak predsjednik donje kuće saboru, a Škrlec još ga i govorom obrazloži. Nakon duge debate i rječkanja, konačno bi zaključeno, da će se latinski tekst napose izdavati kao autentičan s oznakom „Authentica versio diarii hungarici auctoritate comitiorum procurata", nakon što će ga posebni odbor prije štampe ovjeroviti. Istodobno se i gornja kuća zabavi predlogom donje kuće, te joj saopći svoje zaključke: ona je stvar riješila tako, da svi oni, koji ne znaju magjarski, govore latinski, a i saborski dnevnik neka se izdaje još i u latinskom ovjerovljenom prijevodu. Time svrši prva rasprava o magjarskom jeziku.

Medjutim pored ovih plenarnih sjednica saborskih od goleme su važnosti tako zvane c i r k u l a r n e. Da se oslobodi utjecaja svoga predsjednika, po kralju imenovana personala, a onda i s razloga, da rasprave budu temeljitije i dublje, odredio je sabor, da zastupnici prema odgovarajućim četirim prirodnim cirkulima (okružjima) cjelokupne ugarsko-hrvatske državne zajednice saborišu u četiri posebne grupe, ili u tako zvanim cirkularnim sjednicama, i to svaka grupa za sebe pod predsjedanjem vlastito izabranoga predsjednika, te da pred generalnu i javnu sjednicu dodju tek zaključci istih cirkularnih sjednica. Te skupine (cirkuli) bijahu ove: s desne obale Dunava, s lijeve obale Dunava, s desne obale Tise i s lijeve obale Tise; hrvatski saborski poslanici i slavonski županijski zastupnici nalazili su se u sjednicama okružja s desne obale Dunava.[1]

Medjutim doprli su glasovi o nastojanju Magjara i u Hrvatsku, a bilo je dosta njih, koji su navaljivali na hrvatske poslanike kao na mlitavce i na popustljivce. To je poslanicima dojavljeno u Budim, pa je stoga Adam Škrlec, pun ogorčenja, napisao pismo drugomu zagrebačkom podžupanu Pavlu Tauszu (19. jula), u kojem mu izjavi, da hrvatski zastupnici znadu, što od njih traži patriotska dužnost, pa da n i k a d n e ć e p r i s t a t i n a u v e d e n j e m a g j a r s k o g a j e z i k a, niti

[1] Adam Škrlec piše drugom podžupanu zagreb. županije Tauszu iz Budima 19. jula 1790., „I n c i r c u l o t r a n s d a n u b i a n o (t. j. desna obala Dunava) c u i e g o c u m m e o s o c i o a s s e d i m u s...“ (Arkiv župan. zagrebačke).

dopustiti, da se dira u municipalna prava domovine; to neka kaže svim nezadovoljnicima medju plemstvom zagrebačkim, te neka ih gleda da umiri.

Uto je došlo na dnevni red najvažnije pitanje ovoga sabora, t. j. krunisanje novoga kralja, a stime podjedno i rasprava o i n a u g u r a l n o j d i p l o m i, koju je trebalo sastaviti prije krunisanja. Većina sabora htjela je zavjernicu imati tako, da se u nju stavi sve ono, što bi moglo posve z a j a m č i t i s a m o s t a l n o s t U g a r s k e i staleškim privilegijima o d g o v a r a j u ć e r e f o r m e. Magjari su u prvi mah uopće bili veoma prkosni i siloviti, jer su i s t o d o b n o p o d r ž a v a l i t a j n e v e z e s P r u s k o m, koja se već stala oružavati protiv Austrije, dapače s velikom se vojskom sam kralj Friedrich Wilhem II. nalazio nedaleko granice u R e i c h e n b a c h u. Svrha je Pruske bila, da Austriji unatoč trogodišnjemu uspješnom ratu s Turskom spriječi svaki zemljišni dobitak, dakle njezino ojačanje. Kako je u taj par Leopold bio u ratu s Turskom, a i zabavljen pobunjenom Belgijom, pristade konačno na t. zv. Reichenbachski ugovor (27. jula 1790.), kojim se odreče svakoga (osim neznatnoga) proširenja svoga zemljišta na štetu Turske, s kojom započe (23. sept.) pregovarati o miru.[1] Kad su u smislu toga ugovora Prusi napustili pomagati Magjare, onda se uze kralj Leopold, šuteći sve dosada, drugačije razgovarati s budimskim saborom, na koji nije namice ni svoga komisara poslao, upravo s težnjom,

[1] Malo potom u novembru 1790. pokori se bez kapi krvi i pobunjena Belgija.

da ga prepusti sasvim nesmetanom vijećanju. Rasprava o novoj kraljevskoj zavjernici otegla se već kroz punih šest tjedana, a da po običaju sabor nije pozvao kralja, da lično dodje i zakonito otvori sabor. Htjelo se naime najprije dovršiti i redigirati tekst ove diplome, a onda dozvati kralja, da ga primi. O toj su diplomi vijećale najprije cirkularne sjednice, a onda je trebao posebni odbor da izradi jedinstvenu redakciju za plenarnu saborsku sjednicu. U cirkularnim sjednicama s desne obale Dunava, gdje su pored Hrvata sjedjeli upravo konzervativni elementi toga sabora, medju ostalim bi prihvaćeno, dakako na predlog Hrvata prema njihovoj instrukciji, da protestantima nema u Hrvatskoj mjesta (na osnovu zak. čl. 46 : 1741.) i da se mora osnovati mjesto namjesničkoga vijeća „s e n a t u s r e g n i n a t i o n a l i s“ s palatinom na čelu, onda s banom hrvatskim i sa dva nadbiskupa, četiri biskupa, vojvodom erdeljskim, tavernikom, čuvarima krune, i sa 40 županijskih zastupnika ugarskih i hrvatsko-slavonskih, izabranih u saborima, pa sa dvadesetak tajnika. O tom su drugom predlogu glede senata raspravljale i ostale okružne sjednice, te takodjer pristale listom na nj. Kako se na saboru držao ban Erdödy, svjedoče riječi u jednom pismu grofa Franje Széchenyija od 11. jula : „Ban kao dobar papist, k o j i n e z n a m a g j a r s k i, razbija sebi glavu o tom, kako će biti i d o c n i j e možno tjerati protestante iz Hrvatske, i kako da s p r i j e č i n a p r e d o v a n j e m a g j a r s k o g a j e z i k a“. Nikoli Škrlcu pak povjerio je odbor, da izradi jedinstvenu adresu ; u

njoj on predloži, prema instrukciji, da ugarska redovita i hrvatska krajiška vojska polažu prisegu, prva ugarskom kralju i narodu, a druga hrvatskom narodu i kroz to sv. kruni Stjepanovoj, a onda još i to, da ugarska i hrvatska vojska bude podredjena kapetanu, koji mora da se još na ovom saboru izabere, te koji bi bio isto ono, što je bečko ratno vijeće, ali od njega da je taj kapetan nezavisan. No Magjari zabaciše ove Škrlčeve točke, jer da je „više isticao interese d o m o v i n e, nego li staleža“.

Podjedno dospješe u Hrvatsku razne glasine o nenadanom postupanju Magjara s Hrvatima, a naročito sve prenerazi glas, da se kani uvesti u sve urede m a g j a r s k i j e z i k kao zvanični ; sve se užurba i smuti, te se uze obraćati na bana, da to svakako spriječi. Prva zamoli bana županija k r i ž e v a č k a (20. jula) posebnom predstavkom, koju podjedno kao cirkular pošlje i ostalim hrvatskim županijama i hrvatskim zastupnicima na budimskom saboru. Plemstvo križevačke županije kaže, da bi uvedenje magjarskoga jezika kao službenoga bio atentat na čitav prastari narod ilirski (in antiquissimae gentis et nationis Illiricae opressionem tendere reputamus), te neka ban stoga utječe na zastupnike, da se založe za latinski jezik. Kod toga ih najviše boli, kažu, što se takova šta sprema baš u čas, „kad smo zaželjeli, da se s braćom, susjedima i prijateljima, naime staležima ugarskim, intimno svežemo poradi uprave javnih posala“, a to stim više „š t o n i k a d n e ć e m o p r i s t a t i na predlog, da se službeno služimo m a g j a r s k i m j e z i k o m, te jednom zauvijek izjavljujemo, da

ćemo na to odgovoriti Magjarima, našim materinjim jezikom hrvatskim (croatica nativo videlicet idiomate ad haec respondere velimus). Ako bi se ipak koji poslanik našao, koji bi na to pristao, ima se smjesta odazvati i ne priznavati više takovim. Konačno predlažu banu, da dade po podbanu sazvati hrvatski sabor, koji će izreći svoj sud u tim pitanjima. Protest županije križevačke našao je odziva u cijeloj zemlji; zagrebački potajni dopisnik bivšega bana Balasse javlja 31. augusta sa parcijalne skupštine županije zagrebačke, da se ondje općenito očekivao predlog za sazov hrvatskoga sabora, koji bi imao zaključiti odruženje od Ugarske, te zamoliti kralja, da uspostavi u Hrvatskoj posebnu vladu (vijeće, consilium), koje će izravno općiti s kralj. ugarskim kancelarom u Beču. Za taj su predlog bili svi nazočni, no na skupštini ipak nije o tom nitko progovorio, jer da su uvidjeli, da tako važne stvari ne mogu zaključiti bez bana.

Uto se dvor, — koji je nekadašnji drug bana Balasse Karlo Bujanović, dvorski agent i zastupnik odsutnoga hrvatskoga velikaša Karla Erdödy-a, dnevno izvješćivao o svemu, što se na saboru dogadja i govori, — odlučio na odlučan istup protiv sabora, a to s tim lakše, što se već znalo, da će se Leopold zastalno izmiriti s Pruskom i Turskom. Dne 20. jula upravi ugarski kancelar grof Pálffy na predsjednika gornje kuće pismo, u kojem mu saopći, da kralj nipošto ne će druge konstitucije da prihvati, nego onakovu, kakova je

bila za vladanja Karla III. i Marije Terezije, a kojoj je za osnov uzeta pragmatička sankcija od 1723. Stoga ne će kralj dulje dopuštati, da sabor trati vrijeme kojekakvim zališnim vijećanjem. I na predsjednika donje kuće takodjer upravi kancelar grof Pálffy drugo pismo, u kojem istaknu pored istih misli još i to, da narod trpi veliku štetu ne samo plaćajući zastupnicima dnevnice, nego i otale, što je za trajanja sabora svako sudovanje u zemlji obustavljeno.

No dopis ovaj nije nikako djelovao, pa tako su obje kuće nastavile svoja vijećanja o inauguralnoj diplomi. Kad je bila dovršena, odaslana bi u Beč posebna deputacija, da je predade Leopoldu, te da ga pozove, da dodje na sabor, da se kruniše. Od Hrvata bijahu u ovoj svečanoj deputaciji: Franjo Bedeković i Adam Škrlec, požeški zastupnik Ivan Janković i križevački načelnik Josip Ferbarić. Kralj Leopold primi deputaciju vrlo hladno 2. augusta, a onda joj pošalje pismeni odgovor, ali ne s vlastoručnim potpisom, već u formi naredbe od strane dvorske kancelarije, što je deputaciju teško uvrijedilo. Ali sadržaj odgovora bješe još veće iznenadjenje: Kralj rado prima poziv, da dodje na sabor i da se kruniše, no ne prihvaća nikakove druge zavjernice, nego ili onu Karla III. ili onu Marije Terezije. Na taj se odgovor kraljev sabor ozbiljno zabrinu, pa bojeći se oštrijih mjera od strane dvora zaključi, da će uznastojati sastaviti takovu diplomu, koja će biti redigirana prema Karlovoj, Marija-Terezijinoj i sadašnjoj odborovoj.

Dok su se odbori zabavili izradbom ove diplome, Leopold učini istodobno dalje korake, da sabor budimski smekša. Ponajprije napuni Ugarsku i njen glavni grad vojskom, što je osobito djelovalo na sve krugove. „Budim i Pešta, kaže savremenik, bili su puni *hrvatskih* vojnika, a magjarska su gospoda bila tako potištena, kao da im iz nosa curi krv. Sjaja je sve više nestajalo, a narodne boje zamijeni crna dlakava vrpca, dapače mnogi svukoše magjarske surke i obukoše kapute."

No mnogo je važniji korak Leopoldov, što ga učini u Temišvaru.

U Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj doseljeni istočno-pravoslavni Srbi sastajali su se od početka XVIII. vijeka češće na sabore, gdje su se *isključivo* bavili crkvenim svojim poslovima, a naročito izborom mitropolita i ostalih episkopa (tako 1707., 1710., 1713., 1731., 1744., 1748., 1749., 1769., 1774., 1780., 1786.). No sabor od 1790. od eminentno je *političkoga* značaja. Poznato je, da su isprva gotovo svi Srbi živjeli u Vojnoj Krajini, pa tako bili podvrgnuti direktno Beču, no kad se god. 1745. obrazovaše u Slavoniji *županije* virovitička, srijèmska i požeška, a u Ugarskoj bačka, čongradska, aradska, čanadska i zarandska, potpadoše u tim županijama stanujući Srbi pod županijske oblasti, dosljedno, privilegija njima dana od Leopolda I. i Josipa I. suziše se isključivo na slobodu vršenja vjeroispovijesti. Kako je poznato, Leopold II. raspisao je 29. marta sabor u Budim za 6. juna. Medjutim još dan prije toga, dne 22. marta, predao je metropolit *Mojsije*

Putnik kralju molbu, u kojoj je obnovio davnu želju Srba, još od god. 1706., da on i još neke zgodne ličnosti od klera i ilirskoga naroda,[1] pozvane budu na sabor. Ugarski dvorski kancelar grof Pálffy upitan za mnijenje izjavi, da „ilirski narod kao *narod* u ugarskoj državi nema političke egzistencije", te „da po čitavoj Ugarskoj živi rastresen, pa da je uslijed toga i onako već zastupan po pojedinim županijama i gradskim zastupnicima." Kardinal primas grof Batthyány opet izjavi, da se Srbima i njihovim episkopima zasada još uskrati glas i mjesto na saboru, jer da još nijesu svi (kao krajišnici) združeni s Ugrima, već stvarajući još uvijek jedan posebni narod oni su sa svojim episkopima zajedno *stranci*, pa tako položaj njihov nije *zakonit*, nego samo na privilegijama osnovan, dakle toleriran. Poradi ovih mnijenja dvorska kancelarija uputi Putnika, da mora prije svega zadobiti privolu sabora. No metropolit obnovi 2. juna i opet svoju molbu, našto kancelarija izdade pozivnicu na sabor njemu i nekim episkopima, o čem onda ubavijesti Putnik saborsko predsjedništvo (23. juna). Kako je sabor već započeo svoj rad, dojavi Putniku, da su staleži sada zaposleni, te da će tek docnije riješiti njihove pozivnice. Kako znamo, rad saborski tekao je smjerom, koji se Leopoldu nije svidio. Sada predade Putnik 27. juna kralju molbu, da se dopusti *opći srpski sabor*, jer to da želi cio narod, a i prilike, u kojima se narod nalazi, treba da se

[1] Tako su istočno-pravoslavne Srbe zvanično zvali kroz cijeli XVIII. vijek u Beču.

razjasne i kralju jave na znanje. Molbu je svoju Putnik lično predao Leopoldu, uz asistenciju triju episkopa. Kralj osjećajući, da bi time uzmogao zadobiti snažno oružje u ruke protiv Magjara i saborske rasprave o inauguralnoj diplomi, još je istoga dana 27. juna upravio na kancelara grofa Pálffyja ručno pismo, u kome mu nalaže, da se Srbima odmah dopusti održavanje narodnoga sabora, i to stoga, što ugarski staleži još nijesu zakonito pripoznali njihovo združenje s Ugarskom i što nema drugoga načina, kojim bi oni mogli njemu dojaviti svoje želje i zahtjeve. Kad se tome usprotivi pored dvorske kancelarije još i dvorsko ratno vijeće, Leopold po drugi puta, 7. jula, naloži kancelariji, da se dopuštenje za srpski narodni sabor ima bezodvlačno izdati, a sam sabor otvoriti 15. augusta u Temišvaru i to po komisaru podmaršalu baronu Schmidtfeldu, komandantu slavonske i banatske vojne krajine sa sijelom u Petrovaradinu. Uto umre 9. jula Putnik, našto bješe temešvarski vladika imenovan administratorom karlovačke metropolije, te podjedno odredjeno, da sabor treba nakon opravljena posla još i da izabere novoga metropolitu.

Sabor se sastade poradi nekih pripravnih radnja tek 1. septembra, a otvorio ga je podmaršal Schmidtfeld poduljim govorom. Iza živahne debate predade sabor komisaru (7. sept.) svoje želje: Srbi mole posebni teritorij, posebnu svoju dvorsku kancelariju u Beču, posebne svoje urede za rješavanje svojih civilnih i crkvenih

posala i svoj posebni sabor. Na to izjavi podmaršal Schmidtfeld, neka bi sabor naveo konkretan teritorij, da se pouzdano znade, što hoće; to ne bi nikako mogao biti onaj, u kojem su već županije uredjene, već Banat, koji se još nalazi u Vojnoj Krajini. Sabor se sada izjavi za Banat, a Schmidtfeld pošalje molbu sabora u Beč. Već 27. septembra izvijesti komesar sabor, da mu javlja kralj Leopold (17. sept.), da će rado ispuniti želje Srba, pa da se raduje, što srpski sabor tako razborito vijeća; svakako će u najskorije vrijeme urediti ilirsku dvorsku kancelariju.

Nema sumnje, da je ovaj razvoj srpskoga sabora plod potajnoga podjarivanja, a naročito vojničkih zastupnika. Sabor se dijelio uopće na dvije stranke: golema većina bijaše dvorska, a tek manjina magjarofilska, koju je vodio Sava Tekelija Popović tražeći, da se uzakone srpska prava na budimskom saboru, te da se prekine sa sistemom privilegija. No većina bješe oduševljena za generala Sečujca, koji reče, da je srpski narod najstariji na svijetu i da mu se moć nekoć sterala od Karpata do Adrije, da se borio s Rimljanima, Gotima i Hunima, dapače da je straha utjerao u kosti i samom Aleksandru Velikomu. Viteštvo i vjernost srpskoga naroda spram njegovih vladara bila je oduvijek poznata, te da zavredjuje više pažnju svijeta, nego onaj barbarski narod koji se tek nedavno dogurao iz azijskih spilja u Evropu i koji hoće da biljeg svoga podrijetla održi nepromijenjenim za sva vremena.

Da li je moguće — pita Sečujac — hladnokrvno promatrati, da jedan narod drugi tlači, i to onaj narod, koji bi trebao da pred Evropom položi ispit o tom, da li je dostojan da prebiva unutar njenih granica. Konačno svršava, da treba da Srbi budu jednaki s ostalim kulturnim narodima u Evropi, pa da se Ilirija mora svakako otkinuti od Ugarske. Potom izabere sabor odbor od 32 člana, da izradi adresu na kralja, u kojoj ga moli, da Srbima dade kao posebni teritorij Banat, a četvrtoga sina nadvojvodu Aleksandra za despota nove ilirske vojvodine. Savremenici pak još su šaputali povjerljivo, da je sabor poručio kralju, da će mu za uzdarje, kadgod to zatraži, staviti na noge 40.000 momaka protiv Magjara. Izabravši konačno metropolitom Stevana Stratimirovića, episkopa budimskoga (20. nov.), sabor se razidje.

Kako ćemo odmah vidjeti, dvoru nije bilo ozbiljno stalo do ispunjenja srpskih želja, već je imao samo tu tendenciju, da zastraši Magjare, koji su dakako o svemu, što se dogadjalo i govorilo u Temešvaru bili točno ubaviješteni. Želja Srba, da im se ustupi posebni teritorij, dapače i obećanje kraljevo u tom smjeru, upravo ih preneразi; i odista sabor budimski uze sada uzmicati pred kraljem, koji je svrhu svoju tako i postigao.

Kazivali smo, kako se budimski sabor nakon kraljeva odgovora od 20. augusta odlučio, da posebni odbor izradi novu kombinovanu diplomu. Dok se odbor tim poslom zabavio, opet se sabor vrati krajem augusta na jezično pitanje,

a naročito sa svrhom, da se magjarski jezik postepeno uvede kao službeni u sve urede; taj je predlog stavljen u donjoj kući dne 4. septembra. Tome se odmah najenergičnije opreše Hrvati i to ne samo oni u donjoj kući, već i članovi gornje kuće, ban Ivan Erdödy i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Ban izjavi, da će se na taj način oba kraljevstva zavaditi, jer jedno hoće da drugome nametne zakon. Ovo zakonito stanovište banovo iznudi Magjarima očitovanje, da oni ne misle Hrvatima zakona narinuti, ali da ni Hrvati ne mogu od Magjara zahtijevati, da njihovoj udobnosti za volju napuste svoju slavu i korist. Banu se pridruži i biskup, koji izrijekom naglasi, da je u jednoj državi gdje imade više naroda, upravo nedostojno i nepravedno, kad jedan narod hoće da drugome narine svoj jezik; kad Magjari tako rade, onda im je pred očima jedino to, kako bi Hrvate odstranili od zajedničkih državnih posala, tako da onda uzmognu ostati sami.

Istodobno izdadoše hrvatski zastupnici (1. sept.) štampom deklaraciju, u kojoj vjerno i točno označiše svoje stajalište u pitanju uvodjenja magjarskoga jezika u urede hrvatske i slavonske, te je razdijeliše medju saborske svoje drugove.[1] U toj se veoma značajnoj deklaraciji kaže: Ako je išta istinito, onda je to, da je latinski jezik naš ustavni jezik; ta posvećuje ga stoljetna praksa!

[1] „Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae, quoad introducendam hungaricam linguam." (Bez godine je i mjesta). Napisao ju je zacijelo Nikola Škrlec, a štampu platio biskup.

Stoga je pogrješno mišljenje, da je vlast toga jezika bila samo poradi toga tako dugotrajna, što je podjedno bio i c r k v e n i m. No ne stoji ni to, da je latinski jezik toliku premoć dobio za to, što je magjarski bio zanemarivan i slabo kultiviran. Proširenjem kalvinizma naime proširila se i uporaba magjarskoga jezika; njime su se služili u županijama i u nekim gradovima, dok je latinski ostao jezikom javnih, dakle državnih posala. Treba stoga priznati, da postoji neki jači razlog, koji sve do danas govori za nj.

Iza ovoga uvoda Hrvati prelaze na historičko polje. Kad su Magjari došli u Ugarsku, kažu oni, jedva ih je bilo oko 300.000 ljudi. U doba njihovih razbojničkih vojna nijesu se mogli za mnogo umnožiti, dakle su svi skupa imali dosta mjesta u nekoliko županija. Poradi toga morali su ostaviti onim narodima, što su ih zatekli u Ugarskoj, gradjansko pravo i nastojati, da primame što više doseljenika u praznu Ugarsku. Čuvena izreka sv. Stjepana, da je „kraljevstvo jednoga jezika (naroda) i jednih običaja slabo i mlohavo", dokazuje važnost doseljenika. Zbog toga jedva da ima koji narod evropski, te ne bi imao svoje djece u Ugarskoj, tako da pravi M a g j a r i jedva da su ikad činili više od jedne četvrtine pučanstva. I tako Magjari nijesu mogli svojih pokrajina učiniti provincijama u rimskom smislu (to jest pomagjariti ih), već im ostaviše jezik i uredbe. Poradi toga baš je latinski i postao službenim i gospodujućim. Stoga treba, prije negoli se mijenja ova drevna institucija, dobro razmisliti, što zahtijeva odnos,

zemlje spram kralja i spram pridruženih dijelova njezinih (naime Hrvatske i drugih).

Od sadanjega kralja (Leopolda II.) ne može se više nitko nadati, da će naučiti magjarski. Nije pak od koristi po javne državne poslove, ako kralj ne razumije saborskih zaključaka i adresa ili ako mu je vazda potreban tumač, od čije bi volje zapravo onda bilo sve zavisno. Ali se teško i nadati od prijestolonasljednika (Franje), da će bar on naučiti magjarski, pa tako bi i njemu trebao tumač. Nadalje valja istaknuti, da se bez obzira na Hrvatsku u samoj Ugarskoj govori više jezika, tako da jedva jedna trećina razumije magjarski; ne može se opet jednim udarcem mijenjati jezik većine. Kažu doduše, da u tom pitanju nije broj pučanstva odlučan. To može da vrijedi za seljake, ali ne još i za gradove i županijske oblasti, u kojima se magjarski jezik ne natječe s njemačkim ili sa slavenskim, već poglavito s latinskim. Neka samo izbroje one izmedju sebe, koji znadu latinski, a koji znadu magjarski čitati i pisati, pa će se brzo uvjeriti, da je drugih jedva jedna trećina. Nadalje nije dovoljno za službeni jezik samo poznavanje pučkoga govora, već se kod toga hoće i učenja i čitanja, kao i razumijevanja dobrih naziva (termina). A da se to zadovolji, trebalo bi za jedan isti posao dva do tri sata, koji se sada na latinskom jeziku opravlja za jedan sat. Dakako tamo, gdje u državi vlada samo jedan jezik, lasno je to provesti, no u Ugarskoj nije to ni od koristi, niti svrsi shodno.

U H r v a t s k o j ž i v e č i s t i S l a v e n i, p a n i i s t i o d l i č n i c i n e z n a d u m a-

gjarski. Šta više, ovdje bi se mnogo lakše dalo uvesti francuski ili talijanski jezik kao službeni, jer te jezike bar razumiju gospoda i svećenstvo. Osim toga su francuski ili talijanski učeni jezici, dok magjarski to nije. Literatura magjarska većim je dijelom sastavljena od prijevoda i malo ima u njoj originalna i znamenita. Istina je, Hrvat bi mogao isto tako da nauči magjarski, no hrvatsko-ugarski savez nije na tom osnovu uglavljen, već je osnovan na zajedničkoj uporabi latinskoga jezika. Ali to nije sve. Temelj taj ne smije se napuštati bez privole obiju stranaka, jer inače bi Hrvati bili isključeni od časti i službi, na što imadu zakonito pravo. No nije ni to dosta, da samo u Hrvatskoj ostane i nadalje u porabi latinski jezik, jer ako se budu uvedenjem magjarskoga jezika u Ugarskoj zajednički poslovi rješavali na magjarskom jeziku, Hrvati ne bi više imali utjecaja u poslovima, koji zasijecaju u njihove interese; oni bi samo šutjeli. Trebala bi opet čitava generacija Hrvata, da nauči magjarski tako savršeno, da bi mogli na tom jeziku raspravljati. No budući da je ova narodnost (to jest slavenska) nesamo u Evrovi, nego i u Ugarskoj većma raširena od magjarske, tko bi je mogao na to prisiliti? Prisiliti pak Hrvata na to uopće nije možno, jer tko se daje siliti na učenje nepoznata jezika, taj bjelodano dokazuje, da je rob. Sjetite se samo, što ste osjećali, kad je car Josip svojom samovoljom htio da vama nametne njemački jezik. I Hrvatska sada

osjeća tako. Njoj je svejedno, da li je netko sili, da primi njemački ili magjarski jezik, da li to čini kralj ili njezin saveznik. No mi smo dosada samo o Hrvatskoj govorili. Šta je s Bugarskom, Srbijom, Bosnom, Vlaškom, Moldavskom, Galicijom i Lodomerijom, koje su od reda slavenske zemlje, a u savezu s magjarskim narodom na osnovu latinskoga jezika, a opća je želja, da se opet povrate u stari odnošaj s Ugarskom.[1] Galiciji i onako nudite pridruženje Ugarskoj; učinite to na osnovu magjarskoga jezika, pa ćete vidjeti, da vam se ona ne će odazvati. Isto tako misle i ostale pokrajine, koje bi se imale vratiti Ugarskoj.

Konačno ističu Hrvati ovako: Dalmacija, Hrvatska i Slavonija takodjer izjavljuju, da je u Ugarskoj ustavni jezik samo latinski, a o dokinuću latinskoga jezika ne može biti ni govora bez jednoglasnoga sporazuma svih ugarskih županija i gradova. Ali sve kad bi i došlo tako daleko, da baš svi u Ugarskoj to hoće, moglo bi se to zgoditi i opet samo privolom pridruženih pokrajina, naime Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; u protivnom slučaju protestirat će njezini zastupnici na najshodniji način.

Eto, ovom umnom i dalekovidnom izjavom, kojoj je autor zacijelo Nikola Škrlec, naviješta se hrvatsko-magjarski spor, koji ni danas još nakon četiri ljudska vijeka nije svršen. Razlozi su isti:

[1] U to su doba, osim Galicije i Lodomerije, koje su bile austrijske, odnosno djelomično još i poljske (do 1795.), sve ostale one zemlje bile turske.

s jedne se strane traži jedinstvena magjarska politička država, narod i jezik, dok se na drugoj strani ističe ravnopravnost politička i savezništvo, a jezik magjarski odbija ne samo od hrvatskoga političkoga teritorija, nego i osporava kao isključivi u zajedničkim poslovima.

Paralelno s ovom debatom o magjarskom jeziku sabor uze u pretres i pitanje o protestantima. Većina je magjarskih zastupnika silom htjela, da se dade protestantima pravo uživanja posjeda, dakle gradjansko pravo, i u Hrvatskoj i Slavoniji. Tome se Hrvati i opet jednoglasno opru, dapače sam je ban Ivan Erdödy dne 2. septembra uložio svečani protest rekavši, da protestantima nema u Hrvatskoj i Slavoniji mjesta na osnovu zakonskih članaka, pa ako Ugri hoće da protestantima dadu sve pogodnosti, onda to ima izrijekom u zakonskom članku biti rečeno, da vrijedi samo za Ugarsku (intra ambitum regni Hungariae). Sada dobace neki Magjari, da se ovi zakonski članci tiču samo Hrvatske, ali ne još i Slavonije, gdje tobože nema banske vlasti (od 1753.), što Hrvati odbiše, dokazujući, da je Slavonija od vajkada stajala pod banskom vlasti, dapače Nikola Škrlec opet izdade o tom pitanju štampom a s potpisom „poslanici (nuncii) kraljevine Hrvatske i Slavonije" poseban spis, u kojem dokazuje, da je banske uprave vazda bilo u Slavoniji.[1] Ovaj snažni istup,

[1] „Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Slavoniae pertinuisse, 1790. Drugi puta 1832. Prvi puta dao štampati biskup Vrhovac.

kao i gore navedeni, napokon nekako primiri Magjare. U Hrvatskoj svi se tome obradovaše; županija zagrebačka izrijekom se zahvali banu pismom svojim od 17. septembra.

No ubrzo nastupiše takove promjene, koje opet zbližiše Magjare i Hrvate. Pomenuti onaj odbor dovršio je kombiniranu diplomu, te je 20. septembra podastro lično Leopoldu, ali kralj mu je vrati, istaknuvši i opet izrijekom, da ne će nipošto druge diplome da prihvati, već ili onu Karla III., ili onu Marije Terezije, a tek poslije krunisanja da će se u saboru raspraviti pojedine želje i tužbe staleža. Nadalje reče, budući da će ponajprije poći na carsko krunisanje u Frankfurt, koje je već urečeno za 30. septembra, krunit će se za ugarsko-hrvatskoga kralja poradi odmakla vremena u Požunu, a ne u Budimu. Na tu vijest zaredjaše u saboru i opet vrlo živahne debate, no konačno staleži ipak popustiše i javiše to kralju. Potom kralj odredi krunisanje za 15. novembra u Požunu, gdje se staleži uzeše skupljati već početkom istoga mjeseca, da ondje onda nastave saborovanje.

Dne 10. novembra otvori Leopold svečanim načinom sabor, te mu predade svoje kraljevske propozicije. Požun je doduše bio pun pravih Nijemaca i ostalih stranih vojnika, ali Leopold, kako reče, „nije došao u Požun kao kralj i gospodar, već kao otac u krug svoje porodice". Svom je snagom vršio svoj moćni utjecaj i pomoću svojih pristaša ubrzo je došlo do rješenja krize. Staleži naime već su treći dan, 12. novembra, a da nijesu

ni otvorili kraljevski otpis, koji je sadržavao imena kandidata, jednoglasno izabrali palatinom četvrtoga Leopoldova sina Aleksandra, onoga istoga, koga su Srbi u Temišvaru htjeli imati za despota nove vojvodine. I u pitanju inauguralne diplome konačno se smiriše s voljom Leopoldovom, koji izabra onu Marije Terezije, pa tako bješe 15. novembra po starom običaju svečano okrunjen krunom sv. Stjepana. Krunisanje smatrali su i u Ugarskoj i u Hrvatskoj pobjedom nacionalne ideje, poradi čega je pozdravljeno velikom radošću i službom zahvalnicom za znak izmirenja dinastije s narodom.

Iza krunisanja nastavi sabor u Požunu svoj rad oko pojedinih zakonskih članaka i njihove redakcije. Kralj je Leopold prije i poslije krunisanja izrekao svoju pripravnost, da je voljan izvršiti i uzakoniti sve opravdane želje naroda na polju državopravnom, kao i u pitanjima reforme, vjerske slobode, kmetskih odnošaja, službovne sposobnosti neplemića, onda i u pitanjima poreznim i pravosudnim, šta više obzirom na nutarnje reforme odlučno je zastupao sam kralj napredni duh novoga vremena spram sredovjekovnoga duha staleža ugarskih i hrvatskih. Tako se zbilo prvi put za vladanja Habsburgovca od 1527. dalje, da je kralj sam lično pokušao i nastojao, da ustavnim putem provede svoje reformne osnove. U pitanjima državopravnim ubrzo se sporazumješe kralj i staleži, dapače ni sama tekstacija inače vrlo važnih državopravnih zakona

nije nailazila na ozbiljnije zapreke, naprotiv na polju nutarnjega modernoga napretka pokazaše se već krupnije diferencije. Kralja naime vodila je misao, da se reforme i njihovi blagotvorni utjecaji po mogućnosti protegnu na cijelo pučanstvo, dok su staleži mislili, da je stari feudalni ustav zemlje sasvim dobar, te da se u njemu nalaze mudri zakoni za sve, samo da oni još nijesu provedeni. Razumije se, ta je tvrdnja bila tek napola istinita, jer primjerice baš o pravu magjarskoga jezika da bude službeni, stari zakoni ama baš ni slovca nijesu ustanovljivali, a jednako su se malo brinuli za neplemiće i široke mase. Isto tako nije se u njima moglo naći uporišta ni za savremeno, moderno uredjenje pravnoga položaja kmetova, pa tako treba naglasiti, da se za argumentacijom većine ugarskih i hrvatskih staleža toga doba skrivala prava staleška zasukanost.

Prvi se državo-pravni zakonski članci sabora požunskoga od 1790/91. odnošahu na Leopoldovo krunisanje i baštinsko pravo njegovih nasljednika na temelju pragmatičke sankcije od 1723. (zak. čl. I. II.), onda na kraljevsku zavjernicu, prisegu i stalno odredjeni rok od šest mjeseci za novoga kralja po smrti njegova prešasnika, na izbor palatina Aleksandra, na čuvanje krune sv. Stjepana u Budimu od njenih čuvara, koja da se nikad više iz zemlje ne smije odnositi ; no najvažniji je članak deseti (X. : 1790./91.), u kojem se kaže, da kralj priznaje, ter se obvezuje, Ugarsku i njoj pridružene dijelove, sve pored

pragmatičke sankcije, koja ih veže s austrijskim zemljama, smatrati posve nezavisnom državom (ut regnum liberum), koja ne zavisi ni od koje druge države ni naroda, već ima svoju nezavisnost i svoj ustav, pa stoga vlada njome njezin okrunjeni baštinski kralj i njegovi nasljednici po njezinim sopstvenim zakonima i običajima, a ne po uzoru drugih provincija. Nadalje izjavljuje kralj Leopold (čl. XII.), da Ugarskoj i njoj pridruženim zemljama davati zakone, ili ih dokidavati i tumačiti, jedino može zakonito okrunjeni kralj zajedno sa staležima sabranima na saboru, pa stoga se kralj obvezuje, da će ovo pravo staleža neoskvrnjeno poštovati, ter ga tako i predati nasljednicima svojima uvjeravajući podjedno staleže, da se Ugarskom i njoj pridruženim stranama nikad više ne će dvorskim nalozima ili patentima vladati, dapače da ovakove spise nijesu oblasti (ugarske ni hrvatske) dužne primati. Sabor se ima sastajati barem svake treće godine, no može se i prije, ako to opće dobro zahtijeva. Članom XIV. odredjuje se, da u Ugarskoj ima da bude vrhovna politička oblast ugarsko namjesničko vijeće, koje je posve nezavisno od svih ostalih oblasti, te izravno kralju podloženo.[1] Pored toga ostaju još i druge oblasti, naročito županije u kreposti. Tudjinski se nikaki jezik ne smije uvoditi kao službeni (čl. XVI.), dok se zasada odmah

[1] Tim je hrvatski predlog o „senatus regni", u svim cirkularnim sjednicama inače tako uspješno prihvaćen, sada propao, jer ga kralj ne htjede prihvatiti.

uvodi magjarski jezik u gimnazije, akademije (pravne i filozofske) i na sveučilište. Kod oblasti pak neka se zasada još uredjuje u latinskom jeziku (dicasterialia negotia autem idiomate latino nunc adhuc pertractanda venient.).[1] Isto tako ne može kralj samovlasno tražiti za vojsku regruta, hrane i novaca, već se sve to ima izvršiti jedino u sporazumu sa staležima na saboru, a naročito se ratna daća (ili kontribucija) ima od sabora do sabora točno odrediti. Ovim člancima bješe osiguran, po mišljenju na saboru nazočnih Magjara i Hrvata ustav, pa se prešlo na nutarnje reforme.

Kod toga se staleži žestoko zauzeše za svoje interese, pa su tek iza burnije debate primili medju zakonske članke onaj (čl. XXXV.), kojim se dopušta kmetovima i seljacima slobodno selenje. Tom prilikom dodjoše na red i Hrvati. Dne 3. decembra naime pročita hrvatski pronototar Lukavski u donjoj kući želje Hrvata, koje bijahu poglavito (osim manje važnih) u ovom: „Budući da hrvatske županije nijesu bile god. 1723. onako uredjene, kao što je to zahtijevao ugarski ustav, nije se mogao djelokrug namjesničkoga vijeća ugarskoga, osnovana zakon. članom XCVIII. iste godine, protegnuti još i na njih. Kad je potom slavne uspomene kraljica Marija Terezija po svojoj vlastitoj odluci dodijelila toj kraljevini posebnu političku oblast (1767.), pokazalo je dvanaestgodišnje iskustvo, da je posebni dikasterij (t. j. hrvatska vlada) bio suvišan. Poradi toga je blage

[1] Tim su Hrvati, dakako pomoću velikaša, zasada pobijedili.

uspomene pokojna kraljica Marija Terezija vlástitom odlukom poslove ove zemlje otputila na kr. ugar. namjesničko vijeće (naime 1779.), gdje se oni sve do dana današnjega rješavaju. Budući da stvaranje, dokidanje i sjedinjivanje ili odjeljivanje dikasterija pripada legislativnoj vlasti, dakle se mimo sabora ništa zakonita ne smije stvarati, staleži i redovi (hrvatski) ponizno mole (humillime petunt), da ove županije (zagreb., varažd. i križev.) i nadalje ostanu pod ugar. kralj. namjesničkim vijećem, a medju njegove vijećnike i niže članove neka se srazmjerno uzimlju i sinovi kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I banu neka se takodjer dade mjesto i glas u njemu, dok se poslovi tičući se istoga kraljevstva i nadalje uredjuju na saborima kraljevine, koje će ban sazvati, kadgod se to njemu učini potrebnim, ili bi to županije kraljevina zatražile“. Čim je protonotar Donat Lukavski ovaj prvi stavak hrvatskih želja (propositiones ex parte statuum et ordinum regnorum Dalm. Cr. et Sclav.) pročitao, nastade medju kivnim Magjarima poradi magjarskoga jezika i protestantizma opća vika, po kojem da zakonu banu pripada to pravo, da može mimo znanja kraljeva sazivati hrvatski sabor, našto Hrvati odgovoriše, da su svi bani sve do grofa Franje Nádasdyja, pretprešasnika Josipova komesara grofa Balasse ovako radili, pa sada oni samo žele, da se drevni ovaj običaj osigura. No Magjari na to, s pozivom da toga nigdje u zakonu nema, jednoglasno zaključiše, da se ova stavka iz protonotarova sastavka briše. Potom pročita protonotar drugu želju: „Pošto

je ratna daća (kontribucija) već uredjena po načinu ugarske manipulacije, to staleži i redovi kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije najponiznije mole, da se zaključi, da se ni unaprijed kontribucija kraljevine Hrvatske (t. j. županije zagreb., varažd. i križev.) ne može izvan sabora (zajedničkoga) i nigdje drugdje raspraviti, ali tako da se na osnovu brojnih starih zakonskih članaka županije oporežu po portama samo na p o l o v i c u one svote, koja je odredjena za ugarske“. Opet nastade rasprava, te Magjari zaključe, da se izostavi sve ono o zakonskim člancima i o polovici plaćanja. Nadalje Lukavski zamoli u ime hrvatskih staleža, da banska čast ostane neokrnjena kao u staro doba i da joj se predade u upravu čitava Vojna Krajina hrvatska i slavonska, što Magjari prihvatiše, ali zato odbiše dalju stavku „da se po starodrevnom običaju imenuje po kralju novi ban izmedju četvorice predloženika hrvatskoga sabora, koga će sazvati najstariji veliki župan kraljevine odmah bez ikakvoga oklijevanja“. Ovako osakaćene želje Hrvata pošalje sabor na dvor već 6. decembra, doduše zajedno s magjarskima, ali ipak odjelito od njih. Kad se u Hrvatskoj začulo za ovaj postupak Magjara, nasta opće ogorčenje. Zagrebačka županija obrati se 15. decembra na bana, te mu se potuži, da ona nipošto ne može da dopusti vrijedjanje hrvatskih prava od strane Magjara izmjenjivanjem i ispravljanjem teksta, što su ga hrvatski poslanici predložili saboru. Stoga ga zamoli pouzdavajući se u nj posve, da prvo: budući da kraljevstvo kraljevstvu ne može zakona narivavati (regnum regno),

ubavijesti Magjare, da oni ne smiju toga činiti, već da treba da molbe i predloge Hrvata samo saslušaju, da u njima ne bi štogod protivuzakonito bilo, a odlučnu riječ da ima samo kruna, „jer medju nama i ugarskim staležima samo kralja priznajemo sucem".[1] Stoga neka ugarski staleži hrvatskim željama stave (ako hoće) svoje primjedbe, ali teksta mijenjati ne smiju. Drugo, da je ban od vajkada imao pravo, da sabor sam po svojem sudu saziva, pa stoga neka dade iz arkiva dobaviti dokazne spise. Treće, da nikako ne izostanu kod plaćanja kontribucije oni zakonski članci i izrično naglašivanje polovice plaćanja, jer bi moglo doći vrijeme, kad će se to nepravedno po Hrvate tumačiti. Konačno četvrto, da se kod predloga hrvatskoga o podvrgnuću ugar. namjesničkom vijeću nipošto ne izostavi, da se to čini samo za vrijeme, dok nam se ne proširi domovina onim njezinim dijelovima, koje sada drže Turci i Mlečani.

Sada se odluče Hrvati poći u Beč do samoga kralja, da im on bude sudac. Podjoše ban Ivan Erdödy, Franjo Bedeković te Adam Škrlec, a kralj ih primi 16. januara 1791. u posebnu audijenciju, gdje ga oni zamoliše, da se njihove želje potpuno onako prihvate, kako su ih oni predložili. No kralj odbije Hrvate riječima: „Zahtjevi Hrvatske bili su veoma nezgrapni, a skrivali su u sebi još i mnoge (rdjave) posljedice" (Postulata Croatiae valde fuisse salebrosa et consequentias multas sub iis latuisse).

[1] „Quia inter inclytos status Hungariae et nos unice principem iudicem recognoscimus."

Potištena srca vrate se Hrvati u Požun, gdje ban sazove 27. januara hrvatsku konferenciju, koja uza sav odgovor kraljev ipak zaključi, da se svakako ima još jednom tražiti ispravak, odnosno dodatak članku o podvrgnuću županija namjesničkom vijeću, a glede saziva sabora po banu da se dodade „s predznanjem kraljevim" (cum praescitu regio). Isto se tako imalo u tekst staviti ono glede kontribucije. Budući da se i onako imao sastati posebni odbor, koji će u sporazumu s kraljem, odnosno s kraljevskom kancelarijom konačno redigirati tekst zakonskih članaka, to su Hrvati držali, da će tom prilikom iznijeti svoje želje. U odbor udjoše Franjo Bedeković i protonotar Donat Lukavski. Medjutim u odboru stvar je potekla drugim putem, jer se od kraljevske strane tražilo, da se stilizacija točno udesi spram njegovih riječi, pa tako Hrvati nikako ne mogoše da proturaju svojih ispravaka, i to rješenjem kraljevim. Poradi toga glasili su ovako: člankom LVIII. uzakonjeno je, da hrvatske županije imadu primati svoje naredbe od namjesničkoga vijeća, te da kod toga vijeća bude namješten i razmjeran broj Hrvata, a i ban da imade prema svojoj časti dostojno sijelo i glas, kad dodje u to vijeće, no inače raspravlja on o autonomnim hrvatskim poslovima u skladu sa hrvatskim saborom, koji će sazivati privolom (annutu) kraljevom.[1] Člankom LIX. opet uzakonjeno je, da će se privolom kraljevom unaprijed kontribucija kraljevine Hrvatske

[1] Ovu je riječ sam kralj vlastoručno dodao.

vazda raspraviti na saboru ugarskom, ali napose od kontribucije kraljevine Ugarske, te se nigdje osim na tom saboru ne može povisiti. Konačno bjehu odabrani odbori, da do narednoga sabora izrade elaborate o modernim potrebnim reformama. Stvorivši tako 74 zakonska članka sabor se konačno razišao. Dne 13. marta 1791. kralj je došao u Požun, te sankcionirao zakonske članke, koje je zapravo sam redigirao, a onda zaključi sabor uz običajne ceremonije. Još pred zaključak saborski ogorčio je i Magjare i Hrvate time, što je Srbima dao obećanu „ilirsku dvorsku kancelariju" (5. marta 1791.), te joj stavi na čelo Hrvatima tako mrskoga grofa Franju Balassu. Ovo je kralj Srbima samo zato dao, da ih održi u odanosti, no ono drugo, važnije obećanje, da će im dati posebni teritorij, riješi tako, da je Banat zakonskim člankom XXVIII. požunskoga sabora utjelovio Ugarskoj (žup. Temes, Torontál i Krassó), pa tako Srbima posve oduzeo mogućnost, da steku posebni teritorij.

Vrativši se kući u Zagreb ban Ivan Erdödy sazove sabor za 7. juna, na koji je došlo brojno plemstvo kao i velikaši. Ponajprije pročitan bi opširni izvještaj hrvatskih poslanika, sa zajedničkoga sabora, kojemu mnogi uzeše prigovarati. Županije križevačka (podžupan Ludovik Marić i bilježnik Josip Mračić) i varaždinska (podžupan Ivan Jurinić i Baltazar Bedeković) dadoše prva 25. maja, a druga 30. maja svojim poslanicima instrukcije, u kojima se postaviše protiv zaključaka požunskoga sabora. Izrijekom istakoše,

da magjarski jezik nikad primit ne će kao zvanični, da se moraju hrvatski poslanici pobrinuti, da na budućem saboru budu članci LVIII. i LIX. dopunjeni prema zaključku hrvatskoga sabora od 12. maja 1790., to jest, da se izrijekom navede, da će županije hrvatske ostati pod namjesničkim vijećem, sve dok se ne proširi teritorij Hrvatske i da se u Hrvatskoj samo polovica ratne daće plaća od onoga, što se za Ugarsku odredi po pojedinoj porti. No već sada traži županija križevačka, da se na svim školama njeguje ilirski jezik. Ovim se željama svi ostali pridružiše. Medjutim pored svega toga plemstvo je dobro znalo, do kolike se moći opet dovinuo dvor, odnosno kralj, pa kako je on baš svojom rukom činio ispravke na hrvatskim propozicijama. U tom raspoloženju stvori sabor i zaključak, da se imade uvesti magjarski jezik na pučkim i srednjim školama u Hrvatskoj i Slavoniji kao neobligatan predmet, to jest, da se omogući učenje onomu, koji misli, da će od toga imati koristi. Prvi učitelj magjarskoga jezika na pučkoj školi Ferdo Schüller stiže već u oktobru 1791. u Zagreb, a naredne godine nalazimo magjarskih učitelja još i u Varažninu i u Požegi. Na gimnazijama pak predavao se po dva puta na tjedan, a ujedno je izdana i gramatika magjarskoga jezika pisana kajkavskim dijalektom.

I tako se konačno dovrši politički rad, što se skupio oko sabora od 1790/91., za koji reče jedan savremeni Magjar, da on nije bio posao od devet mjeseci, već od čitavoga stoljeća. Ako te riječi vrijede za Magjare, a ono za Hrvate za-

cijelo još više. Ovaj je sabor budimsko-požunski ponajprije Hrvate pokazao kao zavisne od saborske većine magjarske, pa se zato i tuže hrvatski poslanici u svom izvještaju, da ih je većina vazda nadglašavala. Dakle taj je sabor pokazao u tako zvanim zajedničkim poslovima prevlast magjarsku. Medjutim to nije možda posljedica popustljivoga držanja ondašnjih hrvatskih poslanika, jer vidjesmo, da su sve uradili, što su mogli, dok konačno ne bjehu od jače sile slomljeni. Kod toga je igrao bitnu ulogu sam Leopold II., koji je izmirivši se s Magjarima volio njima popuštati, negoli Hrvatima učiniti nešto, što se onima nije svidjelo. Dašto, kao što Srba poslije temešvarskoga sabora, tako ni Hrvata poslije krunisanja nije više trebao. U toj pak nevolji hrvatsko plemstvo, u to doba još prisno sprijateljeno s magjarskim, učini sudbonosni korak predavši se člancima LVIII. i LIX. Magjarima u ruke, žacajući se većma bečkoga centralizma i apsolutizma. Medjutim valja ipak istaknuti, da Hrvati tim člancima u stvari ne učiniše ništa novo, već samo uzakoniše (inartikuliraše) djelo Marije Terezije od godine 1779. U prvi mah odgovornomu plemstvu kao da se nije činilo, da je uradilo nešto pogibeljno za budućnost naroda hrvatskoga, jer se ono, kako vidjesmo, pouzdano nadalo, da će se sve još i popraviti dati, no ubrzo se odista pokazaše prave posljedice: Onim člancima zadan bijaše upravo smrtan udarac hrvatskoj samostalnosti kao posebnom kraljevstvu i to stoga, što je odsada dalje po shvaćanju Magjara nestalo ravnopravnosti izmedju

Ugarske i Hrvatske, koju Hrvati još u deklaraciji od 1. septembra 1790. onako krepko ističu. Hrvatska dakle postade dio Ugarske u pravom smislu, naime u službenoj praksi i u političkom životu, a ne tek u prenesenom. Udarac bješe tim teži, što je ugarsko namjesničko vijeće bilo sebi prisvojilo svu političku vlast, tako da je hrvatski sabor bio sasvim zališan i bez vrijednosti. I odista odsada unaprijed sastajao se hrvatski sabor samo uoči zajedničkoga na nekoliko dana, da izabere poslanike (ablegate ili nuncije) i da im dade instrukcije, a poslije zajedničkoga sabora opet bi se sastajao, da proglasi na zajedničkom saboru stvorene zakone. Drugim riječima: odsada dalje za historiju naroda hrvatskoga od veće je važnosti i bitnosti ono, što se dogadja na dugotrajnim požunskim saborima, negoli ono, što se u dan dva stvorilo u tijesnom djelokrugu sabora hrvatskoga. Taj je odnošaj konačno rodio godinu 1848. Razumije se, da je padom vlasti sabora pala i vlast bana hrvatskoga, predsjednika saborskoga, ali i izvršujućega organa namjesničkoga vijeća. On postaje sve to više zavisan, dapače odan Magjarima, tako da se smatrao magjarskim pouzdanikom, a ne (kao nekoč) podkraljem (prorex) ili kraljevskim zamjenikom u Hrvatskoj.

Dogodjaji na budimko-požunskom saboru nadjoše bolna odziva ne samo u županijskim skupštinama, kako vidjesmo, nego i u širim društvenim slojevima. Sačuvala nam se u rukopisu latinska

pjesma drukčije nepoznata nam stihotvorca, a posvećena je banu Ivanu Erdödy-ju. Stihotvorac traži od bana, da spase trojednu kraljevinu njenom zakonitom vladaru, jer Magjar hoće da liši tri sestre (to jest Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju) njihovih zaručnika (naime krunâ, dakle slobode), dapače on hoće da im jezik zamijeni grubim „skitskim". Nema nemilosrdnijega naroda na svijetu od Huna (to jest Magjara), kaže, jer je isti Nijemac milosrdniji. Bahati su, piše anonim, svak hoće da bude plemenitim knezom, ali kod općih dužnosti i tereta ne će nitko da sudjeluje. Jezik im je barbarski, te odbija svakoga izuzevši polarske Laplandeze. Potom se pita stihotvorac, zašto je srce hrvatsko vazda tako vjerno svom kralju, pa odgovara: to je posljedica jedino prave vjere (to jest katolicizma). Pisac konačno ističe: „Slobodna smo kraljevstva, a ako je koga stid da bude Hrvat, neka služi kao rob divljim Hunima", jer „Ugri doduše slavan su narod, ali nijesu slavniji od ma kojega slavenskoga, kako nam to dokazuje povijest". I tako vidjamo gdje se odmah u početku hrvatsko-magjarskoga spora s hrvatske strane ističe još i lojalnost spram vladara, katolicizam i ponos na slavensko podrijetlo, sredstva, koja se do danas još ne istrošiše, naročito u pučkoj argumentaciji.

Medjutim se kralj Leopold nije dugo nauživao plodova svoje diplomatske vještine. Uglavivši s Turskom mir (4. aug. 1791.) u Svištovu na Dunavu u Bugarskoj, kojim vrati carstvu osmanlijskomu sva osvojenja, a pridrža samo Staru Oršavu

na Dunavu i Dvor na Uni, pa Drežnik, Petrovo Selo, Lapac i Srb, te sklopivši s Pruskom savez (u febr. 1792.) protiv revolucionarne Francuske u korist svoga šurjaka kralja Ludovika XVI. umrije nenadano u Beču 1. marta 1792. na kozicama. Prijestolje ostavi najstarijemu sinu Franji.

na Dunavu i Dvor na Uni, pa Drežnik, Petrovo Selo, Lapac i Srb, te sklopivši s Pruskom savez (u febr. 1792.) protiv revolucionarne Francuske u korist svoga šurjaka kralja Ludovika XVI. umrije nenadano u Beču 1. marta 1792. na kozicama. Prijestolje ostavi najstarijemu sinu Franji.

www.crohis.com

II.

Franjo I. Njegov značaj.

Leopolda II. naslijedi najstariji mu sin **Franjo I.** (1792.—1835.).[1]

Sve do šesnaeste godine odgajali su ga uobičajenim načinom u roditeljskoj kući u Firenci. Kako stric njegov, car Josip II., nije imao djece, pozvao ga je (1784.) k sebi u Beč na dvor, da, kako je sam rekao, „od razmažena, tašta, sebična i lijena djeteta, koje nije ništa ozbiljno uzimalo, već tratilo vrijeme u pukoj igrariji, učini čovjeka." Stoga bješe caru glavna briga, da u mladom Franji probudi volju za ozbiljan rad, što mu je (tako mu se bar činilo) i uspjelo, jer se docnije običavao mnogo povoljnije izjavljivati o njemu. Car ga uze upućivati naročito u vojničke poslove, dapače godine 1788. povede ga sa sobom u turski rat, u kojem Franjo ostade sve do pod kraj 1789. Uvjerivši se lično o teškom nezadovoljstvu Magjara i Hrvata poradi carevih reforama, kaže se s dosta temelja,

[1] Rodio se 12. februara 1768. u Firenci (u Toskani) uz njega bilo je još devet sinova Leopoldovih, koji utemeljiše današnje grane vladajuće porodice.

da je Franjo po povratku svom u Beč nagovorio Josipa na samrti, da vrati Ugarskoj i Hrvatskoj ustav i krunu sv. Stjepana. Brat i nasljednik Josipov, Leopold II., učini po nastupu na prijestolje sina Franju zamjenikom svojim ustupivši mu podjedno širi djelokrug, ne bi li se tako što bolje uputio u buduće zvanje svoje, na koje bješe već nakon dvije godine dana nenadano pozvan.

U dvadeset i četvrtoj godini sio je Franjo, nakon što ga svečano okruniše u Budimu dne 6. juna 1792., na ugarsko-hrvatski prijesto, a skoro potom još je primio i krunu rimsko-njemačkoga carstva (14. jula u Frankfurtu), i kraljevstva češkoga (9. augusta u Pragu), pa je vladao kroz pune četrdeset i tri godine. Vladanje njegovo pratili su veoma sudbonosni dogadjaji, koji su opće evropske prilike iz temelja promijenile. Naročito je prva pola njegova (od 1792. do 1815.) prohujala u krvavim ratovima, poradi kojih bješe ozbiljno u pogibli ne samo teritorijalni posjed Habsburgovaca, već i sam njihov moćni medjunarodni politički položaj. Kako je poznato, u Francuskoj dospio je kraljevski par na stratište, dok se istodobno srušiše stara država, a privremeno i sama crkva katolička. Iz njihovih ruševina izidje na površinu čudovište od vojskovodje, genijalni Napoleon Bonaparte, koji je kroz decenij i po pobjedonosnim vojnama stvorio francusko carstvo, prostranije od onoga Karla Velikoga. Svi ovi munjevitom brzinom i promjenom odigrani dogadjaji duboko su vrijedjali osjećaje i interese kralja Franje I., pa tako izvršili na izgradnju njegova značaja trajan dojam.

Kao da nije bio sin liberalnoga Leopolda II. već konzervativnoga Leopolda I., Franjo bješe vazda u oštroj protivštini ne samo s duhom svoga vremena, nego i s istim modernim pravcem očevim. Ideja carskoga apsolutizma svega ga je prožela, kao nekoć što je prožimala habsburške pradjedove njegove, dok je od strica cara Josipa II. naučio još mrziti i politički utjecaj staleža. Taj se pak osjećaj pod dojmom krvavih dogadjaja francuske revolucije izrodio u krajnju ogorčenost spram svake novotarije i svakoga napretka. Politiku njegovu vodile su dosljedno tome samovolja i egoizam.

Premda bijaše gorljiv katolik, ipak je dao i crkvi osjetiti moć svoju, onako kako su to imali osjećati kroz decenija staleži. Od svoga strica Josipa naslijedio je bio tako zvane jozefinske nazore, to jest, htio je da bude gospodarom crkve, pa je s toga ne samo strogo provodio onaj ius placeti, nego se nimalo nije žacao istim ubojitim oružjem u ruci napasti „baštinu sv. Petra" — vječni Rim i papinsku državu (1798.). Još i poslije, na bečkom kongresu, protivio se tome, da bi papa opet natrag zadobio stari svoj teritorij. Medjutim pojava ova nije bila možda diktat slobodoumnih nazora ili osjećaja, da bi tobože trebalo skršiti premoć svećeničke vlasti, već naprosto posliedica njegove želje za osvajanjem i plod njegova nastojanja oko apsolutne vlasti. Uopće treba istaknuti, da je Franjo smatrao dobrim samo ono, što je bilo za nj od koristi, a nemoralnim i protivnim

istom božjem pravu sve ono, što se kosilo s njegovim interesima.

No ove težnje i nazore nije pratio duboko promišljeni i razborito sredjeni rad. Kao što je nekoć Leopold I. trošio vrijeme poglavito na sitnarije, tako je i Franjo vazda volio dangubiti neznatnim i mehaničkim poslovima, kod kojih nije trebalo ulagati većega umnoga napora. U tom je smislu sam sebe najbolje karakterizirao riječima: da bi od njega bio postao dobar dvorski savjetnik. Znati je vazda htio sve, no učinio nije nikad ništa, jer je bio u tolikoj mjeri sumnjičav, da se u težim pitanjima nije ni u sama sebe pouzdavao. Poradi toga se veoma često nalazilo na njegovu stolu na tisuće neriješenih vrlo važnih spisa. Isto tako bješe Franjo samo na oko neumorne marljivosti i veoma savjestan u državnim poslovima, jer je stalno davanje javnih audiencija, pregledavanje spisa i prekomjerno sjedjenje u kancelariji zapravo značilo igru i dangubu. Nitko živ nije od toga imao koristi; to su vazda bile prazne riječi i obećanja. Kako je u takim prilikama volio govoriti bečkim dijalektom, steče veliku simpatiju i popularnost medju Bečanima, a do toga bješe mu začudo mnogo stalo. Dosljedno tome trpio je u svom krugu samo talente nižega reda, koje možeš upotrijebiti u neku ruku kao dobre strojeve i od kojih je tražio jedino to, da ne počine kakih „budalaština“ (Eselei). Prigodom boravka u Pragu, Celovcu i Ljubljani (1819.), reče ponovno deputacijama profesora viših škola: „Ja ne trebam naučenjaka, već valjanih podanika“. Uza sve to

ti isti ljudi ipak su mu znali narinuti svoju volju i tako državu dovesti u vojničkim i financijalnim pitanjima do najstrašnijih kriza. Ali Franjo, i onako od prirode hladan i mrk, šutljiv i ozbiljan, a pored toga još i čovjek, koji nije poznavao nikake strasti, — pa se tako nije umio ni za što ni zagrijati, niti štogodj odviše zamrziti, — primaše sve vijesti o nesrećama i udarcima, što su ih njegovi ljudi izazivali, sasvim ravnodušno i nehajno, kao da se njega i ne tiču. U doba francuskih ratova gubio je jednu pokrajinu za drugom, pa ipak je na onom teritoriju, što mu je preostao, zadržao zastarjeli apsolutizam, iz kojega mu je nicao sav duševni svijet, ma da je zapravo baš taj apsolutizam bio otac svemu zlu.

Stoga je sasvim prirodno, da je Franjo strepio pred svakom promjenom, te se zastrašen razuzdanostima pariske svjetine protivio svakoj novotariji, ili kako je sam docnije kazao, da nije vodio dvadesetgodišnje krvave ratove protiv Napoleona, već protiv „revolucionarnih ideja“, pod kojima je razumijevao novi duh vremena. Od prvoga časa istakao je sebi ciljem, da ustali prilike što postoje započevši podjedno progonom svih onih, koji su išli ma za kakovom mu drago reformom ili zakonitim napretkom. U očima njegovim bješe svaki onaj „revolucionarac“ ili „buntovnik“, koji je htio štogodj da promijeni na starim institucijama. Ovakove težnje za reformama nastojao je da uguši već u zametku smatrajući svojim idolom hladnu samovolju bez ikakvoga idejnoga sadržaja. Ali da i ova samovolja

od njega traži vladalačkih dužnosti, na to nije nikad ni pomišljao. Sada procvate do nevidjena savršenstva javni, a još više tajni policajni sistem. Sloboda štampe, korespondencije i sastajanja skučena bi do karikature, čega radi zavlada opće mrtvilo, grobni mir i tišina, što se na dvoru tumačilo kao zadovoljstvo naroda.

Kralj se Franjo uvrgao i spoljašnošću u stare Habsburgovce. Pojava njegova niti je bila lijepa, niti snažna, a u naponu muške snage opisuje ga ruski car Aleksandar I. ovako: „Car je ružan i nelijep ćelavac, bez volje i bez svake energije duha, satrven u tijelu i u shvaćanju s mnogih nesreća, što ih je prepatio. U tolikoj je mjeri bojažljiv, da se ne usudjuje kasom jahati, već daje konja za uzde vodati, kako sam to na svoje oči gledao za boja kod Slavkova (Austerlitz 1805.)“.

Taj je opis možda i pristran i pretjeran, ali izvan svake je sumnje, da novi vladar nije bio nikakova impozantna ličnost. U njegovu se licu nije zrcalila ni dražest, ni veličanstvenost, a pored sve toliko slavljene dobroćudnosti niti je u njega bilo dobrote, niti one ljubavi, što osvaja srca. Šta više, ni rodjene braće svoje nije volio; jednomu, nadvojvodi Karlu, zavidio je ratne uspjehe, a drugomu, palatinu nadvojvodi Josipu, popularnost, te je spram njih često vrlo neugodnim načinom izjavljivao ljubomor svoj. Naprotiv bijaše iskreno pobožan čovjek i uzoran otac porodice; kroz dugi život četiri se puta ženio ne mogavši nikako da dulje vremena podnosi samotan život

udovca.[1] Inače bješe još i velik protivnik bučnih i raskalašenih zabava; za njegova vladanja bješe bečki dvor više nalik na veliku privatnu kuću, negoli na stan vladarev. K sebi u privatne odaje i na razgovor o državnim poslovima puštao je samo visoko plemstvo, tako da se ono u važnosti svojoj opet popelo do velike cijene i utjecaja, dosljedno se i opet većim dijelom ponijemčilo, a naročito hrvatsko plemstvo.

Dugotrajno se vladanje njegovo dijeli na dva različna doba. U prvo doba (1792.—1815.) Franjo I. u neprekidnom je nesrećnom ratu s francuskom revolucijom i s Napoleonovim carstvom, dok u drugo doba (1815.—1835.) vlada doduše mir na granicama njegovih zemalja, ali je zato on u sporu s podanicima svojima potiskujući sve slobodoumne težnje njihove.

Mi ćemo ponajprije razmotriti u jednoj cjelini doba francuske prevlasti u nas, a naročito u Dalmaciji, a onda ćemo pozornost svoju svratiti na vladanje Franjino u doba francuskih ratova i poslije njih s osobitim obzirom na hrvatsko-magjarske odnošaje i prilike.

---

[1] **Franjo se prvi puta oženio još kao kraljević dne 6. jan. 1788. Jelisavetom Württemberškom († 18. febr. 1790.); drugi put 19. sept. 1790. Marijom Terezijom Napuljskom († 13. apr. 1807.); treći put 6. jan. 1808. Marijom Ludovikom d'Este († 7. apr. 1816.), a četvrti put 10. nov. 1816. Karolinom Augustom Bavarskom, koja ga je i preživjela († 9. febr. 1873.).**

www.crohis.com

III.

Austrijska i francuska Dalmacija i Ilirija.
(1797.—1815.)

Stoljetne nepravde i besprimjerni državni dugovi uzročiše u Francuskoj krvav pokret poznat pod imenom revolucije. Začeci njeni padaju još u posljednje dane vladanja cara Josipa II., čija je sestra Marija Antoaneta udata bila za francuskoga kralja Ludovika XVI. Već padom bastille (14. jula 1789.) bjehu prekinuti „obrambeni i navalnički“ saveznički odnošaji izmedju Francuske i Austrije, sklopljeni još u doba sedmogodišnjega rata, no nakon neuspjela bijega kralja Ludovika XVI. i utamničenja njegova prometnuše se oni u otvoreno neprijateljstvo, naročito otkad je francuska „zakonodavna skupština“ dne 20. aprila 1792. navijestila rat Franji „kralju ugarskome i češkome“. U ovom prvom petogodišnjem ratu sudjelovali su Hrvati i Srbi krajišnici u znatnom broju ; vojevali su na raznim bojištima u sjevernoj Italiji, Njemačkoj i Nizozemskoj, a napose iskazaše se godine 1796. rijetkim junaštvom. Tada je imao na sjeveroitalskom bojištu vrhovnu komandu na francuskoj strani general Napoleon Bonaparte, a na austrijskoj sedamdesetogodišnji starac Beaulieu i Wurmser. Izrijekom treba istaknuti hrabru navalu ličkoga pukovnika Josipa Vukasovića na Dego (15. aprila) i trodnevnu herojsku obranu mosta preko Alpona kod sela Arcole (15., 16. i 17. nov.) ; poznato je, da je i sam Napoleon poveo barjakom u ruci vojsku svoju na most, no uza sve to uzmakoše Francuzi

ispred nepodnosive vatre Hrvata i Srba iz obje banske regimente i iz Banata. Konačno su se ipak morale austrijske čete povući pred slavodobitnim Francuzima, koji prodriješe sve do Ljubna (Leoben) u sjevernoj Štajerskoj. Sada se sklonu kralj Franjo na mir, pa tako uglaviše opunomoćenici njegovi, grof Merveldt i napuljski poslanik bečki, marchese de Gallo, s generalom Napoleonom Bonapartom nakon šestodnevnoga raspravljanja što u Gössu, dvorcu bivše opatije kod Ljubna, a što u nekoj privatnoj bašći u Ljubnu, dne 18. aprila 1797., u četiri sata popodne, temeljne točke budućemu miru. Napisane i potpisane bjehu dvije isprave, jedna za javnost, i jedna tajna. U onoj prvoj kaže se, da Austrija u s t u p a Francuskoj Belgiju i da će francuske čete bezodvlačno ostaviti austrijsko zemljište (čl. IX.), dok se u t a j n o m kaže (čl. XI.), da Austrija d o b i v a u z a m j e n u za Lombardiju od Venecije medju ostalim zemljama još i Istru, Dalmaciju, Kvarnersko otočje i Boku Kotorsku. Budući da se Napoleon obvezao, da će na to mletačku republiku prisiliti, izazove pod raznim izlikama s njome oštar spor, koji svrši dokinućem i padom starodrevne „vjerenice Jadranskoga mora“ (12. maja 1797.), pa tako se ona tajna klauzula ostvarila. P a d o m r e p u b l i k e m l e t a č k e p r e s t a d e z a u v i j e k n j e z i n o v l a d a n j e n a n a š e m p r i m o r j u.

Promjenu su ovu teškim srcem pratili tristagodišnji vjerni podanici mletački u Dalmaciji. Šta više, Hrvati i Srbi dalmatinski još se 1796. na prvi poziv posljednjega dužda Lodovika Manina

listom digoše na obranu svoje gospodarice: 12.000 kršnih momaka doplovi pod oružjem u Veneciju, dok su rodjaci njihovi kod kuće Boga molili za spas njezin. No degenerirani se grad pokori volji Napoleonovoj bez boja, a naši momci bjehu tobože kao opasni grabežljivci i tati poslati kući, našto oni, u drugoj polovici maja i početkom juna, raširе po Dalmaciji glas, da su republikom mletačkom zavladali „židovi i jakobinci". Poradi toga planuše po cijeloj zemlji, osim u Zadru, bune i neredi svake ruke. Ove nemire raspiri do anarhije pred Tijelovo (15. juna) rašireni i po cijeloj Dalmaciji u isti mah rastureni proglas, napisan hrvatskim i talijanskim jezikom, za koji se govorilo, da ga je sastavio fra Andrija Dorotić. Proglas taj (u izvatku) glasi:

„Proglašenje narodu dalmatinskomu.

„Narode slavni! Ti si podložan bio dosad privedromu duždu mletačkomu, komu si se bio povoljno[1] podložio, da te vlada i upravlja po pravici i zakonu Isukrstovu i da te uzdrži u viri katoličanskoj. Tvoga duždu i svu gospodu vitnike služeći virno i braneći njihovo dostojanstvo, istirali su te nepošteno iz Mletaka i neharno izdali. Pak evo su dužda odbacili, vitnike su i gospodu razrušili, prilike su svetoga Marka potlačili i zakone prominuli. Na pristolje sada su postavili Jakovljevce i čifute iliti žudije, pak nastoje, da te opet k njima prilože. Lipa stvar! Oni isti, koji su te izdali, sad opet držeći te budalasta žele, da se s njima složiš.

[1] Povoljno = od svoje volje.

„Narode slavni! Spomeni se tvoje slave i znaj, da su žudije neprijatelji tvoje vire i najveći iskopajnici tvoga zakona. Nije dakle pristojno tvojoj slavi, ni korisno tvojoj viri, da se k njima ti priložiš. Pri tebi jest sada, narode dalmatinski tvoja prostnost, i moreš priložiti se komu ti hoćeš. A moreš se i po tebi vladati i zakone tebi postaviti, pak živiti u katoličkoj viri i čestitost iskazati. Obazdri se na stara vrimena i vidit ćeš, kako su tvoji prvorodjeni vladali, tako i ti moreš."

Pučka mržnja bila je u taj par poglavito upravljena protiv onih obrazovanih Dalmatinaca po gradovima, koji su bili poznati kao pristaše francuskih slobodoumnih ideja i demokracije, jer se općenito govorilo, da namjeravaju Dalmaciju predati „bezbožnim" Francuzima, krvnicima republike sv. Marka. Ta je buna, u kojoj zaglavi više odličnih ličnosti, bila tim opasnija, što u zemlji, osim u Zadru, nije bilo redovite vojske, da je ukroti, a kolovodje bile su baš ono 12.000 oružanih momaka („mušketari"), što su ih iz Venecije onako kivne otpravili kući.

Poradi toga sasvim je prirodna stvar, da su Dalmatinci uzeli poglede svoje bacati na susjednoga vladara Franju I. Plemstvu i imućnijem gradjanstvu, to jest u to doba vladajućem sloju naroda, trebalo je snažne zaštite i zakonitoga poretka u zemlji, a i prosti je puk prekinuvši s „požidovljelom i pojakobinjenom" Venecijom tražio novoga gospodara. U ovakim krizama vazda preuzimlju historičke tradicije i narodne tendencije

odlučnu ulogu vodilju, pa tako uskrsnu ne samo medju obrazovanim plemstvom i svećenstvom, već i kod ostaloga puka ideja historičke zajednice Dalmacije s krunom sv. Stjepana, odnosno sa srodnom susjednom Hrvatskom. Već na prvi glas, da je izdahnula republika sv. Marka, otpremiše spljetski, trogirski i šibenički varošani poslanstvo u Kaštel Gomilicu popu Ignjatu Bakotiću, mužu na glasu s osobite učenosti, a s upitom, što da rade. Bakotić im odgovori: Dosada ste bili podanici republike mletačke, pa ste joj bili i obvezani prisegom vjernosti. No sada, kad je ona propala, možete sami sebi birati novoga gospodara; ja vam svjetujem, uzmite ugarsku krunu, da se tako kao dio hrvatske države, s kojom ste u stara vremena bili u zajednici, opet združite. Poslanstvo primi s velikim veseljem na znanje riječi Bakotićeve. Medjutim o istoj stvari viječalo je i plemstvo i svećenstvo po drugim mjestima. Spljećani, Trogirani, Šibenčani, Bračani, dapače i Zadrani zaključe isto, a tako i zbor franjevaca u Karinu, koji izrijekom u adresi svojoj, od 14. juna., što ju je morao fra Dorotić lično predati kralju Franji, kažu: „Budući da je dalmatinsko kraljevstvo ostalo bez zakonite vlasti, kojoj su se nekoć svojevoljno ovi pučani podložili i budući da su se zato na nas obratili poglavari od osamdeset i četiri prijedjela i župa upravljenih od redovnika nama podloženih iskazujući živu želju, koju imadu, da se združe s pukom kraljevstva hrvatskoga, s kojim bijahu u stara vremena kao združeni dio pridruženi kruni ugarskoga kraljevstva, moleći nas, da bi se zauzeli za ovaj vele važni posao, i budući nam dao na znanje prepoštovani opći zamjenik grčkoga pučanstva Zelić, da je jednaka želja svih kršćana od njega zavisnih, zato želeći mi potpomoći pravedne želje svih, nalažemo vam, da odete višnjem prijestolu Njeg. Veličanstva cara i kralja i da ga zamolite, neka blagoizvoli primiti ovu svojevoljnu njihovu prostodušnu predaju s uvjetima i jednakim pravima rečenoga naroda.“[1]

I tako se eto izjavi čitava bivša mletačka Dalmacija za sjedinjenje s Hrvatskom. Na čelu tome pokretu bijahu Spljećani conte Draganić i nadbiskup Cippico, makarski biskup Blašković i već poznati nam fra Dorotić. Medjutim nije ostalo samo kod izjave. Još oko 17. juna odašalju Spljećani, Omišani, Zadrani, Trogirani i Šibenčani svečano poslanstvo u Beč kralju Franji, da primi poklonstvo Dalmacije. Kad stigoše u Senj, sastanu se s krajiškim (slunjskim) pukovnikom Casimirom, te mu polože na ruke prisegu vjernosti, nakon što ih je on uvjerio, da će već do koji dan doći u Dalmaciju carska vojska, i nakon što im

[1] Generalni vikar Gerasim Zelić pošao je na glas o anarkiji u Gospić, da zatraži i da dovede u Dalmaciju krajiške vojnike. Iz Gospića je pisao Franji I. u Beč „od strane hristijanskoga naroda“, da „primi Dalmaciju pod svoje krilo i pokroviteljstvo.“ Potom se vrati u Obrovac sa 300 Krajišnika.

je adresu za sjedinjenje s Hrvatskom poslao banu grofu Ivanu Erdödyju u Zagreb. Potom se poslanstvo vrati kući u Dalmaciju raširivši glas, da će im želja ubrzo biti udovoljena.

I odista, već 30. juna stiže pukovnik Casimir s dvjesta momaka, poglavito naših krajišnika, u Zadar, i bi svečano dočekan; nato polože 2. jula gradjani kao novi podanici u gradskoj vijećnici prisegu vjernosti kralju Franji. Treći dan potom, dne 5. jula, prispje u Zadar carski general Ličanin Mato Rukavina[1] sa 4.000 momaka i više topova na 72 broda i bude dočekan urnebesnim klicanjem naroda i gruvanjem topova, a napose još od nadbiskupa Ivana Carsane i ostalih oblasti. Nakon što je odslužen u crkvi sv. Simeuna svečani „Te Deum", general Rukavina razloži s propovjedaonice narodu hrvatskim jezikom svrhu svoga dolaska, te ga uputi, da se strogo drži položene prisege vjernosti. Još istoga dana izdao je

[1] Mato Rukavina od Bojnograda rodio se 1737. u Trnovcu kod Gospića kao vojnički sin. Službovati žače kao kadet; sudjelovao je u sedmogodišnjem ratu, te se u bici kod Lobosica (1. okt. 1756.) toliko odlikovao, da je promaknut na poručnika, a iza daljega junačkog sudjelovanja u istom ratu dotjerao je do kapetana u ličkoj krajiškoj regimenti. God. 1778. postade majorom u otočkoj, a 1786. potpukovnikom kod ogulinske. Kao takav pošao je u Josipov turski rat, u kojem bješe dva puta teško ranjen, a onda postade 1789. pukovnikom. God. 1794. poslan je s hrvatskim krajišnicima na bojište u Italiju, te postade u maju 1795. generalom. Poslije dalmatinske okupacije i vojne službe postade 1801. podmaršal, te podje 1815. u mirovinu živeći u Penzingu kod Beča, gdje umre 3. maja 1817.

proglas na narod, u kojem mu je zajamčio sva stara prava i sloboštine zemlje, a onda je skinut mletački barjak, te razapet carski. Ovako zanosno sličnom ceremonijom dočekaše Rukavinu i pukovnika Casimira i ostala mjesta i gradovi: 8. jula Šibenik, 9. jula Trogir, 13. jula Spljet, 15. Makarska, a onda otoci Korčula, Brač, Hvar i Vis. Dne 31. jula povratio se Rukavina u Zadar. Kopnenu Dalmaciju pak obašao je pukovnik Casimir.

Svagdje u zemlji naišli su Rukavina i Casimir ne samo na zanos narodni, nego i na snažni pokret za sjedinjenje s Hrvatskom. Eto, kako se o tom izjavio sam Rukavina u svom izvještaju na ministra spoljnih poslova, Thuguta, dne 31. jula, nakon povratka u Zadar. „Ova je pokrajina prožeta najlojalnijim čuvstvima spram ugarskoga kralja. Da se učini red i mir, dovoljno je što prije urediti valjanu zemaljsku upravu, a ja sam već primio prisegu vjernosti ovoga čuvenoga naroda ugarskomu kralju. Ja ovdje ponavljam ono, što sam već kazao u svojim ranijim izvještajima: svi slojevi pučanstva i sveukupno žiteljstvo položilo je prisegu vjernosti našem uzvišenom vladaru kao kralju ugarskomu. Ja sam u tu stvar uložio svu svoju radinost, da narod poučim. S propovjedaonica po crkvama tumačio sam skupljenom narodu, da je Njeg. Veličanstvo car podjedno i kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Pod prisegom sam ga uvjeravao, da sam poslanik ugarskoga kralja, donosilac prava, reda i milosti u ime Njeg. Veličanstva kralja ugarskoga, pa kad se narod uvjerio o istinitosti mojih

riječi, odmah je položio prisegu. No možda mi i ne bi vjerovali, da nijesam i sam sin toga naroda (to jest Hrvat) i porodice, koja je u toj pokrajini (Dalmaciji) poznata. Prema tome ja sam Dalmatince uvjeravao, da će u zemlji biti provedena ugarska uprava, kako je bila u doba njihovih pradjedova, podanika ugarske krune, a to da je u skladu i s pravima Njeg. Veličanstva na tu pokrajinu i sa željom izraženom od svega pučanstva". Ove nam riječi generala Rukavine tek čini posve shvatljivima dnevnik savremenoga šibeničkoga fra Josipa Glumčevića, koji piše: „Kad je cesarska vojska došla, mal da se ne ponoviše smutnje i neredi. Na glas, da je to vojska njemačkoga cesara, puk se stade buniti i vikati: Ne ćemo Nijemca! Dosta se htjelo, dokle im je razjašnjeno, da je cesar još i kralj Ugarije, o čemu se jedino uvjeriše po tom, što im je general Rukavina hrvatskom besjedom mogao na sreću dokazati, da je i sam Hrvat, te da u ime ugarsko-hrvatskoga kralja zaposjeduje Dalmaciju".

Ali pokret ovaj za sjedinjenje s Hrvatskom ne svidje se ni ministru Thugutu, ni kralju Franji. Kako znamo, adresu dalmatinskog poslanstva otpremio je pukovnik Casimir grofu Ivanu Erdödyju u Zagreb kao banu Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ban opet odaslao ju je ugarskoj vladi, odnosno palatinu nadvojvodi Josipu, a ovaj je otpremi ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču, koja ju je podastrla Franji I. dne 10. jula. Medjutim bješe

o raspoloženju Dalmatinaca ministar Thugut upućen još i od austrijskoga konzula u Zadru, pa tako sada (12. jula) predloži kralju ovo rješenje: „Poslana adresa prima se do znanja, no poradi sadanjega stanja ne može biti ni govora o sjedinjenju ili sličnim rješenjima. Budući pak da sam sve poslove, što se tiču ovih od mojih četa okupiranih krajeva, prepustio svome ministru spoljnih posala, dok se ne odlučim na konačno rješenje u čitavoj stvari, to se kancelarija (t. j. ugarska dvorska) mora u svemu, što se toga predmeta tiče, obratiti na moju tajnu dvorsku i državnu kancelariju. Ja sam i sada predstavku ugarske kancelarije riješio po njezinu predlogu." Dakle, adresa je stavljena — „ad acta", kako je glasio svojeručni pripis kralja Franje I. Istodobno obrati se i palatin nadvojvoda Josip na cara, odnosno na ministra Thuguta, te napose istače, da je ona dalmatinska deputacija u Senju već i prisegu vjernosti položila ugarskomu kralju; „držim da nikako ne smijem prešutjeti ove najnovije stvari, nastavlja nadvojvoda Josip, jer kako se mogla primati prisega od stranih podanika, a da se nije prije toga bilo načistu s intencijama Vašega Veličanstva?" Nadalje podsjeti palatin kraljevsku dvorsku kancelariju, „da je car prigodom svoga krunisanja za ugarskoga kralja prisegao, da će natrag predobiti Dalmaciju, te je pridružiti zemljama krune ugarske" (t. j. Hrvatskoj). Medjutim sve je to bilo samo povodom, da se ministar Thugut požurio, da što prije imenuje za Dalmaciju posebnoga carskoga komesara, jer mu se general Rukavina, kao pri-

jatelj sjedinjenja s Hrvatskom, nije činio za nutarnju upravu zgodnim. Izabran bi grof R a i m u n d T h u r n, kojemu dade ministar ovaj tajni naputak: „Vaša će zadaća biti, da ovu nezgodnu želju Dalmatinaca u korist sjedinjenja s Ugarskom suzbijate; zasada nema uopće mjesta nikakim novotarijama.“

Medjutim dao se general Mate Rukavina i na okupaciju Boke Kotorske (mletačke Arbanije), gdje je takodjer po padu mletačkoga gospodstva bilo nemira i to naročito stoga, što se tude stvoriše dvije stranke: austrijska i crnogorska, dapače crnogorski knez Petar I. Petrović Njegoš posjede sa svojim četama Budvu i Grbljansku općinu. Dolaskom generala Rukavine (u septembru), morade se knez povući natrag predavši Budvu i Grblje Austriji. Tim bi srećno dovršena okupacija cijele zemlje, pa je trebalo prijeći na uredjenje nepovoljnih unutarnjih prilika. Ali to više nije bila zadaća generala Rukavine: dovršivši okupaciju bude pozvan u Zadar, te ograničen isključivo na vojničke poslove, dok je svu ostalu vlast izvršivao grof Thurn.

U tom položaju ostade Rukavina sve do godine 1802., kad ga premjestiše k talijanskoj vojsci u Padovu. Grof Thurn pak uze odmah raditi u smislu Thugutova naputka. S a d a u z e A u s t r i j a p o d u p i r a t i i o j a č a v a t i t a l i j a n s k i e l e m e n a t n a š t e t u h r v a t s k o g a, a z e m l j a s a m a n e p o s r e d n o b i s t a v l j e n a p o d v l a s t c a r s k u, na što je i ovlasti s Francuskom definitivno sklopljeni mir u Campoformiju (noću o 17. na 18. oktobra 1797.).[1]

Ali pokret u Dalmaciji za sjedinjenje s Hrvatskom nije dašto mogao ostati tajna prekovelebitskim Hrvatima, dapače oni se glede toga pitanja staviše u sporazum s nekim onamošnjim Hrvatima; tako je cijelu stvar objavio makarski biskup Fabijan Blašković županiji zagrebačkoj. Stoga i vidimo gdje Hrvati na svom saboru u aprilu 1802. dajući upute svojim poslanicima na zajedničkom saboru, Petru Komáromyju i Franu Ponekoviću, zaključuju: „Jer je Dalmacija, koju je prije posjedovala republika mletačka, za slavnoga vladanja Njeg. Veličanstva natrag predobljena, te bi se sada imala povratiti k svetoj kruni kraljevine Ugarske, u smislu krunidbene zavjernice, što ju je položilo Njeg. Veličanstvo, — nastojat će gospoda poslanici iz sve snage, da se o v a j c j e l o k u p n i d i o k r a l j e v i n a (integrans haec regnorum pars) o p e t n j i m a p r i d r u ž i i p o d z a k o n i t u o b l a s t b a n s k u s t a v i, p a k t a k o s k r u n o m u g a r s k o m o p e t s j e d i n i.“ I odista, zajednički sabor u Požunu zaključi u sjednici od 3. septembra 1802. na predlog protonotara Antuna Tahyja, da treba zamoliti

---

[1] Taj važni članak VI. istoga mira glasi: ‚La république française consent à ce que S. M. l'Empereur et qui possède en toute souveraineté et propriété les pays ci-dessous désignés, savoir, l'Istrie, la Dalmatie, les Iles cidevant vénitiennes de l' Adriatique, les Bouches du Cattaro“, etc. (H ü f f e r, Quelen zur Gesch. d. Zeitalters der franz. Revol. II. T. 1 Bnd. Innsbruck 1907. pg. 509.).

Njeg. Veličanstvo, da bi odredilo sjedinjenje Dalmacije sa svetom krunom ugarskom, kojoj nesumnjivo pripada, te da se u Dalmaciju uvedu zakoni Ugarske. No uza sve to zauzimanje najodličnijih narodnih faktora, dapače i ponovnoga zauzimanja palatinova, kraljev odgovor (u oktobru 1802.) glasio je kao i prije, t. j. da je čitava stvar zasada još preuranjena.

Istodobno nastojao je dvor, da utvrdi vlast svoju u novostečenoj Dalmaciji. Na čelu p r v o j a u s t r i j s k o j u p r a v i (1797.—1806.) stajalo je u razmjerno kratko vrijeme pet carskih komisara. Prvi bješe grof Thurn (od aug. 1797. do jula 1799.), koga zamijeni poradi novoga rata s Francuskom nadvojvoda Karlo (od jula 1799. do febr. 1801.), u čije su ime u zemlji upravljali general Rukavina vojničkim, a vijećnik Rinna civilnim poslovima. Iza toga bjehu imenovani conte Cornea Stefaneo (od apr. 1801. do maja 1802.) i grof Göess (od jula 1802. do juna 1804.), dok konačno uoči rata ne sjedini u svojim rukama general Brady vojničku i civilnu upravu Dalmacije i Boke Kotorske (od jula 1804. do febr. 1806.),

Odmah po svom dolasku u Zadar grof Thurn konstatovao je mnogobrojna zla bivše mletačke uprave, koja su poglavito imala korijen svoj u nebrojenim privilegijima.[1] Poradi toga bješe gotovo nemoguće i pomišljati na j e d i n s t v e n o s t u upravi, sudstvu i financijama, a da ne bude više općina ili korporacija povrijedjeno. Trebalo je dakle

[1] Gl. drugi dio ove „Povijesti“ pg. 175—178.

ili silom učiniti takovom stanju kraj, ili ga otvoreno priznati. No Austrija ne htjede ni jedno ni drugo da učini, već se pouzdavala u polovične mjere i provizorije. Prvo je bilo, da je po cijeloj zemlji porazmještena p o l i c i j a, a posebnoj njenoj paski predani svi oni, za koje se znalo, da su pristaše ideje sjedinjenja s Hrvatskom.[1] Tada je grof Thurn uredio upravno vijeće sastavljeno od šestorice vijećnika, i to od trojice domaćih plemića (conte Pasquali, conte Stratico, conte Riva), te trojice austrijskih Talijana (Rinna, Suppe i Wrachien). Ovo je vijeće imalo kao zemaljska vlada u rukama svojim svu vlast u upravnim, sudačkim i financijalnim poslovima zemlje, osim Boke Kotorske, gdje je poradi nesigurnosti ostala i nadalje vojnička uprava. Medjutim uprava se ova ne istače ničim osobitim ; o n a j e s n e k i m i z u z e c i m a, n a r o č i t o u š k o l s t v u i s u d s t v u, z a p r a v o b i l a n a s t a v a k n e k a d a n j e m l e t a č k e.

No Dalmacija i Boka Kotorska ne ostadoše dugo pod vladavinom kralja Franje, jer ih je nakon poraza kod Slavkova (Austerlitza, 2. dec. 1805.) m i r o m p o ž u n s k i m (26. dec.) morao ustupiti francuskom caru Napoleonu, koji se naumi strategičkim položajem njezinim okoristiti u eventualnom ratu s Rusijom, j e r b i m u v o j s k e p r o l a z e ć i p r e k o t u r s k o g a kao prijateljskoga i savezničkoga zemljišta lasno mogle i s juga udariti.

[1] Iz jednog policajnog izvještaja vidimo, da su to bili conti Zaninovići iz Budve, pa Tartaglia, Draganić, Cindri, Alberti i Milesi iz Spljeta, Garagnin iz Trogira, pa Andrija Dorotić i mnogi drugi.

Ali Rusi su znali za misao Napoleonovu, pa su nastojali, da Francuze maknu iz Dalmacije. Tako se zgodi, da su Francuzi, nakon što su u februaru 1806. pod vodstvom generala Molitora zaposjeli sjevernu Dalmaciju do Neretve, našli u martu Boku Kotorsku u rukama Rusa i njihovih saveznika Crnogoraca. Iz Boke zauzmu Rusi otok Korčulu, a nastojahu, da i dubrovačku republiku sklonu na savez, za koji se grad otimahu i Francuzi.[1] Senat dubrovački odluči se nakon dugoga oklijevanja za Francuze, te im dopusti prolaz kroz svoje zemljište u Boku, jer Francuzi ne raspolagahu nikakvim brodovljem. Dne 26. maja 1806. pojavi se pred Dubrovnikom general Lauriston sa 1.500 ljudi, te zamoli, e bi ga pustili u grad, da mu se čete odmore. Čim mu to Dubrovčani dopustiše, zauze Lauriston (po uputi Napoleonovoj) gradske kule i učvrsti se u njima. Tako svrši republika dubrovačka nakon tisućljetne slobode. Na glas, da su Francuzi uzeli Dubrovnik, padnu poda nj Rusi i Crnogorci, te ga stanu podsjedati, ali kad gradu dodje u pomoć general Molitor, budu odbijeni (5. jula). Potom predade Napoleon vojničko zapovjedništvo u Dalmaciji vještomu generalu Marmontu, a civilno umnom obrazovanom Mlečaninu Visku Dandolu,[2] (26. aprila), koji steče za kulturni

[1] To je bila akcija onoga ruskog brodovlja, koje je za rata od g. 1805. operiralo po Sredozemnom moru naročito protiv napuljskog kraljevstva, Napoleonova saveznika.

[1] Visko (Vicenze) Dandolo rodio se u Veneciji 26. oktobra 1759. Učio je u Padovi kemiju i farmaciju, te po dovršenim naukama uredi laboratorij u

napredak Dalmacije u razmjerno kratko vrijeme neprolaznih zasluga.

Dandolo stiže u Zadar dne 3. jula, te izdade već 10. jula na žitelje javni proglas („proklam“) pisan talijanskim i hrvatskim jezikom. „Evo me meju vami, o hrabreni i virni narode dalmatinski, kaže Dandolo. Bog mi je svidok, da su čiste i poštene moje misli, da ne navidim osobitu moju korist, da sam pripravan stanovito nastojati za više dobro, i da ufam srčeno, da će se brzo ispuniti vaše srićno priporodjenje. Ja znadem i odveć dobro žalosne i stare vaše nesriće, ali utište se, ove su jurve dospile. Ne će vas više suditi ljudi opaki i nenaučni. Ne će više projti toliko godina brez da budu odsudjene vaše pravde i nesvršeni vaši procesi, radi kojega uzroka dosada ste trpili toliko škode i jade. Vladanje biti će i vridno i brzo za opraviti vaše posle. Ovo vladanje upravljeno od poštenja, od zakona i od dobrodilovanja, ne će globiti više čovika nevojna i slaba, ni uzobistiti ljude bogate i moguće. Jao onome nedostojnome sudcu, koji bi primio koji dar. Prošla su vrimena da prolijete ono malo krvi što vam još ostaje u žilama. Ja zovem krv vašu ono malo jaspri što vam ostaje i koje vam potribuju za raditi vaša polja, za umno-

Veneciji. Istakao se doskora znatnim naučnim radom, a i liberalnim nazorima. U doba francuske revolucije bijaše predsjednik frankofilske stranke u Veneciji, koja je pošla u deputaciju Napoleonu, da stavi drevnu republiku pod njegovu zaštitu. Poslije pada Venecije Dandolo podje u Milano, a onda u Pariz, gdje bi imenovan upraviteljem Dalmacije (1806.—1810.). Umr'o je u svojoj vili Varese kod Milana 12. dec. 1819.

žiti vaše zanate, vaše trgovine, stvari jesu ove, koje mi najviše stoje na srcu. Odveć ste dosad bili nesrićni i nevojni. Jedno vladanje strašivo, usilno i odviše sumjivo držalo vas je toliko vikova, sasvim da u velikome miru, oglobljene i nevojne. Na sramotu ove lipe zemlje, na sramotu ovoga ugodnoga podnebja, na sramotu vaše naravske podobnosti, ovo opako vladanje suprotiveć se istoj naravi i čoviskom razumu, naučno je nastojalo, da se vi ne uzmnožite, da vaša polja ostanu zapušćena i vaša pamet potamljena i brezumna. Ne će se više povratiti ono žalostno vrime, a ja ću imati vazda prid očima i nevolje, koje ste trpili i vaša slavna dila, staru vašu čestitost i davno vaše veličanstvo. Valjani Dalmatini! Sve vaše potribe i vaše koristi od ovoga časa jesu potribe i koristi moje, niko ne će ih moć uvriditi bez da bude teško pedipsan. A kako igda bio bih ja mogao prijati ovo dostojanstvo, da nisam bio stanovit, da prihodeći meju vami, ja bih bio v a š o t a c, v a š p r i j a t e l j? Virujte mi tolikoje, da naš kralj mogao je za vas odabrati jednoga čovika od mene mudrijega i naučnijega, da li ne veće od mene puna želje i misli za vas učiniti čestite."

Prvo obilježje kulturnoga preporoda zanemarene Dalmacije bješe tjednik „I l r e g i o D a l m a t a — K r a l j s k i D a l m a t i n", p r v e h r v a t s k e n o v i n e, od kojih je prvi broj izišao u subotu 12. jula 1806.,[1] i to „poradi stvari od

[1] Urednici bili su najprije fra Paško Jukić, a poslije dominikanac Nikola Budrović. Posljednji broj izišao je 1. aprila 1810.

vladanja koje se daju na svitlost", kako stoji na čelu prvoga broja, a nešto dalje da „list redovito bude izaći na svitlost koliko latinskim (= talijan.), koliko h r v a t s k i m („illirica l.") jezikom. Za rasprostraniti i usnažiti u sva mista Dalmacije ljubav otaždbine kazujući što se zgaja u njoj i što se radi na dvoru (= vani), kako se pristoji vrimenu i njegovoj koristi", dok je Dandolo svrhu toga lista u svom izvještaju na Napoleona označio, „da ima da širi slavu o djelima carevim".

I odista, Dandolo dao se na rad punom dušom. Da se lično upozna s potrebama zemaljskim, proputova u septembru Dalmacijom do Spljeta, a onda predloži Napoleonu osnovu, kako da se uredi uprava, koju car i odobri.

Središte cjelokupne uprave s talijanskim kao službenim jezikom bijaše zemaljska vlada sa sjedištem u Zadru, zvana p r o v i d u r i j a (la proveditura generale), kojoj stajaše na čelu p r o v i d u r (proveditore generale), Visko Dandolo. Tako bi dakle obnovljen stari mletački popularni i stoljetnom uporabom utvrdjeni naziv. Medjutim Dandolo nije bio posve samostalan upravitelj, jer se pokoravao talijanskomu potkralju („franačkom b a n u od Italije") Eugenu Beauharnaisu kao svome šefu[1] a tako je i Dalmacija sama bila sastavni dio kraljevine Italije. Dalmatinske interese imao je (dakako tek formalno) zagovarati, kao neke vrste dalmatinski ministar bez lisnice, napose imenovani r e z i d e n t u Milanu kod ondjašnje cen-

[1] Kralj talijanski bio je sam Napoleon.

*

tralne vlade; bješe to kroz dulji niz godina Ivan Stratico. Providurija se raspadala na šest odsjeka (divisioni), kojima su bili vrhovne glave odsječni predstojnici, i to odsjek za pravosudje, nutarnju upravu, financije, vojne poslove, nastavu i računovodstvo. Pored ovih imenovana su još i dva nadzornika, policajni i vojni. Svim je ovima, bio neposredni šef glavni tajnik (segretario generale) desna ruka providurova. Zemlja sama razdijeljena je na četiri okružja (distretti), i to zadarsko, šibeničko, spljetsko i makarsko, kojima su upravljali d e l e g a t i. Okružja raspadala su se na kotare (cantoni), i to zadarsko na šest (Zadar, Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag), šibeničko na tri (Šibenik, Skradin i Knin), spljetsko na pet (Spljet, Trogir, Sinj, Nerezišće na Braču i Hvar), a makarsko na tri (Makarska, Imotski i Korčula). Na čelu pojedinim kotarima stajali su v i c e d e l e g a t i, dašto osim u mjestima gdje su sjedili delegati. Kotari opet dijelili su se na općine (comuni) s načelnicima (podestà) kao glavarima po gradovima, a starješinama (anziani) po selima. Kad je god. 1807. nakon mira izmedju Napoleona i Rusije u Tilži (7. jula) Francuskoj predana Boka Kotorska, a godinu dana docnije konačno ukinuta republika dubrovačka, dobile su one posebnoga glavnoga providura, Dominika Garagnina, kojemu biše podredjena četiri okružja, odnosno delegata, (Cavtat, Ston, Lopud i Kotor) i dva kotara, odnosono vicedelegata (Erceg-Novi i Budva).

Kao savjetujuće vijeće, ne toliko kao sabor, stojalo je providuru o bok g l a v n o v i j e ć e

d a l m a t i n s k o (consiglio generale della Dalmazia) sastavljeno od 48 članova, koje je vlada po svojoj volji izabrala izmedju ljudi inteligentnih i imućnih, i to iz svakoga kotara po jednoga ili više njih, već prema broju žitelja. Prve članove imenovala je vlada sama, a poslije bi svake godine, nakon što bi 12 njih istupalo, vijeće predložilo vladi popis onih ljudi, za koje je držalo, da bi trebali da u nj udju; izmedju ovih vlada bi onda izabrala one, koje je htjela. Vijeću je predsjedao providur, a raspravljalo je o zemaljskim i narodnim potrebama. Zaključci su stekli valjanost tek nakon potvrde providurove.

S u d s t v o, posve odruženo od uprave, sačinjavala su ponajprije 22 lokalna ili pomirbena suda (iudici locali o di pace), i to u prvom redu po svim sijelima pojedinih okružja i kotara, a onda još i po nekim važnijim točkama. U Zadru i Spljetu uredjeni bjehu sudbeni stolovi (tribunali), kao prizivni za lokalne i kao prva instancija u svim civilnim i kriminalnim parnicama, a tako docnije i u Dubrovniku. Nadalje je osnovano u Zadru prizivno sudište (corte d' appello) za sudbene stolove, dok je kao vrhovno prizivno i ukidno odredjeno ono u Milanu (tribunale di cassazione). U prvi kraj pomišljalo se kod ovih sudova potpuno uvesti odnosne francuske zakone (Code Napoleon i druge), no ubrzo se pokazalo, da bi to bilo upravo neprovedivo poradi narodnoga shvaćanja i običaja, naročito u posjedovnim, baštinskim i ženidbenim poslovima. Stoga biše pored francuskih još i pridržani austrijski, odnosno mletački zakoni s uputom, da

se prilagode, gdje god je to bilo nužno, francuskima, ali vazda da vrijedi kao temelj, da su pred sudom svi staleži jednaki. Šada bi ukinuta tortura i batinjanje, a smrtna se kazan izvršivala samo sječenjem glave, dapače i tamnice se preobraziše u mjesta dostojna čovjeka. Uvedeni bjehu i branitelji u kriminalnim i advokati u civilnim procesima.

Polazeći sa stajališta pravednosti ukinu Napoleon 4. sept. 1806. po savjetu Dandolovu tako zvanu lege Grimani od g. 1756., prema kojemu zakonu nijesu bili težaci („Vlasi", „Morlaci") u dalmatinskom Zagorju, stečenom od mletačke republike mirom karlovačkim (1699.) i požarevačkim (1718.), vlasnici onoga zemljišta, na kojem su živjeli te ga obradjivali, već samo doživotni užitnici plaćajući desetinu od prihoda; sada biše proglašeni vlasnicima, ali desetina ostade i nadalje kao porez. Da se narod što bolje uputi u obradjivanje tla i u obrt („zanate"), odlučeno je podizati posebne škole za tu svrhu podjeljujući novčane nagrade dobrim pitomcima. Podjedno dozove iz Italije gospodarske vještake, da narod putujući po zemlji poučavaju u ratarstvu vrtljarstvu i voćarstvu. Da se pridignu šume („dubrave", „gaji"), zabrani Dandolo pod prijetnjom teških kazni zapaljivanje ili krčenje njihovo, te izvoženje gorivoga kao i gradjevnoga drva bez oblasne dozvole, dok su pojedine općine morale „dubrave" svoje ograditi zidom za obranu od koza i tatova. Nadalje isposlova providur slobodno sadjenje duhana, raspisa novčane nagrade (do 500 i 800 fran.) za one, koji bi veću količinu krumpira nasadili, ili uzgojili mladu šumu. Grozničavom se žurbom dao

na isušenje nebrojenih močvara („blatina"), dao kopati bunare zdrave pitke vode, te graditi u pojedinim mjestima krušne peći. Svim je sredstvima pomagao u zemlji konjogojstvo i stočarstvo, te u mjesta okužena od životinjskih bolesti, naročito uz bosansku granicu, slao vještake veterinare, da pomognu narodu. Šta više, u svom je listu „Kraljskom Dalmatinu" upozorio na bogatstvo Dalmacije rudama, izrijekom na željezo (u sinjskoj i vrličkoj krajini), na ugljen (u Siveriću, Promini i Kninu), asfalt (u Vrgorcu), mramor (u Trogiru, na Korčuli, na Sv. Andriji, na Hvaru i kod Rogoznice), nakon što je dao zemlju u tom pravcu od stručnjaka proučiti. S tim u vezi poticao je na osnivanje tvornica, naročito papira, željezne robe, sapuna, no sve je to ostalo bez praktičkih rezultata uza sve to, što je obećao znatnu državnu pripomoć. Da podigne trgovinu, osnova trgovačku komoru u Spljetu, uredi redovitu poštu ne samo po Dalmaciji, već i s ostalim svijetom, otvori redovite sajmove (godišnje) po Zadru, Spljetu, Šibeniku i Makarskoj, snizi znatno carinu na tri glavna dalmatinska produkta, na ulje, vino i ribu, a pored toga još se moglo vino slobodno izvažati ne samo iz jednoga mjesta u drugo, već i u Italiju. Osim što je izdao naredbe, kojima znatno olakša narodu plaćanje dugova, uvede uredbe korisne po javno zdravstvo, kao što su cijepljenje kozica kod djece, otvorenje javnih bolnica i zapovijed, da se mrtvaci imadu jedino u javnim grobljima izvan mjesta zakopavati, dok su se stranci morali, prije negoli će se iskrcati iz ladja, podvrći liječničkom pretra-

živanju. Napokon izdade još i za seljake „nauk od dobrodilovanja u jezik hrvatski, u kojemu se nahode ispisane potanko i lako sve dužnosti prema Bogu, prema kralju, prema ljudskoj skupšćini (societa), prema obitoli i sebi istomu").[1] Ovo blagostanje pak, a naročito trgovački promet, imale su poduprijeti mnogobrojne izgradjene ceste, koje su svu zemlju vezale s glavnim mjestima ne samo na primorju, nego i u nutrašnjosti. Od rimskih vremena nije bilo tolikoga broja cesta u Dalmaciji.

Razumije se, da sve te troškove nije Dalmacija sama mogla da podmiruje, pa se stoga Dandolo i obraća na Italiju, gdje su mu, premda nerado, davali kroz tri godine preko 3 milijuna franaka, šta više, sam je providur u jednoj godini iz svoga džepa potrošio do 10.000 franaka u korist svoje pokrajine. Inače je Dandolo podnosio godišnje izvještaje o dalmatinskom proračunu u Milano, gdje su mu dali sankciju. Iz ovih se izvještaja vidi, da su troškovi porasli izmedju godina 1806. i 1809. od 1,248.000 fran. na 1,827.000 fran., dok se prihodi za isto doba podigoše od 1,282.000 fran. na 1,894.000 fran., dakle je redoviti zemaljski proračun iskazivao znatan višak. Prihode stvarali su: 1. Desetina, koja se plaćala u prirodu, nakon što su oblasni organi procijenili prihod posjednički; poradi toga je Dandolo i sagradio javne velike hambare za žito i druge plodine, jer utržak njihov bješe glavni dio zemaljskoga prihoda. 2. Travarina (erbatico) za pašu stoke po inače neobradjenim predjelima gorovite Dalmacije u nutrašnjosti; plaćalo se od vola ili krave 5 soldina, od krmčeta 3, od ovce ili koze po 2. Kako je primjerice godine 1807. oporezovano 66.000 goveda, 20.000 krmaka, 500.000 ovaca i 400.000 koza, jasno je, da je travarina bila vrlo znatan prihod gotova novca. 3. Solane kao monopol; stoga bjehu i usavršene solane na Pagu, tako da su odbacivale preko milijun litara soli više negoli prije. 4. Carina od robe, što se donosila na trg, a naročito sa strane. Inače je cirkulirao po Dalmaciji novac mletački, austrijski, talijanski, dubrovački, dapače i turski, što je sve bilo na štetu trgovine, a samo na korist vještaka spekulanata novcem.

[1] Knjige nijesam mogao dobiti u ruke. Kukuljević („Bibl. hrv.") pripisuje takovu knjigu Šimi Starčeviću (?).

Naročitu je pažnju posvetio Dandolo nastavnim prilikama, jer došavši u Dalmaciju nije providur u njoj našao gotovo nikakih škola. Nakon oduljega proučavanja samih prilika dalmatinskih izadje 5. maja 1807. iz providurije „Osnova općena općenoga nauka u Dalmaciji" („Kralj. Dalm." broj 25. god. 1. od 20. juna), kojom se naredjivalo ovo: U Dalmaciji bit će podignuto pored liceja („mudroučionica") univerzitetskoga karaktera u Zadru još sedam gimnazija („knjigoučionica") i to u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj, Hvaru i Krku, a onda i „učionica prvostvornih" (scuola elementare) po svim važnijim mjestima za dječake i djevočice, kao što su Zadar, Krk, Rab, Pag, Šibenik, Skradin, Knin, Trogir, Split, Nerezišće, Cres, Lošinj, Hvar, Korčula, Sinj, Opuzen, Imotski, Omiš i Makarska. Ovim se školama pridružuju

obrtne za kovače i stolare u Skradinu, Obrovcu, Kninu, Sinju, Imotskom, Makarskoj, Omišu i Opuzenu. Nadalje su se imale otvoriti dvije naučne akademije („mudroskupštine“) u Zadru i Spljetu, četiri seminara za svećenike u Makarskoj, Spljetu, Zadru i na Osoru. Jedne će od ovih škola uzdržavati država, a druge općine. U liceju zadarskom učit će se: crtanje, logika i metafizika, literatura i historija, fizika i matematika, naučno ratarstvo (agraria), prirodopis, kemija i farmaceutika, prirodno pravo („diritto di natura“) i medjunarodno pravo, institucije i civilno pravo na osnovu „Code Napoleon“, kriminalno pravo i postupnik („procedura criminale“), anatomija i kirurgija, pak patologija i klinika (ranarstvo). Nakon dovršenih nauka i položenih ispita bit će slušatelji liceja prema svojoj struci usposobljeni i za kirurge nižega stepena i primalje („babavac“), za specijalne ljekarnike („speciale farmaceutico“), odvjetnike, javne bilježnike, arhitekte i zemljomjere. Tečaj nauka pak kod ovih treba da bude: kod kirurga nižega stepena dvije godine, kod magistra farmacije jednu godinu poslije četirigodišnje prakse kod jednoga ljekarnika, kod odvjetnika tri godine, kod javnog bilježnika dvije godine, a kod arhitekta i zemljomjera jednu godinu poslije dvogodišnje prakse u jednoga diplomiranoga inžinira. S licejem bit će spojena biblioteka, zbirke s potrebnim aparatima kod obučavanja prirodopisa, fizike i anatomije, nadalje botanički vrt („vrtao ljekotravni“) i zemljište odredjeno „za posadjenja i druga težačka kušanja“. Osim toga bješe s licejem združen konvikt („odhranica“) za dvadeset mladića,

od kojih će njih polovica imati godišnjih 400 fran., druga polovica 200 fran. penzije („mrtva plaća“). Na gimnazijama učit će se i jezik talijanski, latinski, retorika („slatkogovor“), geografija, temeljne stvari iz historije i iz matematike. I uz gimnaziju može da se veže konvikt. U osnovnim školama učit će se čitati, pisati, četiri temeljne vrste računa i „nauk ćudoredni“ (catechismo morale). Svaki glavar porodice dužan je poslati bar jednoga od svojih sinova, nećaka ili siročadi u osnovnu školu pod prijetnjom globe od 6 fran. mjesečno, koji će se novac upotrebljavati u korist školsku; na to imadu pripaziti općine, te voditi točne popise svih onih, koji polaze školu. U osnovnim školama za djevojčice uči se takodjer čitati, pisati, obični račun i „prve radnje ženske“. Vjeronauk nije se imao obučavati ni u jednoj školi. Konačno još morale su akademije u Zadru i Spljetu iza šest mjeseci predložiti osnovu svoga naučnoga rada, a doznačivat će im se iz državnih sredstava 800 fran. godišnjih za troškove i nagrade.

Većina je ovih škola ubrzo i stupila u život, tako naročito licej zadarski, smješten u samostan sv. Krševana (5. nov. 1807.). Iz ovih škola regrutovalo se čitavo dalmatinsko činovništvo, a naročito sudačko, jedino uz dodatak, da nitko nije mogao službovati u rodnom kraju. Dandolo je sam uložio osobitu brigu oko škola, pa je pun ushićenja nad svojim uspjehom jednom prilikom kazao, kako je Dalmacija postala domovinom književnosti i znanosti, te najmilijim obitavalištem muza. Izrijekom se izjavljivao protiv toga, da bi dalmatinski mladići polazili u

Italiju, jer da se ondje kvare. Dakako da se pobrinuo za valjane učiteljske sile, većim dijelom Dalmatince, koji su bili i dolično nagradjivani. Napokon je uredio i pitanje crkve grčko-istočne, kad je na njegov predlog Napoleon 19. septembra 1808. potvrdio episkopa, konzistorij i seminar sa 15.000 fran. godišnje državne dotacije, te četrdeset župa „bogoštovja grčkoga". Prvi episkop bješe Benedikt Kraljević sa sijelom u Šibeniku, imenovan tek 26. marta 1810. Medjutim kruna svega bješe to, što je Dandolo ukinuo mnogobrojne dalmatinske privilegije pojedinih obćina i korporacija, pa tako zapravo od sredovječne Dalmacije stvorio modernu. Uza sve to ipak su Dalmatinci, a naročito puk i niže svećenstvo s franjevcima na čelu, žestoko mrzili Francuze i njihovu upravu, gledajući jednako u njima „bezvjerce i jakobimce", a kad budu ukinuti oni sredovječni privilegiji, oni se, a poglavito Poljičani nahuškani i poduprti Rusima, u junu 1807. na više mjesta i pobune. Srećom po Francuze sklopi u taj par Napoleon s Rusijom u Tilži (7. jula) mir i tako se Dalmacija nakon odlaska Rusa primiri. Francuzi sada zauzmu Boku Kotorsku, te ukinu knežiju poljičku i dubrovački senat (31. januara 1808.), još jedinu uspomenu na bivšu republiku.

Malo potom započe Austrija nov rat s Napoleonom, za kojega prijedje hrvatsku granicu kod Zrmanje krajiški general Andrija Stojčević sa 10.000 momaka, te prisili Marmonta, da se zatvori u Knin i Ostrovicu. Istodobno zaposjedne potpukovnik Peharnik s Rijeke i Senja otoke Krk, Cres

Rab, Lošinj i Pag. Ovaj nezgodni položaj prinudi Marmonta na savez s Turskom. I odista, kad provali u okoliš grada Cetina bosanski paša, morade Stojčević jedan dio svoje vojske otpustiti. Sada navali Marmont i uhvati generala Stojčevića, udje u Liku, potuče kod Bilaja kraj Gospića (21. i 22. maja) graničarske čete, te onda podje preko Senja i Rijeke u Ljubljanu, odakle se otputi k velikoj francuskoj vojsci na Dunavu. Po odlasku Marmontovu opet se skupe naši krajišnici u Lici, te upadnu pod vodstvom generala Petra Kneževića u Dalmaciju, pa je uz pomoć domaćih ustaša vrlo brzo gotovo svu osvoje. Medjutim to nije bilo ni od kakove koristi, jer nakon poraza glavne vojske austrijske morao je Franjo I. mirom u Schönbrunnu (14. okt. 1809.) ustupiti Napoleonu ne samo svu Dalmaciju, nego pored ostalih zemalja još i Istru, zapadni dio Koruške (oko Beljaka), Kranjsku i Hrvatsku s desne obale Save do ušća Une kod Jasenovca. Zemlje je ove Napoleon zahtijevao u prvom redu, da dobije izravnu kopnenu vezu s Dalmacijom, nadalje da utvrdi francusku premoć na Sredozemnom i Jadranskom moru, te konačno da steče zgodnu bazu za neposredno utjecanje na poslove turskoga carstva. O tom se sam Napoleon izjavio kralju Franji u svom pismu još od 15. septembra ovako: „Vašem Veličanstvu ne će izbjeći, da ne pridržajem sebi ništa drugo osim onoga, što mi je potrebno imati, da uspostavim vezu izmedju Dalmacije i ostalih mojih država talijanskih, pa da tako uzmognem paziti, da se na Porti ne dogodi ništa, što se ne bi slagalo s pro-

bicima mojih naroda. Poradi slabašnih sadašnjih mojih pomorskih sila, što je posljedica četiriju ratova, što sam ih morao voditi s Austrijom, nemam drugog načina, da utječem na ravnovjesje po zemljama oko Sredozemnog mora". Medjutim **ime ilirsko** nije Napoleonu bilo poznato još ni na sam dan uglavljena mira (14. okt.); tek dva dana potom (16. okt.) prvi puta znade on za „ilirske provincije" (provinces d'Illyrie), što je zacijelo plod njegova podužega razgovora s davnim znancem, Ljubljančaninom i vlastelinom u kranjskoj Ribnici, grofom Ivanom Cobenzlom.[1]

Schönbrunnskim mirom stečene zemlje dakle sjedini Napoleon pod nazivom „**Ilirskih pokrajina**" („les provinces illyriennes" — „Države Slovinske" zove ih „Kraljski Dalmatin") ili **Ilirija** („Illyrie" — „Zemlja Slovinska"), te ih kao **posebnu nuzzemlju** francuskoga

[1] U svojim memoarima piše čuveni ugarski Srbin **Sava Popović Tekelija** (* 1761. † 1842.) ovo: „God. 1809. smislim, gdi su Francuzi bili osvojili Dalmaciju i Horvatsku, da im dam projekt, da bi načinili od onih provincija osobljivo kraljevstvo, no poneže tu su Horvati, Kranjci, Dalmatinci i pročaja, to da ne bi jedan ili drugi narod sebe uvredjena ili podložena drugome mislio, da tome kraljevstvu mete se ime Ilirija. I tako ja predstavljenije napišem francuskim jezikom i odnesem franc. elčiji Champagny-u onda u Beču suštomu ... tim prošenijem, da ga pošlje Napoleonu. Kakva je moja radost bila, kad ... Napoleon proglasi Iliričesko kraljevstvo ... tko bi rekao, da je to iz moje glave proizišlo. (Gl. **Savremenik** 1909., 517)." Ali se (kako vidjesmo) Sava Tekelija vara, jer je Napoleon, još prije negoli je on predao na nj pismo, znao za ime ilirsko.

carstva, sa središtem u Ljubljani, predade u upravu gubernatoru **Marmontu**.[1] Još od god. 1806. bijaše Marmont vrhovni vojnički zapovjednik u Dalmaciji, pa je poradi zasluga svojih imenovan 1. maja 1808. vojvodom dubrovačkim (duc de Raguse), a poslije boja kod Wagrama maršalom (12. jula 1809.). Marmont bješe napadna marcijalna pojava, srednjega ali čvrsta rasta, inače muž obrazovan, pošten i pravdoljubiv. Sporazumjevši se s Napoleonom glede uprave u Iliriji, — toj „straži smještenoj pred vrata Beča", kako je car rekao, a kojoj je sada odredio s obzirom na cjelokupnu državu svoju, da bude u prvom redu golem vojnički tabor, — ostavi Marmont 4. novembra Pariz, te stiže u Ljubljanu 17. istoga mjeseca, gdje primi **provizornu** upravu povjerene mu zemlje. Poradi toga došao je Dandolo u podredjen odnošaj. Ponosni, ali i dosta tašti ovaj inače zaslužni muž, zatraži otpust; teškim srcem ostavi 29. januara 1810. Zadar, svečano ispraćen od blagodarne inteligencije, te se uputi najprije u Pariz, a onda u Milano, gdje primi uz grofovski naslov (conte) mjesto senatora kraljevine Italije.

U Parizu se znalo, da su se novi hrvatski podanici vrlo nerado pokorili ustanovama schönbrunnskoga mira. Stoga izdade na njih sam Napoleon proglas, u kojem im objavi, da pozna nevolje, što su ih ratna vremena njima prouzročila. „Hrvati! (nastavlja car), Vaša me žalosna sudbina to više dira, što mi je poznat vaš narodni značaj, koji

[1] **August de Marmont** rodio se 20. jula 1774. u Chatillon sur Seine.

je sav prožet ljubavlju spram domovine i vjernosti spram vladara. Vi ste pali žrtvom vaše bivše (austrijske) vlade, ali s vama i njena najjača potpora, na kojoj se kroz dugo vremena podržavala njezina trošna vladalačka zgrada. Pouzdajte se u Boga i u mene, kojemu ste predani, zadržite vaš značaj, kojim ste sebi pribavili poštovanje Evrope i stekli moju naklonost, budite mirni, poslušni, vjerni i ustrajni, ja ću na vas obratiti svoju očinsku brigu, kojom vladam s narodima osobitim načinom; pokazat ću Vam doskora, da nijeste dobili samo vladara, već podjedno i brižnoga oca." Riječi se careve ispuniše. Teško da je ikada naš narod imao čestitijega, brižnijega i pravednijega glavara od Marmonta, koga su ubrzo naučili cijeniti njegovi podanici sačuvavši mu uspomenu do danas.

Dekretom od 25. decembra 1809. predade Napoleon Marmontu neograničenu vlast u Iliriji dopustivši mu, da može u svim granama uprave po svom uvjerenju raditi, samo u financijalnim i vojnim poslovima morao se sporazumjeti s dotičnim ministrima. Desna ruka guvernerova u svim poslovima, osim u sudbenim i vojničkim, bijaše generalni intendant, najprije comte Dauchy, onda baron de Belleville, a konačno comte Chabrol. Prvo je bilo, da je onomu činovništvu, što ga je našao, stavio ponudu, da ostane na svojem mjestu, dašto položivši prisegu vjernosti Napoleonu, a onda udesi sve nužno, da se uspostavi mir i red u zemlji. Već 13. januara 1810. uredi državno

redarstvo (žandarmeriju), koje je bilo u vojničkim rukama, te je u vrlo kratko vrijeme nesmiljenom strogošću upravo istrijebilo iz Ilirije mnogobrojne razbojnike i lupeže, većim dijelom austrijske vojne bjegunce. Vojska sama pak dijelila se u dvije divizije; u prvoj nalazila se Gorica, Koruška, Kranjska, Hrvatsko Primorje, Senj, gradjanska Hrvatska (Karlovac), obje banske, slunjska i ogulinska krajiška regimenta, dok je ostali dio južne Ilirije s otočkom i ličkom regimentom, pa Dalmacijom sjedinjen u drugu diviziju. Žandarmerija je sačinjavala u toj vojsci posebni zbor s pukovnikom i više kumpanija (eskadrona), od kojih je svaka brojila 60 konjanika i 40 pješaka. Inače su Francuzi pridržali sistem vojne krajine, jer je i odgovarao njihovim intencijama, jedina je novost bila, što su se naši krajišnici imali vježbati po francuskom regulamentu. Nadalje zabrani Marmont (6. marta 1810.) uporabu austrijskoga papirnatoga novca u prometu ilirskom, čime je zemlju spasao od bankrota, koji je već naredne godine 1811. stigao Franjinu Hrvatsku kao i ostale njegove zemlje.

U vanjskoj službi Marmont se odlučio, da u Iliriji uvede hrvatski (ilirski) kao službeni jezik, a francuski da bude tek nutarnji, naročito u saobraćaju s centralnom vladom. Marmont je poznavao hrvatski jezik od svoga trogodišnjega boravka u Dalmaciji, a naročito je zavolio dubrovački govor, šta više, njegovom je pomoću izišao (1810.) rječnik talijansko-ilirsko-latinski dubrovačkoga franjevca Stullija, dapače

za pouku francuskih oficira u hrvatskom jeziku pozove Marmont iz Dubrovnika u Ljubljanu mladoga opata Antu Sivrića. Namjera pak maršalova, da se hrvatski jezik uvede kao službeni, dala se ostvariti samo uz pomoć domaćih sinova, dašto vještih objema jezicima. Stoga se u prvom redu pokazalo potrebnim, što prije organizirati u tom pravcu školstvo u čitavoj Iliriji, što je sve bilo potpuno plod Marmontove inicijative. Naredbu o ilirskom školstvu izdao je gubernator dne 4. jula 1810., te se u glavnom podudara s onom Viska Dandola od 1806. Marmont odredjuje tri vrste škola: temeljne ili pučke, gimnazije i liceje, te centralne škole. Temeljnih ili pučkih škola za dječake treba da ima svaka općina, a za djevojke samo glavno mjesto u kotaru; pored toga imadu još i dvije obrtne škole, naime za kovače i stolare, i to u Ljubljani i u Zadru. Nadalje uredjeno je 25 nižih gimnazija, i to u Ljubljani, Kranju, Novom Mjestu, Postojni, Idriji, Beljaku (Villah), Gmündu, Gorici, Trstu, Tržiču (Monfalcone), Kopru, Rovinju, Rijeci, Senju, Karlovcu, Skradinu, Trogiru, Šibeniku, Spljetu, Krku, Zadru, Hvaru, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru, te devet liceja ili viših gimnazija u Ljubljani, Trstu, Gorici, Beljaku, Kopru, Rijeci, Karlovcu, Zadru i Dubrovniku. Centralne ili visoke škole bile su otvorene u Ljubljani i u Zadru, i to za apsolvente licejske, dok su seminari senjski i spljetski odredjeni za odgoj svećeničkoga podmlatka. Obje centralne škole raspolagat će bibliotekom, fizikalnim i kemičkim kabinetom, pa botaničkim vrtom. U pučkim školama je obuka bila samo na materinjem jeziku, a tako djelomično i u (nižim) gimnazijama, samo liceji i centralne škole imale su nastavni jezik francuski, odnosno talijanski. Raspored predmeta za sve tri vrste škola u glavnom se podudara s onim Dandolovim, a tako i osposobljenje onih, koji su dovršili centralne škole.

Školstvo je ovo većim dijelom započelo djelovati već u novembru 1810., a kako je trebalo školskih knjiga, naročito gramatika „materinjega jezika", dao se Valentin Vodnik na pisanje gramatike slovenskoga jezika, dok je kod Hrvata toj potrebi zadovoljio oduševljeni prijatelj Francuza, župnik u ličkom Novom (kod Gospića) Šime Starčević, izdavši (1812.) „Novu ričoslovicu ilirsko-francesku.. na potrebovanje vojničke mladosti ilirskih država", i „Novu ričoslovicu ilirsku, vojničkoj mladosti krajičnoj poklonjena". Kao što je Dandolo pokrenuo „Kraljski Dalmatin", tako je sada uzeo izdavati Marmont službene novine s naslovom „Télégraphe officiel des provinces Illyriennes" na francuskom, talijanskom, njemačkom i hrvatskom (ilirskom) jeziku, koje su izlazile srijedom i subotom u Ljubljani. Prvi je broj izišao 3. oktobra 1810. Dašto, sada prestade izlaziti (još od 1. aprila) zadarski „Kraljski Dalmatin".

Sredinom 1810. odredi Marmont, da treba da podje velika deputacija ilirska u Pariz, gdje će se caru pokloniti. „Sjaj carskoga prijestola i grada Pariza, reče on, treba da zabliješti nove podanike,

*

jer oni i onako nijesu imali nego vrlo pomućene pojmove o našoj veličini". Svi veći gradovi, a medju njima Dubrovnik, Rijeka, Zadar, Kotor i Karlovac, kao i sve provincije, pak šest krajiških hrvatskih regimenata poslaše svoje zastupnike pred Napoleona, koji ih 15. augusta vrlo ljubazno primi, a neke članove deputacije obdari i visokim ordenima. Ali deputacija je ova za svoga šestmjesečnoga boravka u Parizu (do decembra) još i češće dolazila u dodir s carem i ministrima vijećajući o konačnoj organizaciji Ilirije. U tome je dao i savjeta sam maršal Marmont, kad je u februaru 1811. došao u Paris. Tom prilikom zatraži otpust, te podje u Španiju i Portugal kao potkralj, gdje ostade do pada Napoleonova. Poslije se povuče u mir, te umre u Veneciji god. 1852. Gubernatorom u Iliriji pak imenovan bi (25. marta 1811.) general baron Bertrand, koga zamijeni u martu 1813. maršal Junot, a već u julu Fouché, vojvoda od Otranta i glasoviti policist, posljednji ilirski gubernator, koji ostavi pred pobjedonosnim austrijskim oružjem Iliriju početkom oktobra iste godine.

Medjutim izišao je 15. aprila 1811. Napoleonov dekret o organizaciji Ilirije (Decret sur l' organisation de l'Illirie).

Ilirija je razdijeljena na šest civilnih provincija: Kranjsku, Korušku, Istru, civilnu Hrvatsku, Dalmaciju i Dubrovnik, te vojničku Hrvatsku. Civilne provincije raspadale su se na 20 okružja (Districts), i to: Kranjska s glavnim mjestom Ljubljanom na tri (Ljubljana, Novo Mjesto i Postojna), Koruška s Beljakom na dva (Beljak i Lientz), Istra s Trstom

na četiri (Trst, Gorica, Kopar i Rovinj), civilna Hrvatska s Karlovcem na tri (Karlovac, Rijeka i Senj), Dalmacija sa Zadrom na pet (Zadar, Spljet, Šibenik, Makarska i Hvar) i Dubrovnik na tri (Dubrovnik, Kotor i Korčula). Okružja pak sačinjavali su kotari (cantons), njih 96, a ova opet gradske i seoske općine. Od ovih provincija sačinjavao je civilnu Hrvatsku sav prostor nekadašnje austrijske Istre s Pazinom, Primorje od Mošćenica do uključivo Senja, te otoci Krk, Rab, Cres i Lošinj pored sve ostale zemlje do Save. Vojnička se Hrvatska raspadala kao i prije na regimente: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku i obje banske.

Vladi ilirskoj (le gouvernement general des provinces d' Illyrie) sa središtem u Ljubljani stajali su na čelu pored generalnoga gubernatora još i generalni intendant financija i povjerenik za pravosudje (le commissaire de justice). Gubernatoru bijaše podčinjena sva vojska u Iliriji, kao i državno redarstvo (žandarmerija), pa cjelokupna uprava; nadalje mu je povjereno utvrdjenje gradova, gradnja cesta i predlaganje za imenovanje viših činovnika, kao i oficira, dok je niže činovnike imenovao on sam. Ipak je tim dekretom stegnuta vlast gubernatorova spram položaja Marmontova, jer je odsada trebao da bude gotovo u svim poslovima u tješnjoj vezi s centralnim francuskim ministrima. Glavne poslove uprave same, a naročito zemaljski proračun, imao je u rukama generalni intendant financija, u čijim se rukama s toga razloga i sastajala čitava službena korespondencija, dakako sve to u sporazumu sa samim gubernatorom. Povje-

reniku za pravosudje, podčinjenomu jedino gubernatoru, bjehu predani svi pravosudni poslovi. Ova trojica, pa još dva suca apelacijonoga sudišta ljubljanskoga sačinjavali su m a l o v i j e ć e (petit conseil) ilirskih provincija, kojemu je predsjedao gubernator, a koje je koncentrovalo u svojim rukama sve pravosudne i upravne poslove. Kompetencija bila mu je trojaka i u nekim je civilno-sudbenim raspravama bila najviša instancija, dakle kasacioni dvor, onda vrhovno upravno sudište i povrh toga još je odredjivalo smjer unutrašnje politike izdavajući naročite odredbe. Ovo je bila centralna vlada. Inače je svakoj provinciji stajao na čelu posebni intendant, okružjima i kotarima podintendanti (subdelegué), gradskim općinama načelnici (maire), a seoskim starješine. Kompetencija bijaše u malom svakom od ovih glavara ista kao i ona glavnog intendanta, komu su bili podredjeni provincijalni intendanti, ovima podintendanti, a ovima opet načelnici i starješine. Uz svakoga od ovih glavara nalazilo se vijeće sastavljeno od poglavitih upravnih činovnika, a u općinama od gradjana, odnosno seljana .Izuzetak čini vojnička Hrvatske, u kojoj je ostala netaknuta bivša krajiška uprava, tek joj je na čelu stavljen viši oficir s naslovom vojničkoga intendanta sa sjedištem u Karlovcu, kojemu je o bok stavljeno centralno ravnateljstvo (direction centrale) kao vijeće za upravne, a naročito za financijalne poslove. Inače bješe vojnički intendant izravno podčinjen gubernatoru. Uredovalo se poglavito francuskim jezikom, no domaće činovništvo (a po dekretu trebalo je uzimati u službe što više domaćih si-

nova), služilo se još i talijanskim, njemačkim i h r v a t s k i m.

S u d s t v o je bilo u Iliriji uredjeno nalik na ono, kako ga je uredio u Dalmaciji Dandolo. Ono bješe posve emancipirano od uprave, a sasastavljeno od triju kategorija. U svakom kotaru smješten je p o m i r b e n i s u d s jednim sucem (juge de paix), dok su u gradovima Ljubljani, Beljaku, Novom Mjestu, Lienzu, Rijeci, Karlovcu, Gorici, Zadru, Spljetu, Dubrovniku i Kotoru osnovani s u d b e n i s t o l o v i prvoga stepena (tribunal de premiére instance) za sve civilne i kriminalne parnice s predsjednikom, dva suca, tri pristava i državnim odvjetnikom. U gradovima Ljubljani, Trstu, Rijeci i Dubrovniku kreirani su t r g o v a č k i s u d o v i (tribunal de commerce) s predsjednikom, četiri suca i dva pristava za trgovačke parnice ; suci bit će imenovani izmedju trgovaca, kupaca ili novčara. Nadalje su osnovana tri p r i z i v n a s u d i š t a (cours d' appel) u Ljubljani, Zadru i Dubrovniku ; pod prvo potpadale su Kranjska, Koruška, Istra i civilna Hrvatska, pod drugo Dalmacija, a pod treće Dubrovnik i Boka. Kod ljubljanskoga sudišta bilo je pored prvoga predsjednika još i drugi predsjednik, osam sudaca, četiri pristava i državni odvjetnik, te se dijelilo na dva odsjeka (section), dok je kod sudova u Zadru i Dubrovniku bilo pored predsjednika samo četiri suca, dva pristava i državni odvjetnik. U vojničkoj Hrvatskoj dakako ostadoše i nadalje kapetanski i regementski sudovi, od kojih se moglo apelirati na vrhovni

vojni sud u Karlovcu bez daljega priziva. Na čelu pak cjelokupnoga ilirskoga pravosudja stajao je spomenuti povjerenik za pravosudje, koji je nadzirao sve sudove i rješavao pritužbe na pojedine suce. Razumije se, sada su svi slojevi pučanstva izjednačeni pred zakonima, koji su svi bili identični s onima francuskoga carstva (Code Napoleon i drugi).

U vojničkom obziru uredjene su tri divizije; prva je bila Dalmacija sa sjedištem u Zadru, drugo Koruška, Kranjska i Istra s Ljubljanom, a treće Hrvatska s Karlovcem. Ove su provincije imale davati 18.000 momaka, dok je vojnička Hrvatska sama davala 16.000. Uz ovo još je uredjena po francuskom uzoru i narodna garda, u kojoj su imali služiti svi gradjani od 18. do 50. godine. Ilirske vojnike, a napose Hrvate i Dalmatince, Napoleon je visoko cijenio; još pred bitkom kod Wagrama, dne 28. juna 1809. pisao je car Marmontu: „Vi imate najbolji zbor (corps) moje armade".

U financijalnom pogledu bila je Ilirija samostalna, jer je Napoleon želio, da se sama od svojih dohodaka uzdržaje. Tim su poslovima upravljala dva činovnika, podčinjena generalnom intendantu financija, i to vrhovni primalac (receveur général) i blagajnik (tresorier); prvi je upravljao zemaljskim prihodima, a drugi je opravljao sve isplate. Prihode je sačinjavala u prvo vrijeme samo desetina od priroda, no docnije su uvedeni brojni porezi direktni (kućarina, zemljarina i glavarina) i indirektni (biljegovina, pristojbe kod hipoteka, za igraće karte, od ostavština i darovanja, carina, brodarina, cestarina, lučka pristojba, prihod od monopola soli i duhana), koji su konačno postali narodu upravo nesnosni, a kroz to i francusko gospodstvo. Proračun ilirski od god. 1810. iskazivao je 18.809.000 franaka izdataka, a 12,475.000 franaka prihoda, dakle je ostao manjak od 6,334.000 franaka; od toga se trošilo na vojsku osam milijuna, na upravu i sudstvo šest milijuna franaka, a na školstvo 767.000 franaka. Ovaj je manjak ostao i dalje, pa ga nije odstranila ni francuska gospodarska politika, ni dokinuće tlake ni robote ni izjednačenje svih staleža u zemlji. Kod toga je naročito smetao Napoleonov kontinentalni zatvor, radi čega je ljuto stradavala pomorska trgovina ilirska, a naročito Trsta i Dubrovnika, jer izuzetno dopušteni promet s Italijom po moru nije mogao da štete nadomjesti, kao ni trgovačke komore osnovane u Trstu, Rijeci i Dubrovniku. Još je najviše blagodati učinila francuska uprava narodu u Iliriji izgradnjom mnogobrojnih cesta, koje su i danas još u porabi, regulacijom nekih rijeka i isušenjem močvara, te uvedenjem državne pošte.

Školstvo je ostalo dekretom od 15. aprila 1811. u glavnom isto, kao što ga je Marmont uredio. Promjenu činilo je jedino to, što je najviša centralna škola prenesena iz Zadra u Dubrovnik, gdje je smještena u bivšem ježovitskom samostanu; tude je predavao kao profesor poznati Appendini. Na dubrovačkoj se centralki učilo pored latinskoga, francuskoga, talijanskoga još i hrvatski (ilirski)

jezik. Inače bi bolji talenti odilazili potporom francuske vlade na više nauke u Francusku i Italiju, a naročito u vojničke škole.

Koliko su Francuzi za školstvo ilirsko nesumnjivo vrlo zaslužni, toliko se nijesu pokazali skloni crkvi. Uveden je „katolički državni katekizam francuskoga carstva“, s kojega se razlaganjem kler nije slagao, nadalje bi ukinuto više samostana i crkvenih bratovština, a imutak im zaplijenjen, te naprotiv stavljen u ilirski proračun medju „prihode“; onda bi uveden francuski kalendar, kojim se umanjio broj crkvenih blagdana, a konačno nije francuska vlada htjela da popunjava neke ispražnjene biskupske stolice, kao one u Ninu, Šibeniku, Spljetu, Hvaru i Korčuli, čime pripravi rasulo ovih drevnih hrvatskih institucija, dok je civilna Hrvatska otkinuta od biskupije zagrebačke i pridijeljena senjskoj.

Kako je poznato, Napoleon se 1812. uplete u rat s Rusijom. Ovom su prilikom i hrvatske krajiške regimente izišle na bojište pod francuskim orlom. One se u toj vojni po više puta odlikovahu, no najvećma u groznoj bici na obali rijeke Berezine (27. i 28. oktobra), gdje ih je sam Napoleon komandirao. Poslije boja reče im: „Juče sam se na svoje oči uvjerio o vašoj hrabrosti i vjernosti. Vi ste sebi stekli neumrlu slavu i čast, da vas brojim medju svoje prve čete. Za ovu vašu hrabrost obećajem Vam sve dopustiti, što ćete od mene pravedno tražiti, čim se povratimo. Ja sam s vama zadovoljan, vrlo zadovoljan.“ Dakako od naših se krajišnika malo tko

povratio iz ruskoga snijega i leda, no Napoleon ih se i poslije još živo sjećao rekavši jednom prilikom za njih maršalu Marmontu: „Još nikad nijesam imao hrabrijih i boljih vojnika u svim prilikama“ (Je n'ai jamais eu de soldats plus braves et meilleurs sous tous les rapports).

Nesrećna ruska vojna Napoleonova bješe znak općem ratu za oslobodjenje ispod francuske prevlasti. Nakon boja kod Leipziga (16., 17. i 18. oktobra 1813.), u kojem su se i Hrvati bili, te kod Waterloo-a (18. juna 1815.), bi konačno sudjelovanjem gotovo cijele Evrope uništeno francusko carstvo. Za vrijeme ovih ratova oslobode se i Hrvati u Iliriji ispod francuskoga gospodstva. Okupaciju izvrši u jesen 1813. general Franjo barun Tomašić vrlo lasno, jer mu je sav narod pod vodstvom klera, a naročito Franjevaca, dolazio u susret kao svome osloboditelju; jedino Zadar trebalo je kroz dulje vremena podsjedati. Poslije predaje Zadra (6. decembra), podje general Todor Milutinović, da zauzme Dubrovnik (27. jan. 1814.) i Boku, što on i izvrši do juna 1814. Sada se proširi ime Dalmacije na svu zemlju od Zrmanje do Budve; zemlja bi opet ravno podredjena Beču, kao i kroz godine 1797.—1805., dok je Vojnička Hrvatska i opet nastavila kao Vojnička Krajina svoj prvanji život. Sve ovo potvrdi bečki kongres (9. juna 1815.) člankom 93. i 94., koji uopće povrati kralju Franji I. najveći dio zemalja, što ih je u dugotrajnim ratovima s Francuzima izgubio. Medjutim dvor ne htjede da s preostalom Hrvatskom sjedini Na-

poleonovu „civilnu Hrvatsku“, već je ostavi u vezi s Kranjskom i podvrgne njemačkoj upravi u Ljubljani ; od ovih zemalja uredi dvor 3. augusta 1816. kraljevinu Iliriju, na veliku brigu i srdžbu hrvatskih staleža.[1] Tekar nakon dugoga i opetovanog traženja povrati kralj Hrvatskoj onaj dio zemlje njezine (1822.), dok se naslov „kralj Ilirije“ sačuvao sve do danas.

Poradi kratkotrajnosti svoje, u Dalmaciji kroz osam, a u jednom dijelu Hrvatske kroz četiri godine, francusko je vladanje zapravo epizoda u našoj prošlosti. Medjutim uza sve to, ona je snažno djelovala na duh i mišljenje inteligentnijih narodnih slojeva. U prvom je redu ono u nas usadilo zdravu klicu ideje narodnosti, t. j. ideju okupljanja članova jednoga istoga naroda oko jednoga imena, bez obzira na geografsko razdjeljenje. Paralelno s tom idejom teče i glavna spoljašnja oznaka njegova — njegovanje narodnoga jezika. Šime Starčević u svojoj „Ilirskoj ričoslovici“, u predgovoru, izrijekom želi, da svojom knjigom postigne svrhu, „ne bi li i mi na izgled ostalih naroda kojom srićom kuću vlastitu uzidjali, to jest jezik slavni očistili, zakoni utemeljili, naučnim od nas pisanim uresili i nakitili. Eto, juče narodi ustadoše, koji se jurve

[1] Da je dvor to namjeravao već prije učiniti, svjedoči pismo Kopitarevo baronu Zoisu od 20. maja 1810. : U Beču se nadaju, da će doskora dobiti Iliriju natrag, „in sicer pravijo, da je bo cesar kot kralj Ilirije ohranil skupaj, tako kakor sedaj.“ (Dr. Prijatelj u „Vedi“ 1911. pg. 334).

krunom diče, nauke svake vrste u svojim jezicim prosto pišu, kadi mi, u nika doba osamnaest kruna imajući, još ni temelje od jezika postavljene ne nahodimo, ako ne štogod, i to vele čipo (= rgjavo) ne od Ilirijanaca, nego žalosti, od inostranaca sastavljeno“. S idejom narodnosti u tijesnoj je vezi nadalje i sjedinjenje teritorija, na kojem stanuje jedan isti narod. Od vijekova prvi je puta Ilirija ujedinila pod jednom centralnom upravom jedan dio Hrvata i Slovenaca, a s užom Hrvatskom stopila znatan dio istočne Istre s hrvatskim žiteljstvom. Šta više, i sam je Napoleon pomišljao na proširenje svoje Ilirije, kad zamisli da „iz Dubice pograbi Bosnu“, kako piše 14. augusta 1810. svom ratnom ministru Clarke-u, što su medjutim još krajem 1809. očekivali ne samo u Beču, nego i u okolini Napoleonovoj, ističući kod toga srodnost žiteljstva Ilirije s onim u Srbiji i Bosni po jeziku.[1] Ime je ilirsko dakle stalo prvi puta narod naš zagrijavati za širu bazu narodnoga jedinstva, pokazujući mu ga djelomično i realizirana u Napoleonovoj Iliriji.

Klica je ova izrasla u snažno stablo, otkad je narod hrvatski došao u sukob s težnjama naroda magjarskoga.

[1] Gl. časopis „Minerva“ „ein Journal historischen u. politischen Inhalts, herausgegeben von J. W. v. Archenholz, br. od dec. 1809. (Hamburg) članak „Das vormalige u. künftige Illyrien“ („Veda“ 1911, 40—42). Razumije se, da članak nije pisan u Hamburgu samom, već po svoj prilici, kako se po svemu vidi, iz okoline Napoleonove.

www.crohis.com

IV.

Franjo I. kao kralj ugarski i hrvatski.
(1792—1825)

Poznato nam je, da je Franjo naslijedio od oca rat s Francuskom. Razumije se, u takovim prilikama trebalo se što prije obratiti na staleže ugarske i hrvatske, da dadu regruta i dopuste kontribuciju, a pogotovo kad se novi kralj tek krunisati trebao. Stoga novi kralj Franjo I. odmah po nastupu na prijestolje sazove zajednički sabor u Budim za 20. maja. Čim banu stiže kraljev otpis o sazivu budimskoga sabora i podjedno poziv, da se sastane hrvatski, Ivan Erdödy sazove za 20. aprila hrvatski sabor, koji izabere kao svoje poslanike Matiju Bornemiszu za gornju, a Josipa Koczo-a i Adama Škrlca za dolnju kuću. Kao zadatak sabora istaknuo je kralj u prvom redu krunisanje svoje i svoje žene, a onda votiranje ovećega broja regruta, budući da mu je francuska zakonodavna skupština još 20. aprila navijestila rat. Da predobije staleže, kralj ih uze uvjeravati, da će biti najrevniji čuvar ustava, da će njegovom voljom vazda ravnati zakon, a srcem povjerenje spram naroda. Sabor je potom 6. juna uobičajenim sjajem okrunio Franju, a 10. juna njegovu ženu Mariju Tereziju, a onda je pored redovitoga poreza, votirao još četiri milijuna forinti, izvanredne ratne pripomoći, 5.000 regruta i 1000 konja. Kralja je ova darežljivost staleža veoma zadovoljila, pa je u tom raspoloženju i obećao, da će češće i na dulje vremena dolaziti u Ugarsku, dapače svečano izjavi, kako želi vazda, da „svoju

sudbinu tijesno spoji s udesom ugarskoga naroda". Medjutim sva ta susretljivost ima prirodno tumačenje u francuskom ratu, poradi čega bješe dvor upućen u prvom redu na Ugarsku i Hrvatsku. Upravo zbog rata sabor nije mogao uzeti u opširniju raspravu pitanje o modernim reformama, što ih je navijestio i odredio još Leopold II. na prošlom saboru, dapače sabor je i izabrao posebne stručne odbore, koji su trebali da izrade pojedine predloge, pa tako je već 26. juna zaključen. Ali uza sve to, Magjari ipak uhvatiše priliku i vremena, da povedu riječ o tom, kako bi se magjarski jezik trebao da uvede kao obligatni predmet u sve škole, ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj. Tomu se usprotiviše hrvatski poslanici izjavivši, da je sabor hrvatski već stvorio zaključak, t. j., da se u hrvatskim školama magjarski jezik uvede kao neobligatni. Poradi toga stvori sabor zaključak, kojim se uvodi u ugarske škole magjarski jezik kao obligatni, a u hrvatske kao neobligatni (zak. čl. VII.). Ovo onda primi do znanja hrvatski sabor u Zagrebu dne 11. augusta.

Već nam je poznato doba francuskih ratova (1792.—1815.). Sasvim je prirodno, da su kroz čitavo ovo dugo vrijeme prevladavala u javnom životu vojnička stajališta i njihove potrebe. Zbog toga bilo je dakako i pitanje modernih reforama, koje su se trebale i Hrvatske upravo bitno ticati, potisnuto u pozadinu, pa tako je odnošaj hrvatsko-magjarski kroz to vrijeme došao u blažu struju. No poradi neprekid-

nih ratova izostalo je i ono, što je obećao Leopold II. i zakonskim člancima zagarantirao, šta više, sin njegov Franjo I., nije nikad ozbiljno ni pomišljao na to, da se državopravni zakonski članci od 1790./91. o samostalnosti Ugarske i Hrvatske, kao i o tom, da se u tim kraljevinama ne može i ne smije vladati naredbama, temeljito i valjano provedu. Poradi toga potpala je ugarska i hrvatska vlada opet pod neograničeni utjecaj Beča, dosljedno tome, Hrvatska kao i Ugarska opet su se uzele smatrati austrijskim provincijama. Tome pomože uvelike pojava, što se plemstvo opet povelo za dvorskim duhom, dapače u istim su županijama prevladali konzervativni staleški elementi. Uza sve to kralj Franjo ipak nije rado sazivao sabora, u čem mu je pomagao ugarski kancelar grof Pállffy uvjeravajući kralja (očito pod dojmom istodobnih užasnih dogadjaja u Francuskoj), da bi sabor mogao lako dovesti do provale revolucije. Uplašeni je kralj na to kazao, da se voli izmiriti s Francuzima, nego li sazivati sabor, da od njega zatraži pomoći za rat. Sada je on navijestio borbu do istrage protiv svih onih, za koje se doznalo, da se zanose za francuske ideje ili da slobodoumnije misle prema duhu vremena, jer je držao, da od njih prijeti pogibao revolucije. Budući da je ognjište takih ideja bila literatura, postavio je uplašeni kralj Franjo sebi glavnim ciljem, da ušutka onodobne pisce i književnike po cijeloj svojoj državi. Na taki ga je korak poglavito nagovarao J o s i p I z d e n c z y, koji je u bečkom državnom vijeću vršio u rješavanju ugarskih i hrvatskih posala odlučan utjecaj ; otvoreno je kudio

zakone od 1790/1, a najtežim objedama okrivio sve one, koji su kralja Leopolda II. svjetovali, da ih potvrdi, — dapače zakonski članak, koji radi o zločinu uvrede veličanstva, kvalificirao je izravno atentatom protiv prava krune. Kralj Franjo opet rado je u svom tjeskobnom raspoloženju slušao takova došapćivanja i brzo zaboravio na obećanja, što ih je zadao budimskom saboru godine 1792., pa je i n a u g u r i r a o h a j k u p r o t i v o b r a z o v a n i h l j u d i n a t r u n j e n i h m o d e r n i m i d e j a m a. Htio je da hermetički zatvori svoje zemlje od ideja i struja, što su dolazile iz tudjine, a naročito iz Francuske, te nije samo zamrzio literaturu, već je uzeo smatrati upravo l i č n i m protivnicima sve pisce. Već godine 1793. započeo je bezobzirnu borbu protiv njih : uspostavio je c e n z u r u u svoj strogosti, a strane knjige dao je plijeniti upravo hrpimice, tako da je već 1794. bilo 4.476 zabranjenih knjiga u službenom popisu. Ovaj su kraljev postupak p l e m i ć i v e ć i m d i j e l o m p r i m i l i s a z a n o s o m, a pojedine županije išle su i dalje, jer su ga smatrale preblagim. Sada se opet podiže duh feudalni i klerikalni do potpune prevlasti u javnom životu : stalo se zahtijevati, da se zabrani svaka knjiga napisana od pisca nekatolika, jer da je pristrana i da ulijeva čitaocima otrov u dušu, od čega valja narod obraniti.

Kako su na taj način bila posve onemogućena raspravljanja o savremenim idejama, njihove su se pristaše našle primoranima, da se sakriju očima javnosti osnivajući t a j n a d r u š t v a, no ne zato,

da tobože pokrenu revoluciju, već da uzmognu slobodno izmjenjivati svoje misli. Osnivanje tajnih društava bijaše u to doba nešto obično u čitavoj Evropi, naročito slobodno zidarstvo, koje je prvi osnovao u Hrvatskoj grof Ivan Drašković, a odavle se onda proširilo i u Ugarsku. Medju slobodne zidare brojili su se tako najodličniji članovi društva, dapače i crkveni dostojanstvenici, kao zagrebački biskup Vrhovac. Medjutim za vladanja Franjina već su odličnici ostavili lože, tako da su ih stvarali u prvom redu književnici. Sada se o, njima stalo šaputati, da su odreda pravi Jakobinci, dapače da su otrovali Leopolda II. Ovake glasine dolazile su na dvor naročito iz krugova visokoga plemstva, zastrašena za svoj položaj povodom dogadjaja u Francuskoj, dapače denunciralo se i tako, kao da slobodni zidari hoće da podignu bunu u zemlji. Uistinu pak ovi su „jakobimci" bili sasvim nedužna čeljad: mnogi su doduše u Ugarskoj i u Hrvatskoj raspravljali o francuskim dogadjajima, neki čak počeli su kratko šišati kosu, dapače nasadjivati tako zvano drvo slobode (arbor libertatis), kao primjerice bivši krajiški oficir Siegfried Tauferer u Zagrebu, otkuda nam se već početkom 1794. javlja, da ima mnogo njih, koji su pokušali, da „prošire sanjarski duh slobode i jednakosti". Medjutim sve je to bilo zapravo mladenačko pregnuće bez ozbiljnijega, a kamoli pogibeljna značaja. Uza sve to vlada se bečka uplašila, i da umišljenoj pogibli predusretne, napunila je zemlju mnoštvom pouzdanika svojih, koji su primali tajne naputke, ali i šiljali nebrojene izvještaje, da je „zlo".

Medjutim ovo „zlo" nalazilo se samo u njihovu mozgu i pokvarenim duševnim osjećajima[1]. Kojim i kakovim su duhom disali ovi zagrebački prijatelji modernih ideja, pokazuje jedna kajkavska pjesma ovoga vremena, u kojoj se nemilice udara po plemstvu i svećenstvu, a uzima u zaštitu mukopatni seljak, te se konačno i naglasuje: „Ovak Francuz sam govori, — za to noć i dan se bori, — da potere gospoščinu, — I utvrdi sloboščinu: Grofi, popi, plemeniti, — Da se mogu skoreniti, — Da broj ljudeh bude dvojih, — samo dobrih i zločestih".

Kao vodja ne samo ugarskih nego i hrvatskih slobodoumnika smatrahu u Beču opata Ignjata Martinovića[2]. On je na proljeće 1794. osnovao u Pešti tajno društvo, u kojem se skupilo do 75 mladih talentiranih ljudi. Medjutim prije negoli je to društvo moglo ikaki ozbiljniji korak učiniti, da pokaže, da živi, bečko ga je redarstvo otkrilo, te noću od 23. na 24. juna 1794. uapsilo Martinovića; u augustu opet uhvatiše još i neke druge, te ih sve zajedno otpremiše u Beč. Svi su ti muževi

[1] Iz Zagreba izvještivao je dvor još od vremena Josipa II. Antun Raffay.

[2] Martinović, potomak jedne god. 1690. u Ugarsku doseljene srpske familije, komu se otac pokatoličio kao austrijski časnik, rodio se 20. jula 1755. u Pešti. Pošao je najprije u Franjevce, a onda postade u Lavovu sveuč. profesor prirodopisa. God. 1791. pošlje ga Leopold II. u Peštu, da ondje širi slobodoumne ideje. Po Leopoldovoj smrti, koji ga imenova i opatom, okrenuše se stvari nepovoljno po njega, a naročito otkad prevladaše na dvoru klerikalni i feudalni elementi.

izjavili, da im nije ni na kraj pameti bilo, da podignu bunu, čime su ih okrivili, već da im je pred očima stojao jedino zakoniti napredak domovine. Na osnovu njihovih izjava započeše u Ugarskoj hrpimična uapšivanja, koja su u cijeloj zemlji izazvala bolno iznenadjenje. Peštanska županija uze sada zahtijevati u smislu zakona, da se uapšenici stave pred magjarski sud, našto bjehu krajem novembra premješteni u Budim, gdje je protiv njih započela parnica pred kraljevskom tablom pod predsjedanjem Ü r m é n y i j a, čovjeka velike obrazovanosti i vanrednog talenta, ali inače prava ropska duša bez moralnog i pravnog osjećaja ; svaki je sistem služio do kraja : katolički Marije Terezije, slobodoumno-apsolutistički Josipa II. i liberalni Leopolda II. Budući da su ga njegovi lični dušmani tada oklevetali kao sumnjivca, upotrebio je Ürményi zgodu, da zadobije povjerenje kralja Franje, te je mimoilazeći svaku formalnost, što je traži zakon, postupao s optuženima nasilno i nemilosrdno.

Isključivši od parnice javnost mimoišao je zakon od godine 1791., kojega je stvaranju kao predsjednik donje kuće nekoć i sam predsjedao, pa je pomoću državnoga odvjetnika I v a n a N é m e t h a proširio progon na najšire krugove. Protiv optuženika bješe podignuta tužba radi u v r e d e v e l i č a n s t v a, pa su konačno bila petorica, medju njima i Martinović, odsudjena na smrt, a sva sila ostalih njegovih drugova na višegodišnje tamnovanje. Martinović bješe smaknut dne 20. maja 1795. na budimskoj poljani, i to uz o d o b r a v a n j e

v e ć e g d i j e l a U g a r s k e i H r v a t s k e, a naročito plemstva i svećenstva.

No tim se činom nije stvar svršila, jer su se progoni nastavljali protiv slobodoumnih ljudi, kojom su prilikom najviše nastradali književnici i profesori, a zamalo i sam zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. U istrazi je Martinović medju svojim znancima i kao uzorni primjer liberalna muža spomenuo i njega. Biskup pak bijaše odista rijetke obrazovanosti muž, što je mnogima bilo zazorno, a naročito mnogim kanonicima, koji ga nijesu voljeli. Još Josipov ban Balassa gledao je, kako bi ga kod dvora upropastio, a to je on ponovio i 1792., čim je kralj sumnjivim okom stao gledati ljubitelje knjiga. Medjutim se odluči biskup godine 1793. da kupi štampariju, koju je smjestio u današnjem zagrebačkom orfanotrofiju u Vlaškoj ulici, te upravu povjeri Antunu Novoselu, mužu svoje sestre. Ovaj čin biskupa liberalca bijaše mrzak klerikalcima, pa stadoše širiti lažne klevete, kako biskup namjerava u toj štampariji štampati revolucionarne spise, a drugi opet, da se ne pristoji biskupu, da se bavi trgovačkim poslom. Radi ovih kleveta bješe biskup prisiljen, da posao štamparijski posve predade šurjaku Novoselu, a osobito s tim više, što se po uapšenju Martinovićevu uzelo i Vrhovca smatrati članom njegove tajne družbe ; potvrdu za to mislili su vlastodršci naći u očitovanju samoga Martinovića, da je bio dobro poznat s biskupom, a fantazija nekih Zagrepčana znala je čak i to, da su se zagrebački jakobimci sastajali u Galjufovu jarku kod groblja sv. Petra. Kao glavni dušmani biskupovi

ističu se zagrebački štampar Kotsche, dašto poradi konkurencije, te otpušteni biskupski odvjetnik Stjepan Briglević ; prvi je tužio biskupa, da štampa zabranjene knjige, a drugi, da se druži s poznatim zagrebačkim jakobimcem Taufererom, koga je vlast još u augustu 1794. zatvorila. Sumnja se protiv biskupa samo još poveća, kad je Martinović u iskazu svom od 21. oktobra 1794. pred bečkom policijom biskupa karakterizirao kao potpunoga demokrata, a onda još dodao : „Budući da je hrvatski narod mnogo darovitiji od magjarskoga i budući da fanatički puk slijepo sluša svoje svećenstvo, to se samo djelovanjem biskupovim raširila demokracija po Hrvatskoj“. Sada bi povedena istraga, koja je konačno dokazala, da je Martinović pretjeravao, valjda da sebe izvuče, te da na biskupu nema krivnje (febr. 1795.). Kao u Ugarskoj, tako je i u Hrvatskoj u to doba vladala potpuna duševna tama, jer samo tako možemo razumjeti, kako je u tim kritičnim časovima bilo protiv biskupa ne samo zaplašeno plemstvo, nego i naivno zagrebačko gradjanstvo. Još do polovine XIX. vijeka pronosile su se o njem na Kaptolu i u Vlaškoj ulici razne izmišljotine i anegdote.

Takovi su dakle bili dvor, država i njezini organi, kao i raspoloženje vladajućega društva u doba francuskih ratova. Prirodna je stvar, da je to ubilo ne samo svaki napredak, već je uopće priječilo svako slobodno kretanje na političkom polju, kao i na polju gradjanskih nastojanja. Kralj Franjo dakle ubrzo se uvjerio, da mu se ne treba bojati staleža, jer su i oni isto tako mrzili savremene

slobodoumne ideje kao i on. Stoga i jeste sazvao sabor za 6. novembra 1796. no ne u Budim, već da promjena sistema dobije i spoljašnji oblik, u Požun. Nije mu istaknuo zadaćom raspravljanje o modernim reformama, premda su elaborati onih strukovnih odbora već davno bili pripravljeni, nego da „u interesu ojačanja kraljevskoga našega prijestolja, obrane drevnoga ustava zemaljskoga i zaštite plemićkih prava i privilegija, te konačno očuvanja vjere“ učini potrebne ustanove „protiv onih dušmanskih nastojanja, koja smjeraju na propast zakonitoga u s t a v a i uništenje kršćanske v j e r e“. Kralj se u svom očekivanju nije prevario. Kratki ovaj sabor stvorio je tri zakonska članka ; prvi sadržaje izbor nadvojvode J o s i p a p a l a t i n o m, budući da je brat njegov Aleksandar Leopold nenadano umr'o (10. jula 1795.), drugi, da staleži pružaju na obranu kraljevu i drevnoga ustava život, krv, snagu i duševne sposobnosti, pa dosljedno tome votiraše za dopunjenje vojske, koja je sastavljena od 340.000 momaka, novih 50.000 regruta, a za njezino uzdržavanje golemu svotu ne toliko u gotovu novcu, već poglavito u prirodninama i u stoki, pa su zaključili još i to, da se za slučaj potrebe može pozvati i plemićki ustanak (insurectio nobilium). Treći zakon ticao se kmetskih prilika. Ova kratka zakonodavna radnja bješe od kralja sankcionirana 10. decembra, kad su se francuske čete već pogibeljno stale približavati Beču, pa tako je dvor umakao u Budim i Prag, dok se kancelarije preseliše u Peštu. Konačno sazove kralj Franjo 10. aprila 1797. na oružje plemićki ustanak, ali on nije stupio u akciju,

jer je ubrzo uglavljeno poznato nam primirje u Ljubnu (18. aprila), a onda i definitivni mir u Campoformiju (18. okt.). Na ovaj sabor izabrao je hrvatski sabor u Zagrebu 23. oktobra 1796. kao svoje poslanike za gornju kuću Matiju Bornemiszu, a za donju Petra Komaromyja i Ludovika Petkovića, dok mu je zaključke primio do znanja 23. januara 1797. Medjutim da raspravi pitanje o plemićkom ustanku, sastao se sabor hrvatski još i 22. aprila 1797., te 15. septembra 1798.

Tek poslije drugoga francuskoga rata (1799.—1801.) i mira uglavljena u Luneville-u (9. febr. 1801.), koji je suspendirao ratovanje na pet godina, sjeti se kralj, da sazove sabor, jer se spremao na nov rat trebajući novaca i vojske. Nije dakle mogao da mimoidje staleža, pa je za 2. maja 1802. sazvao sabor u Požun, na koji su u tudjini kao i kod kuće s mnogo očekivanja gledali, jer ih je mnogo bilo, koji su se stalno nadali, da će pružiti lijeka ranama, što su ih u Ugarskoj i Hrvatskoj zadali mnogogodišnji ratovi. No niti kralj a niti sabor nijesu na to pomišljali. Kralju je trebalo samo novaca i vojske. Da predobije staleže, on, a osobito kraljica Marija Terezija, odlikovali su članove sabora najvećom pažnjom i susretljivošću. Blještave dvorske svečanosti slijedile su jedna za drugom, a velikaši razvijali su bajoslovni sjaj. Uz takove prilike gospoda su bezuvjetno podupirala želje dvora, dapače bilo ih je medju njima i takovih, koji su bili spremni, da sabor liše dosadašnjega najvećega prava njegova, to jest votiranja poreza i regruta. Kralj Franjo želio je, da ubuduće može sam dopunjavati vojsku i

dati ubirati potrebni ratni porez. U tom slučaju kralj bi bio morao jedino sazivati krunidbeni sabor. Bilo je dakle govora o temeljnom pravu staleža, pa ipak ih je bilo, koji su ga htjeli da poruše, samo da se dodvore kralju. Medjutim osnova propade na otporu većine zastupnika, u prvom redu donje kuće. Za odmazdu gornja kuća potom osujeti želju donje kuće, da vlada podastre iskaz o brojnoj snazi ugarskih i hrvatskih regimenta i da se spram toga uzmogne utvrditi financijalna potreba. Isto su se tako velikaši usprotivili zaključku donje kuće, da u ugarskim i hrvatskim regimentama može samo domaći sin kao vojnik i časnik služiti. Kralj pak otklonio je predlog saborski, da se osnuje posebna vojnička akademija za ugarske i hrvatske mladiće, kao i predlog, da se novo stečena Dalmacija sjedini s Hrvatskom. Ove, kao i još neke druge predloge, dvor je hladno odbijao, jer je znao, da ima većinu, a i onako mu drugo nije trebalo osim vojnika i novaca. To je i dobio, pa tako bi sabor 31. oktobra zaključen.

Skoro potom nastupila je vrlo važna promjena u kraljevskom naslovu. Kralj Franjo uzeo je, budući da je Njemačka sveviše dolazila pod francuski utjecaj, nasljedni carski naslov austrijski (10. aug. 1804.), a nešto poslije konačno se odreče izbornoga naslova rimskoga cara, čime je zauvijek prekinuto s tom titulom (6. aug. 1806.). Prije ove promjene u naslovu bile su duge i povjerljive konferencije, na kojima je izbila i ideja, da Franjo uzme naslov cara Panonije ili Ugarske, protiv čega nije ni Napoleon ništa

imao, pa i ugledni dvorski ljudi direktno su Franji preporučivali, da prenese težište svoje države u Budim. Medjutim kralj Franjo to odbije, te naredbom od 17. augusta 1804. javi Ugarskoj i Hrvatskoj, da novi naslov služi samo na uvećanje sjaja i dostojanstva čitave monarkije, i da ne dira u integritet, prava, zakone i ustave „vazda ljubljene kraljevine Ugarske i njoj pripojenih dijelova". U Ugarskoj i Hrvatskoj primili su ravnodušno novi carski naslov, tek su se obdržavale vojničke i crkvene svečanosti prigodom proglašenja. Uistinu pak nastala je tim naslovom znamenita promjena; s njime se rodila austrijska carevina, koja je naslijedila stare težnje centralizma nastojeći ih od sada novom i svježom snagom oživotvoriti.

Naredni sabor sastao se u Požunu dne 17. oktobra 1805., upravo u doba teških oluja novoga i nesrećnoga rata. Stoga je zasjedanje bilo kratko. Sabor je stvorio osam zakonskih članaka, u kojima je poglavito votirao teške terete za puk, te plemićki ustanak, a onda obratio pažnju svoju još i na neke druge poslove. U prvom redu staleži su prosvjedovali protiv postojaloga policajnoga, uhodarskog i doušničkog sistema, a onda su nastojali, da utru nov put magjarskom jeziku u službenom životu. Zaključili su, da se predstavke saborske odsele šalju kralju napola magjarski, a napola latinski pisane, a oblasti da mogu isto tako upravljati svoje predsavke dvorskoj kancelariji. Nasuprot s ugarskom se vladom, ili namjesničkim vijećem, smije samo

magjarski dopisivati, a i kod sudova valja se služiti jedino magjarskim jezikom, izuzevši najvišu instanciju, kuriju kraljevsku, „koja još sada nije dužna magjarski suditi". Iza toga zapodjenu staleži debatu o učenju magjarskoga jezika u školama, i to s težnjom, da se on uvede i u Hrvatskoj. Dašto, sada je i opet došlo do sukoba izmedju Hrvata i Magjara. Hrvati su odgovarali na predloge Magjara, „da kraljevina Hrvatska imade glede svoga narodnoga jezika ista prava kao i Ugarska.", Što više, veliki župan zagrebački, Antun Amade doviknuo je u gornjoj kući Magjarima: „Mi Hrvati ne ćemo nikad ovaj zakon prihvatiti, već ćemo mu protusloviti do vijeka", a kad mu jedan Magjar dobaci, da je to malo i da im to ne će pomoći, dodade: „Pa ćemo mu se usprotiviti!" Biskup Vrhovac pak izjavi, da će se i Hrvati povesti za primjerom Magjara, pa uvesti u Hrvatskoj svoj jezik ilirski.[1] u upravne poslove. Odriješitim otporom svojim Hrvati i uspješe: odnosni zakonski članak izrijekom je istaknuo, da se on tiče jedino Ugarske, a ne Hrvatske (infra fines regni Hungariae). Kad se iza toga razišao sabor požunski (7. nov.), sastao se hrvatski sabor u Varaždinu (28. nov.), koji na referat svojih poslanika na požunskom saboru zaključi, „da u ovim kraljevinama i u njihovim poslovima juridičkim i političkim nikad ni u jedno doba nema biti jezik magjarski, niti ikaki drugi, nego samo latinski

[1] Pod tim „ilirski" biskup je imao na umu štokavštinu, a nipošto ne kajkavštinu.

službenim, jer su na ovom jeziku, koji je isto tako starodrevan kao i ovo kraljevstvo i njezin ustav, svi zakoni i zapisnici napisani, a kad bi se ukinuo, onda bi propala i kultura i narod, koji ne bi konačno više razumijevao svojih prava i zakona."

Dvije godine potom opet se sastao sabor u Budimu (5. aprila 1807.), na kojem i opet iskoči briga Magjara oko njihova jezika. Taj je sabor provijavao u donjoj kući sasvim nov duh. Staleži magjarski konačno se ovdje listom probudiše u osjećanju spram magjarskoga jezika, pa je Pavao Nagy od Felsö Bükka izrekao važnu riječ, da je materinji jezik znatniji i od samoga ustava i od samoga staleštva, — kojoj se misli vaskoliko magjarstvo radosno odazvalo, dok su se Hrvati još uvijek grčevito držali „staroga i posvećenoga jezika latinskoga". Dvor pak upravo se od riječi Nagyovih prepao, te je smjeloga govornika uzeo smatrati revolucionarcem, a naročito kad je stao zahtijevati, da se u ugarske regimente uvede magjarski službeni i komandovni jezik. Medjutim staleži prihvatiše taj predlog, te su u njegovo obrazloženje iznijeli, da je broj dobrovoljaca stoga tako malen, što Magjari ne mogu da stupe u vojsku radi neznanja njemačkoga jezika. No sve se to nastojanje slomilo na otporu dvora i gornje kuće. Razumije se, i Hrvati ustali su protiv toga, ali ne u interesu hrvatskoga jezika, već latinskoga, istaknuvši, da je to neprovedivo, jer za to, da nauče savršeno magjarski, trebala bi čitava generacija ; uvedenjem magjarskoga jezika, kane Magjari samo istisnuti Hrvate iz službi. Sabor se razišao 15. decembra, da ga već ubrzo naslijedi novi.

Da uzmogne okruniti treću svoju ženu, dražesnu Talijanku Mariju Ludoviku, Franjo je za 28. augusta 1808. ponovno sazvao sabor, koji mu je želju rado udovoljio. Kako se u to vrijeme već trebalo bojati novoga rata s Francuskom, to se ono jedanaest zakonskih članaka njegovih u glavnom odnosilo na obranu Ugarske i Hrvatske. No ima medju njima dva članka, koji su značajniji. Jednim je stvoren magjarski narodni muzej, te podjedno pozvan kralj s vladom, da za budući sabor spremi predlog o osnovi magjarskoga učenoga društva, dok je drugi članak taj puta zadovoljio želju Magjara obećanjem, da će se otvoriti ugarska vojna akademija, u čast kraljici prozvana „Ludovika". Dakako, kralj je ovaj članak prihvatio jedino pod pritiskom novoga francuskoga rata, ali do ostvarenja njegova uza sve to, što je bilo darovima sabrana golema svota od gotovo milijun forinti, još dugo nije došlo.

Tek što se sabor dne 5. novembra razišao, planuo je veliki francuski rat od godine 1809., u kojem je Napoleon pobijedio austrijske vojske, te konačno zaposjeo Beč, a Magjare napose pozvao posebnim proglasom od 15. maja iz Schönbrunna, da se skupe na sabor na Rákoškom polju, te sebi izaberu s a m o s t a l n o g a k r a l j a. Medjutim taj je poziv ostao bez uspjeha, jer se Magjari isto tako digoše protiv Napoleona kao i Hrvati. Tude bješe duša čitavoga otpora biskup Vrhovac organizovavši pučki ustanak, a Beču je svjetovao (19. apr.) : „Kad bi se učinila proklamacija dalmatinskom narodu, da će se D a l m a c i j a k r a l j e v i n i

Hrvatskoj, a po njoj Ugarskoj, po starom pravu sjediniti i utjeloviti, to mislim, da bismo ubrzo Francuze potukli". Ali sve žrtve hrvatskoga naroda i njegovih vodja ne samo da ostadoše jalove, već na najveće ogorčenje cijele zemlje kralj Franjo odstupi schönbrunnskim mirom (14. okt.) svu Hrvatsku s desne obale Save Napoleonu, koji je pridruži svojoj Iliriji.

Ovo doba teških i dugotrajnih ratova nanijelo je narodu hrvatskomu tolike udarce, da ih nije bilo tako lasno preboljeti. Neizmjeran bješe porez u krvi, a nebrojeno tisuća narodnih ruku propalo je na bojnim poljanama evropskim. Tome još je pridolazio golemi novčani porez i onaj u prirodninama, dapače poslije schönbrunnskoga mira nastala je nova pogibao, koja je sve slojeve pučanstva jednako teško pogodila i bacila u krizu. Oni vječni ratovi proždrli su bajoslovne svote, koje nijesu bile sakupljene iz redovitoga dohotka. Poradi toga se država ispomagala štampanjem papirnatoga novca (Bankzettel) i kovanjem rdjavoga bakrenoga. Već godine 1800. bješe u prometu oko 200 milijuna banknota, koja je svota sve više rasla, tako da su one poplavile isto tako Hrvatsku, kao i Ugarsku i Austriju. Badava su se staleži na saborima, a naročito 1807., opirali papirnatom novcu, njega je sve više bivalo, što je imalo konačno za posljedicu, da mu se prometna vrijednost vanredno mijenjala sve više padajući. Poradi toga svi su pretrpjeli golemu štetu, a naročito ratar, obrtnik i trgovac. God. 1811. bilo je u prometu u monarkiji osim 80 milijuna nevaljaloga kovanoga novca još i preko jedne milijarde papira, našto je kralj Franjo bio prisiljen, da naredbom od 20. februara snizi vrijednost novca na jednu petinu. Ova naredba, obično zvana „državni bankrot", bješe od nedoglednih posljedica, te je prouzročila opću bijedu i osiromašenje. Na teritoriju ugarskom i hrvatskom cirkuliralo je od toga novca neko 400 milijuna, pa je razumljivo, da je sniženje vrijednosti na 80 milijuna bilo pravom narodnom nesrećom, na koju su vijest Hrvatska i Ugarska odjeknule bolnim jaukom.

Poradi toga sastao se sabor 25. augusta 1811. u Požunu. Nakon žestokih i strastvenih rasprava taj je sabor stvorio pet zakonskih članaka, te se razišao 1. juna 1812. Imao je poglavitu zadaću, da uredi financijalne neprilike, no budući da je dvor htio da to uredjenje bude isto onakovo, kako je on to već učinio u Austriji, došlo je do sukoba, u kojemu staleži nisu htjeli da popuste. Stoga kralj Franjo raspusti sabor, te ga više ne sazivaše sve do godine 1825. vladajući samovoljno, a naročito poslije pada Napoleonova. U tom je bio kralju glavni savjetnik knez Metternich, od godine 1809. prvi ministar. On je već 1811. predlagao kralju suspenziju ustava ugarskoga i hrvatskoga, no Franjo ne htjede da na to pristane jedino poradi medjunarodnih zapletaja. Ali kad je bečki kongres opet (1815.) povratio Evropu u staru kolotečinu, pa kad je tako zvani „sveti savez" navijestio svakom ustavu rat, zatvoriše se saborske dveri. Središte obnovljenoga austrijskoga apsolutizma bješe dakako Franjo, no duša svega knez Metternich.

Metternich bijaše muž simpatične spoljašnosti, obrazovan, duhovit i radin, ali bez svakoga moralnoga i pravnoga osjećaja, pa i bez pravoga državničkoga talenta. Lukavština i prevrtljivost, prosta sila i nasilje nadomještavalu kod njega umne sposobnosti, te ga učiniše despotom, čuvarom evropskih tamnica i nemilosrdnim krvnikom slobode i naroda, koji su htjeli da sudjeluju u javnim poslovima. Napoleona je mrzio silno, a kad ga je konačno strovalio, prenio je mržnju svoju na francuske slobodoumne ideje, koje je dosljedno i proračunano sa svim mogućim sredstvima obilne svoje armature progonio. Kralja Franju vodio je do njegove smrti (1835.) po svojoj volji, i dok nije preokret medjunarodnih odnošaja pokolebao njegova sistema (1848.), Ugarska i Hrvatska stenjale su pod gvozdenim jarmom njegove samovolje. Ovaj sistem karakterizirao je sam Franjo najjasnije riječima upravljenim profesorima ljubljanskoga liceja godine 1819. : „Sada se radjaju nekake nove ideje, kojih ja niti umijem cijeniti, niti ih hoću da cijenim. Držite se starih, koje su dobre i kod kojih je našim predjima dobro bilo, dakle može i nama dobro biti. Ne učenih, već dobrih gradjana hoću da imam. Čuvajte se da medju mladež ne raširujete tih novih ideja! Tko meni služi, mora da nauča ono, šta ja zapovijedam. Tko to ili ne može ili ne će da čini, on neka putuje, ili ću mu ja sam dati pakrački dekret (Laufpass)". Te riječi najbolji su tumač kraljeva principa, kao da je cijela država privatno vlasništvo vladarevo. Kod toga se sistem upirao na vojsku, javnu i tajnu

policiju, kojoj je stajao na čelu ministar grof Sedlnitzky (od 1817.) Sada procvate cenzura do nevidjenoga savršenstva, tako da se u ono vrijeme nije proučavala filozofija, povijest i prirodopis, već se svijet smio baviti jedino glazbom, istočnim jezicima i sličnim „neopasnim" predmetima. Škole su bile radi toga na pola prazne, jer je vlada išla za tim, da dobije pokorno činovništvo, a ne prosvijetljene državljane. Dašto, apsolutistički vladari redovito ništa ne nauče iz historije, jer vazda drže, da je njihove prethodnike prisililo samo pomanjkanje snage na popuštanje, a za tu snagu misle, da njome razpolažu u punoj mjeri.

Budući da se vladalo neustavno, bez sabora, samo naredbenim putem, to se Magjari i Hrvati utekoše županijskim skupštinama, gdje su podigli glasne proteste. Nato imenova vlada po županijama komesare, te je vojničkom silom provodila u krepost kraljevske naredbe. Poradi toga nastupi pravo političko mrtvilo i opća zastrašenost. Svijest narodnu održaše budnom u to doba još jedino književni pokušaji. U Hrvatskoj bješe tome na čelu biskup Vrhovac. Dne 26. juna 1813. izdade on na svoj kler cirkular, u kojem ga poziva, da se zauzme za „ilirski jezik", njegovu frazeologiju i pučke pjesme. „Ilirski jezik, kaže biskup, premda se u tolikim ustima različno izgovara, ipak imade u riječima i govoru svoju čistoću i krasotu, u pojedinim stvarima raznolikost obilja i slatkoću, te ne gledajući na razliku izmedju pojedinih narječja i primjesu riječi tudjica, plodan je i čistim riječima". Malo po tom izdade 1815. Zagorac Antun Mi-

hanović spis „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku“, u kojem se obori na latinski u korist hrvatskoga. Dvije godine poslije toga (1817.), zatraži Karlovčanin Juraj Šporer, sin bivšega maire-a za francuskoga vladanja Josipa Šporera, dopuštenje od kralja Franje, da može izdavati „ilirske“ novine pod imenom „Oglasnik ilirski“ u Beču, dva puta nedjeljno, i to poglavito beletrističkoga sadržaja. Premda je Šporer tada bio mladić od dvadeset i dvije godine i slušač medicine na sveučilištu, Metternich mu dade dopuštenje (u junu 1818.) uz tajnu motivaciju kralju, što će se tim novinama možda polučiti „viša državna svrha“, da će se „pravoslavni Iliri“, koji sada većma imadu oči uprte u Petrograd negoli u Beč, radi toga što se služe kao i Rusi ćirilovskim pismom, okaniti ćirilice, te prigrliti latinicu, a kroz to i privrženiji postati Austriji. Medjutim Šporerove novine nikad ne ugledaše svijetla, jer poziv na pretplatu ne nadje baš nikakova odziva u narodu.

No apsolutizmu je došao prije kraj, negoli su se u Beču nadali. Jer kad je kralj pokušao, povodom buknule revolucije u Italiji i Španiji, da naredbenim putem sakupi 30.000 regruta po Ugarskoj i Hrvatskoj, skočiše županije složno na noge, te uskratiše svaku suradnju uputivši kralja, da sazove sabor. Istodobno povisi Franjo još i cijenu soli od 4 na 8 for. po centi, te naloži, da se ratni izvanredni porez plaća u srebru, što je pet puta više vrijedilo od papirnatoga novca. Radi toga postade otpor općenit, dapače poprimi tako

ozbiljnu formu, da su mu se morale pridružiti još i dvorska ugarska kancelarija, ugarska vlada i dvorska ugarska komora, to jest najviša financijalna oblast, izjavivši složno, da tako ne ide, već poradi velikoga narodnoga siromaštva, dapače i sam kraljev brat, palatin Josip stajaše na strani otpornika. Poradi toga morao je Franjo, odnosno Metternich, popustiti: sabor bi sazvan za 11. septembra 1825. u Požun.

V

ozbiljnu formu, da su mu se morale pridružiti još i dvorska ugarska kancelarija, ugarska vlada i dvorska ugarska komora, to jest najviša financijalna oblast, izjavivši složno, da tako ne ide, već poradi velikoga narodnoga siromaštva, dapače i sam kraljev brat, palatin Josip stajaše na strani otpornika. Poradi toga morao je Franjo, odnosno Metternich, popustiti: sabor bi sazvan za 11. septembra 1825. u Požun.

www.crohis.com

V.

Uzmicanje Hrvata ispred napredovanja Magjara.

(1825.—1830.)

Obustavu ustavnih institucija dokrajčio je kralj Franjo upravo neočekivano, kad je iz talijanskoga grada Bergama dne 3. jula sazvao sabor u Požun za 11. septembra 1825. Odluka njegova značila je s načelnoga gledišta pad dotadašnjega sistema i bankrot apsolutizma, a tako su je staleži općenito i shvatili. Medjutim službeno motivirao je dvor ovu promjenu tako, kao da kralj hoće u prvom redu, da okruni četvrtu ženu svoju Augustu Karolinu Bavarsku, što je dašto bio samo plašt pravoj tendenciji. I dvoru se pričinilo poradi medjunarodnih zapletaja potrebnim, da umiri javno mnijenje Ugarske i Hrvatske, naime staleže, od čega je Metternich tim manje trebao da zazire, što se brzo uvjerio, da u borbi protiv slobodoumnih ideja jedva da bi mogao sebi naći boljega druga od ugarskih i hrvatskih staleža. Još u februaru 1824. prikazao je kralju Franji program, sagradjen na istim načе-

lima, što ih je tada smatralo svojima i vladajuće ugarsko i hrvatsko društvo, naime plemstvo i kler. U smislu toga programa pak naviješten je rat novom, ili tako zvanom trećem staležu, koji je nikao iz rada i obrazovanosti, te se proširio diljem cijele Evrope kao glavni lučonoša svakoga napretka; reče, da je „treći stalež" onaj, iz kojega izlaze tako zvani umjerenjaci, slobodoumnici, doktrinarci, čovjekoljubi i njima slični, koji zvučnim frazama i lozinkama zaludjuju svijet. Te njihove nazore treba istrijebiti, pa je dužnost plemstva, da učestvuje u borbi protiv ovoga „trećega staleža", jer i onako je zavidan i pohlepan za vlašću, a opasan državi sa svojim revolucionarnim težnjama. Eto, u službu takova shvaćanja htio je Metternich da stavi plemstvo, a naročito velikaše ugarske i hrvatske, pa je zato i dao sazvati sabor, za koji se inače nije zanosio; u povjerljivom razgovoru nazivao ga je „najdosadnijom zabavom na svijetu", te se ljutio, što se zbog njega mora na neko vrijeme da obuče „kao husar" i da govori latinski.

Uoči sabora požunskoga sastao se 22. augusta hrvatski u Zagrebu, na kojem budu kao poslanici na zajednički sabor izabrani Stjepan Ožegović i Antun Kukuljević u donju, a Alojzije Bužan u gornju kuću. Instrukcija, što je primiše od hrvatskoga sabora traži: sjedinjenje Dalmacije i Vojne Krajine, onda da slavonske županije plaćaju porez poput hrvatskih, jer pripadaju pod upravu bansku, da se snizi carina na austrijskoj granici, te konačno, da se kmetovima zabrani slobodno seliti, čime je i sama pomisao na

razvitak industrije u Hrvatskoj onemogućena. Inače provijava ovaj sabor, — iza ponovnoga trinaestogodišnjega austrijskoga apsolutizma, za kojega bješe općenita bojazan, da će ustav ugarski i hrvatski naprosto biti ukinuti — sasvim identičan duh s onim od godine 1790.: što tješnje pridruženje Ugarskoj i njezinim staležima.

Novi sabor otvorio je kralj Franjo 15. septembra, dapače sam je sastavio prijestolni govor svoj na njemačkom jeziku, koji dade potom prevesti na latinski. U tom se govoru slavi u duhu konzervativnom stari ugarski i hrvatski ustav kao jedini spas, pa kralj obećaje, da će ga ojačati i nepovrijedjena ostaviti potomcima, šta više, uvjeravao je plemstvo ugarsko i hrvatsko, da ih ljubi kao „rodjenu djecu". Lijepe ove riječi kraljeve slušali su staleži sa zanosom, a zastarjeli duh, što se širio u dvoru, prešao je i na njih, i to samo s tim lakše, što su instrukcije, te su ih pojedine županije dale svojim zastupnicima, kao i ona hrvatskoga sabora, bile u istom duhu sastavljene: one su naime tražile, ne da se raspravlja o modernim reformama, već upravo to, da se što većma učvrsti stari ustav. Metternich opet u ličnom je saobraćaju s plemstvom još više u tom pravcu djelovao: s dubokim prezirom govorio je o slobodoumlju, pa je svakoga uvjeravao, da će znati ovakove ideje već u klici ugušiti. U gornjoj kući imao je, razumije se, apsolutnu većinu uza se, ali i u donjoj kući prevladavali su tada još ljudi njegovih nazora. Uza sve to nije saborsko raspravljanje teklo tako mirno.

Tek što je 25. septembra izvršeno svečano krunisanje kraljice Auguste Karoline, došle su na dnevni red nezakonitosti prošlih godina, a naročito samovoljno regrutovanje i skupljanje poreza od strane bečke vlade, kao i neobdržavanje sabora. Raspravljanje bješe veoma burno, a sleže se tek onda, kad je sam kralj izjavio, da su ovi dogadjaji bili i njegovu srcu isto tako neugodni kao i staležima; kad su se potom još dvor i sabor sporazumjeli glede reforma, nastade opet mir. Sabor je tekao gotovo kroz dvije pune godine mirno stvorivši četrdeset i pet zakonskih članaka, koje je onda Franjo dne 8. maja 1827. sankcionirao. U državopravnom obziru ima medju ovim zakonskim člancima i nekih vrlo važnih, a naročito onaj, kojim se obnavlja i potvrdjuje zak. čl. X. 1790.-91., o sazivu sabora svake treće godine, koji jedini može da votira i dade dopuštenje za regrutovanje i sabiranje poreza. No po nas mnogo je važnije ponovno uskrsli spor hrvatsko-magjarski, i to na mnogo široj bazi negoli dosada.

Kad se dne 19. decembra 1825. začela debata o „narodnom jeziku“, zatraže Magjari, da se magjarski jezik uvede u sve škole i urede po svim zemljama krune sv. Stjepana, dakle i u Hrvatskoj. Hrvati odmah dometnu, da treba naglasiti „unutar granica Ugarske“, kao što je do sada bilo, no sada skoči na njih čitava donja kuća tvrdeći, da su po zajedničkim zakonima i sloboštinama i Hrvati „nativi Hungari“, dakle politički Magjari, i tako da su dužni „narodni jezik“ učiti.

Iza tromjesečne debate konačno se stvar svrši uz pripomoć gornje kuće, koje članovi najvećim dijelom nijesu znali magjarski, da su Hrvati i opet sebi spasli latinski jezik kao uredovni, ali su za to na usta svoga protonotara Josipa Kuševića, koji je po običaju dopratio izabrane poslanike na sabor, dne 26. februara 1826. priznali, „da uvidjaju korist i potrebu magjarskoga jezika, pak jer žele sreću i napredak svojim potomcima, da će sve moguće učiniti, da mladež hrvatska nauči magjarski“. No Magjari se ne zadovoljiše ovim obećanjem, već uzeše tvrditi, da je Hrvatska isto, što su i sjevero-ugarske (naime slovačke) županije, koje takodjer imadu nekih koncesija, jer se i Hrvatska poput ovih županija nalazi podredjena ugarskoj vladi zak. čl. 58 : 1790-1., pa dadne li se njoj još i takova koncesija, onda ugarska vlada ne će nikad moći magjarski uredovati. Borba bješe tako žestoka, da je sam predsjednik saborski morao istaći, da se Hrvata ne može prisiliti, da prihvate magjarski jezik kao uredovni. I tako započe pored borbe za narodni individualitet, još i borba za politički bitak. Hrvati dašto, odmah dobaciše, da su sjeverne ugarske županije sastavni dijelovi Ugarske, dok je Hrvatska savezno kraljevstvo (regnum socium) s posebnim teritorijem i grbom, te ravnopravno Ugarskoj „koja joj nije mati, već sestra, i to mladja, jer je Hrvatska starija država od Ugarske, njenim se jezikom nikad nije služila“. Iza ove žestoke bitke, u kojoj su Magjari ipak morali popustiti, zatraže

oni i opet od Hrvata, da uvedu u svoje škole magjarski jezik kao obligatni predmet, budući da i onako sami priznaju potrebu njegovu, a to tim više, što ne će inače moći dobiti službe u Ugarskoj, naročito kod ugarske vlade. Kako hrvatski poslanici nijesu za to imali punomoći, odgovore, da će stvar iznijeti pred hrvatski sabor, koji da je u tom pitanju, kao o isključivo nutarnjem hrvatskom, jedini kompetentan. I odista, kad se nakon raspusta požunskoga sabora (18. aug.) sastao dne 10. septembra 1827. hrvatski u Zagrebu, bude na predlog poslanika zaključeno, da ima mladež u svim školama obligatno učiti magjarski jezik, jer da inače ne bi mogla naći namještenja u zajedničkim uredima, dapače i za zajedničke poslove s Ugarskom, kao i za posebne hrvatske, moći će raditi u zajedničkom saboru samo takovi ljudi, koji još i magjarski znadu.

No ovaj sabor ima po Magjare, a i po Hrvate, još jednu znatnu stranu ; a to su neke ličnosti, koje se na njemu prvi put pojaviše.

U donjoj kući sjedio je kao zastupnik nenazočne jedne velikašice mladi neki odvjetnik iz zemplinske županije, simpatične spoljašnosti, koji je zasada još nijemo slušao, neopaženo došao i prošao kroz vrevu moćne gospode ; učio je i pazio neprestano, te se upoznao sa svim pojedinostima zakonodavnoga stroja i stupio u neke veze s vodećim muževima. Taj je mladić bio Ludovik Kossuth, rodjen u septembru god. 1802. u Monodu, seocu zemplinske županije, od stare magjarske porodice, koja je nosila predikat „de Kossuthfalva et

Udvard"[1]. U velikaškoj kući opet zauzeo je mjesto 33-godišnji stasiti husarski kapetan i veliki posjednik grof Stjepan Széchenyi. Iz tudjine požurio se kući na sabor, pa je prvi put progovorio 12. oktobra 1825. i to magjarskim jezikom, što je izazvalo veliko začudjenje. Već je tom prilikom netko primijetio, da je govornik tim istupom svojim učinio epohu u magjarskom javnom životu. Jer u gornjoj kući nijesu s obzirom na palatina Josipa govorili magjarski ni oni Magjari, koji su taj jezik znali. Kad je dakle grof Széchenyi u toj kući govorio prvi magjarski govor od vijekova, izazvala je ta značajna novotarija velik zanos medju magjarskim patriotima. Uz Széchenyia bješe u velikaškoj kući još i barun Nikola Wesselényi, pravi gorostas duhom i tijelom, potomak one magjarske porodice, kojoj je član Franjo nekoć sklapao savez s banom Petrom Zrinskim (1665.). Wesselényi bijaše jedan od najvatrenijih i najzanosnijih Magjara toga vremena. Oko te dvojice dobrih prijatelja skupilo se još i više drugih velikaša, premda neki od njih nijesu znali ni magjarski, ni latinski, te zapravo i nijesu sudjelovali u saborskoj debati.

Novi ljudi unijeli su i novi duh u zakonodavstvo, a Széchenyi je baš zato došao na sabor, da uzmogne učiniti koje znatno rodoljubno djelo, dakle nije samo magjarski htio da govori, nego i

---

[1] Genealogija familije Kossuth seže natrag u neprekidnom nizu do XIII. stoljeća. Svakako su ispravni podaci bar posljednjih generacija, pa se vidi, da Kossuth nema ništa zajedničko sa Slovacima.

da r a d i ; bješe spreman i na žrtve za svoj narod pa premda mu je dvor onaj prvi istup zamjerio, a Metternich ga što više nazvao „izgubljenim čovjekom“, Széchenyi je tražio zgode za rad, a ona mu se odista i pružila onda, kad se zametnula debata o magjarskom jeziku, te je u donjoj kući zastupnik šopronske županije poznati nam Pavao Nagy od Felsö Bükka neslomljivo radio oko njegova procvata. Medjutim došlo je 2. novembra 1825. i na jednoj cirkularnoj sjednici, to jest na sjednici zastupnika zapadne Ugarske, do govora o tom pitanju, pa je Stjepan Máriassy spomenuo, da bi trebalo osnovati u č e n o d r u š t v o. Drugi dan nastaviše izmjenjivati misli o tom poslu, a Pavao Nagy uspješno je razlagao korist takova društva, ali je podjedno primijetio, da se bez novca taki zavod ne da osnovati. Nato se diže grof S z é c h e n y i, koji je s nekoliko prijatelja slušao razlaganje Nagyovo, te izjavi, da daruje za osnivanje magjarske akademije jednogodišnji prihod od svojih golemih imanja, okruglo oko 60.000 for. Njegova je riječ djelovala poput groma, te je ličnost grofa Széchenyija od toga časa postala u očima magjarskoga naroda velikom („najveći Magjar“). Mnogi su slijedili njegov primjer, tako da se u tili čas skupila znatna svota, našto je osnovanje magjarske akademije zaključkom obiju kuća, kao i kraljevom sankcijom unesena u zakone (zak. čl. 2. : 1825/7.). Bilo ih je, priča jedan savremenik, koji su grofa Széchenyija zbog rodoljubnoga mu čina nazivali budalom, tako predsjednik gornje kuće grof Karlo Zichy, a bilo je i takovih, koji se začudiše, kako

može takova šta na pamet pasti jednom Magjaru, kao Ignjat Eötves, no narod magjarski gledao je odsada u njemu svoga vodju. I odista, odrekavši se vojničke časti grof Széchenyi dade se odsada sasvim u službu narodnu. On istupi kao p i s a c k n j i g a, kojima se nadao narod probuditi iz mrtvila i udahnuti mu smisla za reforme, u prvom redu na gospodarskom polju, jer „bogat narod — slobodan narod“ reče on. Time pak mislio je postići veličinu Ugarske, za koju reče, da je „nije bilo, nego će je tek biti“. Glavna mu djela jesu „Hitel“ (Veresija), „Világ“ (Svjetlost) i „Stadium“, u kojima je raspravio pitanja o reformama, to jest o preporodu naroda magjarskoga. Osim toga osnovao je čitaonicu (Casino) u Pešti, a po njezinu su uzoru nastala slična društva po cijeloj zemlji u svrhu slobodnoga i od nesnosne policije austrijske nesmetanoga izmjenjivanja misli o svim političkim pitanjima, pa gospodarska društva, konjske utrke, stočarske udruge i slične gospodarske udruge. Osim toga sagradio je čuveni most lančanik izmedju Pešte i Budima, te cestu kod Željeznih Vrati (Gjerdap) za promet s istokom. Dobivši konačno dopuštenje od bečke vlade uze od godine 1830. izdavati magjarske političke novine „Jelenkor“ (Sadašnjost) s literarnim prilogom „Társalkodó“ (Drug), u kojima razlagaše narodu svoje misli o potrebi modernih reforma. Uspjesi se Széchenyijeva rada ne samo snažno dojmiše Ugarske, već i Hrvatske, djelujući na jedne, i to starije plemiće u duhu popustljivosti spram Magjara, a na druge, imenito mladje ljude, na sličan rodoljubivi rad.

Rad Széchenyijev, kao i skori preokret u Hrvatskoj, znatno potpomogoše dogadjaji, što se istodobno zbiše u zapadnoj Evropi; oni su u jednu ruku zadali teških udaraca Metternichovu apsolutističkom i konzervativnom sistemu, a s druge opet utrli nove putove napretku, te materijalnoj i duševnoj civilizaciji i Ugarske i Hrvatske. U julu 1830. naime buknula je u Parizu revolucija, a francuski narod protjerao je Bourbonce, te na prijesto posadio Ludovika Filipa „gradjanskoga kralja". Malo potom buknuo je i u Belgiji rat za slobodu, koji je doveo ovu inače m a l u zemlju do samostalnosti. Ustanci planuše još i u Italiji i u Poljskoj. Svi su ti dogadjaji veoma umanjili ugled „čuvara evropskoga mira", kneza Metternicha. Isprva je pomišljao oružjem uspostaviti stare odnošaje, no upravo tada izbila je sva bijeda njegove nutarnje vladavine: državna je blagajna odjekivala od praznine, tako da su se tekući poslovi mogli podmirivati jedino uporabom banknota; vojska nije više bila na visini svoje zadaće, a u spoljašne saveznike, naročito u Rusiju i Prusku nije se Austrija mogla pouzdavati. Pa tako je Metternich napokon bio prisiljen, da ostane mirnim promatračem.

Sam starac kralj Franjo bješe u to doba boležljiv, te je zabrinut za sina Ferdinanda želio, da se još za njegova života okruni ugarsko-hrvatskim kraljem. Za tu je svrhu sazvao za 8. septembra 1830. sabor u Požun, a za provedenje reforma obećao je sazvati nov sabor za 2. novembra naredne godine 1831. Sabor je odista zadovoljio

kraljevu želju, te je 28. septembra svečano okrunio F e r d i n a n d a V., a onda je potvrdio pravila magjarske akademije, koja je tako stupila u život. Osim toga stvorio je zakonski članak VIII., kojim bješe m a g j a r s k i jezik k a o s l u ž b e n i u v e d e n u s v e u r e d e, i to što odmah, a što do nekoga stalnoga roka, najdulje iza dvanaest godina; votiravši jošte regrute i porez, razišao se dne 18. decembra. Medjutim taj je sabor napose još osobito znatan po narod hrvatski.

Čim se pročulo, da se u Zagrebu treba da sastane sabor, da bira poslanika za požunski, sastaše se i županije hrvatske (zagrebačka, varaždinska i križevačka), koje su tada sačinjavale kraljevinu Hrvatsku, da izaberu svoje zastupnike za hrvatski sabor. Tom prilikom stvori 15. maja 1830. županija zagrebačka ove zaključke kao instrukciju za svoje zastupnike: 1. Ako koji pučki učitelj znade magjarski, neka odmah stane djecu učiti magjarski čitati, a poslije neka se nitko ne pusti u učiteljstvo, koji ne bi znao jednako dobro čitati magjarski kao i hrvatski i latinski. 2. U latinskim školama treba da bude od prvog razreda dalje magjarski jezik obligatnim, zato neka se kod previšnjega mjesta izradi, da se za to potrebiti učitelji dotiraju iz naukovne zaklade, a ako to ne može da bude, onda neka djaci plaćaju školarinu za tu svrhu po 4 for. (mjesečno). Da se pak svrha što laglje postigne, neka uče s v a k i d a n magjarski. 3. Neka se odsele ne namjesti ni jedan profesor, koji ne bi znao bar toliko magjarski, da može školsku mladež u tom predmetu poučavati. Za zagrebačkom po-

vela se 21. jula i varaždinska županija, koja zaključi: „Budući da Hrvati istom željom gore za magjarski jezik, da ga nauče kao i Magjari", neka sabor hrvatski uznastoji oko toga, kako da se na požunskom saboru stvori zakon, koji će zadovoljiti ovu vruću želju Hrvata. Križevačka pak županija poruči po svojim zastupnicima saboru hrvatskomu, neka se u Požun nitko ne šalje, koji ne zna magjarski.

Kad se potom dne 5. augusta sastao u Zagrebu sabor, dao je svojim požunskim poslanicima Stjepanu Ožegoviću i Nikoli Zdenčaju za donju, pa Alojziju Bužanu za gornju kuću instrukciju, u kojoj se kaže: „Staleži i redovi uvidjaju potrebu, da se u ovim kraljevinama raširi magjarski jezik, i to zato, što žele, da se Hrvatska i Slavonija što čvršćim vezom uzmognu svezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom. Stoga gospodi poslanicima nalažu, neka nastoje oko toga, da se zakonom uredi pitanje o učenju magjarskog jezika kao obligatnoga predmeta u ovim kraljevinama." No službeni jezik u Hrvatskoj ostaje i nadalje latinski. Da se tim zaključkom ipak ne oslabi hrvatsko-ugarski državopravni odnošaj, izdade protonotar kraljevstva hrvatskoga Josip Kušević knjižicu „Jura municipalia", u kojoj na osnovu isprava dokazuje, kako je Hrvatska imala vazda svoj posebni državopravni položaj. Kušević počinje od vremena doselenja naroda hrvatskoga, pokazuje doba hrvatskih narodnih vladara, pa izrijekom tumači prvi ugovor izmedju Hrvata i kralja Kolomana (1102.), a onda crta redom razvitak

hrvatskoga javnoga prava, te zaključuje još na osnovu od kraljeva sankcioniranih zakona do u najnovije doba, da je Hrvatska vazda imala osebujni svoj položaj, nezavisan od Ugarske. Ova knjižica bješe od sudbonosnih posljedica i ojača svijest naroda hrvatskoga, ali i izazva Magjare na ona djela, što uskoriše prelom.

Kad je dne 29. septembra požunski sabor u donjoj kući uzeo u pretres raspravu o uvedenju magjarskoga jezika u sve urede, ustane zastupnik županije požeške Aleksandar Farkaš i reče: „Dužnost mi je, da se svečano ogradim protiv toga, da bi zakoni o uvedenju magjarskoga jezika, ma koliko oni rodoljubni i svrsi shodni bili, važili još i na teritoriju kraljevina Hrvatske i Slavonije." Tomu se usprotiviše Nagy i Földvary prebacujući Hrvatima, da ne će da nauče magjarski, a njemački da su znali naučiti u doba Josipa II., dok je zastupnik Répas doviknuo: „Hrvatska je dio Ugarske, pa mora da sluša svoju mater-zemlju." Inače nije bilo u tom pitanju više sukoba, očito jer su i sami Magjari uvidjeli, da im nema uspjeha i zadovoljiše se izjavom Ožegovićevom, da će Hrvati odsada magjarski obligatno učiti u svojim školama. Medjutim započeše Magjari 4. decembra u jednoj svojoj cirkularnoj sjednici raspravu o pravu posjeda nekatolika na teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; kod toga imali su na umu protestante. Odmah u početku upozori naslovni biskup Ivan Durtsák (iz Jegra), da se ta stvar temelji na municipalnim pravima hrvatskim, pa da Ugarska sama ne može ništa da čini, našto Ivan Ballog

(barške županije zastupnik) dobaci, da su takova „iura municipalia" prava satira na duh vremena, pa da im stoga nema mjesta u zakoniku, dok zastupnik Boršicki (trenčin. županije) primjeti: „Mi smo sinovi jedne iste domovine, a isključiti jedan dio od prirodnih prava znači raditi u duhu mračnjačkoga srednjega vijeka". Dne 14. decembra dodje ovo pitanje na raspravu u donjoj kući. Sada se podiže hrvatski poslanik Nikola Zdenčaj te u poduljem latinskom govoru izjavi, da o tome još ne može raspravljati, jer nema za to potrebnih instrukcija, no toliko može kazati, da se zahtjev županije nogradske i nekih drugih, da se i akatolicima (protestantima) dade pravo posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji, protivi municipalnim pravima saveznih kraljevina (regna socia). Uporediti protestante s grčko-nesjedinjenima pogrješno je, jer ovi obitavaju u Hrvatskoj već od pradavnih vremena, dok protestanata ima samo nekoliko u virovitičkoj županiji, gdje mogu sasvim slobodno ispovijedati vjeru svoju. Sada predloži jegarski kanonik Josip Lonović, da se pitanje odgodi i to s tim više, što se radi o jednom temeljnom zakonu, a hrvatski poslanik Stjepan Ožegović upozori sabor, da kao što su hrvatski municipalni zakoni stvoreni zajedničkom voljom obaju naroda, tako da mogu oni samo na isti taki način uz potpunu privolu zainteresovanih kraljevina biti ukinuti. Na te riječi nastade velika buka, te se petnaestorica Magjara javi u isti čas za riječ. Heveški zastupnik Földwary istaknu, da ne će nikad na to pristati, da ovaj sabor ne bi mogao stvoriti zakona za Hrvatsku, jer ona da s Ugarskom čini jedno tijelo; dok je Ragalyi (boršod. župan.) kazao: „Ponovno sam danas čuo iz ustiju hrvatskih poslanika riječi „regna socia"; to se ne smije dopustiti, jer mi se u današnjoj sjednici pričinilo, kao da se kod toga radi o nekoj pogubnoj tendenciji. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija integrirani su dio Ugarske, a nipošto savezne kraljevine. Već su u prvašnjim saborima hrvatski zastupnici isticali ovaj princip; ja zahtijevam dakle, da se te riječi promijene u predlozima, što dolaze pred sabor". Sada nadoveže predsjednik Gjuro Majláth: „Pa stavimo „partes adnexae", što bi i prihvaćeno i sjednica dovršena. Konačno bi pitanje o posjedovnom pravu protestanata u Hrvatskoj odgodjeno na budući sabor, jer je ovaj bio 18. decembra zaključen. Kad su potom hrvatski poslanici izvijestili hrvatski sabor u januaru 1831. o raspravama na požunskom saboru rekoše: „Magjari navališe na municipalna prava Hrvatske velikom žestinom; za ovaj puta obranismo još naše zakone, no ozbiljno se bojimo, da to na budućem saboru više ne će biti možno".

Svi se ovi dogadjaji na požunskom saboru veoma bolno dojmiše široke javnosti, a naročito inteligencije, kako nam dokazuje pjesma svećenika Pavla Stoosa „Kip domovine", spjevana krajem 1830. ili početkom 1831., u kojoj se „majka domovina" Hrvatska prikazuje kao u crno odjevena žena ostavljena od sviju, a nekoć urešena krasnom krunom i biserom, te joj se u usta meću riječi: „Narod se drugi sebi raduje (t. j. Magjari), A z menom sinko moj se sramuje, Vre i svoj

jezik zabit Horvati — Hote, ter drugi narod postati!"[1]

Medjutim upravo u taj najkobniji čas, kad se prema izvještaju javnih spisa čini, kao da je Hrvatska potpuno popustila Magjarima, dapače njima u ruke dala najsnažnije orudje sigurne i uspješne magjarizacije budućih svojih generacija, baš u taj najkobniji čas nastade na oko iznebuha preokret, „ar se zdižu mladi, posluju marljivo, ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo," kako lijepo kaže klerik Josip Kundek, pjesnik omladinac toga vremena.

VI.

U oči ilirskoga pokreta.

(1830.—1836.)

Vjera u pravo na samostalni politički život svakoga naroda, kao i vjera u činjenicu, da je svaki narod sam kovač svoje sreće, najbitnije su osebine političkoga shvaćanja sadašnjosti. Danas se općenito drži, da se narod, koji je izgubio svijest svoju, i sam izgubio, propao. Nadalje računamo sa spoljašnjim učincima te svijesti, a u prvom redu s pojačanom formom narodnoga ponosa kod svih

[1] U smislu gore pomenutih saborskih zaključaka izdade kralj Franjo II. aprila 1833. naredbu, kojom se uvodi magjarski jezik u sve gimnazije u Hrvatskoj od 1. oktobra 1833. kao „ordinarium studium" za sve učenike bez izuzetka. Ovu kraljevsku naredbu još je i od svoje strane proglasilo 18. juna iste godine i kr. ugar. namjes. vijeće (br. 4979).

jezik zabit Horvati — Hote, ter drugi narod postati!"[1]

Medjutim upravo u taj najkobniji čas, kad se prema izvještaju javnih spisa čini, kao da je Hrvatska potpuno popustila Magjarima, dapače njima u ruke dala najsnažnije orudje sigurne i uspješne magjarizacije budućih svojih generacija, baš u taj najkobniji čas nastade na oko iznebuha preokret, „ar se zdižu mladi, posluju marljivo, ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo," kako lijepo kaže klerik Josip Kundek, pjesnik omladinac toga vremena.

VI.

www.crohis.com

U oči ilirskoga pokreta.

(1830.—1836.)

Vjera u pravo na samostalni politički život svakoga naroda, kao i vjera u činjenicu, da je svaki narod sam kovač svoje sreće, najbitnije su osebine političkoga shvaćanja sadašnjosti. Danas se općenito drži, da se narod, koji je izgubio svijest svoju, i sam izgubio, propao. Nadalje računamo sa spoljašnjim učincima te svijesti, a u prvom redu s pojačanom formom narodnoga ponosa kod svih

[1] U smislu gore pomenutih saborskih zaključaka izdade kralj Franjo II. aprila 1833. naredbu, kojom se uvodi magjarski jezik u sve gimnazije u Hrvatskoj od 1. oktobra 1833. kao „ordinarium studium" za sve učenike bez izuzetka. Ovu kraljevsku naredbu još je i od svoje strane proglasilo 18. juna iste godine i kr. ugar. namjes. vijeće (br. 4979).

promjena u dogadjajima. Ali tako nije oduvijek bilo, kako to i sam pojam narodne svijesti pokazuje; jer šta je narodna svijest drugo, negoli historički razvijen sklad kod svih pripadnika nekoga naroda u bitnim pitanjima, kako sopstvene, tako i cjelokupne eksistencije? U tom obliku dakle živi ona u predodžbama i osjećaćima ne samo pojedinaca, već i cjeline, stvarajući tako jednu moć, koja diže, oduševljava i sa sobom povlači. Ali najjasnije se ona ipak manifestuje u glavnoj svojoj posljedici, u narodnom jedinstvu, odnosno u nacionalnoj državi.

Medjutim sve je to, ma kako nam se činilo logičnim i prirodnim, ipak novijega postanja, plod političkoga i naučnoga rada XIX. vijeka. Ogledamo li se unatrag po narodnoj prošlosti našoj, a naročito u početke njezine, opazit ćemo baš protivno, naime negaciju principa nacionalnoga jedinstva i države. U ono je doba narod naš gledao politički napredak svoj u sasvim drugim pravcima, a u prvom redu u rascjepkanim plemenskim političkim jedinicama (oblastima), dapače i sinovi dijele ove male oblasti po smrti oca vladara na još manje dijelove, to jest na nove političke jedinice. Eto, izmedju ovih dviju oprečnih točaka, tako reći protivnih polova, naime izmedju svijesno razvijene moderne nacionalne države i svijesno razvijene težnje za političkim cjepkanjem naroda i njegova teritorija, razvija se kroz više stoljeća narodna hrvatska povijest proživljujući više različitih faza.

*

Ovo cjepkanje, prirodjeno mišljenju ne samo slavenskih naroda onoga vremena, nego i germanskih, bješe obilno poduprto u prvom redu geografskim prilikama, biva geografske jedinice ili cjeline, omedjene prirodnim medjama, kao što su to u prvom redu visoke planine, stvarale bi i političke jedinice ili cjeline, onako kako je to bilo i u drevnoj Grčkoj. Poradi toga prevladavaju u nas odmah od iskona, od doseljenja na balkansko poluostrvo, geografski lokalni nazivi potiskujući u pozadinu nacionalni, a samo je dalja posljedica, da se proširenjem jedne političko-geografske jedinice nad drugom uzeo širiti i naziv one, koja je održala pobjedu, dakle one, koja se proširila. Tako eto imamo ime hrvatsko („Hrvati") u neko doba ograničeno na teritorij izmedju Cetine i Raše; ime „Slovinci" na zemlju izmedju Kupe, Drave i Save; ime Bosna, Bošnjani na vrelište rijeke Bosne; Neretljani na donju Neretvu; Zahumljani na gornju i srednju Neretvu oko planine Huma, i slično.

Ovo narodno shvaćanje još su podupirale kroz sav srednji vijek a i novi vijek, sve do nadomak XIX. vijeka, onodobni neki općeniti principi. Nacionalna ideja, odnosno ideja narodnoga jedinstva, mogla se tek roditi, nakon što su bili odstranjeni ovi mnogovjekovni principi čovječanstva. U prvom redu bilo je to shvaćanje kršćanstva o jednakosti svih ljudi, dašto, samo koliko su bili istoga vjerozakona. U to se doba ne pita toliko, da li je netko Hrvat, Talijan, Magjar ili Nijemac, već da li je katolik. Tako su hrvatski i magjarski plemići jedan drugome mnogo bliži upravo

u svemu, negoli primjerice hrvatski plemić bosanskomu bogomilu, ili istočno-pravoslavnom Srbinu, a da i ne govorimo o docnijem bosanskom muslimanu. Stoga je dakle nacionalna ideja mogla tek onda nastati, kad je kod ljudi nestalo vjerske gorljivosti. Nadalje trebalo je ljudstvo da promijeni svoje mišljenje o politici i o državnom pravu. U ono pomenuto doba važio je kao princip, da su narodi vlasništvo njihovih vladara. Poradi toga prelazili bi podanici kao materijalna baština od oca na sina, dapače vladar ih je mogao i prodati, založiti ili uvjetno darovati, kome je htio. Zbog toga dakako sasvim je prirodna stvar, da su se sredovječne kao i novovjeke države stvarale tako, da se granice jednoga istoga naroda gotovo nikad ne podudarahu podjedno još i s državnim granicama. Nacionalna ideja opet traži, da se jedan isti narod okupi u jednoj istoj državnoj tvorbi, pa tako dakle u nekim slučajevima ćak da se teritorija, koja inače pripadaju raznim vladarima, ujedine u jedan. Da se taki zahtjev samo i staviti uzmogne, trebalo je dašto u prvom redu posve napustiti onaj drevni princip, te izreći nov: da država postoji poradi naroda koji ima pravo, da sebi uredi vladu kakovu hoće i treba. Prema tome dakle, ideja nacionalna mogla se roditi tek poslije pada ideje legitimiteta. Nadalje ne da se ni zamisliti postanak nacionalne ideje ondje, gdje je jedan isti narod još sasvim zaokupljen lokalnim običajima, interesima i razlikama, jer upravo ove razlike onemogu-

čiše narodno jedinstvo. Stoga je tek živahan saobraćaj izmedju svih dijelova jednoga naroda od potrebe, da ovakove opreke izmedju pojedinih općina, gradova ili pokrajina sasvim izjednači. Konačno dobila je nacionalna ideja možnu potporu još i u demokraciji, jer narodnom jedinstvu pravi su dušmani svi strogo zasebni staleži, u prvom redu plemstvo, kojemu je bilo većma do staleške razlike negoli do narodnoga jedinstva. Poznato je, kako se evropsko ukupno plemstvo smatralo tako reći kao jedan narod spram neplemenitih podanika i sugradjana svojih, s kojima ne htjede ništa zajedničko da ima. Pa tako je dakle pobjeda demokracije, odnosno pad staleških razlika tek omogućila oživotvorenje ideje narodnosti.

Spoznaje o narodnom jedinstvu bilo je kod inteligencije hrvatske već davno prije XIX. vijeka. Prvi poticaj dali su tudjinci, u prvom redu Bizantinci i Italijanci, koji su nazivali svaku zemlju, u kojoj obitavahu Slaveni imenom „Sclavonia“, ne mareći mnogo za njihove domaće i narodne nazive. Od njih prihvatiše u književnosti taj naziv i naši obrazovani ljudi, zovući sebe Slavenima, a jezik slavenskim. No od polovice XV. vijeka nastade u tome važna promjena. To je doba ranoga humanizma, čije se djelovanje najizrazitije pokazivalo baš u tom, što se išlo za tim, da se svemu podade oblik i naziv staro-klasički. Naročito se u tom pravcu radilo u geografiji, i to pod dojmom glasovitoga Ptolomejeva djela (iz II. vijeka naše ere), koje je od godine 1438. dalje sve do XVIII. vijeka bilo jedinim i isključivim geografskim priručnikom. Sada uzeše učeni ljudi onih vremena uskrisivati stara geografska i etnografska imena grčka i rimska namećući ih onim narodima, koji su tada gospodovali ili bar prebivali u nekadanjim rimskim provincijama. Ovako eto budu prozvane zemlje u kojima je naš narod stanovao jednim imenom Ilirija, a narod Iliri. Prvi jasni trag tome nalazimo u geografsko-historičkom djelu „De Europa“ čuvenoga humanista Eneje Silvije Piccolominija, docnijega pape Pije II. (1458.—1464.). U XVI. glavi piše on: „Iza Arbanije dolaze ilirska plemena (Illyricae gentes); taj soj ljudski naziva naše doba Slavenima (Sclavos) i Bošnjanima, drugi ih opet zovu Dalmatincima, Hrvatima, Istranima i Kranjcima“. Nešto kasnije oko 1460., napisao je bizantinski historik Laonikos Chalkondyles u svojoj turskoj historiji za bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića (1421.—1443.), da je „vladar Ilira“.

Odsada od pod kraj XV. vijeka dalje ne samo da se ime Ilirije i Ilira stalo i kod naših učenih ljudi širiti i upotrebljavati, a naročito medju katoličkim klerom, već je, šta više, uzelo maha uzimati tvrdo uvjerenje, kao da smo mi autohtoni na našoj zemlji, pa tako ne samo da su stari Iliri bili naši predji, već da su i svi oni rimski vladari, koji su rodjeni na našem teritoriju (kao Konstantin Vel., Dioklecijan i Probo) takodjer bili sinovi našega naroda. Pod dojmom ovoga mišljenja i uvjerenja stade se sada razvijati ne samo narodni ponos, već i pojam (i to prvi puta od vijekova) narodnoga jedinstva, ali još ne sa političkom

težnjom nacionalne države, već samo u etnografskom smislu. Ali pored toga nije se zaboravilo ni na stariji širi slavenski naziv, dapače ni na uži hrvatski. Potom se pošlo za korak dalje i stalo se identifikovati ilirskim imenom sve Slavene, a neki su dapače, budući da im je Ilir bio koliko Slaven, a Hrvat opet koliko Slaven, uzeli nazivati sve Slavene Hrvatima. Tome su najizrazitiji predstavnici Senjanin Pavao Ritter (Vitezović * 1652. † 1713.) i Zagorac ježovit Andrija Jambrešić (* 1706. † 1758.), koji je godine 1742. izdao u Zagrebu latinsko-hrvatsko-njemačko-magjarski rječnik za učeničku porabu. Pod riječju Illyricum kaže Jambrešić ovo: „Illirianska zemlja, država iliti veliko slovensko carstvo, kraljevstvo, koje vu sebi več (= više) kraljevstvih kakti Horvatsko, Dalmatinsko, Bosansko, Bogarsko, Serblinsko, sadašnje slovensko (= Slavonija) etc. zadržava“. Iza toga piše u opširnom latinskom članku ono, što zna iz prošlosti ove Ilirije od najstarijih vremena. Najprije govori o razdiobi staroga rimskoga Ilirika, a onda prelazi na podrijetlo Slavena, koje identifikuje s Ilirima, te ponosno ističe, da je slavenski ili ilirski jezik najprostraniji na svijetu, jer se govori od davnine sve do njegova vremena u Hrvatskoj, Dalmaciji, Arbaniji, Traciji, Bosni, Srbiji, Bugarskoj, Slavoniji, Istri, Kranjskoj, Koruškoj, donjoj Štajerskoj, Moravskoj, Češkoj, u velikom dijelu Ugarske, Poljskoj, Litavskoj, Moskovskoj, Rusiji i drugdje još, dapače i kod istih je Turaka počašćen kao

dvorski jezik. A pod riječju Krapina kaže najprije hrvatski: „Krapina varoš i grad slovenski vu sadašnji Horvatski zemlji ležeći, koj vu starih negda vremenih kruto zmožen i glasovit je bil“, — pak onda nastavlja latinski: „Taj grad (ako nijesmo voljni starim predajama ljudskim poricati svaku vjerodostojnost), cvao je već prije Kristova rodjenja, te je postojao slavno kroz mnogo stoljeća. Kaže se naime, da je bio stolica ilirskoga cara, i tako središte čitavoga prostranoga Ilirika. Iz njega potekoše i slavni kraljevići Čeh i Leh, koji su osnovali kraljevstvo češko i poljsko. Neki spominju još i trećega kraljevića, po imenu Moska (= Meh), prvoga vojvodu moskovskoga puka. Pa zaista i poslije tolikih zgoda i nezgoda za mnogih minulih stoljeća, i danas još iste ruševine krapinske odišu nekom svetinjom i veličanstvom, te nukaju i same strane došljake, da ih preko svoje volje poštivaju“.

Spisi ove dvojice književnika hrvatskih postadoše pravi rasadnici, popularizatori ideje ilirske u etnografskom smislu medju hrvatskom inteligencijom, a naročito rječnik Jambrešićev, jer ne valja smetnuti s uma, da je on služio kao školsko, dakle obukovno pomagalo mladeži našoj duboko još u prvu polovicu XIX. vijeka. Tako nastupi potpuni i pravi kontinuitet ideje ilirske sve do neposredno u dane ilirskoga preporoda. Prema tome dakle nije je trebalo tek otkriti, izmudriti, ili joj se domisliti, već je gotovu kao poznatu samo priudesiti duhu vremena.

Medjutim uze, kako već spomenusmo, od početka XVIII. vijeka dalje, i medju srpskom inteli-

gencijom u Ugarskoj i Srijemu dobivati ime ilirsko neko narodno značenje, jer su dvor i njegovi uredi redovito pod tim imenom nazivali doseljene Srbe, te im tako i izdavali diplome. Konačno podade Napoléon konkretnu teritorijalnu formu imenu ilirskom, a naročito upozna njime narod slovenački. Spomenuli smo još na drugom mjestu, kako je uredjenjem Napoleonove Ilirije to ime postalo našim gradjanskim narodnim slojevima simpatično, i to politički simpatično, jer je Ilirija djelomično oživotvorila pred očima naših djedova jednu političku narodnu cjelinu, a povrh toga podigla je narodni jezik na do onda nepoznati ugled i poštovanje.

S ovim dojmovima uze podjedno druge nazore o narodu i njegovom jeziku, kao i o prošlosti, književnosti i ponosu pobudjivati kod naših djedova rad onovremenih njemačkih pisaca, učenika tako zvane romantičke škole. Još 1792. objelodanio je Herder posljednju (četvrtu) svesku svoga djela: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“, u kojoj se napose zabavi Slavenima istaknuvši. da oni nastavaju najljepše i najprostranije zemljište u Evropi, pa kako su osobito marljivi i radeni, proreče im sjajnu budućnost, „kad se jednom od sna probude“ i „oslobode ropskih lanaca“, na čitavom teritoriju „od Jadranskoga mora do Karpatskoga gorja, od Dona do Mulde“.

Nadalje bijahu od važnoga dojma pjesnik Arndt, filozof Fichte, a naročito estetik i kritik Friedrich Schlegel sa svojim

zanosnim riječima o patriotizmu i o najdragocjenijem blagu svakoga naroda — materinjem jeziku. Razumije se od isto tolikoga dojma, a možda i još jačega bješe i tadanji rad na polju tek nastale mlade slavistike, rad Duricha, Dobrovskoga, Kopitara, a naročito Šafarika i Kollára. Čehe Duricha i Dobrovskoga potakla je na naučni rad težnja Josipa II., da izbriše češki jezik s lica zemlje, dok je Kopitar učenik njihov. Opat Dobrovsky prvi je stao graditi etnografički sustav slavenskih naroda prema jezičnoj srodnosti, u kojem je sustavu južne Slavene podijelio na ove skupine: 1. Vindi (Slaveni Koruške, Kranjske, Primorja, Štajerske i zapadne Ugarske) i provincijalni Hrvati (t. j. svi kajkavci). 2. Srbi, Bošnjaci, Slavonci, Dalmatinci, Crnogorci i Krajina hrvatska, s jednim nazivom Iliri (t. j. svi štokavci) i 3. Bugari. Ova razdioba ostade za slavensku nauku u glavnome mjerodavna sve do Miklošića (u pol. XIX. v.). Tek radom Jagićevim i Daničićevim (u drugoj poli XIX. v.) stalo se inače posmatrati grupu hrvatsko-srpsku. Prema tome dakle bijaše kod inteligencije u prvoj četvrti XIX. vijeka ime hrvatsko stisnuto isključivo na kajkavce, i to na županiju zagrebačku do Kupe, varaždinsku (s Medjumurjem zaladske županije) i križevačku, dakle nešto neuglednije negoli je to bilo prostrano ime ilirsko, pod kojim su se razumijevali svi štokavci, a naročito još se ilirstvu pribrajahu svi stariji pisci dalmatinski, naročito dubrovački. U ovom pravcu naročito je

od presudne važnosti rad Šafarikov[1] i Kollárov[2], dvojice ugarskih Slovaka.

U martu 1826. izišla je u Budimu Šafarikova knjiga: „Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“. U njoj se najprije govori o podrijetlu, domovini i prošlosti drevnih Slavena, a onda o vjeri, običajima, kulturi i jeziku njihovu. Kao naličje ovoj slici, Šafarik potom iznosi stanje Slavena u njegovo doba, to jest u trećoj desetini XIX. vijeka, sa statističkim podacima i nabrajanjem pomagala za razvitak slavenske kulture, kao što su to muzeji, biblioteke, učena društva, novine, štamparije i drugo. U ovoj slici Hrvati izlaze u osobito jadnom svjetlu: niti se u njih spominju kakve biblioteke, niti učena društva, niti novine; Šafarik jedino zna za štamparije, i to u ovoj izreci, jedinoj u kojoj se Hrvati poimence spominju:

[1] Pavao Josip Šafarik rod. 31. maja 1795. u Kobeljarovu (gömör. žup.) u sjev. Ugarskoj. Svršivši domaće nauke podje u Jenu, gdje se počeo baviti filozofijom, historijom i filologijom. Od god. 1819. do 1833. bješe profesorom na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, pa otale i njegov veliki interes za južne Slavene, a naročito sklonost za Srbe. God. 1833. preseli se u Prag, gdje postade kustosom sveuč. biblioteke (1841.), te baveći se jednako naukom i umro 26. maja 1861. Najglasovitije mu je djelo „Slavenske starožitnosti“ (1837.), prevedeno na više jezika.

[2] Jan Kollár rod. 29. jula 1793. u Mošovcima u sjev. Ugarskoj. Nakon svršenih domaćih nauka podje i on u Jenu, gdje se u njemu (kao i u Šafariku) razbudi ideja panslavenska gledajući postanak ideje pangermanske. Bješe protestantski pastor u Pešti. Umr'o je u Beču 24. jan. 1852., kuda ga pozvaše 1849. za profesora arheologije i slavenske mitologije na sveučilište.

„Die Kroaten, in Ofen und Agram“. U trećem i četvrtom odsjeku iznesena je historija srpske i hrvatske literature i to ponajprije u „Geschichte der Sprache und Literatur der Slawoserben griechischen Ritus“, a onda to isto „der katholischen Slawoserben (Dalmatier, Bosnier, Slavonier) und Kroaten“. Prema tome vidjamo, da Šafarik nije dijelio Hrvata od Srba po vjeri, već po dijalektu i azbuci (ćirilici, odnosno latinici). Ova knjiga Šafarikova, prva, u kojoj su prikazani svi Slaveni u prošlosti i sadašnjosti, bješe od neobičnoga dojma na sve svoje savremenike, a u prvom redu na omladinu, kojoj ju je Šafarik i posvetio.

Dvije godine potom (1828.) izdao je Šafarik novo djelo: „Über die Abkunft der Slaven“, u kojem je razpravljao o pradavnoj historiji svih Slavena. Osnovna mu je misao, da su Slaveni starosjedioci u Evropi. odnosno Iliri i Tračani takodjer su Slaveni, I ovo djelo, inače puno pogrješaka, naročito u etimologisanju, ostavi dubok dojam na sve slavenske i neslavenske krugove svoga vremena. Naročito kod Slavena bješe mu ime upravo magična čara: Šafarik je prvi panslavenski naučenjak u koga su svi upirali oči kao u najmjerodavnijega učitelja, što više, djela su njegova stekla i glas apologije pred omalovažavanjem Slavenstva od strane zapadnih naroda. Mirko Bogović izrijekom pripisuje medju ostalim otpor Hrvata spram Magjara radu Šafarikovu: „Taj otpor bi ... takodjer silno potaknut glasovitim djelom P. I. Šafarika

„Geschichte der slavischen Sprache und Literatur“ ... i još drugim u ono vrijeme izišavšimi, istinabog njemački, no ipak skroz i skroz u slavenskom duhu pisanimi knjižicami, koje bi se — jedva izišavše — odmah razgrabile i čitale. Uz to se domorodci po raznim domovine naše gradovih dogovarahu o napretku duševnom, kojega je potrebu svaki jur živ osjećao, što je sve skupa mnogo k tomu doprinijelo, da se prokrči onaj put, kojim su odmah za tim krjepko udarili mladi naši književnici.“

Ako je Šafarik temeljni kamen nauke panslavenske, a ono je Jan Kollár pjesnik i filozof panslavenski. Svojom „Slavy dcera“[1] stvorio je ideju kulturnoga ujedinjenja Slavenstva, ideju slavenske veličine i snažnoga ponosa, kroz što je ispunjao duše mnogobrojnih potištenih Slavena nadom u oslobodjenje i spas. Kako je Kollár u pjesmi svojoj sve slavne ljude krvi slavenske smjestio u nebo (raj), stvorio je i misao medjusobnoga poštovanja i ljubavi izmedju Slavena raznih grana. Odista, u to je doba osobita slava bila naloziti se u Kollárovu raju, a ta je zapala još prije preporoda (1832.) mladoga Hrvata iz Krapine Ljudevita Gaja.[2]

[1] Prvo izdanje 1821., drugo 1824., treće 1832.

[2] Ljudevit Gaj rodio se 8. jula 1809. u Krapini u hrvatskom Zagorju. Gimnaziju izučio je u Zagrebu i Karlovcu, te je još kao gimnazista karlovački izdao njemačku knjižicu, „Die Schlösser bei Krapina“ (1826.). Već kao sveučilištni djak u Beču, Gracu i Pešti dao se na rad oko preporoda naroda hrvatskoga, koji ispunjava znatan dio narodne prošlosti, naročito od godine 1832. dalje. Umr'o je u Zagrebu 20. aprila 1872.

Medjutim pored ovih sveslavenskih umova još je od osobite važnosti djelovanje Srbina Vuka Stefanovića Karadžića i njegovo izdavanje narodnih pjesama, male gramatike i rječnika. Ova djela, koja su znala steći ne samo priznanje, nego upravo udivljenje čitave Evrope, postala su prema tadanjim filološkim nazorima najbistrijim izvorima čistoga narodnoga ilirskoga (srpskoga) jezika.

Eto pod utjecajem svih ovih ideja i pravaca stajala je omladina naša u prvim desetinama XIX. vijeka. Već 1813. zna biskup Vrhovac, da se u Beču stvorilo društvo učenih ljudi sa zadaćom, da oplemeni i njeguje jezik ilirski, očistivši ga od tudje natruhe; medjutim o tom nam društvu inače nije još ništa izbliže poznato. Mnogo je važnije omladinsko središte bio Grac, gdje se oko 1827. nalazio djački „Ilirski klub“, od šale prozvan još i „Narodna vlada“. Duša te male i vrlo aktivne družine djačke bio je Mojsije Baltić, a organizovana bješe ovako: „Narodna vlada“ imala je svoj ustav, hierarhiju, časnike, velike i male činovnike, i to „despota“, „ministra spoljnih poslova“, „ministra financija“ s titulom „Rotschild“ i „velikog admirala“. Despot i ministri birali su se iz reda pravnika, dok su filozofi mogli biti samo „praktikanti“. Medju tim praktikantima bili su god. 1827. u tom društvu djačkom u Gracu docniji slovenački biskup Slomšek, hrvatski dramatik Dimitrije Demeter, pa Ivan Kurelac i Ljudevit Gaj. O tom društvu, a naročito o Mojsiji Baltiću sam Gaj kaže ovo: „Baltić se kano živ izgled svih kreposti u mladjana domorodca, osobito odlikova.

Blagi ovaj i smjerni rodoljubac ima mnogo zasluga o razvitku znanja i značaja svih onih, koji su ga okruživali. On meni prvi otkri nutarnju vrijednost čistoga našega narodnoga jezika, koji je jedini dostojan općenoga imena ilirskoga (to jest štokavštine). Trudom se njegovim ja kano rodjeni Zagorac naučih poznavati azbuku i valjanim izgovorom izgovarati čist jezik. S njim prvim čitah narodne pjesme srpske po Vuku na svijet izdane, te dokučih i osjetih neprocjenost njihovu". Eto u ovome društvu Hrvata, Srba i Slovenaca zatitraše u mladim dušama prve sanje o narodnom preporodu, a i sam je Ljudevit Gaj dobio u njemu ne samo prvo svoje pravo svijesno nacionalno obrazovanje, već i zameci njegovih docnijih ilirskih ideja imadu se ipak da traže u tom veselom djačkom društvu. Spominjući svoj odnos s Baltićem i Demeterom izrijekom kaže sam Gaj ovo: „Prijateljstvo koje me je vezalo s milim mojim zemljakom i saučenikom Dimitrijom Demetrom, veoma utjecaše u budućnost književna našega razvića. Baltić i Demeter bijahu od našinaca prvi, koji su sa mnom baš kano kroza san u budućnost gledali bajnu sliku preporodjene nam narodnosti... Gotovo ništa poveće nije učinjeno dosad u poslu narodnoga preporodjenja, o čem se mi ne bismo već tada (to jest u Gracu) bili dogovarali".

Iz Graca podje Ljudevit Gaj u Peštu na sveučilište, gdje se (1829.) upozna s Kollàrom, a po

njemu onda i sa Šafarikom. I ako se Gaj već i prije toga poznanstva oduševljavao za Slavenstvo, odsada postade pravim svećenikom ideje slavenske uzajamnosti, s konkretnim oblikom književno-kulturnoga zbliženja i vjerske tolerancije. Na ovim dvjema osnovima, naime na književno-kulturnom zbliženju Slavenstva i na vjerskoj toleranciji, sagradjena je čitava zgrada budućega mu rada. O odnošaju svojem s Gajem izjavio se godine 1841. sam Kollár ovako: „Ima tome otprilike dvanaest godina, što smo u Pešti zajedno izlazili u šetnje, čitali čitanku, da nauči češki, razgovarali se o pravopisu, o novinama i inim narodnim poslovima, te gradili svakake osnove za budućnost; od okretna ter nade puna mladića postade Gaj (t. j. 1841.) već ozbiljan, ugledan i mnogo zaslužan muž, koji ispunja sve odluke mladosti". Gajev drug, Bogoslav Šulek, izrazio se ovako: „Gajevo boravljenje u glavnom gradu ugarskomu biti će da je otesalo smjer njegovomu životu i privolilo ga, te je odlučio uskrisiti svoj malo ne mrtvi narod hrvatski. U Pešti je onda živio i djelovao Ivan Kollár slavni pjesnik i početnik slavenske uzajamnosti. Gaj ga posjeti, te se medju njima zametne prijateljstvo, koje našoj domovini obilatim rodom urodi. Novi učeni prijatelj raspiri tinjajuću vatru rodoljublja u plemenitoj duši darovita mladića; u svagdanjih razgovorih zasnuju se i raširc svakojake osnove, kako bi se narod hrvatski najuspješnije iza

sna probudio; tu se izrade planovi o izdavanju političkih novina, o promjeni pravopisa, o uvodjenju jednoga književnoga jezika“. I tako se eto zgodi, da je prva iskra hrvatskoga narodnoga preporoda vrcnula iz Pešte, odnosno iz Budima, i to baš onda, kad se zvanična Hrvatska na svom saboru kao i u svojim županijama tako reći predala u ruke Magjarima. Godine 1830. naime izdade Gaj u Budimu o svom trošku sporazumno s Kollárom, knjižicu: „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“, u kojoj pored reforme ortografske na osnovu onovremene češke ortografije ističe još i temeljne misli o književnoj zajednici s ostalim Slavenima, ali u prvom redu Hrvata i Slovenaca. Gajev drug Fran Kurelac ocijenio je vrijednost ove knjižice ovim riječima: „Dok je Gaj u Pešti boravio i učio, iznese knjižicu na svijet, koja sitna i malena, od veće nam postade koristi, nego da je Bog zna koje tegotne učenosti puna bila, knjižicu o pravopisu. Jer iz nje se izvilo ono presretno jedinstvo pravopisno u latinske polovice, ter u iste susjedne braće slovenske, koje i sada (1872.) nas drži na moralnom i književnom kupu“. Već je i dosada hrvatska omladina po Beču, Gracu i Zagrebu znala za Gaja i njegovo rodoljubno nastojanje; on se već i dosada isticao u prvim redovima njezinim kao rijetki govornik prekrasne spoljašnosti, ali odsada dalje, poslije 1830. godine, nakon izdanja pomenute knjižice, Gaj postade nje-

zin priznati vodja, kojemu se svi pridružiše i povjeriše, kad je trebalo prijeći od riječi na djela, od osnove na gradnju, od snatrenja na muke. Tako piše 20. februara 1831. Dragutin Rakovec iz Zagreba Gaju u Peštu: „Oni ovdi občinsku želju zažgali su njih poznati; vsaki pita, kde jesu?, kaj jesu? — i želi, da bi oni bar ove slobodne dane (vacationes) vu Zagreb došli. Naj pišeju lista onem kojem su obečali, da njihovo serdce malo vtišiju“. A Gaj se i jeste dao na trnoviti put narodnoga preporoda svom dušom i srcem. Pun ljubavi za veliku ideju slavensku, okrepljen temeljnim uvjerenjem o medjusobnoj zajednici i jedinstvu Hrvata, Srba i Slovenaca, ohrabren na tešku borbu protiv svih dušmana ovih težnja, on se kao mladac željan bojne slave povrati ljeti 1831. u Hrvatsku. Taj povratak krasno karakterizuje njegov drug Kurelac: „Za svoga boravka u Pešti, Gaj s pokojnim se Kollárom upoznao, te odonud se vrativ, sva je društva, sve sastanke mladih ljudi okadio učenošću toga Slovaka. Nama je bilo kao da nam je ko usta medom omazao, i bolje smo k tomu pridisali, nego k liljanu i k čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva“.

Prvi istup i uspjeh preporoda željne hrvatske omladine bješe predavanje o hrvatskom (to jest kajkavskom) jeziku na pravoslovnoj akademiji zagrebačkoj. Pod kraj 1831. vrati se iz Pešte u Zagreb Matija Smodek, doktor filozofije peštanskoga sveučilišta (od 14. jula 1831.); i on se zagrijao za Slavenstvo i svoje hrvatstvo u društvu

s Janom Kollárom, koji ga uze nagovarati, da nešto uradi za svoj narod. U sporazumu s ostalim mladićima Smodek zamoli profesorski zbor, da mu dopusti, da smije privatno i besplatno poučavati hrvatski jezik (zapravo kajkavski dijalekt) u jednoj od soba akademičke zgrade. Neki mu profesori, koje je zato molio, onako na svoju ruku dopuste, pa tako bi predavanje oglašeno na školskoj crnoj ploči. Kako je u to doba bilo u Zagrebu dosta djaka rodom Magjara (dok su Hrvati opet polazili u Ugarsku), uzeše se ovi buniti kazujući, da se takova šta može jedino na požunskom saboru odlučiti. Hrvatski se djaci sada u prvi mah zabrinu, da od već oglašenih predavanja ne će ništa biti, pa pod tim tjeskobnim dojmom napisa djak Fran Kurelac na nekoliko ceduljica razne rugalice na Magjare, te ih onda oko ponoći baci u prozor akademije. Sjutradan nadjoše ih, a pravnik Ivan Derkos javno ih pročita sakupljenoj mladeži. Na jednoj ceduljici bilo je napisano njemačkim jezikom: „Svaki se čovjek slobodan rodio i svaki narod ima pravo, kad osjeti, da ga drugi na nepravedan način tlači, da se oslobodi. Sjeverna Amerika oprostila se Engleske, Južna Amerika Španije; niti nas nije nikakova neumoljiva sudbina prikovala za uvijek uz Ugarsku, pa dodje li do toga, onda dolje s Magjarima!“ Kad je Derkos ove riječi pročitao, nasta bijesna vika, a čas zatim tučnjava izmedju djaka Hrvata i Magjara, koju jedva nekako nadošli profesori utišaše. Medjutim razbješnjeno djačtvo nastavi sa sukobima tamo amo i po gornjogradskim ulicama zagrebačkim, a ceduljice

one uzeše sebi prepisivati uz razne primjedbe, kao primjerice „to je naše evangjelje“ (evangelium nostrum). Ovo je prvi tvorni sukob izmedju Hrvata i Magjara. Sve dosada bio je hrvatsko-magjarski spor u bitnosti svojoj ipak većma teoretske naravi, no odsada unaprijed poprima on sve to jasniji izražaj mržnje i medjusobne nepodnosljivosti. Poslije toga sukoba profesori se akademički skupiše u sjednicu, da rasprave pitanje o predavanju Smodekovu. Na sjednicu došao je i sam vrhovni školski nadzornik kanonik grof Josip Sermage, vrijedan rodoljub hrvatski, dok profesori Magjari i njihovi hrvatski neki prijatelji izostaše. Sjednica ova zaključi, da dr. Smodek može u akademičkoj zgradi obučavati hrvatski. Ovo je prva narodna pobjeda hrvatska, koja uli pouzdanja i odlučne volje mladeži hrvatskoj, da započne s idejom hrvatskoga narodnoga preporoda pod vodstvom oduševljenoga Ljudevita Gaja, koji se u to doba, dovršivši u jesen 1831. u Pešti pravne nauke, stalno nastanio u Zagrebu najprije kao vježbenik kod odvjetnika Josipa Mikulića, a onda od januara 1832. kao jurat kod banskoga stola. Treba naglasiti, da je Gaj tada bio jedini od svih mladića sposoban, da zaista štogodj učini, jer je imao i dosta svoga imutka. Čim se dakle vrati u domovinu, prva mu je briga bila, da okupi oko sebe sve bolje talente, a onda uze nastojati, kako bi dobio dopuštenje, da smije izdavati političke i beletrističke novine, u čem je punim pravom gledao najtvrdji bedem

protiv presizanja Magjara u hrvatska prava, najsnažnije sredstvo za budjenje narodne svijesti i najuspješnije orudje protiv otudjivanja domaćih sinova. No još je jedna bitna prilika od važnosti, a to je bilo pitanje n o v o g a p r a v o p i s a, u kojem su mladi Hrvati gledali najjaču garanciju za procvat književnosti; da pobijedi dakle, bilo je potrebno, da se novi pravopis Gajev odmah i praktički uzme upotrebljavati, a za to su svakako bile novine najzgodnije sredstvo. Medjutim za taj je posao trebalo u to doba zatražiti dopuštenje u Budimu kod namjesničkoga vijeća, to jest kod palatina, ili u Beču kod ugarske dvorske kancelarije, odnosno vrhovnoga policajnoga šefa grofa Sedlnitzkoga, jer ban ili njegov redoviti zamjenik, biskup zagrebački, nije kod toga imao baš nikakove ili tek vrlo malu riječ. Stoga se i jeste stvar otegla. Još krajem marta 1832. dakle predade Gaj županijskoj oblasti zagrebačkoj molbu svoju, da ga ona preporuči u njegovu nastojanju. Županijska oblast na to 31. marta odista pošalje Gajevu molbu na ugar. namjes. vijeće s najtoplijom preporukom, da treba što bolje njegovati domaći jezik, jer se narodna kultura tijesno veže s narodnim jezikom, pa stoga ondje gdje ne napreduje narodni jezik, ne može ni kultura napredovati. Budući pak da svi kulturni narodi evropsku kulturu svoju zahvaljuju svome narodnome jeziku, uvjereni smo, da je i n a m a p o t r e b n o n j e g o v a t i n a š n a r o d n i j e z i k n a s v a k i m o g u ć i n a č i n."

Ne može biti sumnje, da se već okupila oko Gaja lijepa četa mladih talentiranih ljudi u doba, kad

je on sastavljao molbu svoju, da može izdavati list pod imenom: „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska". Svi su ovi mladići tada već imali pred očima utvrdjen program budućega svoga rada. Pa tako i vidjamo, gdje malo potom, u maju 1832. izdaje pomenuti I v a n D e r k o s spis s natpisom: „Genius patriae super dormientibus filiis suis" (Genij domovine nad sinovima svojima, koji spavaju), kojim pokuša probuditi u Hrvata ljubavi i interesa za domovinu H r v a t s k u, kao nešto različno od U g a r s k e, a uz to je za hrvatski jezik predložio, „da se sva narječja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slože u j e d a n j e z i k ne pučki, već k n j i ž e v n i, kojim bi se pisala znanost, periodični spisi i na kojem bi se pjesništvo gajilo". Šta više, Derkos izrijekom ističe, da će Hrvati s takim jezikom privući sebi S r b e, i to ne samo one u Ugarskoj, nego i one onkraj Save, jer njihov jezik „ne će se razlikovati od ovoga skupnoga jezika triju kraljevina".

Medjutim umr'o je još 11. novembra 1831. u Beču ban Ignjat grof Gyulay, našto dne 10. februara 1832. kralj Franjo imenova banom F r a n j u b a r u n a V l a š i ć a.[1] Krajem maja došao je novi ban u Zagreb, te bi srdačno pozdravljen, a naročito od mladih Hrvata. Oni su već sada uočili

[1] Franjo barun Vlašić rodio se u Dombováru u Ugarskoj (Tolna m.) dne 24. aprila 1766 God. 1784. stupi u vojsku kao husarski kadet, te brzo napredovaše. Već 1813. postade generalom, a 1831. zapovjednim generalom u Petrovaradinu, naredne pak godine banom, u kojoj je časti i umro u Zagrebu 16. maja 1840. Sahranjen je u crkvi sv. Katarine

potpunu slogu i tijesno približenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije na zajedničku obranu ispred Magjara pa su stoga i gledali u banu prirodnoga predstavnika toga narodnoga jedinstva. U tom smislu pozdravi bana pjesmom prigodnicom klerik Josip Kundek, a kad novi ban uze sebi poznatoga rodoljuba Stjepana Ožegovića svojim doglavnikom, onda se Kundek i opet javi novom odom, u kojoj izrijekom naglasi, kako treba da i Hrvati po primjeru Magjara živo uzrade za svoj narod i jezik. Stjepana Ožegovića pozdravi i Gaj prigodnicom, u kojoj hrvatskoj kraljici stavlja u usta riječi: „Još Hrvatska nije propala, ak' je dugo spala“, jer je dobila bana Slavena, koji će znati zaštititi njezina prava i očuvati joj narodnost; kod toga pak pomoći će banu Stjepan Ožegović, muž spreman i voljan, da ujedini Hrvate, Slavonce i Dalmatince. Ožegović će pokazati braći Magjarima, da Hrvati visoko dižu stijeg svojih prava, on će povećati narodnu slavu, a poniziti i suzbiti tudju navalu uskrisivši narodni jezik do one visine, na kojoj je bio u doba kralja Kresimira!

Skoro potom, pred kraj 1832. ponukom Kollárovom, izdade Gaj u Zagrebu o svom trošku sitnu brošuru, koju je napisao slovački protestantski pastor u Gložanu (u bačkoj županiji) Gjuro Rohony s natpisom: „Palma quam Dugonics[1] similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vidicata“, u kojoj dokazivaše u latinskom distihu, kako Magjari nemaju prava Slavenima narivavati svoga jezika, jer da je taj toliko siromašan, da su upravo zato bili prisiljeni, da uzmu od Slavena riječi, kojima se označuju gotovo svi kulturni pojmovi, a „kad bi im Magjari te riječi vratili, ne bi više ni govoriti mogli“. Ova je satira izvršila osobito jak dojam na tadanju generaciju hrvatsku, tako da je mnogo pridonijela probudjenju patriotizma i narodne svijesti.

[1] Andrija Dugonics jedan od prvih magjarskih jezikoslovaca toga vremena (* 1740. i † 1818. u Segedinu).

U ovakovom dakle duševnom raspoloženju dočeka Hrvatska saziv požunskoga sabora, što ga je kralj Franjo raspisao dne 24. oktobra za 16. decembra 1832. Sada se morao ponajprije sastati hrvatski sabor, da izabere svoje poslanike. Uoči toga dogadjaja izidje u Karlovcu spis pod naslovom „Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevina naših za buduću dietu Ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu kraljevina ovih“. Taj „stari domorodac“ bješe Janko grof Drašković.[1] Njegova Disertacija pored toga, što je prva hrvatski, i to štokavskim dijalektom pisana politička brošura, upravo je od epohalne važnosti u historiji hrvatskoga političkoga života. U njoj

[1] Janko grof Drašković Trakošćanski rodio se u Zagrebu 20. oktobra 1770. Izučivši filozofiju i pravo u Beču ušao je u vojničku službu g. 1789., te je vojevao s Laudonom kod Beograda. Iza toga vojevao je po raznim bojištima kao konjanički časnik u austro-francuskom ratu (1792.—1815.). Poslije toga ostavi vojničku službu, te proputova jedan dio Evrope, a onda se vrati u domovinu, u kojoj je od 1832. igrao odlučnu ulogu kao prvi rodoljub. Umro je 14. januara 1856. u Radgoni u Štajerskoj.

su prvi puta iznesene političke ideje na modernoj nacionalnoj osnovi, te ostaše takovima zapravo sve do danas hrvatskim narodnim idealom. Zapadnim idejama visoko obrazovani ovaj muž, pun poleta i zanosa, u svojoj šezdeset i drugoj godini, dakle već pred sijedu starost, dovikne narodu hrvatskomu, da njegovi saborski poslanici treba da traže, da se u jednu političku cjelinu („Velika Ilirija") skupe ove zemlje: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina, Rijeka i Bosna, a onda da im se milošću kraljevom još pridruže slovenački krajevi Kranjske, Štajerske i Koruške. U toj jedinstvenoj državi ima da bude zvanični jezik isključivo „ilirički" (t. j. štokavski govor), a vrhovnu vlast u ime kraljevo treba da vrši ban, čija se vlast ima da obnovi, kako je nekoć bila, i koji ima da bude po narodnoj volji i povjerenju.

I odista glas grofa Draškovića nadje potpuna odziva u hrvatskom saboru, kad se ovaj sastao u Zagrebu u nedjelju 11. novembra. Odmah u početku ban Vlašić odabere za potkapetana kraljevine generala Jurja Rukavinu od Vidovgrada, koji hrvatskim jezikom saboru zahvali, što je izazvalo burno odobravanje. To je od vijekova prvi hrvatski govor izrečen na saboru hrvatskom. Potom se prešlo na ostale poslove. Znalo se, da će se na požunskom saboru ponajprije raspraviti pitanje o protestantima, jer nije dovršeno u prošlom saboru od godine 1830. Kao glavni govornik javi se član banskoga stola grof Karlo Sermage, te 15. novembra

reče u saboru: „Ovo pitanje, čim dodje na saboru (požunskom) na dnevni red, uključuje u sebi drugo: to jest, da li će se ova kraljevstva, s obzirom na čl. CXX od godine 1715., odreći svojega osobitoga političkoga položaja, ili jasnije rečeno, hoće li ova kraljevstva biti podložna ili pak savezna i združena s kraljevinom Ugarskom (regna subiecta vel vero confederata et socia regni Hungariae esse malint). Meni se čini, kad god se izmedju nas i saveznika naših Magjara radilo o pitanjima javnoga prava, da smo vazda imali nekih obzira, onakih, kakove imade slabiji spram jačega, i ako ne od straha, a ono poradi neke obzirnosti. Ali baš ovi obziri ugled naš umanjiše kod naše braće i prijatelja, a protivnicima našim uliše sve to više smjelosti, da navale na naše privilegije, i da naša municipalna prava obnovljenim jačim navalama potkopavaju. Pa tako se zgodi, da zaista jedva da ima koje od naših municipalnih prava, na koje uzevši ga u raspravu nijesu na saboru kraljevine Ugarske navalili. Pogledajmo na cjelokupnost (integritatem) ovih kraljevina, pa ćemo vidjeti, da je Rijeka sa svojim gubernijalnim kotarom otkinuta od ovih kraljevina i protiv svoga prirodnoga geografskoga položaja. Nije naša briga neosnovana i spram zak. čl. V. od godine 1830., da Dalmacija i protiv historičkih dokaza ne će biti sjedinjena kraljevini Ugarskoj preko Hrvatske i Slavonije, već, šta više, vidimo, da se izraz (expressionem) „svetoj kruni kraljevstva" i u zakonima izbjegava, da ovim kraljevinama ne ostane ni sjena, da je Dalmacija nekad s njima činila jedno tijelo. Osim toga vidjamo, gdje se pred-

laže, da se obnovi županija severinska, za koju je iskustvo pokazalo, da se nekoć nije mogla održati, a po tom razbiramo jasnu nakanu, da se ide za tim, da ova županija bude zastupana na (požunskom) saboru ne preko ovih naših kraljevina, već da dobije kao ostale ugarske županije glas i mjesto na istom saboru.“ Iza toga istaknu grof Sermage, kako se nastoji, da se banska čast zapostavi i poruši, kako se kraljevstvu hrvatskomu narivava nepoznati i još nedovoljno kultivirani jezik magjarski, koji ni sami Magjari valjano ne poznaju, a onda završi: „I doista, ako ne ćemo, da sami sebe zavaravamo, moramo priznati, da sva nakana Magjara ide zatim, da sve naše pradjedovske običaje i zakonito stečena prava i privilegije, što smo ih nastojali kroz vijekove utvrditi i sačuvati, svojom nama dušmanskom premoći na saboru dokinu, kraljevstvo naše mnogo starije negoli je Ugarska razvale, i da mu ostave samo prazno ime, da stanovnici ove zemlje što jače osjete propast svojih prava, da osjete sramotu i svoju potištenost“.

Pod dojmom ovoga govora bi izradjena i instrukcija za poslanike hrvatske, koji idu na požunski sabor. Izabrani pak bjehu grof Janko Drašković za gornju, a Herman Bužan i Antun Kukuljević za donju kuću.

U pitanju protestantskom imali su hrvatski poslanici ostati kod dojakošnjega stanovišta, to jest da protestantima nema mjesta na teritoriju hr-

vatskom. Nadalje ponavlja instrukcija doslovno članak IX. hrvatskoga sabora od 7. juna 1791., po kojemu Hrvati predaju u ruke ugarskoga namjesničkoga vijeća vrhovnu upravu svoga kraljevstva samo dotle, dok Hrvatska ne bude prostranija, da uzmogne sama svoju samostalnu vladu podržavati. Do toga vremena neka se pazi, da bude stalan broj Hrvata kod namjesničkoga vijeća za hrvatske poslove namješten. U smislu ovoga zaključka traži instrukcija od poslanika, da izrade kod kralja, da se banska vlast opet podigne u stari svoj ugled i moć, i to sjedinjenjem Vojne Krajine, Rijeke i Dalmacije. Glede pobiranja ratne daće (kontribucije) kaže instrukcija, ako bi Magjari i nadalje nastojali Hrvate pritiskivati, onda neka poslanici izjave, da će Hrvati natrag povući zak. čl. LIX. od godine 1791., te se povratiti na staro, naime, da se kontribucija raspravi samo na hrvatskom saboru, je žele, „da se otmu od onih, od kojih su se nadali da će im biti pomoćnici, a sada hoće da budu naši tlačitelji.” U jezičnom pitanju instrukcija nalaže poslanicima, neka čuvaju pravo latinskoga jezika i neka se ne dadu mučiti uvodjenjem nepoznata jezika, koji se može jedino i isključivo uvesti unutar granica Ugarske kao službeni. Instrukcija svršava: „Ako bi poslanici uvidjeli, da im se uzalud naprezati, onda „neka iz ugarskoga sabora istupe, pa će se kraljevina Hrvatska poput Erdelja sama pobrinuti za svoja prava“,

obrativši se izravno na kralja. Po tom se sabo razidje.

Ovaki tečaj saborske rasprave pokazuje, da se mišljenje plemstva hrvatskoga poslije godine 1830. znatno promijenilo. Straha ujedared nestade, a zamijeni ga narodna svijest ojačana ne samo *k n j i ž e v n i m i s t u p o m* mladje generacije, već sudjelovanjem hrvatskoga visokoga plemstva. Svakako se već tada znatan dio Hrvata nalazio u taboru onih, koji su mislili, da je bilo već dosta popuštanja Magjarima. Ovo nam krasno crta Dragutin Rakovac u svom njemački pisanom pismu na Šafarika od 11. marta 1833. „U posljednje dvije godine probudiše omanji duševni proizvodi Hrvata, a naročito slavljena „Palma",[1] duboko zaspali patriotizam, pa su tako reći Hrvatsku i Slavoniju elektrizovali — kraljevine, koje se već htjedoše dotle sniziti i zaboraviti, *d a s v o j u n a r o d n o s t p r o d a d u b a h a t i m M a g j a r i m a*, koji hoće da sve pomagjare, te još nekim nevjernim Slovacima, a sve to za koru hljeba ili za kakovu slasticu, za kojom im stomak žudi, te im je milije u tudjini zdjele lizati, negoli u blagoslovenoj domovini u miru svoj ručak uživati;[2] — elektrizovali, pa tako se podigoše Janko Drašković,[3] Sermage[4]

[1] Gl. gore pomenuti spis pastora Gjure Rohonya. ‚Palma quam Dugonics " etc., što ju je Gaj dao 1832., odštampati u Zagrebu (str. 168.—169.).

[2] Ovo je dakle bilo mišljenje mladih Hrvata o saborskim zaključcima hrvatskim od godine 1830.

[3] Rakovac ima na umu njegovu „Disertaciju".

[4] Govor Karla grofa Sermage izišao je otštampan u Zagrebu na želju hrvatskoga sabora.

Vojkffy[1] i drugi, koji u svojim sitnijim spisima dokazaše, da imadu poštenja i da niesu nizašto voljni prodati svoje domovine."

To se jasno vidjelo i na požunskom saboru.

Medjutim se i u Ugarskoj razvi i proširi moderni napredni magjarski duh tako, da se na saboru, što ga je kralj Franjo sazvao za nedjelju 16. decembra 1832. u Požun, našla medju magjarskim zastupnicima upravo većina pristaša napretka i narodne magjarske misli tražeći, da se moderne reforme provedu u liberalnom i magjarskom duhu. Razumije se, sada je glavno pitanje bilo, da li je i dvor bio voljan, da podupre ovo nastojanje Magjara. No već držanje, što ga je ugarska vlada pokazala još prije otvorenja sabora, nije podavalo osobite nade. Godine 1831. učinila je vlada cenzuru još strožom, te magjarskim novinama zabranila, da pišu o političkim pitanjima, dosljedno, davala bi dopuštenje za izlaženje samo onim novinama, koje se obvezaše, da ne će saopćivati političkih vijesti. Pored toga vlada je učinila još i sve, što je mogla i znala, da županijske skupštine isključe iz instrukcija na svoje zastupnike sve napredne ideje, i da uopće izaberu bezuvjetne pristaše postojaloga staro-feudalnoga sistema.

Za tu je svrhu nastojala, da novcem predobije niže plemićke mase za svoje kandidate protiv inteligentnoga posjedničkoga staleža, pa je u više županija odista i cilj svoj postigla.[1] Sam sijedi Franjo

[1] Grof Franjo Vojkffy izdao je „Dissertatio de introducenda in regno Hungariae negotiis publicis lingua hungarica. Per (Comitem) F(rancis.) V(ojkffy) Zgrb 1832.

upravo za to, jer je osjećao, da su mu dani izbrojeni, grčevito se držao dotadašnjega duha vladanja, premda su tada već i u njegovu krugu, tako nadvojvoda Karlo kazivali, da time zapravo izvrgava vladalačku kuću i svoje zemlje najozbiljnijoj krizi. Car je i sam slutio, da će sistem prije ili poslije morati pasti, ali umjesto da je narode zadovoljio, stavio je svu nadu svoju u militarizam, a za slučaj, da njegova vojska ne bi mogla odoljeti buri što se sprema, nastojao je, da sebi i svom nasljedniku osigura p o m o ć R u s i j e. Već je Aleksandar I. obećao caru Franji za taki slučaj oružanu pomoć; nasljednik i sin mu Nikola I. (1825.—1855.), taj nepomirljivi dušmanin liberalnih misli, pošao je još i dalje, pa je, kad se posljednji put sastao sa Franjom (u Münchengrätzu od 10. do 19. septembra 1833.), klečeći položio formalnu prisegu, da će se bilo kad na poziv bečkoga dvora svom snagom požuriti njemu u pomoć. Oslanjajući se na ovo obećanje i ratnu snagu svoju i rusku stari je kralj odlučio, da će spram požunskoga sabor ostati strogo na starom stanovištu. Učinio je sve priprave, da svaki pokret u liberalnom pravcu uguši u zametku, a sa uhodama, doušnicima i detektivima poplavio je Požun, dapače uredio je i tako zvani „crni kabinet", koji je imao zadaću, da na oku drži poštansko dopisivanje opozicionalaca (reformista). Predsjednikom pak donje kuće imenovao je muža, kojega je javno mnijenje smatralo ne samo podmitljivim, nego i glavom tajnoga redarstva u Ugarskoj, dvorskoga savjetnika A l e k s a n d r a M é r e y a.

[1] Ovako kupljeni izbornici zvali su se „korteši", a sam pazar „korteskedés". Riječ je preuzeta od pojma španjolskih staleža zvanih „cortes", koji su bili poslije španjolske bune (1820.) vrlo popularni po Evropi. Drugi hoće, da dolazi od franc. cortège, što znači pratnja.

No Magjari bijahu u to doba, nakon punih četrdeset godina svoga preporoda, već toliko uznapredovali u otpornoj snazi, kao i u narodnom ponosu, da nikaka sredstva nijesu bila podobna, da zatvore saborske dveri zastupnicima naprednih liberalnih ideja. Iz bučnih i žestokih izbornih borba po županijama, — u doba kad u Hrvatskoj još nitko ni znao nije, što su to izborne borbe — izišlo je mnoštvo inteligentnih ličnost, koje sačinjavahu opozicionalnu (reformističku) v e ć i n u donje kuće, a baš u toj činjenici i leži znamenitost požunskoga sabora od godine 1832.—1836. u historiji magjarskoga naroda.

Pored ostalih zastupnika došao je na ovaj sabor u donju kuću i F r a n j o D é a k,[1] koga je zaladska županija kao svoga plemića i odvjetnika poslala u sabor. Déak se još kod kuće odlikovao začarnom govorničkom vještinom, no u pravom svijetlu izišao je tek na saboru zagovarajući svom dušom principe liberalnih reformnih ideja. On je zaista već bio p o l i t i č a r, a ne samo p a t r i o t, te se za svoje ideje vazda muževnom odlučnošću borio. „Malodušja nijesam nikad poznavao, reče 1844.; kod mene se odlučnost temelji na osjećaju dužnosti."

Novi sabor bitno se razlikovao od starijih još i po tom, što je imao stalnu publiku, koja se nije samo

[1] Rodjen 17. okt. 1803. u Söjttöru u zaladskoj županiji.

zanimala za razprave, već im je često i pravac odredjivala i uopće kontrolirala političare. Na ovom saboru naime sudjelovala je prvi put u velikom broju mladež. Uz zastupnike uvijek su radili po jedan ili po dva jurata, ne slušači prava, već mladi plemići, što su ih županije odredile, da budu uz zastupnike za to, da se u Požunu praktički upoznadu s političkim životom. Godine 1832. poveo je poneki zastupnik kadikad i po desetoricu jurata, tako da je njihov broj narastao na više stotina. I uz hrvatske je poslanike bilo više mladića hrvatskih. Kako je Požun bio njemački grad, bili su ovi mladići gotovo jedina publika javnih saborskih sjednica prateći govornike izražajem dopadnosti, pljeskanjem i psikanjem; jer su pak bili listom pristaše reforama i liberalizma, njihovo je priznanje išlo uglavnom one, koji su se borili za liberalne ideje. Taj je novi elemenat vršio velik utjecaj na sabor, koji se konačno izrodi u odurno puzanje pred povladjivanjem nezrele mladeži. Sada se uvriježiše banalne fraze, a logično argumentiranje uze sve to većma iščezavati. Hrvatskim zastupnicima veoma oteščaše magjarski mladići položaj, no zato vladanjem svojim probudiše isto taku vatru u hrvatskih mladića.[1]

U takovim prilikama sastao se dakle novi sabor, koji je kralj Franjo lično otvorio u četvrtak 20. decembra. Od Hrvata bili su na njemu nazočni pored saborskih poslanika grofa Janka Draškovića,

[1] Mladi Šandor Šuljok piše iz Zagreba (12. nov. 1832.) Gaju: „Sreća ali nesreća, ne znam, kak bi ju imenuval, dostigla me je m e d m a r h u v u P o ž u n i t i; z koncem ovoga, ali z pričetkom budućega meseca odhajam."

Antuna Kukuljevića i Hermana Bužana još i protonotar Stjepan Ožegović, križevački veliki župan barun Ludovik Bedeković, srijemski grof Josip Eltz, varaždinski grof Karlo Erdödy, virovitički Franjo Szegedy, ban i župan zagrebački Franjo barun Vlašić, župan turopoljski Gjuro Josipović, zagrebački načelnik Josip Staudaher, te slavonski zastupnici Ivan Szallopek podžupan i Pavao Hegedüs notar za županiju virovitičku, Aleksandar Farkaš odvjetnik i Andrija Marković podban i podžupan za診 požešku, te Žigmund Posavec notar i Josip Bassányi asesor za srijemsku. Od visokoga klera opet zagrebački biskup Aleksandar Alagović, senjski Mirko Ožegović i djakovački Pavao Sušić, pak patrijar Stevan Stratimirović i episkop karlovački Lukijan Mušicki. Magjari su smatrali povoljnim predznakom, što je velikaška kuća makar i nerado, ali konačno ipak zaključila, da će svoje zvanične otpise koncipirati na magjarskom jeziku i kad je prva magjarski pisana poruka stigla 26. januara 1833. u donju kuću, primili su je tamo kao i u cijeloj zemlji s velikim zanosom. Potom zamoliše staleži kralja, da prenese sabor iz Požuna u Budim i da bi se mladi kralj Ferdinand (okrunjen još 1830.) stalno nastanio u Ugarskoj, onda da se Erdelj utjelovi Ugarskoj, a k r a l j e v s k i d a s e o d g o v o r i k a o i s v i z a k o n i, k o j i s e i m a d u s t v o r i t i, p i š u i s l j u č i v o n a m a g j a r s k o m j e z i k u. No ove molbe kralj ne uvaži, a posljednja upravo je ogorčila Metternicha, tako da je već bio spreman radije sabor raspustiti, negoli njegovoj želji udovoljiti.

*

Prešavši na samu raspravu sabor se najviše vremena zabavio urbarom, to jest odnošajem izmedju gospode i njihovih kmetova, pitanje koje bješe jednako odgadjano od 1790. dalje. Valja priznati, da su u donjoj kući magjarski liberalni zastupnici pristupili k rješenju toga pitanja prožeti velikom ljubavlju za jadni puk. Zastupnik szatmárske županije, pjesnik Franjo Kölcsey reče: „Veoma se radujem, što je inicijativa u tom pitanju potekla baš od strane vlade, jer tako ćemo se bar natjecati, da stvorimo što bolji zaključak. Neka puk jednom vidi, tko mu je prijatelj, a tko nije. Vlada hoće da urbarskom debatom stvori i opet nov urbar, ali mi treba da tom prilikom stvorimo narod, to jest naša je dužnost, da pitanje urbarsko tako uredimo, da puk jednom dobije pravo vlasništva i gradjanstva, pa tako da gradjanski ustav steče umjesto 700.000 zmoždenih i osiromašenih duša deset milijuna drugih, koji će ga uzmoći visoko podići". Predlog je dakle njihov glasio, da se neki kmetski tereti sasvim ukinu, kao što je mala desetina (tele, jagnje, puran itd.), a drugi, kao robota, da se tako preurede, da kraj njih seljak ne zanemaruje svoj poljski rad. No mnogo su važnije bile političke polakšice, a naročito: prvo, da se kmetovi mogu za vječna vremena otkupiti, te imati privatnoga vlasništva, drugo da kmetovima više ne sudi vlastelinski sud, koji se uopće ukida, već županijski, i treće, da ličnu slobodu i privatno vlasništvo kmetova treba tako osigurati, da se bez sudbene osude niti itko može zatvoriti, niti se ikomu išta može uzeti; te podjedno da kmet

može protiv svakoga u svoje ime podnijeti kod suda na zakonu osnovanu tužbu.

Ova odista liberalna zakonska osnova bijaše tek nakon teške borbe prihvaćena u donjoj kući, u kojoj se osobito umnim govorom istače Franjo Déak, koji ga učini vodjom liberalne stranke. No drugačije je bilo u gornjoj kući. Tu je otpor velikaša bio žestok, a naročito znatan stoga, što su konzervativni elementi bili u većini. Tek nakon teške borbe nagovoriše grof Széchenу i barun Wesselényi svoje drugove, da pristanu na nj. Isto su se tako i hrvatski zastupnici opirali toj osnovi ističući, da hrvatsko plemstvo mora oslobodjenjem kmetova, kao i ukinućem robote naprosto propasti. Razlog toj pojavi nalazi u svom tadašnjem izvještaju jedan hrvatski pouzdanik bečkoga dvora u tome, što je u Hrvatskoj (bez Slavonije) vladao sasvim drugi odnošaj izmedju kmetova i gospodara negoli u Ugarskoj. Prvo i prvo bješe u Hrvatskoj kudikamo pretežniji broj malih plemića posjednika negoli u Ugarskoj, koji da bi ukinućem kmetstva naprosto propali, dapače i veliki posjednici da bi postradali, budući da imadu po svojim dobrima velik broj slobodnjaka, kojih ne smiju tjerati na robotu i koji su od nekih javnih radnja oslobodjeni. Osim toga da je bilo još i drugih uzroka, kao primjerice, što kmetovi ne žive na jednom mjestu, već raštrkano, tako da i ne stvaraju sela, te se zato teško skupljaju na posao vlastelinski; nadalje je tlo kudikamo slabije rodno negoli u Ugarskoj, i napokon niti ima u zemlji radnika, niti bi ih siromašno plem-

stvo moglo plaćati. Plemstvo hrvatsko uopće nije tada ni pomišljalo, da bi ikad moglo doći vrijeme, kad će ono seljake trebati još i za drugo nešto, a ne samo za obradjivanje polja, domeće pomenuti pouzdanik.

Medjutim Hrvati kao i preostali konzervativni elementi bjehu nadglasani, pa tako bi od većine prihvaćena zakonska osnova, 19. novembra 1833. otpremljena u Beč kralju na sankciju. Na dvoru naidje ona na neprebrodive poteškoće. Onim materijalnim poboljšicama kmetova, kao što su desetina i robota, nije se dašto dalo prigovarati, no zato nije kralj Franjo ništa htio ni da čuje o onim trim političkim točkama nazrijevajući u njima demokratizaciju Ugarske i Hrvatske; stoga ih zabaci (28. aug. 1834.) s obrazloženjem, da ne pripadaju u urbarsko pitanje. Sada uze dvor nastojati, da zastupnici dobiju od svojih županija nove instrukcije. Nastojanjem nekih velikaša i velikih župana odista se zgodi potom, da je većina županija instrukcije udesila u konzervativnom smislu; posljedica bješe, da je ponovni predlog ove zakonske osnove već u donjoj kući propao, te je uzakonjeno osim one materijalne poboljšice samo to, da seljak može slobodno seliti prodavši prije svoju kuću i prirod. Za robotu pak imao se svake godine otkupiti novcem, ako je s time bio sporazuman njegov vlastelin. Poradi toga uprieše liberalci sve sile, da se bar ukine svećenička desetina, ali ni na to ne htjede da pristane gornja kuća. Uspjeli su konačno jedva nekako u tom, da je malo plemstvo kupnjom seljačkoga dobra imalo plaćati za to

dobro porez i da su kmetovi bili oslobodjeni od podmirivanja saborskih troškova.

Pored urbarske rasprave sabor se i opet zabavio pitanjem slobode protestantske vjeroispovijesti. Stajalište hrvatsko kod toga već nam je poznato, još tamo od godine 1790. i 1830. I sada su hrvatski poslanici ostali nepokolebivo na njemu, i to ne možda iz vjerske gorljivosti, već u prvom redu zato, jer nijesu nikako htjeli, da dopuste, da im Magjari ruše stara prava, a zacijelo još i zato, jer su se bojali, da Magjare kod toga posla ne vodi toliko ideja vjerske tolerancije i liberalizma, koliko potajna težnja, da tako jatomice nasele po Hrvatskoj najbješnje Magjare. Napokon uzmakoše Magjari puni bijesa i taj puta povukavši predlog, da se sloboda protestantska odnosi i na Hrvatsku. I na ovom se saboru rasplamti debata o Slavoniji (14. aug. 1833.), u kojoj su Magjari, podupirani od virovitičkoga podžupana Ivana Szallopeka stali tvrditi, da je Slavonija oduvijek čisto magjarska zemlja.[1] Hrvati poduprti od ostalih slavonskih zastupnika, a naročito od požeških, uzeše na osnovu historičkih svjedočanstva dokazivati, da to nije istinito, tako da su Magjari konačno napustili borbu, ali potom uzmu svojatati Rijeku i Primorje, dok se i u tome ne smiriše, nakon što su ih Hrvati suzbili. Kod te debate sudjelovao je i ban Franjo Vlašić iz-

[1] Znajući da će ta debata doći na dnevni red, hrvatski je sabor dao još 1832. preštampati radnju Nikole Škrlca od godine 1790. o tom predmetu. Gl. str. 44. ove knjige.

javivši svečano, da je Rijeka s Primorjem ne samo po historijskom pravu i geografskom položaju hrvatska, već i po zdravom razumu, jer nije možno, da bi Magjari mogli preko Hrvata ondje ikakva prava imati.

Posred ovih žestokih debata i borbi umre 2. marta 1835. starac kralj Franjo I. iza četrdesetitrigodišnjega vladanja. Na tečaj rasprave ovaj dogadjaj ne bijaše od većega utjecaja, no zato je po Ugarskoj i Hrvatskoj slobodoumniji duh znatno ojačao. Straha ispred nesmiljenosti i bezobzirnosti staroga kralja apsolutista, koji je srećno prekužio teško Napoleonovo vrijeme i kao najstariji vladar u Evropi uživao po svim dvorovima velik ugled, — toga straha bješe nestalo, za što bješe samo još trudnija i očajnija borba izmedju Magjara i Hrvata na vidiku. Taki opet vidik još je više podupirala sama ličnost novoga vladara.

Kako znamo, novi vladar **Ferdinand V.** (1835.—1848.) još je bio 1830. krunjen, pa je tako sabor mogao nesmetano raditi dalje, izuzevši brigu oko poslanstva u Beč, koje je imalo pozdraviti novoga vladara. Inače je sve ostalo kod staroga. Na čelu vlade ostade i dalje knez Metternich s ostalim činovništvom, a to znači i dosadanji duh politike i uprave, dakle sistem. Ferdinandu V. već su bile 42 godine, kad je sam zasio na ugarsko-hrvatski prijesto. Uza sve to bijaše potpuni novajlija u državnim poslovima, dapače od prirode tako mlitav, da nije ni nade bilo, da će ikad zanemareno nadoknaditi i osoviti se u politici na svoje noge. Resila ga zaista neograničena dobrota i neiscrpiva

blagost i vječna pripravnost nekome nešto dobro učiniti; otale mu brzo i pridjev „dobri“, dok je sam sebi odabrao lozinku „Recta tueri“ (prava treba štititi). No koliko god bi obično slavili ovu stranu kraljeva značaja, s druge pak strane znali su svi, da je Ferdinand potpuno nesposoban, da stane na čelo vladi i da zaigra ulogu, koja ide vladara jedne velike monarhije. Osim toga bješe novi kralj boležljiv, dapače padavičav. Poradi toga je jasno, da u njegovu tijelu niti je mogla stolovati jaka volja, niti snažan duh, dapače kod istih mehaničkih posala vladanja pokazivale bi se razne poteškoće. Okolinu je njegovu teških muka stajalo, da prigodom svečanih audijencija i primanja stranih poslanika Ferdinand ne izusti koju naivnu političku riječ, koja bi mogla biti od kobnih posljedica. Već su savremenici iz njegove okoline pričali, da je znao uzdahnuvši kazati: „Vladanje ne bi bila tako teška i rdjava stvar, samo kad ne bi bilo toga nesrećnoga potpisivanja“. („Das Regieren sei gar nicht so schwer und nicht so übel, wenn nur das fatale Unterschreiben nicht wäre“). I doista, kralj je bio vazda spreman potpisati sve, što su mu donijeli, tako da je okolina njegova od te slabosti njegove činila zloporaba. Zbog toga bijahu najbliži mu doglavnici prinuždeni, da budno paze, što potpisuje. Razumije se, poradi svega toga trebalo je urediti regenciju, koja će vladara zamjenjivati u ozbiljnim i znatnim momentima. Članovi te regencije bili su: knez Metternich, grof Clam-Martinitz, generalni carski adjutant i šef vojničkih posala, grof Kolowrat za nu-

tarnje poslove, te nadvojvode L u d o v i k i F r a n j o K a r l o, braća kraljeva. Ovi su muževi stvarali državnu konferenciju (Staatsconferenz) zamjenjujući vladara bili zapravo v r h o v n a g l a v a u d r ž a v i Ferdinanda V., a naročito knez Metternich, još uvijek duša čitave ne samo spoljne nego i nutarnje politike.

Upravo nešto vremena iza Ferdinandova nastupa na prijestolje, (8. jula 1835.) započe u saboru debata o m a g j a r s k o m j e z i k u ne samo s obzirom na Ugarsku, nego i na Hrvatsku. Magjari zatražiše od Hrvata jednodušno u donjoj kući, da ga imadu u svojim školama od petoga razreda gimnazije dalje uvesti kao n a s t a v n i j e z i k, te da ga p o s l i j e d e s e t g o d i n a imadu s v i o n i n a u č i t i, k o j i s u r a d i d a s t u p e u j a v n u s l u ž b u, jer će inače biti proglašeni nesposobnima. Hrvati se dašto tome najenergičnije opreše, a pomagali su ih donekle i velikaši u gornjoj kući. No konačno popuste i oni donjoj kući, te prihvate predlog, da H r v a t s k a s a S l a v o n i j o m i m a p r i m i t i m a g j a r s k i j e z i k k a o s l u ž b e n i. Sada ne preostade Hrvatima drugo, nego se obratiti na kralja Ferdinanda posebnom predstavkom i kralj, ili bolje reći knez Metternich s regencijom, uvaži njihov očajni glas, te uskrati sankciju tome predlogu požunskoga sabora (28. aprila 1836.), dok su Hrvati medjutim dali na usta svoga druga, poslanika H e r m a n a B u ž a n a (9. marta) u saboru svečanu izjavu, da se ne će odroditi od svojih otaca, već narodnost svoju čuvati svim dopuštenim sredstvima, a m u n i c i p a l n a p a k p r a v a njihova na osnovu zak. čl. CXX. od god. 1715., stvorena na zajedničkom saboru, n i k a d n e m o g u d a b u d u p r e d m e t o m r a s p r a v e z a j e d n i č k o g a s a b o r a, jer ovaj nema prava, da se miješa u nutarnju upravu Hrvatske. Najposlije izjaviše, da se oni ne bore za mrtvi l a t i n s k i jezik, već za svoje p r a v o, jer s a m o o n i m o g u s e b i o d r e d i t i s l u ž b e n i j e z i k k o j i g o d h o ć e, d a p a č e i h r v a t s k i; jezik je narodni u najnovije doba, reče Bužan, u raznim smjerovima toliko napredovao, da Hrvati očito potaknuti lijepim primjerom Magjara jezik svoj šire i nikad ne će dopustiti, da im se uzme mogućnost podići jezik svoj na diplomatski, ili ćak da ga sami puste da spadne na prost pučki govor.

Skoro potom dne 2. maja zaključi kralj Ferdinand lično sabor, a s njegovim rezultatima niti su bili Magjari zadovoljni, a još manje Hrvati. Sve do ovoga sabora bilo je doduše češće znatnijih protivština i goženja izmedju njih i Magjara, ali odsada se stvar iz temelja okrenula: i z m e d j u H r v a t a i M a g j a r a s t a o s e s t v a r a t i n e p r e m o s t i v j a z, k o j i j e o d d a n a d o d a n a p o s t a j a o s v e d u b l j i i v e ć i. U raspoloženje Magjara onoga vremena najbolje nas upućuje javni glas nekih magjarskih patriota, koji su uzeli zahtijevati, d a s e H r v a t s k a o t c i j e p i o d U g a r s k e, a l i b e z S l a v o n i j e. Ta je misao izrečena javno još u maju 1834., te je uvidjavnije elemente upravo upropastila. Tim se povodom podiže neki nepoznati nam Magjar, te javno

spočitnu ovaki razvoj prilika „našem nerazboritom postupanju s hrvatskim poslanicima na saborskim sjednicama“; sama pak rastava Hrvatske od Ugarske da znači propast Ugarske, koja da je „sasvim izvjesna“, jer „nakon rastave od Hrvatske ne može više ni govora da bude o kakovom sjedinjenju Rijeke, Dalmacije i Bosne s nama, budući da su sve ove zemlje napučene jednim istim narodom, te pomenutom Hrvatskom i Slavonijom geografski odijeljene od Ugarske“. Stoga konačno kaže i predlaže: „Ja samo molim i zaklinjem svoje sugradjane, da ne odbace kod zakonodavstva toliko potrebnu flegmu i vrlo nužnu pravičnost, pa da se okane svake bezrazložne mržnje i hirovite despocije, kojom se toliko, a ipak bezuspješno, na našu štetu služe na ovom saboru protiv Hrvata, jer ćemo za cijelo ovaj naš postupak jedamput teško požaliti i od stida se zarumeniti pred čitavom Evropom. Za sada činim u smislu svega, što sam kazao, predlog, da bismo našu braću Hrvate srdačno pozvali, da se u jednoj zajedničkoj deputaciji u svemu sporazume s Ugarskom onako, kako to od njih traže njihovi komitenti (t. j. županije i hrvatski sabor). Ovakim mjerama, tim prijateljskim susretanjem i iskrenom željom, pa težnjom, da se medjusobno podupremo u kulturnom napredovanju, razoružat ćemo sve zlobne nakane i podraživanja, a Hrvati, koji nijesu manje moralna bića od nas, primirit će se i prometnuti u naše najbolje prijatelje i drugove, kako su to odista nekoć i bili, dapače još pred dvadeset godina.“

Nakon povratka hrvatskih poslanika sastade se dne 5. augusta 1836. hrvatski sabor u Zagrebu, na kojem oni pročitaše šezdeset tabaka opširni izvještaj o djelovanju svom na požunskom saboru, u kojem izrijekom naglasiše ovako: „Ovako probavismo kroz tri godine u tužnom položaju medju onima, koji narod naš mrze.“ Sabor uze sa zahvalnošću rad njihov na znanje, a napose izreče zahvalu kralju za potvrdu hrvatskih municipalnih prava, te onim velikašima, koji su na saboru zagovarali hrvatsko stajalište, a to su bili: ban Vlašić, biskupi zagrebački Alagović i senjski Ožegović, pak baron Ludovik Bedeković, župan križevački, herceg Filip Batthyány i grof Gavro Keglević. Nadaju se pak u pomoć božju, koja ih je dosada spasla iz još težih pogibli, da će i u buduće očuvati domovinu svoju i njezina prava od Magjara, koji idu za tim, da kraljevinu Hrvatsku potpuno stope s Ugarskom pretvorivši je u ugarske županije.

Kad su hrvatski poslanici u Požunu izjavili, da je hrvatski jezik „u najnovije doba u raznim smjerovima napredovao“, imali su nesumnjivo na umu rad hrvatske omladine, kojoj bijaše na čelu Ljudevit Gaj. Poznato nam je, kako je isti Gaj još krajem marta 1832. predao ugarskom namjesničkom vijeću preko županijske oblasti zagrebačke molbu, da smije izdavati u Zagrebu političke hrvatske novine s beletrističkim prilogom. Tu su molbu preporučile ugarskoj vladi pored zagrebačke županije još i ostale, a tako i gradovi Zagreb, Varaždin, Križevci i Krapina, pa stoga je namjesničko vijeće i riješi toliko povoljno dne 14. maja 1833., da je

dopustilo Gaju izdavanje hrvatskih novina, ali bez ikakove politike, dakle zapravo izdavanje strogo beletrističkoga lista. Sada Gaju nije preostalo drugo, već da se lično obrati na starca kralja Franju I. Putujući u Beč svrati se u Požun baš kad je sabor bio na okupu. U Požunu se sastade Gaj s onamošnjim hrvatskim poslanicima, Jankom grofom Draškovićem, Antunom Kukuljevićem i Hermanom Bužanom, te s barunom Ludvikom Bedekovićem, županom križevačkim, kao i s ondje nazočnim mladim juratima, koji su dopratili hrvatsku gospodu na sabor. Ovima dakle razloži Gaj program svoj: ponajprije ima se uvesti nova ortografija, onda preudesiti gramatika prema duhu slavenskoga jezika, čime je očito imao na umu, zamijeniti kajkavsko narječje štokavskim, potom započeti izdavati političke novine s beletrističkim prilogom, a konačno još i osnovati u Zagrebu štampariju, da se osigura izlaženje novina i publikovanje narodu toliko potrebnih knjiga. Stigavši u Beč Gaj zatraži privatnu audienciju u kralja, koju je posredovanjem grofa Kolowrata i dobio. Dne 29. maja 1833. stupio je pred starca vladara. Neobično simpatična pojava mladoga Hrvata u čas osvoji kralja; on mu odgovori: „Ja, ja, die Ungarn! Die machen uns wohl viele Geschichten; sie schreiben zu viel und wollen, dass die Croaten nichts schreiben sollen“, — pa i opet: „Ja, ja, die Ungarn! Die Ungarn! Seyn sie nur ganz getrost, ich werde schon das Nöthige thun.“ Ovom je audiencijom riješena sudbina

Gajevih novina, a potom možda i čitavoga ilirskoga pokreta, no poradi ondašnjega načina uredovanja sama je dozvola uslijedila tek 9. jula 1834., dakle više od godinu dana poslije audijencije, jer je policajni ministar grof Sedlnitzky najprije trebao da sakupi informacije o karakteru Gajevu preko svojih pouzdanika hrvatskih, a onda je stavio 15. juna 1834. kralju predlog, da se Gaju, koga svi pohvališe i preporučiše, izdade dopuštenje za izdavanje novina s izričnom motivacijom, da to treba već i stoga učiniti, „jer ne leži u previšnjoj namjeri Vašega Veličanstva, da narodni jezik Hrvata bude istisnut onim Magjara.“

Za to vrijeme čekanja Gaj je nastavio nauke svoje na sveučilištu u Leipzigu, gdje je onda 20. jula 1834. promoviran na doktora filozofije, koji mu je naslov u očima naroda uvelike podigao ugled. Njegovi su se drugovi u Zagrebu medjutim uzbudjenom dušom spremali na suradnju u obećanim novinama. Koliko ih već osvojiše ideje Gajeve, najbolje nam pokazuje pismo mladoga Ljudevita Farkaša (Vukotinovića), kad je najavio uredniku „Letopisa matice srpske“, Teodoru Pavloviću, svoje suradništvo, te ga podjedno zamolio, da ga uzme u red prenumeranata. Tom prilikom, 14. novembra 1833., piše iz Požuna, kuda je dopratio kao mladi jurat na sabor grofa Janka Draškovića, ovako: „Vredno i osebojno potrebno jest svakomu Horvatu, koji v vremenu vezdašnjem, domovinu i slavenstvo čuvati želi, znati i poznati korake i lepe napretke, koje Serblji

bratì naši v slovstvu svojemu delaju, iz onog tulikajše zroka, kajti sa Serbljinom sjediniti se, želja svakog poštenog Horvata jest. Vatra ta, koja na nebu Horvata sad se žari, ako zoru rujnu i dan svetli ne donese, v tmicu onda vekuvečnu padne zemlja moja!" Kad su Gaj i njegovi mladi drugovi dobili u ruke kraljevu dozvolu, onda ih tek zaokupiše najteža pitanja. I uzeše vijećati. Oko Gaja sabraše se Dragutin Rakovec, Vjekoslav Babukić, Dimitrija Demeter, Ante Mažuranić, Ivan Derkos, Pavao Stoos, Antun Vakanović, Ognjoslav Utješenović i Ljudevit Vukotinović. Kako da se sastavi oglas na narod, kojim dijalektom, a kojom li bi ortografijom trebalo izdavati ove novine? Koncepte oglasa načiniše Vukotinović, Babukić, Ante Mažuranić i sam Gaj. Na vijećanju prihvatiše Gajev, dopunjen sa svim boljim mislima ostalih. Sam „Oglas", datiran 20. oktobra 1834., adresiran je ovako: „Svetloj i prepoštovanoj gospodi svakoga stališa i reda, slavnoga naroda slavenskoga vu južneh stranah, kakot Horvatom, Slovencem, Dalmatinom, Dubrovčanom, Srbljem, Kranjcem, Štajercem, Korušcem, Istrianom, Bošnjakom, ter ostalem Slovencem, svem zadnjić roda našega i jezika ljubiteljem i zavetnikom lepo pozdravljenje!" Potom se kaže, kako su gotovo svi evropski narodi u znanostima već tako daleko uznapredovali, da se u svakoj kući čitaju novine i knjige pisane na materinjem jeziku. „Nije li dakle skrajnje vrijeme, da i mi, potomci čuvarâ i braniteljâ evropske kulture, podignemo

na dostojnu čast jezik mile naše slovenske matere, jezik obilan riječima i sladak izgovorom, jezik koji nas naravski veže sa osamdeset milijuna braće."

Mnogo je teže bilo pitanje o dijalektu i ortografiji, no i njega je Gaj srećno prebrodio. On je i predobro znao, da je u prvi kraj mogao računati samo sa Zagrebom i okolišem kao glavnim konzumentom, dakle s kajkavcima. A znao je još i to, da se baš medju njima nalaze neki odličniji njegovi protivnici, koji su bili dosta jaki, da mu sav posao pokvare. Stoga da u prvom redu sebi sagradi solidnu bazu, odluči se protiv svoga boljega uvjerenja za kajkavski dijalekat i staru ortografiju, dakle za onu istu, protiv koje je još nedavno vojevao. Kad stvar uhvati zdrav korijen i kad se narod malo po malo upozna s njegovim općeslavenskim idejama, a napose jugoslavenskim, onda je namislio započeti pravom reformom i pravom svojom zadaćom.

I tako je nova godina 1835. donijela konačno narodu „Novine Horvatske" i njen literarni prilog „Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka"; „Novine" izlazile su utorkom i subotom, a „Danicza" samo subotom.

Ove prve novine hrvatske bjehu od inteligencije primljene s velikim ushićenjem; sa svih strana dobivao je Gaj zanosnih pisama za znak priznanja i odobravanja. Kako se i nadao, preplatnici bili su u glavnom samo kajkavci, dok ih se vrlo malo javilo iz Krajine i Slavonije, a pogotovo iz Dalma-

cije, Bosne i Slovenije. Poradi toga Gaj se odluči bez prethodne više dozvole već naredne godine 1836. promijeniti ime, dijalekat i ortografiju, znajući dobro, da kajkavci sami niti su podobni, da stvore i uzdržavaju osobitu literaturu, niti su dosta brojni i jaki, da postoje kano posebno narodno tijelo, šta više, Gaj i njegovi drugovi brzo se uvjeriše tečajem požunskoga dugotrajnoga sabora, da ih čekaju teške borbe s Magjarima, pa stoga je trebalo jačom otpornom snagom ići u boj, a podjedno i sav narod okupiti oko jedne zastave. Vidjesmo, da je već davno bio pripravljen terrain za ideju ilirsku. Tako izidje sada na površinu ime Ilirije, pod kojom su Gaj i njegovi drugovi razumijevali Korušku, Goricu, Istru, Kranjsku, Štajersku, Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Dubrovnik, Crnu Goru, Bosnu, Hercegovinu, Srbiju, Bugarsku i južnu Ugarsku (Bačku i Banat), te ilirski jezik književni, naime štokavštinu Hrvata i Srba. Sada se početkom godine 1836. preobraziše „Hrvatske novine“ u „Ilirske narodne novine“ s prilogom „Danica ilirska“ i značajnim geslom: „Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti“, dok je kajkavštinu zamijenila štokavština prema uzoru Dubrovčana, ali i prema uzornom radu Vuka Karadžića, a staru ortografiju nova, Gajeva.

Tim odvažnim i presudnim činom, biva uredjenjem jedinstvene ortografije i Vukove štokavštine, Gaj je izveo najveće djelo svoje, odstranivši njime i posljednju zagradu,

što je dijelila Hrvata od Hrvata, a onda Hrvata od Srbina. To je najveličajniji momenat u kulturnoj povijesti našega naroda, a znači više negoli stotinu krvavih a neplodnih pobjeda na bojnom polju, kako nas to uči prošlost. Starom hrvatskom separatizmu i provincijalnom drobljenju bješe zadan smrtni udarac, dosljedno nesvijesnim masama narodnim udahnut je život današnjega nacionalnoga i političkoga hrvatstva. Bez ovoga slavnoga čina Gajeva ne da se nikako ni zamisliti sav naš budući politički rad, a naročito onaj oko ujedinjenja narodnoga. Otkad se južni Slaveni doseliše na Balkanski poluotok, to je prvi put, da se pomišljalo na narodno jedinstvo od Soče do Carigrada.

No isto je tako važna i književna strana ta vjerna pratilica političkih ciljeva i težnja. Narod hrvatski, razdrobljen kroz duge vijekove, nije tada imao ni jedne knjige, koja bi se na savkoliki narod obraćala i obazirala. Njena je temeljna karakteristika u predilirsko doba, da je bila lokalna. Eno, Kačić nikad nije prije toga vremena dopr'o do kajkavaca, Relkovića poznavala je samo jedina Slavonija, Dubrovčani ne prijedjoše daleko granica svoje republike, a isto tako bjehu kajkavci poznati samo kajkavcima. Sa Gajem je dobila naša knjiga opće narodni značaj: odsada unaprijed ona je namijenjena cijelome narodu, ona je razumljiva svakomu njegovu sinu, ona uči i poučava sav narod, ona širi vjersku tole

ranciju, a ruši stare zlokobne predrasude, ona širi misao narodnoga jedinstva, jedinstva Hrvata i Srba.

Tako dakle nestaje godinom 1836. stare Hrvatske, a radja se nova, a s njome još i nova era u kulturnoj i političkoj historiji našoj.

VII.

Vršak ilirizma.

(1836.—1843.)

U augustu 1836., dakle u doba zasjedanja hrvatskoga sabora, zatražio je policajni ministar Sedlnitzky, desna ruka Metternichova, od svoga zagrebačkoga pouzdanika, profesora u pravoslovnoj akademiji, Stjepana Moyzesa, rodom Slovaka, vjeran i istinit izvještaj o hrvatsko-magjarskim odnosima, kao i o općem političkom raspoloženju u Hrvatskoj poslije požunskoga sabora od godine 1832./36. Profesor Moyzes odazvao se pozivu ministrovu brojnim izvještajima počevši od 18. augusta do pred kraj iste godine 1836., u kojima je odista ocrtao jasnu sliku hrvatskih prilika u početku ilirskoga pokreta. Ponajprije istače, kako treba hrvatsko-magjarske odnose vazda promatrati sa dva gledišta, to jest s obzirom na zajedničke poslove cjelokupnoga zakonodavstva Ugarske i pridruženih joj strana (partium adnexarum), a onda s obzirom na specifične osebine i zasebna prava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, obično zvana i „iura municipalia“. Ova prava stoje ponajprije u nekim zasebnim sudbenim formama, onda u tom,

ranciju, a ruši stare zlokobne predrasude, ona širi misao narodnoga jedinstva, jedinstva Hrvata i Srba.

Tako dakle nestaje godinom 1836. stare Hrvatske, a radja se nova, a s njome još i nova era u kulturnoj i političkoj historiji našoj.

www.crohis.com

VII.

Vršak ilirizma.

(1836.—1843.)

U augustu 1836., dakle u doba zasjedanja hrvatskoga sabora, zatražio je policajni ministar Sedlnitzky, desna ruka Metternichova, od svoga zagrebačkoga pouzdanika, profesora u pravoslovnoj akademiji, Stjepana Moyzesa, rodom Slovaka, vjeran i istinit izvještaj o hrvatsko-magjarskim odnosima, kao i o općem političkom raspoloženju u Hrvatskoj poslije požunskoga sabora od godine 1832./36. Profesor Moyzes odazvao se pozivu ministrovu brojnim izvještajima počevši od 18. augusta do pred kraj iste godine 1836., u kojima je odista ocrtao jasnu sliku hrvatskih prilika u početku ilirskoga pokreta. Ponajprije istače, kako treba hrvatsko-magjarske odnose vazda promatrati sa dva gledišta, to jest s obzirom na zajedničke poslove cjelokupnoga zakonodavstva Ugarske i pridruženih joj strana (partium adnexarum), a onda s obzirom na specifične osebine i zasebna prava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, obično zvana i „iura municipalia". Ova prava stoje ponajprije u nekim zasebnim sudbenim formama, onda u tom,

da hrvatski staleži sebi slobodno biraju protonotara ili zemaljskoga suca, a tako i zemaljskoga kapetana za vojničke poslove, onda da se na banov poziv i pod njegovim predsjedanjem sastaju na sabore, na kojima stvaraju zaključke što ih izravno potom šalju Njeg. Veličanstvu na potvrdu, nadalje da sebi mogu nabaviti uz povoljnije uvjete morsku so, te da uzmognu podići na noge zasebnu svoju plemićku insurekciju s banom na čelu. Medjutim najvažnija municipalna prava jesu: 1. uporaba latinskoga jezika u nutarnjoj upravi; 2. prednost, da Hrvatska plaća samo polovicu od one kontribucije (ratne daće), što otpada na jednu portu u Ugarskoj; 3. oprost od ukonačivanja vojske, osim u prijekoj nuždi; 4. oprost od podavanja plodina i priroda vojsci; i 5. isključenje nekatolika (protestanata) od posjedovanja nekretnina i od službi. Sva su ova prava Hrvati mirno uživali kroz stoljeća, ali ih u novije doba (već od 1790.) uzeše Magjari redom na zajedničkom saboru napadati, pregnuvši pored toga još i zatim, da magjarski jezik prošire u hrvatske urede i škole. No burne debate na prošlom saboru jasno su pokazale, kako Magjarima, kojima je konačni cilj općenita magjarizacija, zapravo nije do toga, da Hrvatska plaća veću ili manju kontribuciju, ili da ukonači ili ne ukonači vojsku, već poglavito do toga, da smanjivši u prvom redu teritorij hrvatski ukinućem Slavonije, Rijeke i Primorja preostaloj Hrvatskoj naprosto otmu njezina prava, ili drugim riječima, da se državo-pravni odnošaj hrvatsko-ugarski, u kojem su punim pravom gledali glavnu zapreku svome cilju, izmijeni

tako, da Hrvatska postane sastavnim dijelom Ugarske. Kod toga pak posla najviše je Magjare pomagao virovitički podžupan Ivan Szallopek, čije ime stoga Hrvati proklinju. No još ima jedna važna stvar. Stara Hungaria bila je država u kojoj se nije pazilo na narodnost, već samo na stalež, pravo, privilegija i slične juristične pojmove, pa tako i jeste u njoj vladao opći sklad i medjusobna ljubav. Sada ujedared uzeše Magjari tumačiti ono staro „Hungari“ kao „Magjari“ sa zahtjevom, da kao što su prije svi žitelji Hungarije bili „Hungari“, tako da odsada unaprijed treba da budu Magjari. Ovu težnju svoju spremni su provesti i najgrubljim nasiljem, čemu ima već mnogo primjera, a konačni joj je cilj, da magjarski jezik, kao „zemaljski jezik“ Magjarije, dosljedno „Magjara“, prošire od Karpata do Adrije. Kad se to zbude, a drže da će se to ubrzo zbiti, onda se nadaju, da će se dvor stalno preseliti iz mnogonarodne Austrije i Beča u Peštu, i osnovati samostalnu magjarsku državu, odruženu od ostalih austrijskih zemalja, s kojima bi je imao vezati u najboljem slučaju samo jedan isti vladar. Budući da se Magjari uzdaju u svoju većinu na požunskom saboru, to Hrvati sa zebnjom u srcu gledaju u budućnost, te im je jedino pouzdanje previšnji dvor.

No i Hrvati sami mnogo su krivi. U prvom redu ne pokazuje narod, a naročito široke mase nižega plemstva, upravo nikakova smisla i mara za politički javni život, tako da primjerice na županijske generalne skupštine kadikad jedva dolazi desetak plemića; samo su restauracije županijske živahnije, no prolaze inače sasvim mirno. Razlog

tome traži Moyzes u prvom redu u golemom neznanju i nepoznavanju stvari radi potpune nestašice valjanih škola, a onda u siromaštvu. Tek kad se dira u plemićka privilegija, dakle u njihove materijalne interese, stanu se hrvatski plemići micati. „Da nijesu Magjari na prošlom saboru (1832./36.) tako napadnim strančarstvom napali na municipalna prava hrvatska, kaže doslovno Moyzes, a naročito — što vrijedi za većinu hrvatskoga plemstva — da nijesu Magjari na prošlom saboru izišli s novim urbarom, već da su se baš obratno zauzeli za vlastelinske interese, onda bi nesumnjivo najveći dio hrvatskoga plemstva rado pristao na zahtjev Magjara, da zanemari jezik svojih pradjedova, i prigrlio bi magjarski jezik, kako bi već znao i umio. Ali poradi urbarskoga pitanja magjarski je jezik u Hrvatskoj naišao na antipatiju, dapače kod nekih postade i omraženim, premda samo prijateljovanje s Magjarima i sada još broji dosta prijatelja, koji misle, da se samo u združenju s Magjarima može tražiti sigurno jamstvo za plemićke povlastice“.

I tako se eto zgodi, da su se plemići u većini svojoj poradi urbara, a svećenstvo još i poradi protestantizma složili s hrvatskom omladinom na obranu municipalnih prava u jednu skupinu, koja bi prozvana doskora ilirskom strankom. Njoj nasuprot stajala je zasada još mala skupina ljudi magjarskih prijatelja kao magjarska stranka. Kod stvaranja ilirske stranke bješe od presudne važnosti intenzivni rad same omla-

dine, ne samo što je njime održala na okupu sve protivnike magjarskoga nastojanja, nego i pribavila novih drugova, šta više, djelovanje je svoje uistinu protegla na čitav narod. Posljedica pak svega toga jeste politički preporod naroda hrvatskoga.

I odista, narod hrvatski ima da zahvali preporod svoj poglavito malom ali zanosnom broju ilirskih književnika, koji su podali narodu pravac, važan ne toliko u literarnom obziru, koliko upravo u političkom, dapače istih širokih slojeva narodnih uhvatile su se — iza vijekova i vijekova prvi puta — temeljne političke ideje većma putem „budnica", negoli putem političkih članaka u „Ilirskim novinama", dašto poradi tadanjih nesnosnih cenzuralnih prilika. Ilirska je literatura narodu pročistila i proširila krug njegovih političkih ideja, a time je i probudila narodnu svijest, te uspirila onu patriotsku revnost, koja je zastidjevši se s dojakošnjega narodnoga nehaja živo pregla, da čitav narod podigne i učini savremenim s ostalim evropskim mu drugovima. Bez ovoga skromnoga rada na duševnom polju hrvatskom ne da se nikako ni zamisliti sve ono, što se docnije, zapravo sve do danas dogodilo, i to baš na političkom polju.

Mi se ne možemo zabaviti ilirskim književnim produktima prema njihovoj nutarnjoj vrijednosti, jer je to posao literarne historije. Mi ćemo je samo uglavnom karakterizovati, koliko je tijesno privezana uz političku historiju.

Ilirska je književna produkcija najbujnije procvala na polju poezije. Premda je i tada poezija bila u prvom redu sama sebi svrhom ispunjavajući zadovoljstvom i zanosom kao najljepšom nagradom tvorca samoga, ipak se ona osobito snažno doimala narodnoga javnoga života, što više, ona je prečesto služila političkim ciljevima. To je i sasvim prirodno, jer je poezija toga doba vazda imala pred očima budjenje i gojenje narodne svijesti i patriotizma, što i jeste poglaviti smjer čitave onovremene hrvatske poezije, i ne samo značajka drame i epa, već i lirske i pučke pjesme. Stoga teško da ima još koja evropska literatura izuzevši savremenu magjarsku, u kojoj bi pjesništvo u tolikoj mjeri uzimalo gradju svoju iz područja narodnosti i patriotizma, pa da bi je s tolikom vatrom i zanosom obradjivala. I iste ljubavne pjesme isprepletene su žarom rodoljubnim; stoga i dijele pjesnici toga vremena srce svoje izmedju ljube i domovine. Dapače poezija ilirska diže se do sudije svoga vremena, čas ga blago i nježno podsjećavajući na njegove dužnosti i na viši zadatak ljudski, čas opet karajući ga s iskvarenih običaja i kukavštine, pokazujući kod toga na dičnu i slavnu uspomenu djedova i pradjedova, tih idealnih predstavnika narodnoga junaštva, kreposti, morala, vjernosti, požrtvovnosti i ustrajnosti. Odatle i njegovanje narodne prošlosti kao druge značajke ilirske književnosti, ali ne u smislu nauke, znanosti, već u sasvim romantičnom smjeru. Tada se nije izučavala historija s težnjom, da se nadje istina, već da se iznesu na svjetlost pred široke narodne mase uzorni primjeri rodoljublja, ne bi li tako pomogli do što krepčega ojačanja narodne ilirske

svijesti. Pa tako su u to doba poezija i historija sestre blizanke od zajedničke matere fantazije. Uza sve to ovaj je književni smjer osobito snažno djelovao na razvoj narodnih političkih ideja, a u prvom redu na pomisao rastave od Ugarske, ili bolje reći na prelom s Magjarima.

No preporodni rad hrvatske omladine našao je u taj par još i moćnoga saveznika i pravo ne znajući za nj; to su bili odnosi izmedju Magjara i bečkoga dvora.

Sabor požunski od godine 1832/36. jasno je dokazao, da liberalna (reformna) stranka raste u Ugarskoj, te da će ubrzo potpuno mah preoteti. Kako je dvor od toga zazirao, a naročito svemožni Metternich, odlučio se poslije sabora na oštre mjere, a uz pomoć njihovu nadao se ugušiti napredovanje Magjara. U prvom redu postavi na čelo vlade ugarske „bezuvjetno pouzdane ljude“, pa tako zamijeni kancelara grofa Adama Revitzkoga grof F i d e l P á l f f y. Revitzky bješe isto tako vjeran Beču kao i Pálffy, ali kako su ga računali još medju „ljude kralja Franje“, smatrao je grof Kolowrat, član bečke regencije, Pálffyja kao svoga rodjaka pouzdanijim i zgodnijim. I odista, u Ugarskoj izazvalo je ovo imenovanje pravo zgražanje, jer je novi kancelar bio čovjek bezobziran, a pored toga nije ni magjarski znao. Čim je dakle preuzeo vladu, Pálffy je odmah uredio tajno redarstvo do savršenstva, te dao proširiti po njemu u javnosti razne glasine, koje su mu imale biti povod za naumljena nasilja. Sada se ujedared pročulo, da u Ugarskoj postoji neko tajno društvo, koje hoće da

podigne bunu, a uporedo s tom glasinom zaredjaše hrpimična uapšivanja tobožnjih sumnjivaca. Išlo se zapravo zatim, da se najglavniji članovi bivše saborske opozicije zatvore, a medju ostalima i sam Déak, do čega ipak nije došlo. Medju utamničenima pak nalazio se u prvom redu L u d o v i k K o s s u t h (od 5. maja 1837.), jer je bez vladine dozvole izdavao neke rukopisne političke novine. Kossuth bi radi veleizdaje odsudjen na četiri godine tamnice, koju mu kazan povisi stol sedmorice na pet godina. Poslije njega bi uapšen i član velikaške kuće barun N i k o l a W e s s e l é n y i, radi jednoga govora držana u Szatmáru, te je i on osudjen s veleizdaje na tri godine (1. febr. 1839.). Pored ovih progona Magjarâ bečka je centralna vlada dakako odmah pomislila i na sve one, koji su bili kivni na Magjare poradi njihova magjarizatornoga nastojanja. Nema sumnje, kako smo jasno vidjeli, da ilirski pokret nije bečko djelo, ali nema sumnje ni o tom, da se Beč njime namislio poslužiti u svoju korist, dakle da ga je od časa do časa podupirao.

Kao prvi znak sklonosti Hrvatima bješe to, što je kralj Ferdinand V. podijelio (1836.) grofu Janku Draškoviću poslije sabora red sv. Stjepana. No još značajnije pokazala se ta sklonost prigodom Gajeve molbe za osnutak štamparije, kao i tečajem daljih godina. Dobivši dopuštenje za izdavanje novina. Gaj je već onda pomišljao, kako da dobije privilegij, da smije u Zagrebu otvoriti svoju štampariju. I taj se važni obrt poradi svoje tijesne veze s političkim ciljevima u to doba dobivao samo od vrhovne vlade, dakle od samoga kralja. Još 30.

decembra 1835. predao je Gaj molbu, da mu se dozvola dade, da u Zagrebu osnuje „bibliografski zavod". Molbu su njegovu preporučili ban Vlašić, biskup Alagović, zagrebački kaptol, županija zagrebačka, gradsko poglavarstvo i vrhovni školski ravnatelj grof Karlo Sermage, i to kao n a r o d n u p o t r e b u. Ovu je molbu medjutim zabacila ugarska vlada, pa je tako Gaj saznavši za to uzeo nastojati, da mu ponovna molba (od 11. maja 1836.) dodje izravno na ruke kraljeve. Za tu svrhu pošao je lično u Beč ponijevši sa sobom preporučno pismo zagrebačkoga podžupana i bivšega poslanika netom minula sabora požunskoga, Hermana Bužana, i to adresirano na tadanjega dvorskoga prezidijalnoga tajnika (od 22. maja 1836.). U tom pismu kaže Bužan, da se na nj obraća „u poslu, koji je od najvišega interesa po moju domovinu kao i po naš narodni opstanak", „budući da Magjari hrvatske novine, kao osobito moćan nasap protiv širenja magjarizma u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji gledaju krivim okom, dapače, kako smo iz posve pouzdana izvora saznali, već je ugarska vlada učinila neke korake, da onemogući dalje izlaženje našega narodnoga lista. Već iz toga nam razloga bezuvjetno treba Previšnje zaštite Njeg. Veličanstva, te visoke protekcije c. kr. ministarstva". Potom ističe Bužan, kako je izdavanje novina poradi maloga broja preplatnika skupa stvar, tako da bi ih Gaj bez svoje štamparije morao prestati izdavati, „koji bi dogodjaj bio ne samo smrtni udarac po našu narodnost, te nas u očima Magjara, — jer bi njihova bahatost time samo još i

više porasla, — kompromitirao, nego ne bi nimalo povoljnih posljedica za sobom povukao po i n t e r e s e c j e l o k u p n e m o n a r h i j e".

Koncem maja stigao je Gaj u Beč, te odmah potražio ministra grofa Sedlnitzkoga kao i njegova tajnika. G a j e v a j e m o l b a o d m a h u z e t a u r a s p r a v u, te onda kralju, odnosno Metternichu predan spis, u kojem se Gajeva molba prosudjuje s političke strane (2. juna). U tom se veoma značajnom spisu ponajprije kaže, kako je Gaj god. 1834. dobio dozvolu za izdavanje hrvatskih novina, a onda nastavlja doslovno ovako: „Ova je dozvola izdana s više važnih političkih obzira, a naročito u nakani, da se Hrvate i Slavonce predobije protiv zamišljene samostalnosti Ugarske na osnovu magjarskoga jezika, te da se i ojača njihova privrženost previšnjem c. kr. prijestolu, — a onda još i u toj nakani, da se preko njih predobiju i privuku k Austriji susjedni slavenski puci kao što su Srbi, Bošnjaci, Hercegovci, Crnogorci i Turska Hrvatska, koji kao da većma mare za Rusiju i njezin blagotvorni utjecaj. I odista se u kratko vrijeme, kroz rečene hrvatske novine, u oba smjera pokazao povoljan rezultat po monarhiju, jer je s jedne strane proisteklim p o l i t i č k i m e n t u z i a z m o m H r v a t a s t a v l j e n s n a ž a n n a s a p p r o t i v m a g j a r s k i h t e ž n j a, a s druge stali su se posredovanjem ovih novina oni pomenuti puci u književnim poslovima zbližavati, pa tako gledaju sada većim interesom u ovu monarhiju negoli ikuda drugud, kako se sve to vidi iz „Danice" i njenih dopisa". Stoga preporuča grof Sedl-

nitzky Gajevu molbu kao eminentno političku i probitačnu po previšnje interese na blagohotno rješenje, a to još stim više, „što Hrvatima treba dati vidljiv znak, da u svom odnošaju s Magjarima mogu računati na previšnju potporu".

Iz ovoga se službenoga ministarskoga spisa sasvim jasno razbiraju tadašnji ciljevi dvorske politike s obzirom na Hrvate: oni imadu s jedne strane da budu zaprekom i protutežom napredovanju Magjara, a s druge treba da neopazice uvuku susjedne Hrvate i Srbe izvan granica monarhije u okvir njene interesne sfere.

Razumije se, da Gaj nije poznavao ovoga spisa, ali nema i ne može biti sumnje, da je u svom usmenom saobraćaju s grofom Sedlnitzkim i ostalim mjerodavnim ličnostima prodr'o u temeljne intencije i smjerove tadašnje dvorske politike. U to nas upućuje njegovo pismo iz Beča od 10. juna, što ga je pisao Antunu Mažuraniću i ostaloj svojoj „milenoj braći" u Zagreb: „Važnost moga putovanja jeste mnogo veća, nego smo se nadali, kaže Gaj. Naš posal poradi štamparije jest već in thesi kod kr. vis. dvorske (ugar.) kancelarije protiv mene dokončan bio, a da ja ovamo ne dojdoh, sve bi zgubljeno, — al' sada će se u kabinetu (carskom) nasopet pretresti. Car bo i dvornici nam veoma nagnuti jesu i sa svega vidjeti se može, da ovi naši oci jedino čekaju, da ih djeca razlogom za nešto oprose. Mi bismo lagahno sada dobili naš Consilium (t. j. samostalnu od Ugarske nezavisnu vladu), da samo prosimo . . .

Magjari, dušmani sve dobrote, milosti i kreposti, dušmani naše krvi, dušmani dobrostivoga cara i kralja našega, teda negda u svojih gnjezdih popadjeni su; nekoliko ih je već ufaćeno, a drugi će slediti u tamnice . . . Mi slobodno pišemo i govorimo što hoćemo i što mislimo, jerbo ništa zla ne ćemo, a ništa lukavoga ne mislimo. Samo on Horvat bit će u napredak sumnjiv, koji bude za Magjarim stajao, jer je Magjarija gotovo kovarstvo (= veleizdaja), ali već sada, hvala Bogu, otkrita stvar. Mi pako dužni smo sve zmir polag pelde naših pradjedova za mislostivu kuću naših pravednih carova stati, i ak' će potrebno biti i krv prolijati . . . Ova kuća nas veže s braćom našom, a sjedinjena moć čuva nas od nasilja istočnoga i sjevernoga (t. j. od turskoga i magjarskoga). Zato samo pravim putem naprvo. Ej da vidite kako mi ugadja horvatska savjest, kada magjarske kovare gledam! . . . Inače nemojte se za ništa do tuge brinuti, jer se možemo za stalno ufati, da će našoj Iliriji pod zavjećem austrijanskih gospodara svanuti sunce od radosti."

Pun pouzdanja i nada vrati se Gaj u Zagreb. Računajući s time, da će doskora dobiti zatraženi privilegij za svoju štampariju, zače pomišljati i na produkciju književnu. Za tu svrhu uze u svojim novinama zagovarati misao, da bi se osnovalo kulturno društvo zvano: „Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske". Ta mu je misao si-

nula još godine 1829., kad je u Gracu kao djak upoznao veliku korist ondjašnjega „Joanneuma", što ga je osnovao nadvojvoda Ivan. A i Széchenyjev magjarski narodni muzej kao i biblioteka u Pešti uvjeriše ga o potrebi sličnoga zavoda u Zagrebu. Ali na provedenje svoje ideje nije sve dosada mogao pomišljati. Sada kad se uvjerio u Beču, da će nastojánja hrvatska ondje naći nužne potpore, on se riješi, da pristupi tome poslu. Već 30. jula napisao je u tom smislu prvi svoj članak u „Danici" pod natpisom „Nekoja društva slavjanska kao sredstva narodne izobraženosti", u kojem reče, kako „sva naša slavjanska braća napreduju na veleslavnoj stazi narodne izobraženosti, s a m o m i I l i r i n e m a m o o s i m n a š e „M a t i c e" (naime srpske) u P e š t i j o š t e n i j e d n o g a n a r o d n o g a d r u š t v a. Što bi se pako u tom prizrenju za Veliku Iliriju urediti imalo, o tom ćemo se u slijedećem listu razgovarati." Odmah poslije toga, 13. augusta, dakle u doba kad je sabor hrvatski bio na okupu (od 4. do 17. augusta) objelodanio je Gaj članak: „Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske", u kojem zagovaraše ideju narodnoga ilirskoga društva, a onda je nastavio „Cilj ovoga narodne ilirske izobraženosti društva jest već u nazočnom naslovu dosta naznačen. Sredstva, kojim bi se prava, naravska, zakonita izobraženost kod našeg ilirskog naroda utemeljiti i rasprostraniti mogla, jesu dvovrsna. Na prvu vrst sredstva spadat će d u h o v n a z a b a v a iliti radnja učenih sukotriga (= članova). N a j p a č e n a s t o j m o p o s l o v a n j e u s v i h

z n a n o s t i (izvan politike i teologije) u n a r o d n o m j e z i k u i l i r s k o m, dakle pred svim potrebno izobraženje istoga narodnoga jezika. Na drugu pako vrst potrebnih sredstava spadat će p r i b a v l j e n j e k n j i g a i r u k o p i s o v, najpače takovih, što se kakvim god načinom našega naroda i otačestva tiču. Zatim marljivo sabiranje i sakupljanje svakojakih stvari, koje se na opredijeljene znanosti protežu, odkuda bi se složnom voljom i moćom svih prijatelja narodne izobraženosti ilirske velika obćinska k n j i ž n i c a i n a r o d n i m u z e j podignuo".

Kad je Gaj ovo napisao, već je bilo poznato da su se sve županije hrvatske i slavonske, kao i svi kr. slob. gradovi, dapače i većina visokoga plemstva izjavili, da se ima osnovati društvo p r i j a t e l j a i l i r s k e p r o s v j e t e, ter su u tom smislu izdali svojim zastupnicima potrebne instrukcije. Inicijativu u tom poslu preuzela je županija varaždinska, kad je na njenoj skupštini uoči hrvatskoga sabora iznio u tom smislu predlog veliki sudac I v a n Č e g e l, koji ne samo da je bio jednoglasno primljen, nego je i ostalim županijama i gradovima razaslan, da bi ga prihvatili kao svoj. Medjutim se doskora nadjoše tri muža, inače zanesene pristaše Magjara, koji stadoše u tom poslu smetati; to su bili A l e k s a n d a r g r o f D r a š k o v i ć, L e v i n b a r u n R a u c h i P a v a o K e r e s z t u r y, osnivači magjarske stranke u Hrvatskoj. Ovaj posljednji, a s njime i braća Gjuro i A n t u n D a n i j e l J o s i p o v i ć, koji se odmah u početku pridružiše magjarskoj stranci, uzeše nagovarati

tik do pred sabor u Zagreb nadošloga ablegata varaždinske županije Tomu Bedekovića, da nipošto ne valja pristati na naziv „ilirske prosvjete“, budući da to ime „miriši po Rusiji“, već da se ima uzeti naslov „društvo za narodnu prosvjetu“. I odista, kako je Tomo Bedeković bio uvrijedjen od Gaja, što mu ne htjede štampati vijest, da je u svojoj kući svečanom gozbom proslavio rodjendan kraljev, a inače bio vatren pristaša omladinskoga narodnoga pokreta, brzo se dade nagovoriti, dapače on predobi još i rodjaka svoga križevačkoga velikoga župana Ljudevita baruna Bedekovića, sina onoga Franje Bedekovića, koji je god. 1790./91. zastupao Hrvatsku na zajedničkom saboru. I tako se zgodi, da je sabor hrvatski, nakon što su se u pretkonferenciji (odboru) oprla imenu ilirskomu već poznata nam lica, i to s uspjehom, takodjer prihvatio (16. augusta) ovaj naziv „narodni“ zabacivši ime „ilirsko“. To je bilo prvo upletanje magjarske stranke, zasada još i nepoznate u javnosti, u narodne poslove. Zaključak saborski bi uvršten kao čl. XV. u zapisnik, a zatim se po želji sabora obvezaše ban Vlašić i biskup Alagović, da će kao pokrovitelji istoga društva ishoditi kod kralja potvrdu za nj. Medjutim potvrda toga zakonskoga članka nije nikad uslijedila; preplašen raznim denuncijacijama od magjarske stranke u Hrvatskoj, pa zbunjen žilavim i neprekidnim nastojanjem Magjara oko svoga narodnoga napretka, grof Sedlnitzky nije se usudio da vladaru podnese onaj članak na potvrdu. Da ne ozlovolji Hrvata,

činilo mu se, da je za taj mah dosta, ako dade Gaju željno očekivani privilegij, da može u Zagrebu otvoriti svoju štampariju (7. juna 1837.).

Ljeti iste godine 1837. podje Gaj i opet u Beč, gdje se zadržao sve do konca oktobra. Tom prilikom pošao je do grofa Sedlnitzkoga, te mu izjavio, da želi od nove godine 1838. svoje „Ilirske narodne novine“ tako izdavati, da bude jedan stupac odštampan latinicom, a drugi ćirilicom. Što mu je grof odgovorio, ne znamo, no to stoji, da je Gaj na povratku u Zagreb pošao tadašnjemu cenzoru, za novine i knjigu hrvatsku, profesoru Moyzesu, te mu najavio ovu promjenu. Tom mu prilikom Gaj još reče, da to čini nakon usmenoga odobrenja grofa Sedlnitzkoga. Iza ove Gajeve izjave obrati se Moyzes na ministra za dalju uputu, našto mu Sedlnitzky odgovori (21. dec. 1837.), da nema doduše protiv takove promjene nikakoga bitnog prigovora, no s obzirom ,što u toj stvari ipak valja paziti još i na ono, što kaže kr. ugar. dvorska kancelarija, drži, da bi bolje bilo, da do ove promjene zasada još ne dodje. Tako je i bilo. Gaj je morao napustiti misao o ćirilskim stupcima, a time bješe očito spriječen već u prvom koraku, što ga htjede učiniti, da s vremenom posve prihvati ćirilicu, baš onako, kako je 1836. kajkavštinu zamijenio štokavštinom. Da se to kojom srećom dogodilo, danas bi hrvatska i srpska literatura bila jedna cjelina, a upravo za tim je i smjerao u prvom redu sav rad Ljudevita Gaja i njegovih drugova.

*

Istodobno s nastojanjem Gajevim oko štamparije i ćirilice dao se grof Janko Drašković na rad oko organizacije naroda hrvatskoga. Vidjesmo već, kako je profesor Moyzes (aug. 1836.) gledao u tadanjem mrtvilu širokih plemićnih masa veliku pogibao po Hrvatsku, a to su opažali i drugi. Tako piše Antun Nijemčić Gaju za Koprivnicu i Križevce toga vremena ovako: „Tko je „Tisuć i jednu noć“ čitao, i bi želio ideju okamenjenoga grada ozbiljnu viditi, taj neka ide u Koprivnicu, oli i u Križevce; ovdi takodjer sve je mrtvo“. Tomu se općem mrtvilu u zemlji dalo doskočiti samo udruživanjem, kojim bi se u isti čas postiglo još i pohrvaćenje narodnoga društva. Kod mladih Hrvata stvar je donekle već i dosada dosta uznapredovala, kako nam to javlja jedan svjedok onih dana. „Prije ilirske dobe bila je mladež surova, bez misli, samo pohlepna zabave i užitka, a sada je nastalo natjecanje — u obrazovanju duha i srca; sva je bila skladnija i bolja“. No to je bila samo muška mladež, dok su žene od reda bile ponijemčene, tako da su mnogi muževi učeći sve na latinskom jeziku baš od svojih žena tek naučili njemački. I tako se rodi misao, da treba u prvom redu predobiti otudjene žene za narodnu stvar. Na taj se posao dao starina grof Janko izdavši u maju 1838., kao prvo djelo Gajeve štamparije, knjižicu „Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter“. U predgovoru, koji je upravo adresiran na hrvatske (ilirske) žene, ističe, kako samo sudjelovanjem žena može uspijevati svaki veći narodni rad.

Hrvatske pak žene nijesu se sve dosada za taj rad ni mogle zanimati, jer je bio osnovan na latinskom jeziku, koji je ubio svaki interes za narodni jezik, prepušten isključivo pučkim ustima. Sada pak, kad je narod pregnuo, da sebi stvori pravi književni jezik i to na osnovu najljepšega dijalekta, koji se tako bujno rascvao u dubrovačkoj knjizi, treba da se i žene narodne otresu tudjinštine. Bez toga književnoga jezika ne može da bude uopće napretka, kako nam to dokazuju Nijemci i Talijani, koji su medju sobom u svojoj kući mnogim dijalektima kud i kamo većma odijeliti negoli Iliri svojim nekolikim dijalektima. Tako treba i Iliri da uznapreduju, ali se na pravi uspjeh ne da ni pomišljati, ako se i žene ne dadu svom dušom na narodni posao. Zato se grof Drašković obraća ovom knjižicom na njih, te se tvrdo nada, kako će one poraditi, da budu „vrijedne kćeri onoga, najstarijega naroda, koji ima isto ime svoje od „Slave“. Potom obrazloži Drašković ideju ilirsku. Iliri su izravni potomci drevnih Ilira iz grčko-rimskoga vremena, a danas se raspadaju na Hrvate, Srbe, Slovene i Bugare, koji se svi treba da ujedine na osnovu dubrovačkoga divnoga dijalekta, na kojem su stvorena djela vječne slave dostojna. Zanosni i elegantni slog plemenita starca grofa imao je i uspjeha. Savremeni nas svjedok, Ivan Kukuljević, o tome ovim riječima upućuje: „Iza one poslanice na kćeri ilirske pretvorila se čarobno sva ćud i

narav naših svijesnih žena ; one, koje bijahu već napola ponijemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprimiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a neke pokušaše dapače i obogaćivati književnost hrvatsku". Za znak blagodarnosti dadoše hrvatske gospodje izraditi sliku (portrait) grofa Draškovića, koja se danas čuva u „Matici Hrvatskoj".

Sada se moglo pristupiti daljem poslu. Sudjelovanjem žena u narodnom radu moglo se pomišljati i na javno udruživanje, komerse i kazalište, kao i na raspačavanje hrvatskih (ilirskih) knjiga. Ta se pak misao dala provesti jedino u formi čitaonica, u kojima su članovi mogli nesmetano izmjenjivati svoje misli i kultivirati narodni jezik. Prvu čitaonicu hrvatsku pod imenom „Prijatelji našega narodnoga slovstva", organizovao je u januaru 1838. u Varaždinu ondješnji veliki bilježnik županijski Metel Ožegović, sin poznatoga rodoljuba Stjepana Ožegovića. Iza Varaždina otvori čitaonicu („Ilirsko čitanja društvo") grad Karlovac, najviše nastojanjem svoga prvoga predsjednika Karla Klobučarića, te Antuna Vakanovića i Ambroza Vranjicana (u martu 1838.), a onda Zagreb („Ilirska čitaonica") na ponuku grofa Draškovića, načelnika (suca) Josipa Štajdahera, Vjekoslava Babukića i župnika Stjepana Pogledića (4. augusta 1838.). Za tim primjerom poveli su se i drugi gradovi i veća mjesta diljem cijele Hrvatske i Slavonije, ali tako, da su svi smatrali zagrebačku čitao-

nicu svojom glavom, a sebe njezinim podružnicama. Uredjenjem čitaonica, za koje nije trebalo dozvole s višega mjesta, jer je dovoljna bila i ona gradskoga načelnika, narod je hrvatski stekao prvu svoju društvenu organizaciju. I doista iz čitaonica proistekle su sve nove ideje, kako potrebno uzajmično bodrenje na rad i ustrajnost, tako i naglo pohrvaćivanje narodnoga društva ; one su tako zapravo omogućile preporod u širim narodnim, naročito gradjanskim redovima.

No zagrebačka čitaonica, kojoj bijaše prvim predsjednikom grof J. Drašković, a prvim tajnikom Vjekoslav Babukić, shvatila je svoju narodno-kulturnu zadaću u mnogo širem opsegu negoli joj kaže samo ime. Već je u pravilima njezinima bilo rečeno, da joj je glavna svrha, da „otvori priliku k čitanju različnih časopisa i knjiga" pa da „širi korisne znanosti". Posljednje ove riječi istumačio je predsjednik njezin u nastupnom govoru još 14. jula 1838. tako, da će narodna čitaonica koristiti narodu i domovini „ako naš jezik temeljito i savršeno naučimo, ako zatim korisne knjige drugih izobraženih naroda u naš jezik prevedemo, ili sami takove osnujemo, ako trgovačku i poljodjelsku vrst izbistrimo, najviše pak ako primjerno odhranjenje naroda našega i pridobavljanje većega imutka njemu pribavimo". Ovim je riječima grof Janko već izrekao i ideju o osnutku „Gospodarskoga društva", kao i o utemeljenju „Matice ilirske", po uzoru istoimene „Matice češke" i „Matice srpske", šta više, odbor čitaonice

već 7. marta 1839. zaključi, „da se sa ovim društvom „Čitaonica“, kojega je vendar najglavnija svrha čitanje novina i knjiga, i poradi toga članovi većom stranom samo u mjestu biti mogu, jošte jedan novi zbor pod imenom „Matica Ilirska“ skopča. Cilj „Matice Ilirske“ bio bi taj, da se svakojake korisne knjige u ilirskom jeziku na občinske društva troškove utiskati dadu“. No društvo ovo nije se moglo osnovati bez kraljeve privole, pa stoga odbor čitaonički ponovno stvori zaključak 4. aprila 1839., „da prošnju na kralja za „Maticu ilirsku“ iliti „družtvo jezika i pismenstva ilirskoga“ potpišu znameniti rodoljubi, te da se povjeri prošnja i pravila, u smislu kojih će isto društvo „izdavati naučne, poučne i beletristične knjige“, te se pobrinuti, da mu poraste glavnica, da sagradi primjerenu zgradu, u koju bi se namjestio malo po malo osnivajući se muzeum i narodna biblioteka, — „pouzdanom mužu, koji će ih u ime domorodaca Njeg. Veličanstvu najpokornije izručiti“. Taj muž pak bješe Ljudevit Gaj, jer se za nj držalo da je po svojim poznanstvima i koneksijama u Beču za taj posao najzgodniji.

U gospodarskom obziru raspravlja se takodjer u čitaonici, i to kako b se hrvatsko vino eksportiralo pomorskim putem u New York, London, Odesu i druguda u tudjinu, pa se odmah za tu svrhu i raspisuje nagrada za najbolju knjigu, koja će pokazati, kako bi se ova misao dala oživotvoriti. Isto se tako raspravlja o kreiranju industrije, naročito o podignuću tvornica sukna, kožarnice (u Karlovcu) i tvornice papira; raspisuju se nagrade za dobre knjige nacionalno-ekonomskoga sadržaja, pa se onda o svem tom radu ubavješćuju i ostale čitaonice s molbom, da bi iskazale svoje mišljenje.

Istodobno uze se u čitaonici zagrebačkoj voditi briga i o kazališnom pitanju. Duša toga nastojanja bijaše dr. Dimitrija Demeter, sin iz Grčke u Zagreb preseljenih roditelja. On izdade 1838. dvije drame „Ljubav i dužnost“ i „Krvna osveta“, te ih poprati vrlo dragocjenim predgovorom, u kojem istaknu, da je pozornica jedno od najglavnijih sredstava za širenje prosvjete, a naročito stoga, što se s pozornice „književni jezik najlaglje, najbrže i najopćenije rasprostraniti može“. Kod naroda pak, koji još nijesu stigli do stepena, da im jezik svagdje kao jedini domaći gospoduje, treba na sve samo možne načine nastojati, da narodna riječ u svakoj prigodi dodje do svoga prava. Stoga i rade Iliri, da steku za sebe i pozornicu; „ako nam plamen ljubavi k narodnosti našoj jošte u srcih gori, — kaže doslovno Demeter — i ovo dragocjeno sredstvo (naime pozornicu) k raširenju izobraženosti sebi pribaviti hoće“. Već se i dosada na zagrebačkom gradskom njemačkom kazalištu onako prigodice pjevala po koja hrvatska pjesma, ali Iliri odlučiše ovo kazalište posve preuzeti u svoje ruke, to jest pohrvatiti. U tom su teškom poslu, koji bijaše spojen s velikim novčanim žrtvama, vrlo

oprezno napredovali, i to ponajprije koncertima na pozornici, priredj‹nima dakako od Ilira diletanata. Već 18. aprila 1838. davao se, iza nekih manje važnih, taki koncert s isključivo hrvatskim pjevanjem. Dojam bijaše snažan, kako javlja tadašnja „Danica“: „Ovaj prvi po visoko-plemenitih gospojah u duhu ilirske narodnosti uredjeni koncert bijaše od sve nazočne gospode toliko radi dvostruke svrhe, koliko radi ovdje još nikada nečuvene slasti narodnoga jezika u višoj muzici, s neizmjernim uznešenjem primljen i probudio je kod mnogih sa svim nove pomisli o vrijednosti čistoga ilirskoga narječja, i nove domorodne želje“. U smislu ovih „novih domorodnih želja“ učinio je dalji bitni korak zanosni mladić Ivan Kukuljević sa svojom junačkom igrom „Juran i Sofija“ (u tri čina), kojoj je gradja uzeta iz borbe oko Siska 1593., a koja bješe prikazana od Hrvata diletanata u Sisku dne 2. i 6. oktobra 1839. uz rijetki entuzijazam nebrojenih gledalaca. To je prva hrvatska dramatska predstava s novim književnim jezikom na otvorenoj pozornici. Ona je u bitnosti svojoj glorifikacija ideje ilirske, naime zajednice južnih Slavena bez obzira na vjeru. Bratoubilačku borbu izmedju krvnih dušmana Hrvata katolika i Bošnjaka muslimana osudjuje pravoslavni „Starac Srbin“ ovim značajnim riječima: „Svi mi skup smo djeca jedne majke tužne, majke bijedne; jedna krvca nam i

njima, slavno ime Ilir svima“. Koliki je dojam na javnost izazvala sisačka predstava, najbolje dokazuje, što se odmah iza toga javno oglasi ravnatelj njemačkoga zagrebačkoga kazališta Börnstein u „Danici“ s formalnim predlogom, kako da se u zagrebačkom kazalištu započne s hrvatskim predstavama koje bi po vremenu mogle sve više učestati. Sada se odbor čitaonice dade na posao, te raspravivši temeljito pitanje hrvatskoga kazališta izabra 24. januara 1840. Dimitriju Demetera blagajnikom, koji će pokupiti dobrovoljne prinose za hrvatsku kazališnu sezonu. Kako u to doba još nije bilo izvježbanih Hrvata glumaca, uglavi Demeter ugovor (19. maja 1840.) sa srpskim novosadskim društvom na dvomjesečno glumljen,e u Zagrebu pod pokroviteljstvom čitaonice, a na šestmjesečno po ostaloj Hrvatskoj, a izrijekom u Karlovcu, Varaždinu, Petrinji i Sisku. I tako započeše hrvatske predstave u Zagrebu uz urnebesni aplaus dne 10. juna 1840. s Kukuljevićevom junačkom igrom „Juranom i Sofijom“.

Dok su se Demeter i drugovi njegovi, a to bješe u prvom redu mladi Ivan Mažuranić, najodličniji pjesnik ilirskoga vremena, trudili oko narodne glume, rasplamti se nova „junačka igra“ na pozornici požunskoga sabora.

Kad se naime godine 1839. začeo medjunarodni položaj smućivati, pa trebalo novaca za vojsku, nikla je na dvoru misao, da se sazove požunski sabor, dok su Metternich i Pálffy držali, da mogu i bez sabora utjerati porez. Tek na upozorenje pala ina nadvojvode Josipa, da je to u onodobnim

prilikama upravo nemoguće, sazvan bi (9. aprila) za 5. juna 1839. sabor u Požun. Kraljeva objava našla je u taj par u Ugarskoj narod u zanosnom raspoloženju, budući da se svaki sloj naroda zanimao za zakonodavstvo. Sabor je zapravo prestao da bude običnim staleškim faktorom, otkad je ono prošli sabor programatičnom točnošću označio glavne pravce demokratskomu napretku i njegovih ciljeva, te istaknuo kao zadaću u budućnosti: unapredjenje materijalnoga boljitka i proširenje političkoga prava cijeloga naroda. Poradi toga bješe i opći duh mnogo smjeliji, tako da se javno mnijenje nije žacalo borbe, te bilo spremno uhvatiti se s Metternichom i njegovim sistemom u koštac.

Uoči toga dogadjaja sastao se poradi izbora poslanika svojih i njihove instrukcije dne 21. maja 1839. i hrvatski sabor u Zagrebu. Kako je ban Vlašić već odulje vremena bolovao, pa se zato i odrekao časti zagrebačkoga velikoga župana, koja potom zapade vatrenoga Ilira N i k o l u Z d e n č a j a, otvori sabor njegov zakoniti zamjenik biskup zagrebački J u r a j H a u l i k.[1]

Sabor hrvatski ostade kratko vrijeme na okupu (od 21. do 26. maja), u koje se poglavito zabavio onim pitanjima, koja bi mogla doći na dnevni red

[1] Nakon smrti biskupa Aleksandra Alagovića (18. marta 1837.), imenovan je 8. maja 1837. J u r a j H a u l i k d e V á r a l y a, rodjen 20. apr. 1788. u Trnavi u sjev. Ugarskoj, u slovačkom kraju. Redjen je 1811., te postade nadbiskupski tajnik u Ostrogonu, 1825. kanonik, 1830. referent u ugar. namjes. vijeću, 1832. zagreb. prepošt i prior vranski, a onda biskup zagrebački, a 8. maja 1853. prvim nadbiskupom zagrebačkim. Umro je 11. maja 1869.

u Požunu. Rezultate sabrao je u instrukciju svojim poslanicima, i to podbanu i velikom županu požeškomu Andriji Markoviću za gornju, te Aleksandru Dominiću i Hermanu Bužanu za donju kuću. Ponajprije trebali su poslanici da izrade, da bi u kraljevski naslov pored Ugarske, a iza Č e š k e v a z d a došla još i „Dalmacija, Hrvatska i S l a v o n i j a“, nadajući se tako svom državopravnom položaju dati krepko uporište; imali su nadalje oprijeti se gradjanskom pravu protestanata, ter se svojski zauzeti za l a t i n s k i j e z i k protiv uvedenja magjarskoga jezika u hrvatske urede, a tako i za izravno sjedinjenje Dalmacije i Vojne Krajine s Hrvatskom, po čem bi se natno podigao ugled i vlast banska. Osim toga povela se debata još i o narodnom jeziku, kad se raspravljalo o učenom društvu. Tom je prilikom sabor zaključio, da se ima zamoliti ban Vlašić, s pozivom na saborski čl. XV.: 1836., da bi kod kralja izradio potvrdu još uvijek nepotvrdjenih pravila onoga društva. Ovaj je zaključak sabor obrazložio ovim značajnim riječima: „Kultura se svakoga naroda ogleda u jeziku njegove domovine, po kojemu se nužno i dolazi do ljubavi spram rodjene grude, čime se opet podiže i narodna snaga. Zato sabor hrvatski drži, da je potrebno što više njegovati ilirski jezik, koji obuhvata sve narodne dijalekte, a koji se u posljednje vrijeme i lijepo razvio.“ Još se na saboru zahtijevalo i obligatno učenje „narodnoga jezika“, kako u gimnazijama, tako i na pravoslovnoj akademiji, ali do tvrdoga zaključka zasada još nije došlo.

Sabor požunski lično je otvorio kralj Ferdinand V. dne 6. juna. Na njegovu želju, očito da udobrovolji sabrane staleže i redove magjarske, pozdravi ga u ime čitavoga sabora magjarskom zanosnom besjedom, možda prvom nakon vijekova i vijekova, novi primas Josip Kopácsy. Uza sve to ubrzo se dvor mogao uvjeriti, da je broj pristaša reforma i na ovom saboru samo porastao, i to u objema kućama. U gornju kuću udjoše grofovi Ludovik i Kazimir Batthyány, grof Ladislav Teleky, baron Josip Eötves i mnogi drugi; svi su se ti združili u jedan klub, sastavljajući opozicionalni krug od 35 velikaša. U donjoj kući zastupali su opozicijoni program Franjo Déak, Gavro Klauzal, Stjepan Beszeredy, barun Béla Wenkheim, Franjo Pulszky, Mavro Szentkirályi i mnogi drugi. Svi su oni s poštovanjem gledali u grofa Széchenyja u očekivanju da će im se staviti na čelo, te ih dovesti do pobjede. Tada je Széchenyi imao prilike, da stvori veliku političku stranku i da joj postane vodjom, ali on to ne učini, pa tako je dirigovanje sabora sve protiv njegove volje prešlo na Franju Déaka, koji je posve zadovoljio očekivanja, što su ih u nj stavljali. U prvom je redu nastojao, da djeluje na vladu upozorivši je, da obustavi nasilja, jer njime ne će satrti opozicije. No Metternicha nije bilo možno riječima umekšati; ako je i učinio štogodj, što se čini kao koncesija, odmah bi iza toga jednoga koraka naprijed pokročio dva natrag. Otpustio je doduše grofa Fidela Pálffyja, no njegovim nasljednikom u kancelarstvu imenova boležljivoga i tromoga grofa Antuna Majlátha,

koji se samo starao oko toga, da sačuva svoj položaj smatrajući ličnim dušmaninom svakoga, pa i prijatelja, koji bi samo riječ izustio u korist reforama.

Još prije sabora, u doba županijskih izbora, vlada je medju brojnim drugim nasiljima počinila jedno vrlo značajno. Ona je naime zabranila peštanskoj županiji izabrati grofa Gedeona Rádaya, koji je u svoje doba energički istupio u korist političkih osudjenika. Peštanska ga je županija ipak izabrala, našto je vlada odlučila, da će silom spriječiti, da grof Ráday ne zauzme svoga zastupničkoga mjesta. Sasvim je dakle prirodna stvar, da je saborsko zasijedanje vrlo burno počelo, a naročito u donjoj kući, gdje se umjesto o kraljevskim propozicijama uzelo raspravljati o povredama, o slobodi govora, o parnicama baruna Wesselényija i Ludovika Kossutha, kao i o ostalim osudjenicima. Rádayeva stvar lako je bila riješena, jer se grof odrekao mandata, ali se stim žešća borba vodila oko onih drugih pitanja. U toj raspri predložio je palatin Josip, da bi se zamolio kralj, da osudjenicima milošću svojom opet povrati slobodu, no u Beču o tom ne htjedoše ništa ni da čuju, šta više, već su stali pomišljati na to, kako bi sabor raspustili, u županije poslali kraljevske povjerenike i silom utjerali porez. No Déak i njegova stranka takodjer ne htjedoše ništa da znadu za milost kraljevu, već su tražili pravicu. U tom je času nastao u vanjskoj politici preokret. Poradi istočnoga pitanja uzela se Francuska spremati na rat, što je dalo povoda ozbiljnoj bojazni u Beču, da ona tom prilikom i opet

ne bi stavila na glavu jakobinsku kapu i tako možda ponovno Evropu bacila u vrtlog revolucije. Ta pogibao spasila je sabor od raspusta i omogućila opoziciji, da od vlade bečke iznudi važnih uspjeha. Prvo je bilo, da je Metternich pristao na pomilovanje Wesselényijevo, dok je i Déak odstupio od svoga ranijega stajališta, te načelno pristao na amnestiju, ali samo za sve osudjenike, dakle i za Kossutha. Podjedno je izjavio, da bez toga ne će vlada dobiti poreza. Iza dulje debate sklopljen je konačno sporazum; dne 29. aprila 1840. kralj je potpisao pomilovanje, našto su uapšenici pušteni na slobodu. Nadalje je omogućio vanjski politički položaj, da je Ugarska sada konačno u čitavoj svojoj upravi potpuno dobila magjarski kao službeni jezik, osim u vojsci, a onda još su stvoreni neki važni zakoni na polju narodno-gospodarstvenoga kredita i pravosudja, zaključeno je graditi most lančanik izmedju Pešte i Budima, provesti regulaciju Dunava, te konačno stvoriti mjembeni zakon. Osim toga još je votirana za gradnju peštanskoga magjarskoga narodnoga kazališta 450.000 for., kod koje je svote i plemstvo dobrovoljno sudjelovalo. Stvorivši tako pedeset i pet zakonskih članaka sabor se razišao, nakon što ga je kralj sam zaključio, dne 13. maja 1840.

Medjutim ni taj sabor nije po Hrvate mirno prošao, jer su Magjari i tom prilikom što s uspjehom, a što bez uspjeha napali hrvatska prava. Na nj su došli od Hrvata pored trojice poslanike, naime podbana Andrije Markovića za gornju, a Aleksandra Dominića i Hermana Bužana

a donju kuću, još i protonotar Nikola Mikšić s glasom i mjestom u donjoj kući, onda od visokoga klera Juraj Haulik, biskup zagrebački, Josip Kuković djakovački, Mirko Ožegović senjski, Josip Schrott naslovni beogradski, pa Stevan Stanković mitropolit karlovački s Josifom Rajačićem, episkopom vršačkim. Od velikaša bili su nazočni: grofovi Nikola Szécsen, veliki župan požeški, te Nikola Zdenčaj zagrebački, pa grofovi Aleksandar Drašković, Aleksandar Erdödy, Petar Pejačević i barun Franjo Kulmer. Kaptol zagrebački zastupao je kanonik Josip Haramustek, djakovački Karlo Pavić, a čazmanski Petar Javić, dok su u ime kr. slob. gradova došli: Franjo Kukuljević za Bakar, Karlo Catinelli za Rijeku, Karlo Klobučarić za Karlovac, Martin Šegerc za Varaždin, a Ivan Bedeković za Zagreb. Napokon slavonski županijski zastupnici bili su: Gustav Marković, veliki bilježnik i Aleksandar Farkaš, odvjetnik za požešku, grof Ivan Pejačević i Ladislav Janković prisežnici županijski za virovitičku, te Žigmund Posavec komorski savjetnik i Josip Žitvay podžupan za srijemsku. Turopoljsku plemićku općinu zastupao je komeš Antun Josipović.

Za saborovanja, kako u donjoj tako i u gornjoj kući, Hrvati sudjelovahu gotovo u svim raspravama zauzimajući redovito konzervativno stajalište vladino naspram magjarskih reformističkih težnja, što je i bila sasvim prirodna stvar, jer su se sve novotarije pokazale kao pogibeljne po hrvatska prava. Prvi je sukob planuo u donjoj kući 26. juna (u 7. sjednici) i to prigodom čitanja popisa svih sabor-

skih nazočnih zastupnika i poslanika. Kad je naime pročitan ovaj popis, primijeti zastupnik županije virovitičke Ladislav Janković, da je razabrao, kako se u njemu ne pravi nikakova razlika izmedju ugarskih i slavonskih županija, pa stoga, da se iz te novotarije ne bi u buduće izvodili kakovi zaključci, ulaže protest. Sada uzeše Magjari tumačiti ovu novotariju kao nedužnu posljedicu poredjanja županija alfabetskim redom, no Déak izjavi, da je bolje, da se ostane kod dosadašnjega običaja, u čemu ga poduprieše još: Herman Bužan, Aleksandar Farkaš i Žigmund Posavec. Tako se i zbude.

Mnogo je znatnija rasprava o odborovu predlogu, da se općenito uvede magjarski jezik kao službeni ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj. U toj raspravi uze kao glavni govornik hrvatski riječ Herman Bužan (16. jula u 13. sjednici), te reče: Kad je u zadnjem deceniju prošloga stoljeća narod magjarski opazio propadanje svoje narodnosti, nije uzrok tome tražio niti u vladanju Josipa II. niti u ranama zadanim drevnom ustavu, a niti u udaljivanju od starih običaja, jer je dobro znao, da narodnost može i bez ustava postojati, te da se izgubljeni ustav dade opet i natrag zadobiti, dok se propala narodnost nikad više oživiti ne da. Budući da je jezik najkrepče obilježje, kojim se narodi izmedju sebe razlikuju, i jer je on podjedno još i najbolje i najpouzdanije mjerilo za napredak i kulturu svakoga naroda, narod je magjarski spremajući se da provede s duhom vremena složne promjene u svojim zakonima, u prvom redu smatrao potrebnim procvat narodnoga jezika, čime

se nadao udariti zdrav osnov narodnoj sreći. I odista, već u kratko vrijeme opazio je svaki rodoljub udivljenja vrijedan uspjeh, i to baš uz pomoć za tu svrhu stvorenih zakona. No sve ovo valja takodjer primijeniti i na Hrvatsku i njen narodni jezik. Da se bolje razumije položaj Hrvatske u tom pitanju, potrebno je još jednom istaknuti što predlaže odbor: staleži i redovi žele, da se odsele unaprijed svi zakoni, kraljevske pozivnice i predstavke na sabor, kao i otpisi i odluke pišu jedino na magjarskom jeziku, a i okružnice ugarske vlade i osude stola sedmorice, pa konačno da se magjarski jezik uvede u Vojnu Krajinu, te u svim školama Ugarske i Hrvatske učini nastavnim jezikom. To predlaže odbor. No kad uzmemo u obzir, nastavi Bužan, da zakone, koji su odlučni po život poštenje i imutak gradjana valja napisati na jeziku, koji je svima razumljiv, nadalje s obzirom na to, što je u Hrvatskoj i Slavoniji latinski jezik municipalni jezik, pa onda što se isto tako uvedenju magjarskoga jezika protivi duh i narodnost stanovnika Vojne Krajine, dapače i sama je vojna uprava uzalud pokušavala kroz tri stoljeća, da u njoj ukorijeni njemački jezik, te konačno s obzirom na to, što se predmeti u školi ne mogu obučavati na jeziku koga nitko ne razumije, — Bužan otklanja predlog odborov, koliko bi se imao protegnuti na teritorij Hrvatske i Slavonije, jer bi to značilo uništenje hrvatske narodnosti. Hrvati pak nastoje po primjeru Magjara svom snagom, da unaprede procvat svoga jezika, te su u tom poslu već za kratko vrijeme

pokazali baš zamjeran napredak. Tako primjerice obučavaju na zagrebačkoj pravnoj akademiji dva domoroca (naime Smodek i Babukić) bez svake nagrade i jedino iz patriotskog pregnuća l j e p š i hrvatski jezik (t. j. štokavštinu). Na tom je jeziku već izišlo više knjiga, a da se on proširi, osnovane su po raznim mjestima čitaonice, te se u njima živo radi. Stoga izjavljuje Bužan u ime Hrvatske, da će ona braniti svim po zakonu dopuštenim sredstvima od predja baštinjenu narodnost svoju, kojoj nijesu mogle da naude ni stoljetne gorke patnje, što ih izazvaše turske provale. Osim toga Hrvatska se pouzdaje u Njeg. Veličanstvo, da će joj i nadalje kao godine 1830. i 1836. sačuvati netaknuta narodna prava i običaje, i to baš stim više, što ova najdragocjenija narodna prava, za koja su Hrvati voljni sve žrtvovati, ne mogu da budu u smislu zak. čl. 120. : 1715. predmetom saborskih rasprava (u Požunu), i što unutarnja uprava Hrvatske i u smislu zak. čl. 58. : 1790./91. potpada isključivo pod kompetenciju hrvatskoga sabora. Šta više, kad bi Hrvati i pristali na iskorjenjenje svoje narodnosti, tada bi pravom zaslužili i prezir samih Magjara. Stoga Bužan zamoli staleže i redove magjarske, da tu protivnost Hrvata ne shvate kao tudjenje od magjarskoga jezika, a niti kao slijepu gorljivost za latinski jezik. Što više. Hrvati nipošto ne samo da ne žele da priječe procvat magjarskoga jezika, već i sami gledaju, da ga nauče. Šta se latinskoga jezika tiče, nema sumnje, da se taj jezik, na kome su redigirani svi zakoni i isprave, mora i nadalje njegovati ; no

s t a l e ž i i r e d o v i h r v a t s k i i s l a v o n s k i ne i d u t o l i k o z a t i m, d a s e b i s a č u v a j u t a j j e z i k, k o l i k o o n o p r a v o, p o k o j e m u m o g u s a m i s e b i d a o d r e d j u j u s v o j s l u ž b e n i j e z i k, p a s t o g a p r o n a d j u l i m o ž d a j e d n o m z a s h o d n o, z a m i j e n i t ć e l a t i n s k i j e z i k s v o j i m, n a r o d n i m. Napokon zamoli Bužan sabor, budući da će oni Hrvati, koji žele stupiti u javne urede, i onako naučiti magjarski, a već je dosadanje iskustvo pokazalo, da silenje radja upravo protivnim posljedicama, neka se okani svakoga nasilja, prepuštajući učenje magjarskoga jezika dobroj volji Hrvata.

Mirne ali odlučne riječi Bužanove, a naročito izjava, kako i Hrvati pomišljaju, da svoj jezik učine diplomatskim u Hrvatskoj, izazove dugu i oštru debatu, u kojoj su Magjari zajedno s predsjednikom Stjepanom Szerencsyjem poricali Hrvatima pravo, da uvedu hrvatski jezik kao službeni u svojoj domovini, te odrediše desetogodišnji rok, do kojega se ima i u Hrvatskoj i Slavoniji započeti magjarski uredovati. Bužana podupirali su i slavonski zastupnici, a naročito požeški. Ipak se našao i jedan Magjar, Josip Ürményi, zastupnik fehérske županije koji reče da Hrvate ne valja sravnjivati s ugarskim narodnostima, jer su oni n a r o d, i to narod, koji ima svoj municipalitet. Stoga ako je Magjarima milo da mogu biti Magjari, dajmo i Hrvatima to isto pravo. Protiv Ürményja diže se F r a n j o D é a k ; ne slaže se sa zastupnikom fehérskim, reče, jer da Hrvati nijesu poseban

narod, kako to dokazuje zak. čl. 60 : 1741., koji ih naziva „filii nativi Hungariae", jer inače, kad bi Hrvati bili poseban (politički) narod, te samo zajedničkim ustavom bili vezani uz Ugarsku, onda bi sasvim zališno bilo odredjivati kaki rok, jer ne bismo imali na to nikakova prava. Inače je i on za rok od deset godina, da se tako omogući uspjeh zakona. U ostalom ne misli kao oni, koji se nadaju, da će Hrvate ikad pomagjariti, jer premda su Hrvati malen narod, ipak imadu vrlo mnogo ljubavi za svoj jezik, te mogu da Magjarima služe za uzor.

Potom primi sabor velikom većinom predlog odborov uz dodatak, da se Hrvatima dade desetogodišnji rok, da potpuno nauče magjarski. Predlog primi potom i gornja kuća uza sav otpor Haulika, Markovića, Kulmera i nekih drugih. Razumije se, pitanje je sada stajalo na volji kraljevoj.

O tečaju rasprava na požunskom saboru bile su hrvatske i slavonske županije točno izvješćivane od poslanika i zastupnika svojih, pa tako se i raširi po Hrvatskoj opće nezadovoljstvo. Prva se podiže županija križevačka (18. nov. 1839.). Na generalnoj skupštini svojoj zaključi, da se ima na kralja upraviti ‚krepka" predstavka s molbom, „da bi Njeg. Veličanstvo izvoljelo uskratiti svoje odobrenje svim saborskim zaključcima, koji se protive narodnosti i municipalnim pravima kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a naročito onomu o uvedenju

magjarskoga jezika". Križevačkoj se županiji pridruže još i varaždinska i požeška, no najburnije bilo je na skupštini županije zagrebačke (12. dec.). Ne samo da se i ona pridružila ostalim županijama, već je naročito još stavila predlog, da velika deputacija Hrvata podje pred kralja u Beč, te da ga lično zamoli za odobrenje njihovih želja, a grof Janko Drašković još napose predloži, da se u kralja opet izmoli posebna hrvatska vlada, kao u doba Marije Terezije, dosljedno, da se Hrvatska odruži u upravi od Ugarske. Raspoloženje bješe osobito vatreno kroz cijelu skupštinu, a naveče priredi mladež svečanu bakljadu glavnim govornicima toga dana, grofu Janku Draškoviću, grofu Oršiću, Zdenčaju vel. županu, Lentulaju Benku, načelniku Štajdaheru i Raizneru. Što više, koji dan poslije ustade protiv uvedenja magjarskoga jezika i sam ban Vlašić, koji upravi 21. januara 1840. na kralja predstavku. U njoj ga zamoli, da od Hrvata ukloni „posve strani" magjarski jezik.

Medjutim je sabor u Požunu raspravljao nova pitanja zadavajući pravima hrvatskima nove rane. Iza magjarskoga jezika sabor se doskora zabavi pitanjem urbarskim. Dne 9. oktobra (u 44. sjednici) izreče Herman Bužan govor u ime Hrvatske, u kojem se protivio potpunom otkupu kmetova, jer da će to biti na propast i plemstvu i seljaštvu, koje će zapasti u lihvarske ruke. Stoga zatraži, da se zakonitim putem samo uredi odnošaj izmedju gospodara i kmetova, a ne da se on još i pokvari.

U poznatom nam **protestantskom** pitanju bješe glavni hrvatski govornik u donjoj kući zagrebački kanonik **Josip Haramustek**. U klasičnom svom govoru od 11. novembra (57. sjednica) reče, da se predlog odborov ne slaže s municipalnim pravima hrvatskima i kraljevom krunidbenom zavjernicom. Municipalna pak prava hrvatska niti su oteta, niti su ma čija samovolja, ili ma čiji dar; niti su nova, a i ne potječu iz vremena pravne veze s Ugarskom, već su mnogo starija imajući korijen svoj u drevnoj hrabrosti hrvatskoj. Stoga Haramustek odbija predlog odborov, da se protestantima dade gradjansko pravo u Hrvatskoj i Slavoniji, te će na nj tek onda pristati, kad hrvatski sabor vlastitom inicijativom odluči, da se ima pustiti slobodno useljivanje protestanata u Hrvatsku. Ovim municipalnim pravima hrvatskim, nastavi Haramustek, ne može se ni iznesenim „savremenim slobodoumljem" nauditi, a tako niti tako zvani „duh stoljeća" ne daje nikome prava, da drugomu otima stečena prava, a da podjedno još ne počinja zločina. Šta više, kulturno naziranje i duh slobodoumlja prožeo je baš Hrvate, jer su oni spremni, da i dalje brane i čuvaju ona prava i sloboštine, što su im ih namrli njihovi predji. Ima ih, koji poradi toga Hrvatima dobacuju, da su „intolerantni", no zapravo više pada žig intoleranciје na one, koji im ta prava hoće da otmu. U gornjoj kući zastupao je Hrvatsku u protestantskom pitanju zagrebački biskup Haulik kao glavni govornik, a pomagahu ga ne samo biskupi djakovački i senjski, već i mtropolit karlovački,

župan požeški Szécsen i barun Kulmer. Svi su oni ovo pitanje označili jedino nutarnjim poslom hrvatskim, pa tako i zabaci velikaška kuća predlog i zaključak donje kuće, po čem Hrvati uspješno prevladaše u tom pitanju i ovaj put.

Uz protestantsku debatu, a nešto docnije i uz gravaminalnu, došlo je na dnevni red i pitanje o **pripadnosti Slavonije**. Slavonski zastupnici, a naročito Janković, grof Pejačević, Posavec, pak Požežani Marković i Farkaš usprotiviše se tome, da se Slavonija smatra dijelom Ugarske, te da se broji medju ugarske županije. U toj debati iznese još i kanonik Haramustek gomilu historičkih dokaza, da Slavonija pripada odvajkada Hrvatskoj, odnosno banskoj vlasti, a naročito od 1745. dalje, a samo je porezno od 1751. izjednačena s Ugarskom (19. febr. 1840., u sjednici 87.). No Magjari uza sve to uzeše tvrdokorno tražiti, da se posve napusti ime Slavonija, dok se konačno ne umiješa predsjednik Szerencsy u raspravu, rekavši da to ne može da bude, jer se Slavonija nalazi u kraljevskom naslovu, a i kod krunisanja nosi se posebni njezin barjak s grbom. Zastupnici se magjarski uzeše potom pozivati na Verböczyjev „Tripartit" (od 1517.), koji da broji sadanje slavonske županije (vukovsku (Valko: Vukovar), srijemsku i požešku) kao dio „Hungarije", dok pod „Slavonijom" da razumijeva županije križevačku, varaždinsku, zagrebačku i virovitičku. Stoga neka se na ove županije prenese ime Slavonija, a sadanje tri slavonske županije neka se posve i sasvim sjedine s Ugarskom. No predsjednik se i tome usprotivi istaknuvši, da

sve to ne može da bude, jer se nikad nije nijedan kralj ugarski izjavio, da su one tri županije sastavni dio Ugarske, a onaj drugi predlog dokazuje samo to, da ipak treba da ostane naziv „Slavonija“. Poradi toga ostade i ovaj put slavonsko pitanje povoljno riješeno za Hrvate, a to stim više, što su se u gornjoj kući takodjer zauzeli za hrvatsko stajalište požeški župan grof Szécsen, podban Marković biskup Haulik, kanonik Schrott, barun Kulmer, pa i neki magjarski velikaši.

Napokon je još trebalo Hrvatima preturiti jedno znatno pitanje, a to je pravo plaćanja polovice vojnoga poreza, što ga Ugarska plaća po pojedinoj porti, jer je predlog odborov išao zatim, da ukine hrvatski privilegij i da Hrvatsku u porezovnom pogledu posve izjednači s Ugarskom. Debata se vodila 15. aprila (u sjednici 133.), a glavni hrvatski govornik bješe protonotar Nikola Mikšić. On smatra prirodnom pravednošću, reče, da svi dijelovi jedne iste zemlje nose i jednake terete. Tu su pravednost imali pred očima i oni, koji su izrekli, da Hrvatska ima da plaća drugačije porez negoli Ugarska, jer Hrvatska niti je županija, niti dio Ugarske. Potom prikazuje Mikšić historički razvitak hrvatskoga poreza, a onda reče: U Ugarskoj su staleži zamijenili portalni vojnički sistem s redovitom vojskom (1715.), a izvori, kojih su prihodi prije služili za uzdržavanje portalne vojske, bili su otada odredjeni za uzdržavanje redovne vojske. Odonda je taj prihod poznat pod imenom

„ugarskoga poreza“, a nastao je odatle, što je Ugarska, jer nije mogla biti prisiljena na dvostruki teret, naime na dužnost sudjelovanja u portalnoj insurekciji i na porez, koji sada služi za uzdržavanje redovite vojske, bila oslobodjena od prvoga tereta, to jest portalnoga, a tako je ostalo sve do danas. Naprotiv Hrvatska je troškove za insurekciju zadržala, te nije nikad taj teret prelila u drugu formu, pa kao što se Ugarskoj nije dvostruki teret naprtio, tako nije ni Hrvatska nikaki novi porez preuzela pod bilo kojom formom otkupa od tereta insurekcije. Stoga Hrvatska kao što ga nije dosada plaćala, neće ga ni odsada, jer vrši svoju insurekcionalnu dužnost, kako onda tako sada. Pored toga Hrvatska plaća i za uzdržavanje Krajine, dakle zapravo više negoli Ugarska. Prema tome dakle plaćanje poreza uopće nije zajedničko Ugarskoj i Hrvatskoj, već ima jedno posebno ugarsko i jedno posebno hrvatsko, pa kao što Ugarska nije nikad bila dužna da pridonosi plaćanju hrvatske insurekcije, tako ona to nije ni danas. Prije godine 1790. nije pitanje poreza hrvatskoga bilo predmet požunskoga sabora, već hrvatskoga. Tada se zaključilo, da će se hrvatski porez napose od ugarskoga raspravljati na požunskom saboru. Toga pak nijesu Hrvati tada učinili, da svoj porez povise, što su mogli i sami kod kuće učiniti, nego baš zato, da obrane lakše svoje pravo. Hrvatska dakle nije toga učinila 1790., da sebe liši svetoga prava votirati porez, koje je svim slobodnim narodima zajedničko, već da to

pravo sebi sačuva. A zar je ovo, što se sada hoće s predlogom odborovim, zalog povjerenja Hrvatske, kojim se ona povjerila pouzdanosti staleša Ugarske, koji tada i obećaše, da će ta prava hrvatska čuvati? Zar će sada sinovi onih staleža Hrvate pritisnuti? To ne može da vjeruje, te se nada, da predlog odborov ne će biti prihvaćen. Mikšića poduprli su još i Josipović, Klobučarić Bužan, Dominić, dok Slavonci ne progovoriše ni riječi, jer se njih to pitanje nije ticalo. Uza sve to predlog odborov bi prihvaćen i otpućen u gornju kuću, koja ga zauzimanjem glavnoga hrvatskoga govornika Haulika, pa podbana Markovića, župana Szécsena i drugih na predlog predsjednika palatina Josipa otkloni. I tako bi stajalište hrvatsko u tom pitanju spaseno. Medjutim se primače kraj saboru, koji bješe zaključen 13. maja 1840. Nekoliko dana prije toga stiže na sabor otpis kraljev od 5. maja 1840., kojim otkloni potvrdu onoga zaključka, da se ima magjarski jezik kao zvanični uvesti i u Hrvatsku poslije deset godina, ali je zato potvrdjen urbarski zakon, kojim bješe dopušten kmetovima potpuni otkup, dakle oslobodjenje. Puni zadovoljstva i s ovakoga uspjeha ostave Hrvati požunski sabor, da izvijeste zagrebački o svom radu.

Hrvatski se sabor našao na okupu dne 10. augusta 1840. pod predsjedanjem banova zamjenika biskupa Haulika, budući da je ban Vlašić još 16. maja iste godine umr'o. Ponajprije primio je na znanje izvještaj svojih poslanika s požunskoga sabora, te kraljev otpis, kojim se biskup Haulik

imenuje namjesnikom banske časti, a onda zaključi, da se umoli Njeg. Veličanstvo, da bi Hrvatskoj dao za bana nadvojvodu Stjepana, a medjutim neka bi namjesnik upravljao zemljom potpunom vlasti kao da je ban. Iza toga odluči sabor, poradi dogadjaja na požunskom saboru, na kralja poslati posebnu predstavku s molbom, da županijama požeškoj, virovitičkoj i srijemskoj ostane naziv donja Slavonija (Slavonia inferior), dok je posebni odbor imao da izradi spomenicu, u kojoj se ima na osnovu historijske gradje dokazati, da je Slavonija dio kraljevine Hrvatske, a ne Ugarske; u taj su odbor ušli Vjekoslav Bužan kao predsjednik, a Nikola Mikšić protonotar, Josip Briglević, Stjepan Kereskenyi i Eduard Zerpak kao članovi. Drugi se pak odbor s biskupom Haulikom, grofom Jankom Draškovićem, Imbrom Inkeyem, Hermanom Bužanom i arkivarom Aurelom Kuševićem imao pobrinuti, da sakupi dokaze o pripadnosti Dalmacije Hrvatskoj. Članom XIV. pak izreče sabor Njeg. Veličanstvu napose zahvalu, što je odbio nepravedne zaključke požunskoga sabora. No sabor je ovaj obratio još i napose pažnju svoju na procvat narodne kulture. Člankom XXIV. odredi, da se zamoli Njeg. Veličanstvo, „da se u kr. zagrebačkoj akademiji i po svim gimnazijama urede katedre čistoga narodnoga jezika (t. j. štokavštine), pa da se tako uporaba njegova proširi, te njegovanje njegovo snažnije potpomogne“. Taj svoj zaključak sabor izrijekom tumači, da ga je stvorio „osokoljen primjerima drugih naroda, a tako i Magjara, koji

rade gorljivom brigom oko što većega procvata svoga narodnoga jezika; stoga držimo da je i naša dužnost, da i naš jezik što većma uzgojimo, da se tako istakne tip naše narodnosti". Ovo je prvi saborski zaključak od vijekova stvoren u korist općenita procvata hrvatskoga jezika. No sabor učini još jedan znatan korak. Poznato nam je već, kako se stalo baš u to doba i hrvatsko kazalište radjati poglavito brigom Dimitrije Demetera. I Magjari su na nedavnom saboru votirali znatnu novčanu svotu za osnutak svoga kazališta. Sada sabor hrvatski po tom primjeru zaključi člankom XXVII., da se imadu kupiti sa svrhom, da se „narodno kazalište potpomaže i uzdržava", dobrovoljni prinosi. Sabor sam započe dobrim primjerom sabravši izmedju svojih članova četiri i po hiljade forinti, no podjedno odabere i posebni kazališni odbor s grofom Jankom Draškovićem na čelu, da čitavo pitanje dobro prouči i onda sabor izvijesti. Iza nekih omanjih posala sabor se razidje dne 18. augusta dokazavši jasno, da je stupio u službu narodnoga preporoda hrvatskoga.

Duh koji je provijavao hrvatski sabor, osokolio je na dalji rad i široku javnost. Dne 25. marta 1841. osnovano bi „društvo za unapredjenje i popravljanje poljodjelstva u Hrvatskoj", ili poslije prozvano „Gospodarsko društvo". A da se unapredi književnost, odluči se zagrebačka čitaonica, da će osnovati posebnu glavnicu pod imenom „Matica Ilirska", dok se njeni članovi obvezaše, da će „kupiti barem po jedan primjerak svake novo izdane ilirske knjige".

O osnivanju „Matice Ilirske" raspravljalo se na glavnoj skupštini zagrebačke čitaonice 10. februara 1842., a svrhu njenu i potrebu prikazao je grof Janko Drašković ovim riječima: „Najpoglavitija svrha društva našega jeste rasprostranjivati nauku i književnost u narodnom jeziku našem, pa mladeži našoj dati prilike, da se domorodno izobrazi. Ovamo najviše pripada tiskanje vrsnih knjiga za priličnu cijenu. Mi imamo mnogo starih i glasovitih djela iz XVI. i XVII. vijeka, kad je njemačka literatura bila još u zipci. Imamo Čubranovića, Ranjinu, Zlatarića, Gundulića, Palmotića, Gjorgjića i mnoge ine. Ovo dakle preštampati organičkim (glasoshodnim) pravopisom našim, jednoglasna je želja svih onih, kojima su poznate ove stare klasične knjige, jednako dične po duhu i po ukusnoj krasoti. Ovim bi putem postigli slavu u književnom svijetu, a uz to bi takodjer znatnu pomoć dali i domaćim našim spisateljima, da sastave kakovo vrsno djelo". Skupština prihvati predlog Draškovićev i tako bi „Matica" osnovana. Prvi njen odbor sastavljen bijaše ovako: Dr. Ljudevit Gaj predsjednik, Vjekoslav Babukić tajnik, a Demeter, Štoos, Antun Mažuranić i Ljudevit Vukotinović odbornici. Već prve se godine javilo 150 utemeljitelja i 400 članova.

I ovako je zanosom i radom narod hrvatski stekao u nekoliko godina temelje svoga kulturnoga života. Sada se trebalo silom prilika dati na organizaciju obrane ovih stečevina a to je moglo biti jedino zadaća političke stranke. Sve do ovoga vremena, to jest

do sabora požunskoga od godine 1839./40., nije ni u Ugarskoj kao ni u Hrvatskoj bilo političkih stranaka složenih na načelnim temeljima, dakle stranaka s jasno istaknutim programom i organizacijom, već samo političkih skupina, koje bi se vazda nanovo sastajale prigodom pojedinih pitanja. Tekar sabor od 1839./40. urodio je u Ugarskoj tvorbom političkih stranaka; obrazovala se konzervativna stranka na čelu joj grof Aurel Dessewffy, zapravo dvorska, premda je i ona podupirala sve reforme, koje su išle u korist magjarstvu. Njoj nasuprot stoji liberalna reformna stranka s Franjom Déakom na čelu, dok se tek u zametku nalazila radikalna magjarska s Ludovikom Kossuthom kao vodjom. Već 1841. planuo je medju ovim strankama ljut boj po novinama, koji je najposlije samo radikalizmu donio koristi.

Prema uzoru magjarskomu obrazovaše se i u Hrvatskoj političke stranke. Već su se kroz dulji niz godina, a naročito poslije 1830., mogle u javnosti jasno raspoznavati dvije skupine ljudi s različnim političkim nazorima. U prvi kraj bijahu prijatelji Ugarske i jačanja magjarstva brojniji i običajniji ne samo po našim županijskim i drugim skupštinama, već i u saboru, no nešto poslije, upravo povodom težnja požunskoga sabora za onim poznatim nam reformama, naštade preokret: prijatelji Magjara našli su se u gradjanstvu i u inteligenciji u tolikoj manjini, da se ne usudjivahu nikako ni na javu izlaziti. Medjutim pojava velike ideje ilirske, a naročito prihvat štokavštine, a potom i udruživanje

velikoga dijela južnih Slavena oko jedne misli i jednoga imena, pa nagli procvat ilirske literature i ostale kulture, a naročito glasna saborska izjava, da će Hrvatska sebi uzeti za diplomatski jezik hrvatski (ilirski), — sve je to urodilo posljedicom, da su Magjari stali promatrati dogadjaje prekodravske kao nešto opasno po njihove aspiracije, pa su stoga stali pomišljati na ustuk. Pobijanje, a ako bude možno, isto iskorjenjivanje ilirstva, to je imala da bude zadaća njihovih pomagača u Hrvatskoj. Zameci magjarofilske političke stranke u Hrvatskoj imadu se tražiti na požunskom saboru od godine 1839., gdje su ondjašnji velikaši magjarski, a naročito grofovi Ludovik i Kazimir Batthyány, te Ludovik Pálffy uzeli djelovati na ondje nazočne hrvatske velikaše grofove Aleksandra Draškovića, sinovca čestitoga starca grofa Janka, i na Aleksandra Erdödyja, te ih nagovorili da preuzmu vodstvo u svoje ruke. Pored ovih bili su osnivači magjarofilske stranke još i neki Magjari nastanjeni u Hrvatskoj, a u prvom redu zagrebački akademički profesori Tivadar Pauler, Antun Molnár, Ivan Mikusay, Josip Mátsik, te sam prodirektor (inače rodjeni Hrvat) Josip Shufflay, a na teologiji vicerektor Stjepan Ledinszky, kivni dušmanin od klerika još 1836. utemeljena književnoga zbora duhovne mladeži. Razumije se, tom se kolu pridružiše još i oba brata baruni Levin i Juraj Rauch, turopoljski komeš Antun Daniel Josipović, onda neki plemeniti Jelačići, Karlo Jelačić, zagrebački odvjetnik Eduard Zerpak, županijski sudac Pavao Kereszthury i mnogi drugi.

Prvo bješe ovoj skupini plemića, da su osnovali po uzoru Széchenyjevu u Zagrebu „Kasinu“, kao protivutabor ilirskoj „Čitaonici“. Za tu su svrhu nabavili, poglavito požrtvovnošću grofa Aleksandra Draškovića kuću grofa Amadéa de Várkonya (danas prirodoslovni muzej u Demeterovoj ulici), u kojoj se već u januaru 1840. uze razvijati društveni život, da u smislu svojih pravila njeguje magjarski jezik i širi magjarske političke ideje. Već početkom juna 1840. znali su Iliri, da se u tom kolu snuju nekakove tajne osnove „protiv naroda“. I odista politički su ciljevi ovih plemića išli zatim, da se u prvom redu odstrani magjarskim težnjama toliko protivno, a i opasno i m e i l i r s k o, kao tobože u korist i na spas „horvatskoga“, nadalje, da se izbaci nova ortografija zajedno s „vlaškom“ štokavštinom u korist kajkavštine, te konačno, da se „Horvati“ što tješnje prislone i pridruže Magjarima u jednu jedinstvenu magjarsku političku državu, da poprime jezik magjarski, ne samo kao službeni, već i kao obukovni u školama, a na požunski sabor da bi svaka od triju hrvatskih županija (zagreb., varažd. i križev.) i z r a v n o slala po dva zastupnika, onako kako to čine slavonske i ugarske. P r e m a t o m e d a k l e, o v a j e s k u p i n a p l e m i ć a (da li svijesno ili nesvijesno danas je sasvim sporedno pitanje), z a p r a v o i š l a u k r a j n i m k o n s e k v e n c i j a m a s v o j i h p o l i t i č k i h t e ž n j a z a p o t p u n o m p r o p a š ć u h r v a t s k e m u n i c i p a l n e s a m o s t a l n o s t i, te z a m a g j a r i z a c i j o m s v o g a n a r o d a, jer to su samo mogle da budu poslje-

dice odstranjenja onih razlika, što su postojale od vijekova izmedju Hrvata i Magjara u političkom i javnom životu. Sasvim je dakle u skladu s takovim nazorima i izjava komeša Antuna Josipovića i njegovih Turopoljaca na velikogoričkoj skupštini njihovoj (u junu 1842.), da „oni doduše žele da sačuvaju svoju hrvatsku narodnost, no ako bi došlo do toga, da se s njome moraju da rastanu, o n d a s v a k a k o v o l e d a b u d u M a g j a r i n e g o l i I l i r i“. Nešto docnije, na požunskom saboru u više navrata isti Josipović javno je izdavao sebe i svoje nesvijesne Turopoljce Magjarima, pa tako se i zgodi, da su neki magjarski pisci, kao Mihajlo Horváth i Teodor Bottka uzeli pisati ozbiljne studije u tadanjim magjarskim časopisima (1844.) dokazujući, da su Turopoljci potomci prastaroga turskoga plemena Kabira, koje se (po kazivanju cara Konstantina Porfirogeneta) pridružilo Magjarima u Lebediji (na Crnom moru), a kao drugi dokaz njihova magjarskoga podrijetla istakli su činjenicu, da su kraljevi i hercezi iz kuće Arpádove baš stoga tako rado boravili u Zagrebu, da budu bliži Turopoljcima, koje su kao Magjare osobito voljeli i mazili!

Ubrzo, već početkom 1841. združe se gore pomenuti plemići u p r v u h r v a t s k u p o l i t i č k u s t r a n k u, dakako potporom i nastojanjem Magjara, a s gore istaknutim političkim p r o g r a m o m i imenom „h r v a t s k o-u g a r s k a s t r a n k a“, dok su joj protivnici nadali ime „Magjaromani“, od čega postade pučka riječ „magjaroni“. Ovu stranku crta u jednom izvještaju,

u Beč profesor Moyzes ovako: „To su stranom rodjeni Magjari, stranom potomci magjarskih roditelja, stranom opet takovi ljudi, koji su po magjarskim školama usvojili ultramagjarske principe, a stranom opet takovi, koji drže, da se samo u slozi s mnogobrojnim magjarskim plemstvom mogu u kreposti održati plemićka privilegija, ali ima još i takovih ljudi, koji se nadaju da će kroz Magjare štogodj postići, te koje vode isključivo lični interesi". Nova se ova stranka odmah dade na rad. U prvom redu uze nastojati, da ocrni Ilirstvo u Beču kao veleizdajničko, jer da je tobože u službi pravoslavne Rusije, što dokazuje nedavni Gajev put i odulji boravak u Varšavi, Moskvi i Petrogradu (od juna do septembra 1840)., prihvat štokavštine, dijalekta „puna ruskih, srpskih i bosanskih riječi", te napadno prijateljovanje i druženje Iliraca s pripadnicima „grčko-nesjedinjenoga zakona." Ulogu ovu i posao preuzeo je zagrebački odvjetnik Eduard Zerpak, koji je već 24. februara 1841. poslao prvu svoju opsežnu ali lažnu tužbu u Beč na ministra grofa Sedlnitzkoga, a kroza nj na svemožnoga kneza Metternicha Istodobno uzeše i magjarske onovremene glavne novine, i to ne samo Kossuthov „Pesti Hirlap", već i isti konzervativni „Világ", kao i liberalni „Jelenkor", žestoko udarati na Ilirstvo, kao na veleizdajničku misao.

Medjutim za Hrvatsku samu mnogo je znatnija agitacija magjaronske stranke u širokim masama nižega, naročito seljačkoga plemstva. Govorili su im,

da ih Iliri kane otkinuti od Ugarske, te sjediniti s austrijskom Ilirijom, u taj par zapravo s Kranjskom, s kojom bijahu prekosavske strane, dakle i Turopolje, sve do god. 1822. u zajednici, dašto pod njemačkom apsolutističkom upravom. Ovo pak sjedinjenje da za hrvatsko plemstvo znači koliko i potpuni gubitak „plemenšćine" te plaćanje teških poreza, dapače morat će se svi i „brijati kakti Kranjci", a suviše još i učiti njemački i ostati bez ikakove konstitucije i slobode. Baš zato, jer su protiv plemstva, Ilirci „nete ništa znati" o imenu hrvatskomu, koje je „od veka naše ime milo", jer se „na vseh Horvatov sramotu preveliku" „prekrstili jesu na Ilire i tak odstupili od prave svoje vire". No ne samo da nose tudje i sumnjivo ime, već se služe i pravomu Horvatu jedva razumljivim jezikom, koji su uveli u svoje knjige, a onda još i broje medju svoje turske Bošnjake i „vlaške" Srbe, koji svi nijesu naše vjere. S druge pak strane govorilo se neukim ljudima o magjaronima ovako: „Gledajte kako se ovi ljudi čvrsto drže vaše vjere i vašega jezika, dapače drugi jezik i ne znadu; gledajte, kako se muče da spriječe nakane ilirske, boreći se tako za vašu narodnost horvatsku, vjeru i naše pravice. Oni su dakle pravi jedini Horvati, s njima držte, njima se pridružite". — Sve je to dakako još i živom riječi, pa obiljem jela i pića učinjeno simpatičnim neukim plemićkim masama, tako da su ubrzo, a naročito u Turopolju, nastojanjem Josipovićevim, gledali u Ilirima najbješnje dušmane i izdajice. Kako je pak seljačko plemstvo bilo mnogobrojno, a i znatan dio

ostaloga uzeo ujedared simpatizirati pod dojmom neprekidnih veleizdajničkih kleveta sa strankom grofa Aleksandra Draškovića i komeša Antuna Josipovića, magjaroni, još juče tako reći nepoznati, postaše ne samo važan, v e ć u p r a v o s n a ž a n p o l i t i č k i f a k t o r prijeteći, da će jednim mahom, jednim županijskim izborom, a pogotovo onim saborskih poslanika u Požun, uništiti do temelja sve ono dobro i plemenito, što je dosada bilo onako požrtvovno i zanosno sagradjeno na nacionalnoj osnovi, poglavito od mlade hrvatske inteligencije. Jer ne valja smetnuti s uma, da su u to doba sastavljali sabor hrvatski pored virilnih glasova plemstva i visokoga klera još i zastupnici pojedinih županija, koji su se birali na županijskim skupštinama uoči sabora i kojima bi onda ove davale o b v e z a t n e instrukcije. Prema tome izbori u županijskim skupštinama u neku su ruku po političkoj kompetenciji svojoj nalik na današnje naše saborske izbore, jer t k o j e i m a o ž u p a n i j e u s v o j o j v l a s t i, t a j j e i m a o i v e ć i n u u s a b o r u. Taj bi onda takodjer davao svojim ablegatima za požunski sabor o b v e z a t n e instrukcije u smislu onih, što su ih sastavile županije, a kojih su se upravo m o r a l i t o č n o d r ž a t i u pitanju hrvatsko-magjarskoga spora.

Organiziranje magjaronske, ili kako se u narodu kazivalo magjaronske stranke dašto odmah izazva i o s n u t a k i l i r s k e p o l i t i č k e s t r a n k e. Sada uzeše Iliri oblačiti surku, na glavu stavljati crvene kape s ilirskim grbom, polu-

mjesecom i zvijezdom, te se oboružavati handžarom, sabljom, pištoljem ili najmanje čvrstom batinom. Omladina bi provodila velik dio noći po ulicama, naročito po današnjem Strossmayerovom šetalištu pjevajući ilirske davorije, no pored toga uobičaji se sada i lupanje prozora na kućama magjaronskih vodja, a nerijetko došlo je i do tvornih napadaja, naročito noću, po zagrebačkim ulicama. Posljedica toga bješe i društveni razlom; magjaroni i ilirci nijesu se više ni gledali prekinuvši svaki intimni i prijateljski odnošaj izgledajući uzbudjenom dušom prvi sudar medju obje stranke kod narednih županijskih restauracija, to jest obnove činovništva.

Prva restauracija opravljena bješe dne 1. septembra 1841. u Križevcima pod predsjedanjem velikoga župana i podkancelara L u d o v i k a b a r u n a B e d e k o v i ć a, otvorenoga pristaše i prijatelja Ilira. Na ovu restauraciju došao je glavom i sam Gaj s nekim prijateljima. No izbor prodje mirno i bez ikakvoga sukoba. Ilirska je stranka jednoglasno pobijedila. Poslije izbora bješe banket, na kojem je župan Bedeković napijao hrvatskim jezikom zdravice, a medju ostalima i „našemu opće štovanomu gospodinu doktoru mudrobljublja Ljudevitu Gaju“, našto mu ovaj zahvali, te tom prilikom reče: „Da Bog poživi konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku“. Ove tako reći programne riječi istumačiše potom Gajeve novine ovako: „Neka svaki protivnik ove riječi dobro promisli i rasudi i neka znade, da je g. Gaj sve, sve ono i izrazio, š t o p r a v i I l i r m i s l i t i, h o t j e t i i č i n i t i i m a d e. Nama

ne treba da namjerenja naša sakrivamo, nego da očito kažemo cijelome svijetu, kakova načela imamo. Neka nam predbacuju rusku knutu, Iliriju njemačku ili demagogička kovarstva, mi činimo pravo i branimo konstituciju, kraljevinu našu i i narodnost našu, koja ako ilirska ne bude, propasti mora. Oni koji misle, da smo mi slijepi bijesni dušmani Magjara, mogu to zapamtiti, da ćemo se mi u onaj čas, u koji oni prestanu biti protivnici našega jezika i municipalnih naših prava, s njimi čvrsto sjediniti... Svakomu svoje... tako Ilirom in regnis adnexis, kako i Slovakom u svojoj Panoniji".

Medjutim se spremiše magjaroni na prvi svoj javni istup, i to na generalnoj skupštini županije varaždinske dana 2. novembra 1841., koju je sazvao administrator županijski grof Ivan Nep. Erdödy. Kako je duša čitave županije bio ondjašnji bilježnik Metel Ožegović, odlučni pristaša ilirske stranke, nije teško bilo saznati grofu Janku Draškoviću, Hermanu Bužanu i Gaju i njegovim drugovima, o čem će skupština imati da vijeća. Pa tako se zbude, da su onoga dana u Varaždin došli iz Zagreba i pomenute vodje Ilira, upravo da spasu politički individualitet Hrvatske, jer je administrator stavio na raspravu predlog: treba li, da se dosadašnji način zastupanja varmegja horvatskih na državnom saboru ugarskom promijeni, i da se onaj način, koji postoji u ugarskim i slavonskim varmegjama, i kod nas

uvede. Oko toga predloga zametne se osobito oštra debata, za koje su s magjaronske strane pala veoma karakteristična shvaćanja, kao da Hrvatska nema svoga ustava, a što ima konstituciju, to je ima samo zato, jer je u društvu s Ugarskom, ili da može biti narodnosti i bez posebnoga jezika i slično. Iliri upeše sve sile, da dokažu, da županijska skupština nije kompetentna, da riješi mjerodavno ovo pitanje, već jedino hrvatski sabor, pa nakon šestosatne prepirke konačno i pobijede. Grof Ivan Nep. Erdödy propao je sa svojim pogibeljnim predlogom, za koji sasvim ispravno rekoše tadanje ilirske novine, da zapravo znači „uništenje narodnoga njihova života, svih njegovih privilegija i municipalnih prava, i da bi konačno stopljenje s Ugarskom, a tako i političko samoubojstvo za sobom povuklo, budući da se hrvatske varmegje dosada od više već stoljeća pri ugarskom saboru nisu vlastitimi poklisari zastupljivale, nego takovimi, koje je općenito državno spravište (= sabor) kraljevine Dalmatinske, Hrvatske i Slavonije kao poklisare odabralo. I ovi tamo ne samo da su udionici ugarskoga zakonodavstva, u koliko se poslovi zajedno i na Ugarsku i na Hrvatsku proležu, nego su i osobito držani (= obvezani) općenite koristi svih stanovnika ovih pokrajina čuvati i biće i cjelokupnost rečenih kraljevina, prava i slobode svoje domovine braniti; zato bi se, kad bi se pojedinim horvatskim varmegjam zastupnici

dozvolili, gori navedeno zaista narodno horvatsko zastupljenje posve ukinulo, i tad bi se pojedine usamljene varmegje horvatske kao i ostale ugarske varmegje smatrale, niti bi ikakvoga upliva glede narodnosti i municipalnih svojih prava imati mogle". Pobjeda ilirska na županijskoj skupštini varaždinskoj bješe tako snažna i odlučna, da je njome stranka magjaronska bila toliko oslabljena, da se ubrzo sam administrator grof Ivan Nep. Erdödy našao od staleža i redova županijskih prisiljenim odreći se svoje časti već 5. februara 1844.

Nemajući više nade, da će doći do prevlasti u županijama križevačkoj („tvrdjava ilirska") i varaždinskoj, magjaroni se svom dušom baciše u očajni boj za prevlast u županiji zagrebačkoj, gdje se poradi mnogobrojnoga seljačkoga plemstva osjećahu vrlo možnima, a gdje je upravo na redu bila županijska restauracija, koja je posljednji put opravljena još godine 1835. Već 14. marta 1842. držalo je u Zagrebu pripravnu županijsku kongregaciju nekih dvjesta skupštinara pod predsjedanjem ilirskoga pristaše velikoga župana Nikole Zdenčaja, na kojoj se raspravljalo o mjestu, gdje će se opraviti buduća restauracija, i o načinu, kako će se opraviti. Magjaroni, na čelu im komeš Josipović, tražili su, da se restauracija opravi na otvorenom prostoru, kao i godine 1835., dakako s potajnoga razloga, da joj uzmogne pribivati što veći broj plemića seljaka. No Zdenčaj odbije predlog Josipovićev i odluči, da će se dne 31. maja birati aklamacijom, a ne balotažom, i to ili u kazališnoj dvorani, ili u dvorani županijske zgrade. Pored toga još su neki Iliri stali osporavati Turopoljcima jednoselcima pravo glasa s pozivom na naredbu bana Josipa Esterházyja od 8. juna 1735. i na identični članak XXVIII. hrvatskoga sabora od 5. marta 1749., kojima bješe normiran red, kako da se biraju časnici u općini turopoljskoj, što dakako ima stim više da vrijedi za županijsku restauraciju. Prepirka svrši tako, da je mnijenje Ilira bilo prihvaćeno. Uza sve to. borba je bila medju objema strankama vrlo žestoka, a izgled u rezultat izbora neizvjestan, čemu mnogo ne pomože ni povjerljiva uputa samoga biskupa Haulika od 1. maja na sav kler biskupije zagrebačke, da nagovori seljačko plemstvo, da se pridruži velikom županu Zdenčaju, koji je uopće bio glavna nada i uporište Ilira. Poglavito se borba dašto i vodila oko predobljenja brojnoga seljačkoga plemstva, naime oko Turopoljaca, Sveto Ivan-Zelinaca, Moravčana i Draganićaka; prva i najbrojnija skupina bila je potpuno u taboru magjaronskom, dok se ostale tri, a naročito Draganićaki priključiše ilirskoj stranci. Kako je u to doba bio običaj, dolazilo je plemstvo oboružano sabljama na izbore. Dakako, sada gdje su strasti bile toliko snažno raspirene, bilo se bojati krvava sukoba, stoga zabrani župan Zdenčaj plemstvu, da dodje s oružjem na izbor, našto mu se Josipović obveza, da će se njegovi ljudi pokoriti ovom nalogu.

Iza oduljega neumornog i strastvenog „kortešovanja" svane napokon 30. maj 1842. Ujutro održana je pod predsjedništvom Zdenčajevim žu-

panijska kongregacija, na kojoj je uglavljen red, kojim će se opraviti restauracija i povrh toga bi još i odredjeno, da će se svečani čin obdržavati u dvorištu zemaljske kuće (banske palače). Poslije toga zapute se skupštinari u svoja glavna taborišta: Iliri podjoše u „streljanu", a magjaroni k „paradajzlu". Poslije podne oko tri sata podju kolima Gaj i još neki Iliri ususret svetoivanskim i moravečkim plemićima do Sesveta i nešto dalje, da ih svečano doprate u grad i da im porazdijele glavno spoljašnje obilježje ilirske stranke — crvenkape s ilirskim grbom. Kad to saznaše magjaroni, otpreme oveću četu u Maksimir, da ondje na otvorenoj cesti dočekaju pomenuto plemstvo i da zametnu kavgu, ne bi li time oslabili redove ilirskih pristaša. I odista, kad opaziše magjaronski korteši, gdje se svetoivanečki i moravečki plemići voze pod crvenkapama s Gajem na čelu u prvim kolima, zaustave povorku, izvuku sablje, te stanu vikati: „I mi smo Horvati, i mi smo plemenita braća vaša, ali nismo Iliri! Skinite crvenkape!" I čas potom zametne se krvava tučnjava, u kojoj prisjednik banskoga stola, svetoivanečki plemić Antun Štauduhar slomi na magjaronskom kortešu, inače takodjer rodom svetoivanečkom plemiću Čegeteku sablju na dvije pole ozlijedivši ga suviše još teško po glavi, da je sav krvav pao odmah na tla. To je prvi krvavi sukob izmedju Ilira i Magjarona, a dojmio se ostalih korteša tako, da su Iliri sa svetoivanskim i moravečkim plemstvom nesmetano mogli nastaviti put do grada. Medjutim

pobrza Gaj stigavši u Zagreb ravno k velikom županu Zdenčaju, da se potuži radi tog napadaja, no dok se u stanu spremao za tu posjetu, doletješe u grad i oni magjaronski napadači s prekinutom polovicom Štauduharove sablje, da će ravno k velikom županu, da se i oni potuže. Nedaleko županova stana namjere se na Gaja, podignu užasnu viku: „Ubijte ga, ubijte!", koju popratiše kišom kamenja, tako da se Gaj jedva spasao naglim koracima u županovu sobu. Naveče istoga dana odluče Iliri priredit sa svojom glazbom serenadu svojim prvacima, no kad htjedoše da iz Mesničke ulice zakrenu na današnje Strossmayerovo šetalište, doleti u mraku od nekuda kamen, koji teško obrani jednoga glazbara. Sada nastade vika i smutnja i potjera, a kad Iliri nigdje ne nadjoše krivca, poleti jedna njihova skupina do magjaronske kazine i na njoj polupa sve prozore.

Sve ovo baš nije podavalo mnogo nade u mirni tok sutrašnje restauracije. Već u 6 sati ujutro vičući uz put po zagrebačkim ulicama: „Mi smo Horvati!", napune Turopoljci i ostali magjaroni čitavu desnu stranu dvorišta zemaljske kuće zaposjevši stol i šator priredjen za velikoga župana kao i sve klupe odredjene za županijske časnike. U osam sati dodjoše Iliri, te zapremiše lijevu stranu dvorišta. Čim se stranke ugledaše, počeše dašto padati razni poklici, ali uglavnom ipak je neki red održan. No kad udje u dvorište veliki župan s ostalim časništvom, uzeše se Iliri gurati do stola, koji već, kako rekosmo, magjaroni zapremiše. Iliri su sada htjeli da i oni dopru do stola,

te da ga bar u polovicu za sebe preotmu, no magjaroni im toga ne dadoše. Poradi toga došlo je do guranja, onda do tučnjave, u kojoj neki Iliri izvukoše sablje, a drugi podigoše šake, pa tako bjehu iza žestoke tučnjave konačno magjaroni do jednoga iz dvorišta istjerani napolje, našto Iliri podignu Gaja na ramena uz urnebesno klicanje. Odmah u početku tučnjave ostaviše veliki župan i časnici dvorište, te Zdenčaj zatraži pomoć od vojničke oblasti. Kad je vojska došla, već su magjaroni bili izbačeni iz dvorišta, pa tako nastupi mir i red u njemu. Ipak zapremi vojska sva vrata i prolaze, našto se veliki župan vrati na svoje mjesto, te s nazočnim Ilirima jednoglasno provede restauraciju: u dva sata popodne bješe izbor obaju podžupana Benka Leutulaja i Eduarda Jelačića opravljen, a sjutradan izbor ostalih časnika. U Zagrebu još nevidjena zanosna bakljada iste večeri 1. juna završi pobjedu ilirsku. Od kolikoga li bješe zamašaja ova restauracija županije zagrebačke za političko shvaćanje našega naroda, najjasnije pokazuju riječi, što ih je umni Maksim Prica pisao Gaju, čijoj su neodoljivoj agitatorskoj vještini općenito svi pripisivali ovu pobjedu ilirsku, koja da je „čin, djelo, koje je ulilo nove žive krvi i višeg života u suhe žile ne samo hrvatskoga, nego i srpskoga plemena, pa u najnovije doba i u žile Kranjske i Štajerske. Vaša je zasluga veća nego najvećih spisatelja, jerbo lakše je perom vladati, nego činom, tako rekuć s mačem u ruci uzdizati trule, raznježene mase k životu. Vi imate za štit proti svakim strijelama vaš čin i plod vaše radnje. Restauracija 1842. je više učinila i više našem svijetu života donijela, nego sve u nas napisane knjige i knjižice."

I odista, tako je i bilo. Već sada (3. juna) predloži barun Franjo Kulmer, kad se kod grofa Janka Draškovića našao u društvu s Gajem, Stoosom, Babukićem i Vakanovićem, da se uvede hrvatski jezik kao službeni u hrvatske županije, našto Gaj napiše dne 18. istoga mjeseca članak u svojim novinama, u kojem istače, kako Hrvatima, a napose seoskom plemstvu, nikad ne će trebati drugi koji jezik do li hrvatskoga, „a to stim manje, ako ilirskim domorodcem podje za rukom, kao što se ufaju, da se u sve poslove (zemaljske) hrvatski jezik uvede (kao službeni)".

Medjutim ilirski uspjeh prigodom zagrebačke restauracije kud i kamo je snažnije djelovao na Magjare i njihove prijatelje magjarone. Sikćući od srdžbe oni su pregli za tim, da se rezultat njezin proglasi nezakonitim i nevaljalim, da sruše „intrigana" župana Zdenčaja, da se imenuje novi ban, koji će onda ponovno opraviti restauraciju. Poradi toga zaključe magjaroni, da više ne će sudjelovati na županijskim kongregacijama zagrebačkim, dapače vodstvo njihovo uloži već 1. juna protest protiv nezakonito provedenoga izbora pred županijom i kod ugar. dvorske kancelarije, a 3. juna pred zagrebačkim kaptolom. Dne 7. juna opet se sastaše Turopoljci u Velikoj Gorici na skupštinu, na kojoj onda zaključiše, da se ima kralju Ferdi-

nandu V. otpremiti preponizna predstavka, u kojoj tendenciozno opisaše tečaj zagrebačke restauracije, a onda najcrnjim klevetama navališe na „opasne tendencije" Ilira, na njihovu zloglasnu „Čitaonicu" kao ognjište svih tih pogibeljnih namjera. Potom navališe na njihovo posebno odijelo, kojim da se razlikuju od ostalih Hrvata, pa na nekaki njihov protivuzakoniti i tendenciozni novi zemaljski grb, koji sami sebi uzurpiraše bez ičijeg dopuštenja! Onda kažu, da sve ovo opasno gibanje potpomaže hrvatska vlada (to jest biskup Haulik i veliki župan Zdenčaj), no budući da turopoljska plemenita općina smatra izbor županijskoga časništva nezakonitim, oni se toj oblasti neće pokoravati, već smjerno mole Njeg. Veličanstvo, da čitavu stvar dade nepristrano istražiti po napose imenovanom komisaru. Predstavku ovu razaslaše ne samo na sve hrvatske i slavonske županije, već i na sve ugarske kao cirkularno pismo, i to na ugarske županije — magjarskim jezikom. Ovaj je istup Turopoljaca upravo preneraziо Ilire. „Najviše me je uplašilo, piše Vukotinović, što je plemeniti magistrat turopoljski na Nj. Veličanstvo poslao molbu i pisao svim županijama i to magjarski. Toga se bojim! Samo ne znam, što će previšnje mjesto tome reći. — Dakle Turovo polje kanton magjarski! O uboga braćo Turopoljci, vi ne znate, na što se vaša pravica i vaše ime upotrebljava!" Nekoliko dana iza turopoljske skupštine, dne 20. juna, poslaše magjaroni napose još posebnu peticiju na kralja Ferdinanda V.

s mnoštvom potpisa, u kojoj ga zamolišе, da bi imenovao posebnoga komisara, da istraži stvar.

Razumije se samo od sebe, da je ova akcija magjarona od strane Magjara ne samo glasno pozdravljena, već i krepko poduprta bila, jer su oni u „turopoljskom pitanju" odmah upoznali ono sigurno ishodište, s kojega se uzeše sve to jače upletati u nutarnje hrvatske poslove. Stoga su se razloga dakle i sve županije ugarske zauzele kod kralja za Turopoljce, a pored toga gotovo sve još izabraše komeša Josipovića i svojim prisjednikom (asesorom). U peštanskoj županiji predloži dapače Ludovik Kossuth (31. augusta), da bi najzgodnije bilo, da se Hrvatska odcijepi administrativno od Ugarske, ali ne i od krune sv. Stjepana, što bješe burnim povladjivanjem prihvaćeno. Kossuth je predlog svoj obrazlagao ovako: Hrvatska smeta razvoju Ugarske a budući da je većma u interesu Hrvatske da bude u zajednici s Ugarskom, nego li je to obratno, neka se Hrvatskoj dade samostalna uprava i samostalni sabor, pa neka je vodi ilirska stranka, kako hoće, samo neka ne smeta i ne vrijedja „matere zemlje". Ovaj predlog razaslan bi ostalim magjarskim županijama, od kojih ga jedne prihvatiše, a druge odbiše. No i srijemska se županija oglasi prigodom turopoljske cirkularne predstavke stvorivši zaključak, koji je razaslala i svim hrvatskim i slavonskim županijama: „Mi želimo ostati Savonci, vjerno privrženi Ugarskoj. Mi ne poznajemo nikakova carstva ilirskoga. Zato sve sanje

i pomame, riječju sva protivu ustavna gibanja ilirizma proglašujemo po gradjanskoj dužnosti našoj kao grešna.“ Virovitička županija pak primijetila je, da ako bi se istragom pronašlo, da je turopoljska tužba lažna, onda neka tužitelji ne ostanu bez kazni. Za Turopoljce se donekle angažovala još i županija požeška, dapače i varaždinska svojom izjavom, da ona samo „u imenu kraljevstva horvatskoga nalazi jamstvo municipalnoga svoga života, ustavne slobode i pradjedovske narodnosti, pa osudjuje stoga sva takova teženja, koja bi prelazila preko granica izobraženja narodnoga horvatsko-slavonskoga jezika, kojemu ilirskoga nazivanja, jer neosnovana u zakonu, pod nikojim obzirom priznati ne može.“ Jedino križevačka županija i grad Karlovac odrješito stanu na stranu Ilira, a na poruku Turopoljaca ne odgovoriše ništa.

Pred tolikom vikom čitave Ugarske i većega dijela Hrvatske i Slavonije uze bečka vlada popuštati. Prvo je bilo, da je imenovala sebi odana i vjerna muža, inače po odgoju Magjara, potkapetana u dvorskoj ugarskoj tjelesnoj gardi, Erdeljca grofa Franju Hallera[1] banom (16. juna),

[1] Grof Franjo Haller de Hallerkeö, rodio se 24. marta 1796. u obiteljskom dvorcu Kerelö Szent Pál (u županiji Kisküküllö) Po dovršenim pravnim naukama pošao je u vojsku, te stekao na bojištu kod Leipziga (1813). oficirski čin. Potom postade komornik palatina Josipa, a onda bi imenovan potkapetanom dvorske tjelesne ugarske garde. Odrekavši se banstva nastavi vojnički život po Italiji i u Beču. Umro je u Beču 5. marta 1875.

a 25. jula virovitičkoga župana Josipa Šiškovića kraljevskim komesarom, da povede istragu o tečaju zagrebačke restauracije. Na taj glas pošalje županija zagrebačka na kralja molbu (23. augusta), da se opozove imenovanje komesara, no sve bijaše uzalud. Sada je svima bilo jasno, da se za Ilire nešto nepovoljno sprema. Već 17. juna javlja Ferdo Livadić iz Samobora Gaju ovako: „Saznao jesam, da će kraljevska komišia iz Beča dojti, vsakoga Ilira posebno pretresati, obsuditi, Vas nemilo skončati dati, ime slavne svete starodavne Ilirije za sve vijeke uništiti!“

Ovo prinudi ilirsku stranku, da u javnosti razloži, što hoće i kako misli urediti poslove, a naročito kako sebi pomišlja odnošaj s Magjarima. Taj je posao izvršio Dragutin Rakovac u knjižici „Mali katekizam za velike ljude“, u kojem ponajprije istače, da u Hrvatskoj postoje dvije stranke, od kojih jedna hoće da Hrvatima narine magjarski jezik („nadrimagjarska stranka“), dok druga, „ilirska stranka“, štiti narodnost svoju i jezik. Iza toga kaže Rakovac, kako je nadrimagjarska stranka izdala statute za svoju kazinu na njemačkom jeziku, a ipak se u njima govori samo o Ugarskoj i o učenju magjarskoga jezika, dok su hrvatski sasvim prešutjeli. Uopće ova stranka ne ide ni za čim, što bi bilo od koristi po hrvatstvo, već samo za onim, što je dobro po magjarstvo, dapače drže sebi i Magjare za sluge. Ovi odrodjeni hrvatski plemići podupiru dakle Magjare u njihovoj težnji, da na razvalinama ostalih narodnosti

*

podignu svoju pomagjarivši čitavu Ugarsku, Erdelj, Hrvatsku, Slavoniju, Krajinu i Rijeku. Svi ovi krajevi opet imadu ne samo pravo, nego im je i dužnost, da magjarizaciju odbiju, jer je svakom narodu njegova narodnost svetinja, upravo onako, kako je i Magjarima njihova. Uostalom, kaže Rakovac, ni u samoj Ugarskoj nije potreban jedan isti službeni jezik. Hrvati i Slavonci pak ne će nikad primiti magjarski jezik već zato, što se od starine služe latinskim, pa na tom jeziku imadu napisane sve svoje spise. Čim bi pak to pravo napustili, Magjari bi potom nastojali, da im i sva ostala prava unište, jer se ne bi samo zadovoljili uvedenjem magjarskoga jezika kao službena, već bi uznastojali, da on i na svim područjima života prevlada, a „mi pako ni malo volje nemamo narodnost i jezik naš izgubiti", te „ako bi već do toga došlo, da bi se morali odreći latinskoga jezika, volimo za naše poslove uvesti svima razumljivi ilirski jezik, nego narodu nerazumljivi magjarski". „Ilirima, a ne isključivo Hrvatima, zovemo se zato, nastavlja Rakovac, jer hoćemo da imamo literaturu, a znamo, da tri hrvatske varmegje s granicom hrvatskom literature imati ne mogu. Dakle literatura treba da se protegne i na ostalu našu braću po krvi i jeziku, naime na Slavonce, Dalmatince, Srblje, Kranjce, riječju na sve jugozapadne Slavene". Rakovac vjeruje, da su stari Iliri bili Slaveni, ali kad i ne bi to bili, ako se pod ovim

imenom možemo svi sjediniti, zašto da se ne sjedinimo, kad pod drugim imenom to nije moguće. Potom prelazi Rakovac na magjaronske prigovore. Zastrašuju plemstvo, da će plaćati poreze kao i kmetovi. To je nesmisao, jer baš ugarske su županije one, koje predlažu, da se plemstvu natovari porez, dok se u hrvatskim županijama nije još ni jednom povela o tome riječ; to dakle rade Magjari, a ne Iliri. Prigovara se surki i crvenkapi s polumjesecom i zvijezdom. To je narodno odijelo, a ono drevni ilirski grb, koji dolazi već na hrvatskom novcu u doba Arpadovića i u grbu grada Zagreba. Onda kaže: Iliri dakle hoće narodni jezik svoj i književnost, narodnu prosvjetu, neoskrvnjena svoja prava municipalna, da tako i odsada kano i dosada budemo braća Magjara pod konstitucijom ugarskom". Konačno svršava Rakovac: „Već je to žalosno, što se mi za narodnost i jezik naš moramo boriti, i to u XIX. stoljeću; žalosnije je, što mi proti konstitucionalnoj našoj braći, koja bi trebala da su nam najveći prijatelji na svijetu, narodnost i jezik naš braniti moramo; no najžalosnije je to, što isti rodjeni domovine sinovi proti vlastitoj narodnosti i jeziku bjesne. Mi ustasmo, da sačuvamo narodu jezik i narodnost od propasti, a proti nama ustade jedna stranka baš ovoga naroda kriveći nas, da mi hoćemo domovinu da upropastimo!"

Ovaj mjerodavni program uzbuni samo još većma magjarone i Magjare, pa ne mogući ništa drugo učiniti uzeše neprekidno i postojano Ilire kod dvora tužakati s najnevjerojatnijih stvari: u prvom redu s *veleizdaje* i šurovanja s Rusijom, to jest da Iliri idu zatim, da poruše temelje austrijskoga carstva, pa onda *da stvore* samostalnu državu s Gajem na čelu kao samostalnim vladarom. Pokazivali su kod toga kao na dokazala na *Dalmaciju*, gdje je po ondjašnjoj inteligenciji bilo mnoštvo pristaša ilirizma, onda na *slovenske zemlje*, gdje je takodjer bilo muževa prijatelja ilirskih, a tako i u *Bosni*, a naročito medju franjevcima. Šta više, magjaroni dojaviše u Beč i tu novost, da Iliri pjevaju umjesto „Bože živi našeg *cara*" — „*našeg Gaja*", dakako u veleizdajničkoj tendenciji! I *tako se borba naroda našega oko njegova jedinstva i ujedinjenja stala od njegovih protivnika tumačiti kao zločin, kao veleizdaja, već kod prvoga istupa*; odsada dalje veleizdaja postat će gotovo stalno sredstvo, da se dobije zakonska izlika za nasilno gušenje prirodnoga narodnoga razvitka.

Na ovo svrnu se *Ivan Kukuljević* u jednom njemačkom članku („Die Nationalität in Kroatien und Slavonien"), otštampanom najprije u „Luni", književnom prilogu magjaronskoga organa (od početka 1842.) „Agramer Zeitung". On piše: „*Mi hoćemo da zaštitimo svoju konstituciju, svoja prava i narodnost*, što smo sve dobili po zasluzi svojih *djedova*. A zar je briga oko prosvjete igdje grijeh? *To je jedina tendencija ilirskih Hrvata i Slavonaca*. Ima, istina je, kod nas nekoliko rodoljuba, koji s velikom čežnjom bacaju svoje oko na one krajeve preko korduna, gdje su sinovi jedne majke kao robovi pod turskim jarmom, gdje živi kršćanski narod, *koji je nekad bio s nama u zajednici*. A ne obvezuju li se *kraljevi naši kod krunidbe*, da će te zemlje, u kojima gospoduju muslimani, a otete su *hrvatskom plemstvu*, opet povratiti pod onu vlast, pod kojom su bile? *To je tendencija nekih rodoljuba*, a donosi li ona pogibli Hrvatskoj, Slavoniji, Ugarskoj ili čitavoj Austriji? *Sve druge tendencije, koje nam podmeću, nijesu drugo nego tvorovi bujne fantazije*. Svega će toga sumnjičenja nestati, ako Magjari priznadu svim narodima njihovo prirodno pravo narodnosti i jezika. Dogodit će se to, dodju li do uvidjavnosti, da nije možno ni na koji način provesti zamisao magjarskih rodoljuba, to jest sve narode jednim jezikom upravljati". Kako je u to doba Gaj predao redakciju „Ilirskih narodnih novina" vještomu i bistroumnomu *Bogoslavu Šuleku*, inače po rodu Slovaku, uze se i on uplitati u nizu članaka u tumačenje političkoga ilirizma (prema kraju 1842.). Ponajprije istače potrebu *jedinstva jezičnoga i pravopisnoga* kao prvi i temeljni uvjet književnomu napretku; to bješe prvi zadatak ilirizma, a i inače to je posve pri-

rodno pravo, koje se ne može ni jednom narodu oduzeti. No znatniji je odnos ilirizma spram politike. Šulek ga je ovako obrazlagao: „Ilirizam u vezi je s politikom, jer je svrha njegova izobraženje cjelokupnoga naroda ilirskoga u Austriji i Turskoj živućega, i to sredstvom literature; ali ne znam koji bi pravi čovjek Ilirom ugarskim, imenito pako Horvatom, trzanje ovo zamjeriti mogao, dokle god oni u tom granice ne prekoračuju, koje im zakoni njihovi obilježiše. Grešili bi oni, vredjali ustav i prestolje, kad bi nastojali politiku u užem smislu u svoje preuzeće potegnuti, kad bi se u upravljanje svih ilirskih pokrajina miješali, ili nekakvo općenito ilirsko carstvo „à la Napoléon" osnovati nastojali". Tko tako govori (tuži!), taj to mora i dokazati. Simpatije spram Slavena pod turskim jarmom, ilirski grb, Šafarikova mapa slavenskih jezika, sve to nijesu još nikakovi dokazi, da Iliri idu za revolucijom, jer bi se po tom mogli svi narodi okrivljivati, pa i sami Magjari. Hrvati odlučno odbijaju svaku sumnju, da teže za novom konstitucijom. To im priznaju i Magjari, da su konzervativni, da su tvrdoglavi kao sredovječni narodi, pa kako ih mogu prekoravati s takovih tobožnjih prevratnih misli? Istina je, da Hrvati miješaju politiku u ilirizam, da se upuštaju u utjecanje kod uprave ilirskih pokrajina. Ali Ilirija su sve one države, gdjegod stanuje narod ilirski, dakle sve pokrajine do Balkana. Sav taj narod govori jednim jezikom, pa stoga može i imati jednu literaturu; ali jedno carstvo iz ovih pokrajina učiniti ne bi uspjelo ni svjetobornomu Atili, a kamoli nam slabim novinarom. U širem dakle znamenovanju ilirizam se odnosi samo na jezik i literaturu." — Konačno se i Vukotinović oglasio u toj raspri odbivši najodlučnije klevetu veleizdaje, jer da pod crvenkapama nema nemirnih glava, koje žele bunu i raspre medju pukom zametnut, već hoće slogu.

Medjutim stigoše oba dvorska odredjenika u Zagreb, komesar Šišković i ban Haller, i to prvi dne 1. oktobra, a drugi 17. istoga mjeseca. Komesar Šišković pokuša u prvi kraj, da obje stranke izmiri, nakonšto bi se nagodile, a kad uvidje, da od toga ne može ništa da bude, onda započe istragu saslušavši nakon prisege mnogobrojne svjedoke obiju stranaka. Opravivši to ostavi Zagreb, u koji se povrati tek početkom 1843., da posao nastavi saslušanjem okrivljenih. Nakon toga opet ostavi Zagreb, a da nije nikake presude izrekao.

Budući da se općenito držalo, da novi ban dolazi s misijom, da „napravi reda" u Hrvatskoj, a napose još se isticalo, da će njegovu „jaku ruku" u prvom redu imati osjetiti Iliri, zaključiše oni na predlog samoga Gaja, da će novoga bana kao potkralja i predstavnika hrvatskih municipalnih prava svečano dočekati, i to sa što većim brojem svojih pristaša iz cijele zemlje, s razloga da ban podjedno odmah prvi dan vidi, da su Iliri snažan politički faktor. Kao dan instalacije odredjen je 18. oktobra, za koji ban Haller pozove na sabor u Zagreb hrvatske i slavonske staleže i redove.

Već 16. oktobra stigao je u grad grof Albert Nugent s četom od sto i šezdeset svojih slobodnjaka, odjevenih u narodno odijelo s crvenim kapama i plaštem, pa barjakom s natpisom: „Odlučio sam", a poslije i ostale mnogobrojne pristaše Ilira. Isto se tako skupiše i magjaroni, a naročito Turopoljci, ponijevši sa sobom grb svoje plemenite općine, u kojem se nalazi još i polumjesec sa tri zvijezde, što je prouzročilo dosta šale. Zagrepčani pak okitiše svoje kuće, a gdjekoji staviše u prozore razne značajne natpise; tako Gaj: „Brani narod, čini samo pravo; drugo Iliri od tebe i ne išću"; a drugi gradjanin: „Tko nam rod i dom zatira, — on pod sabljom nek umira". A gradom se nosio golem natpis s lozinkom kralja Ferdinanda V.: „Recta tueri". Novoga bana pozdraviše sve oblasti, a u ime grada Zagreba njegov načelnik (sudac) Josip Štajdaher izrekavši nadu, da će pod banovom zaštitom „zeleniti se i cvasti tolikim poveljama potvrdjena i naročitim zakonom od Drave ća do Jadranskoga mora protegnuta vlast banska, da će se sačuvati stari djedinski ustav, nadalje da će municipalna ovim kraljevinam vlastovita uredjenja i prava neoskvrnjena opstojati, i najposlije da narodnost njihovu, skopčanu ljubavlju prama domovini u sve vijeke, nikakova ni najmanja zlijed postići ne će". Prigodom same instalacije opet izreče u saboru biskup Haulik kao kraljevski komesar svečano slovo latinskim jezikom, u kojem spomenu opću radost s banova dolaska i imenovanja, a onda istaknu kako ovaj narod kleveću njegovi protivnici, pa se nada, da će to sada prestati, kad ban upozna ovaj narod, „koji je najnježnijom ljubavlju podaničkom kralju svomu privržen, dapače koji je, kako što povijest svega prošloga vremena svjedoči, vazda tolikom vjernošću odan bio svomu zakonitomu vladaru, da ga onaj užas od opačine, koja se nevjerom zove, nikada ni napose, ni u kojega od njegovih gradjana okaljao nije, — narod koji se ne manjom iskrenošću vazda grlio s braćom, koja su s njime sjedinjena pod jednom istom slavnom ugarskom krunom". Ban Haller zahvali se potom, te obeća, da će „štititi ona prava naše domovine, koja se obično municipalna zovu". Svečanost je završena banskim objedom, na koji bješe pozvan i ilirski vodja Ljudevit Gaj.

Uza sve to, što su Iliri ovako susretljivo dočekali novoga bana, stvari se ubrzo uzeše po njih nepovoljno razvijati. Klevete i ocrnjivanja ne prestadoše, šta više, kad se neki Iliri izjaviše spremnima, da predju na grčko-istočnu vjeru, proširiše se glasine, da Iliri hoće da od Austrije otkinu južne slavenske zemlje, te da sa Srbijom zajedno stvore novu samostalnu ilirsku državu, kojoj dašto ne treba ugarske konstitucije. Poradi toga nadje se sam Gaj prinukanim, da u pozivu na pretplatu za godinu 1843. stavi javno u svojim „Ilirskim novinama" ovaj upit: „Je li koji drugi Horvat ili Slavonac našu, samo u konstituciji utemeljenu, slobodu, i našu, samo u mu-

nicipalnim pravima, to jest u starim horvackim pravicama utemeljenu narodnu neodvisnost slovom i činom, ili jezikom i perom, te svakim po zakonu dopuštenim načinom, u javnim mjestima krepče branio, negoli upravo oni Horvati i Slavonci, koji se radi ispovijedanja sloge zovu Ilirima? Nijesu li se baš ovi tako zvani Iliri kao pravi Horvati i Slavonci svakom prigodom po istini govoreć jedini odlikovali, opirući se lukavim i vuhvenim na upropaštenje kraljevine Horvatske i Slavonske osnovanim zamkama i zapletima nekih pod nazivom tobože Horvata sakritih službenika tudjinstva? Nijesu li baš ilirski domorodci pribavili sebi ime tvrdoglavih neprijatelja napredovanja zato, što oni neustrašivo i krepko čuvaju i brane starinske horvatsko-slavonske pravice, svaku i svekoliku, te što ih podnipošto ne dopuštaju ni najmanje drmati? Jesu li Horvati i Slavonci i jednu samu sloboštinu izgubili radi ilirstva?“ A onda odbije prigovor glede vjere i pita: „Zar se sada kod nas tako kao prije sedam godina čuje, da brat jednoplemenik Horvat kaže Srbljinu kao za porugu „Vlah“, ili pako Srbljin Horvatu „Šokac“? Nije li ilirstvo usprkos svim predsudam zlobe, tmine i nenavisti sve ono, što bijaše bratinskoj ljubavi i slozi medju Horvati i Srblji protivnoga, istrijebiti i ukinuti nastojalo? Neka se djela gledaju! Ilirski su domoroci svojimi djeli pokazali, da oni svaki svoju: Horvat horvatsku, Slavonac slavonsku, Srbljin srpsku, a svi skupa općenitu domovinu svoga naroda bez razlike imena, vjerozakona, vladanja i ostalih poseb-

nosti vrhu svega ljube i da po ilirskoj slozi ništa drugo ne žele postići, nego baš to, da svaki, bratinskom ljubavi objačen, sve svoje opčuva i uzdrži. Ilirske dakle sloge načela zahtijevaju, da se svekoliko što tko imade i što je njegovo čuva, brani i uzdrži i da, ako se štogod dobra umnožati i povekšati ne može, da se barem ono što jest, nipošto ne umali“.

Kad je Gaj napisao ove zanosne riječi o uspjesima ilirstva, zacijelo nije ni slutio, što se sprema. Poznato je, da su se i bosanski katolici, a naročito neki mladji Franjevci pridružili književnom nastojanju Gajevom potpisujući se pod svojim radovima kao „Ilir iz Bosne“. U to pak doba (od 1832. do 1846.) bio je veći dio bosanskih franjevaca u teškoj razmirici i svadji sa svojim glavarom, apostolskim vikarom i biskupom fra R a f o m B a r i š i ć e m, i to poradi ustanovljenja i popunjenja župa, koje je pravo biskup isključivo sebi prisvajao. Poradi toga zavlada medju obje stranke strastvena mržnja i pakost. Poglaviti protivnici Barišićevi bijahu baš oni franjevci, koji su učili filozofiju i teologiju u Hrvatskoj i Ugarskoj, dok su talijanski pitomci bili Barišićevci. Godine 1839. i početkom 1840. učili su u Vesprimu teologiju franjevački klerici, a oduševljeni Iliri, Frano Jukić, Blaž Josić, Bartol Jurić (Kovačević) i Jako Baltić. Ovi se mladići upoznadu s vesprimskim nekim trgovcem, inače Srbinom Jovanovićem, koji im za čestih sastanaka i razgovora povjeri, da tobože postoji nekakovo tajno društvo, koje nastoji, da Bosnu i Hercegovinu oslobodi od turskoga ropstva. Ova vijest

odmah zanese mlade franjevce, a naročito Jukića. U daljem razgovoru s Jovanovićem oni se odluče, da će poći u rano proljeće 1840. iz Vesprima kući, pa će svaki u svom rodnom kraju podići bunu. Kad mladići stigoše kući, te se povjeriše svojim franjevačkim drugovima, uzeše ih oni od toga opasna i neprovediva posla odgovarati, pa tako od svega ne bude upravo ništa: dakle od razgovora dalje uopće nikad i došlo nije. Ipak je ovaj neznatni dogadjaj donio sa sobom teških posljedica. Prvo je bilo, da je tadanji bosanski namjesnik Mehmed Vedžihi paša saznao za to, dašto kao o jednom ozbiljnom i opasnom poslu, i to nesumnjivo budi izravno od biskupa Barišića, budi od njegovih pristaša, jer je tajni onaj razgovor mogao izići na javu samo iz franjevačkih krugova. Tim povodom dakle obrati se Vedžihi paša dne 11. rebi ul ahira 1256. p. Hdž. (= 31. maja 1840.) na bana Vlašića u Zagreb turskim jezikom napisanim pismom, u kojemu mu javlja, da predleže dokazi, kako neki latin u Zagrebu imenom Ljudevit Gaj, podigavši se iznad mjere mirnoga života, sastavlja pisanih stvari s buntovnom težnjom, te ih onda šalje u ove krajeve. Pošto je izmedju porte i bečkoga dvora mir, koji oba vladara žele da održe, a rad Gajev s onim pisanim buntovničkim stvarima, podobnima da mir i sreću sultanovih podanika potkopaju, zacijelo nema ni u kojem pogledu privole niti previšnjega bečkoga dvora, niti hrvatskoga bana, to Vedžihi paša moli istoga bana, da s obzirom na istaknute prijateljske

odnose pozove Gaja na red, te da mu strogo naloži, da u buduće nikakovih pisanih stvari, ni drugo slično u Bosnu više ne šalje.

Još onda, kad je ovo pismo pisano u Travniku, već je ban Vlašić bio više dana mrtav († 16. maja), pa tako kad ono stiže u Zagreb, dospje u ruke službenoga tumača, koji ga otpremi u Budim, a odavle onda došlo je na ruke grofu Sedlnitzkome 25. jula, koji ga predade knezu Metternichu. Medjutim bješe knez Metternich još u maju obaviješten izravno od biskupa Barišića, da se u Bosni sprema ustanak pod vodstvom onoga mladoga katoličkoga franjevačkoga klera, koji je pristajao uz Gaja i ilirizam. No istodobno saznao je za to i ruski državni kancelar grof Nesselrode, te odmah otpremio (28. maja) na ruskoga poslanika Tatiščeva u Beč depešu, u kojoj mu javlja čitavu stvar, te izrijekom ističe, da je duševni vodja svega toga Gaj u Zagrebu (parmi ceux qui les bercent de ces espérances on signale surtout un savant très connu à Agram, le Sr. Gay, qui est en quelque sort l'âme de ce complot), pa da kod kneza Metternicha bezodvlačno poradi, da se tim nesigurnim odnošajima na tursko-austrijskoj granici što prije učini kraj. Istodobno saznalo se dakako i u Rimu za tobožnju bunu bosanskih franjevaca, kojoj da je vodja izdavač „Ilirskih novina" Ljudevit Gaj u Zagrebu, a on da je u vezi s francuskim buntovnicima, koji mu preko ministra Thiersa posaše preko mil jun franaka za buntovne svrhe, nadalje sa češkim protestantima i ruskim šizma-

ticima! Dašto, sada se i papinski nuncij Altieri obratio na kneza Metternicha u tom tobože opasnom poslu tražeći od njega pomoći za ugroženi katolicizam u Bosni. Metternich se odista izjavio nunciju spremnim, kako sam Altieri piše 3. jula u Rim, da se pothvatij preuredjenja bosanskih franjevaca, a to stim više, „što je uvjeren, da u Bosni potajno podžiže neslogu rusko-slavensko-ilirska propaganda“ (quanto è più convinto, che una propaganda russo-slavo-illirica vi soffia dentro segretamente il fuoco della discordia).

Samo je po sebi jasno, da su sve te vijesti veoma uzrujavale kneza Metternicha, pa se stoga preko ministra Sedlnitzkoga obrati na razne svoje pouzdanike u Hrvatsku, da mu pribave o čitavoj stvari sigurnih i pouzdanih informacija. Dok su Mojzes i Klobučarić istinu izvješćivali, to jest, da su sve one glasine izmišljene i pretjerane, pa da o kakovoj buni u Bosni nema ni govora, dotle su pristalice magjaronske stranke, kao prior. vranski Josip Schrott, teško oklevetali Ilire smatrajući one vijesti vrlo vjerojatnima, premda nijesu ništa uzmogli dokazati. Kroz čitavu godinu 1840., 1841. i 1842. daje se bečka vlada informirati o svakom koraku Ilira, pa kako su joj dolazile protivurječne vijesti, bijaše u neprilici ne znajući komu da pravo vjeruje. Novu nepriliku vidio je knez Metternich u zagrebačkoj restauraciji. Sada se podigoše protiv Ilira listom svi Magjari, pa i sam palatin nadvojvoda Josip, stric kralja Ferdinanda V. (30. nov. 1842.); a kad još i novi ban Haller izravno izvijesti kralja, kako su u Hrvatskoj prilike upravo nesnosne, po

radi „uzbudjenja medjusobnih neprijateljstva i strančarstva“, onda se knez Metternich odluči, da se ima izdati kraljevska naredba, kojom se zabranjuje uporaba imena ilirskoga, za koje su mu magjaroni dojavljivali, da su ga Gaj i njegovi drugovi sami sebi uzeli bez ikakove više dozvole, a baš to ime da je glavni razlog svim smutnjama u Hrvatskoj. Kraljevska naredba izdana je u Beču 11. januara 1843., te je glasila ovako: „Njeg. car. kr. Veličanstvo s bolju je razabralo, da se u Hrvatskoj javljaju prepirke i svadje. Njeg. Veličanstvo ne želi doduše, da se razvijanje narodnoga jezika dokle se ono kreće u granicama zakona, sprečava, pa će i podupirati municipalna prava Hrvatske protiv svih navala, ali ne će, da se pod izlikom brige za održanje narodnosti medju podanicima sije sjeme ogorčenja i cjepkanja. Pa kako su se na najvišem mjestu pobrinuli, da se u Ugarskoj u buduće ne daje nikaki uzrok sličnim razdraživanjima, nalaže Njeg. Veličanstvo, da se i u Hrvatskoj ima zapriječiti svaki povod ovakovim ogorčenjima, i zato se s obzirom na Hrvatsku i Slavoniju i njihov jezik, zabranjuje naziv ilirski, ilirzam i Ilirija, što je došlo u porabu, a zabranjuje se za novine i javne spise, a napose kod javnih rasprava i u školama. Učitelji imadu u svakoj zgodi poticati mladež na ljubav i slogu prema svima, koji govore drugi jezik, te imadu ne samo zabraniti sve navale poradi različitosti narodnosti, nego krivce i kazniti. Uopće se ima mladeži

zabraniti svako učestvovanje kod politike, što će se postići ozbiljnim njegovanjem znanosti, a oni učitelji i uzgojitelji koji bi protiv ovoga radili, imadu se prijaviti Njeg. Velič. Nadalje se u redigovanju časopisa imadu onemogućiti svi oni izrazi, te bi mogli vrijedjati medjusobno čuvstvo ili izazivati potiskivanje jedne narodnosti nad drugom, a ima se raditi i oko toga, da se narodnosti medjusobno poštuju, te da se prirodno razvijanje jezika (koliko to odgovara zakonima) medjusobno ne sprečava. U tom pomirljivom duhu imadu raditi i oblasti čuvajući se, da same nezakonito ne navaljuju na magjarski jezik, i da te navale zapriječe u ogorčenim političkim spisima i kod drugih. Sve se to ima provesti po želji Njeg. Velič., koje hoće, da se povrati mir medju razdražene stranke, ne bi li se što uspješnije dalo poraditi oko sloge izmedju Ugarske i Hrvatske, i ne bi li se na taj način podiglo narodno moralno i materijalno blagostanje".

O ovoj naredbi svojoj obavijestio je kralj istoga dana 11. januara 1843. još i palatina nadvojvodu Josipa, ugarskoga kancelara grofa Majlátha, predsjednika dvorskoga ratnoga vijeća grofa Hardegga, bana grofa Hallera i zagrebačkoga biskupa Haulika. U Zagrebu oglašena bi kraljevska naredba u srijedu 18. januara; toga dana izišao je posljednji broj „Ilirskih novina", jer već u subotu 21. izidjoše „Narodne novine" s književnim prilogom „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska". Podjedno je uklonjen, odnosno zabranjen ilirski grb, a od cenzorskoga mjesta ot-

pušten ilirski oduševljeni prijatelj Moyzes i postavljen Magjar profesor Mátsik.

Eto, ovako se osvetiše magjaroni za zagrebačku restauraciju.

VII

pušten ilirski oduševljeni prijatelj Moyzes i postavljen Magjar profesor M á t s i k.

Eto, ovako se osvetiše magjaroni za zagrebačku restauraciju.

www.crohis.com

VII.

Ustavna borba.

(1843.—1844.)

Zabrana imena ilirskoga upravo je prenerazila narodne rodoljube. Razumije se, da se odmah stao tražiti krivac. Osobito je značajno, da su prve glave ilirske mislile, da su ga našle u — G a j u, dokaz koliko li ih smuti nenadani udarac. Tako piše 28. januara S t a n k o V r a z prijatelju Ivanu Trnskomu, pun gorčine na politiku i njena neprijatna iznenadjenja, na koju pojavu još tada naše društvo nije bilo spremno, a očito i s razloga, što mu je pomenuta zabrana pomrsila njegove književno-narodne ideale, ovako: „Po svoj prilici dopr'o je već i do vas onaj tužan glas, da je uslijed vlastoručnoga pisma carskoga ukinuto ime ilirsko. P o v o d t o m u d a l a j e b u k a i b a r b a r i z a m s k o j i m s u n e k o j i d o m o r o d c i n a s t o j a l i i m e t o i u p o l i t i č k i ž i v o t u v o d i t i. Dokinuto je dakle to ime, koje smo mi tako pozorno i sa svom brigom i ljubavlju dizali, a o s o b i t o p o k r i v n j i j e d n o g a č o v j e k a, k o j i j e i m a o p o u z d a n j e č i t a v o g a n a r o d a, i koji sa svim tim nije radio i postupao s razlogom, ne slušao i ne gledao savjeta ostalih,

*

nego sve radio polag svoje pohlepe za nečim, što se izustit ne može bez gada i groze.[1] Sad si skide glavu, no škoda da pri tom i narodu najveću zadao ranu, koji ga je obožavao kao svoga Boga. Gajeve novine ne nose više imena ilirskoga, što mu se tim laglje zabrani, jerbo na to ime nije imao dopuštenja, nego svojevoljno g. 1836. ime „Narodne novine *hrvatske*“, za koje je stekao privilegium, pretvori jednim mahom u „*ilirske*“. Domorodci koji su za tu anomaliju znali, nagovarahu ga, da ište dopuštenje, što bi i bio stekao ; nu badava, on ih ne sluša ! A sada smo u kaši do koljena“. Slično je sudio vatreni rodoljub vukovarski fra Kajo Adžić, kad se 17. marta potužio Ignji Brliću u Brod, da je ime ilirsko zabranjeno „budući da se je Gaj onamo pružio kud ne bi tribalo. On bo naše novine naznačujući nazivom i imenom ilirskim, nipošto ne bi morao dirnuti niti spominjati austrijanske države, to jest Kranjsku, Korušku i Štajersku, a još manje turske, kanoti Bulgariju, Serviju, Crnu Goru etc, dignuvši grb polumiseca i zvizde kano štit. Zar ti misliš, da je to Austriji povolji bilo ? Da se Gaj manio Koruške, Kranjske, Bulgarske i vraga sotone, pak da se je držao *Illyricum-a hungaricum-a*, to jest Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, ne bi zaista do toga došlo. Namira

[1] Tude Vraz ima na umu težnju Gajevu, da postane plemić, pa da tako može dolaziti, na sabor i u županijske skupštine, te uopće postići koje više zvanično mjesto.

pako njegova ipak bi s vrimenom svoju svrhu t. j. rasprostranjenje literature postigla, budući da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sridinu južnoga Slavenstva — od kojega bi se na ostale susedne gornje i dolnje države miris cvatuće naše literature prosipao — zgodno zauzima“. Dapače starina grof Janko Drašković okrenuo se od Gaja, uzevši svjetovati prijateljima, tako Vakanoviću zovući ga k sebi na sastanak, da se okane Gaja : „Na svršetku te molim, piše mu, nemoj ti odabrati nauka od našega maloga Ljudevita. Ti imaš zreliju pamet. On ima mlogo glave, ele u njega nije besede bez strasti i bez svojskog obzira. Da on pisati hoće, sebi i nama bi koristio, nego kano kolovodja nije zreo niti ufani, — a ovo (t. j. da bude kolovodja) mu je želja i duša“. Ivan Mažuranić opet dao je boli svojoj oduška u jednom sonetu pod natpisom „Izgubitak imena ilirskoga“ (koji osta u rukopisu), u kojem tuguje nad „palom nadom“ koja je narodu obećala, da će „imenom novijem jedna postat rijeka, i zamnijet zemljom vječna posvud hvala, maternjem glasu od ilirskijeh seka“. — „Nu što se izliječit slijepce liječnik tvori, ne vidi slijepac, a oni koji se hvasta vodjenjem njega, još je od njega gori ; čijem od poklije se nebo zemljom rasta, za vlastitom se svaki hasnom mori, i pošten vodja to je što u zimi lasta“. Pored ovih glasova još se našlo i takovih, koji su Gaju uzeli svjetovati, da obustavi dalje izdavanje novina, jer da je „optužen kao demagog“, te da bi „mogao

dopasti tamnice". Gaj ih dakako nije poslušao, jer bi u tom slučaju baš ono uradio, za čim su dušmani narodnoga napretka i išli. Potištena srca morao je dakle strpljiv gledati, kako mu je lični upliv pao medju drugovima, a sve bez njegove krivnje.

Kad se ilirska stranka, ili kako se odsada unaprijed zvala „narodna stranka", malo snašla u novoj situaciji, uzela je pomišljati puna brige, da u započetom progonu od strane vlasti ne propadne čitaonica zajedno s mladom „Maticom", koja je baš u taj čas štampala Gundulićeva „Osmana", — na pomoć previšnjega dvora. Znalo se, da ondje imade visoko plemstvo znatan upliv, tako se i rodi misao, da pred kralja stupe grof Janko Drašković i grof Juraj Oršić, ne bi li u njega izmolili, da se ime ilirsko dozvoli za književnost i jezik, očito jer se tada u Hrvatskoj nije pravo znalo, kojim da se ono zamijeni. Grofovi se odazvaše toj želji, a o uspjehu se Janko Drašković po povratku u Zagreb docnije izrazio u čitaonici ovako: „Kralj je svim svojim narodima pravedan otac i ne da jednoga po drugomu potlačiti, a i one koji se tuže proti imenu ilirskomu želio je umiriti", riječi vrlo nejasne i rastezljive, očito primijenjene za javnost. Uistinu pak, grof je Janko bečkim svojim putom spasao od propasti „Čitaonicu", a s njome i „Maticu", jer već su se ispružile silovite ruke, da iščupaju ovo plemenito bilje iz narodne naše livade.

Medjutim odmah poslije zabrane ilirskoga imena stiglo je na bana Hallera novo kraljevsko

rješenje (24. jan.), kojim se hrvatskim oblastima nalaže, da ne smiju odbijati magjarski pisanih dopisa ugarskih oblasti, a isto bi tako naloženo i ugarskim, da moraju primati i odgovarati na latinske dopise hrvatskih oblasti. Ovo se rješenje pokazalo uglavnom povoljno po hrvatsko stanovište, šta više, doskora se jasno pokazalo, da se akcija središnje bečke vlade ograničila samo na zabranu ilirskoga imena, pa da se nestrpljive želje magjaronske stranke, kojoj je pred očima lebdila slika potpune propasti ilirizma, ne će ispuniti. Poradi toga se narod uze od prve svoje zabune pridizati i spremati na dalju borbu sa svojim protivnicima. Ipak ostavi ova zgoda znatnu posljedicu: entuzijazam ilirske pjesme uze jenjavati, a sve to više prevladavati politički rad; pjesnici i njihovi se dakle poštovači dadoše na političko polje, tako da se ubrzo sva zemlja i svi staleži razdijeliše na dva dušmanska tabora, na narodnu (ilirsku) i na hrvatsko-ugarsku (magjaronsku) stranku. Jenjavanju poezije medjutim još je i mnogo kriva bezobzirna cenzura Magjara profesora Josipa Mátsika, koja dakako nije ni novina poštedjela.[1] Zbog toga se rodoljubi nadjoše prisiljenima, da se zatvore u privatna društva i sastanke, gdje su pretresivali dnevna pitanja. „Svakoga ponedeljka su soirée-i kod preuzvišenoga našega biskupa (Haulika),

[1] Vukotinović piše Čehu Erbenu ovako: „Naša narodna stvar (t. j. politički poslovi) dobro stoji. Literatura slabo se za sada diže; cenzora bo hvala Bogu takvoga imamo, kano da nam je kakvi Ehinois došo . . . niti riječi pravo naški ne zna".

koji je naše gore list, — javlja Vraz prijateljuIoršecu, — a po petkih kod novoga bana, gdje se sastaju ugledna gospoda grada Zagreba bez razlike narodnoga vjeroispovjedanja. Svake srijede je soirée kod našega starješine presvj. gosp. Janka Draškovića, gdje se samo mi domorodci sastajemo. Medjutim sastajemo se i kod druge domorodne gospode na prijateljski razgovor." Snaga narodne stranke pokazala se ubrzo. Dne 15. marta sazvao je kralj Ferdinand sabor u Požun za 14. maja. Prije toga imale su se sastati hrvatske županije, da izaberu svoje zastupnike za hrvatski sabor, koji će onda izabrati svoje poslanike i dati im obvezatne instrukcije za Požun.

Od županija hrvatskih zagrebačka i opet je svima prednjačila u političkom shvaćanju situacije. Generalna se skupština njena sastala pod predsjedanjem velikoga župana Zdenčaja dne 10. aprila, a došlo je brojno plemstvo, listom pristaše narodne stranke, jer magjaroni ne htjedoše doći, ne priznavajući tobože njezinoga časništva izabrana 31. maja 1842. zakonitim, a zapravo s drugoga razloga koji ćemo odmah saznati. Ponajprije odabere skupština kao zastupnike svoje na hrvatski sabor oba podžupana Benka Lentulaja i Eduarda Jelačića, a onda im dade ovu instrukciju: Municipalna prava kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ne smiju da budu u smislu zak. čl. CXX. : 1715. predmetom rasprave na požunskom saboru, pa zato se imade hrvatskim poslanicima, koji će poći na pomenuti sabor, izrijekom dati naputak, da ako bi staleži i redovi kraljevine Ugarske uza sve to za-

počeli raspravu, da imadu uložiti svečani protest, te putem banske konferencije podastrijeti kralju predstavku, i to već i s toga razloga, što je i po zak. čl. LVIII. : 1790/1. za raspravljanje o hrvatskim municipalnim pravima jedino kompetentan hrvatski sabor. Budući da Slavonija treba da uživa ista municipalna prava kao i Hrvatska, poslanici će nastojati, da se ona oslobodi od prehrane i uzdržavanja vojske, kao i od plaćanja čitave kontribucije. Nadalje treba, da se banu opet povrati čitava starodrevna vlast, pa stoga će zatražiti, da se s Hrvatskom sjedini Dalmacija, čitava Vojna Krajina i Rijeka s čitavim Primorjem kao i s Gorskim kotarom, a ujedno i to, da se obnovi posebno od Ugarske neodvisno i s ugarskim ravnopravno hrvatsko namjesničko vijeće (to jest vlada), a s njime još i cenzuralni ured, kao i školski odbor, sve to pod predsjedanjem banovim. „Budući da pak duševna naobrazba svakoga naroda napreduje s njegovanjem narodnoga jezika, koji se kod svih obrazovanih naroda poglavito izučava, neka zastupnici uznastoje oko toga, kako bi hrvatski sabor učinio korake, da se omladina naša pomnjivo podučava u već dotjeranom i narodnom literaturom procvjetalom, te od provincijalizama očišćenom hrvatsko-slavonskom jeziku; u tu svrhu trebalo bi, da se narodni jezik u ovim kraljevinama podigne do opće porabe, a navlastito da se uči na akademiji i po svim gimnazijama." Inače ostaje službenim jezikom u ovim kraljevinama i dalje latinski, utvrdjen municipalnim statutom od godine 1806., koji sve dosada nije promijenjen. Pa stoga će hrvatski posla-

nici na požunskom saboru imati uznastojati, da se nedavno izdani intimat ugarskoga namjesničkoga vijeća, u smislu kojega mogu u ovim kraljevinama samo oni postati profesorima, koji su vješti magjarskom jeziku, promijeni tako, da hrvatsko-slavonski sinovi i bez znanja magjarskoga jezika mogu postati profesori na akademiji i na gimnazijama, a na peštanskom sveučilištu da mogu postići doktorat. Osim toga neka se sa sabora požunskoga zamoli Njeg. Velič., da se cenzorska služba podijeli samo onima, koji su narodnom jeziku sasvim vješti, a akademija neka se podigne na univerzitet na kojem se ima predavati historija naroda hrvatskoga i kojemu će se dodati još i medicinski fakultet. Podjedno neka se nastoji oko osnovanja učenoga društva za unapredjenje narodnoga jezika, što je još članka V. od godine 1836. hrvatskoga sabora predložen Njeg. Velič. na potvrdu. Slične zaključke stvori i plemstvo varaždinske županije (18. aprila) izabravši na hrvatski sabor svojim zastupnicima podžupana Blaža Švagela i velikoga bilježnika Metela Ožegovića, te križevačke (još 3. aprila), koje odasla na hrvatski sabor podžupana Ivana Zidarića i velikoga suca Karla Koritića.

Sabor se hrvatski sastao na poziv bana Hallera 22. aprila. Na nj je došlo nebrojeno mnoštvo seljačkoga plemstva, prvi puta uopće što se znade, želeći da „prisustvuje raspravama", a naročito, da svijesno „sudjeluje" kod najvažnije točke saborskoga rada, naime kod izbora poslanika za požunski sabor, kao i kod izradbe njihove instrukcije. No ovo je plemstvo došlo oboružano, i to pod

vodstvom komeša Josipovića i njegovih drugova, sve po tri u jednom redu, dakle čitava vojska. Kad to vidješe ban i ostalo plemstvo, odgodiše otvorenje sabora, a Turopoljcima i drugom seljačkom plemstvu bi javljeno, da podju kući. U prvi se mah ustručavahu, medjutim pitanje golemoga troška za prehranu tolike mase ljudi, a za neizvjesno vrijeme, bješe razlogom, da je Josipovićeva četa ipak morala okrenuti svojim kućama. Sada otvori ban Haller sabor 24. aprila svečanom besjedom, izrečenom posve u duhu Metternichove konzervativne politike, što ga i odaje kao dvorskoga čovjeka, a nipošto ne kao zastupnika magjarskih težnja, kako ga griješkom još i danas mnogi poimaju. Ban ponajprije istače očinsku brigu kraljevu oko očuvanja domovinskih prava, konstitucije i narodnosti, a onda opomenu sabor, da se ne dade zavesti kakim lažnim patriotskim čuvstvom, već da radi na zajedničku korist, koja traži, da se lične težnje stave na stranu, jer ne valja smetnuti s uma, da čovjek u radu za domovinu treba da vazda računa s vremenom i njegovim zahtjevima. To će pak Hrvati pokazati na požunskom saboru, gdje ne smiju dozvoliti, da se državno uredjenje za mnogo udalji od stare konstitucije, što bi se lako znalo zgoditi, kad bi i hrvatske poslanike vodile kake nove ideje, optimizam i druge teorije, koje će izići na površinu u Požunu. Kuda opet ovake revolucionarne ideje vode, to zna svatko: one preokreću čitavu državnu zgradu i po-

remećuju postojeći poredak. Stoga treba da Hrvati budu na požunskom saboru „zidine i utvrde mira“, a ne „kvasac za buduće nemire“, imajući na umu, da će domovini svojoj to više koristiti, što će većma podupirati i ojačavati vladu (naime bečku).

Govoru banovu odazva se plemstvo burnim i iskrenim odobravanjem. Ta upravo one pedesetgodišnje težnje Magjara za reformama i novim idejama bjehu glavnim razlogom, što su se hrvatska prava našla u ugroženom položaju. Hrvati su dakle u ovoj poruci dvora (a da je tome tako, kazao im je sam ban) gledali jamstvo, da će budući sabor imati za njih mnogo povoljniji tečaj od dojakošnjih. No skora budućnost će ih u tome temeljito razuvjeriti.

Čim se sleže bura odobravanja, ustade komeš Josipović, te uloži svečani protest protiv obdržavanja sabora, koji da raspravlja u nenazočnosti mnogobrojnoga plemstva (reče „preko hiljadu plemića“), a i onako je oglašeno, da je sabor odgodjen. No staleži znajući što zapravo hoće Josipović, odvrate, da je sabor urečen bio za 22. aprila i narednih dana, a predsjednik, to jest ban, da ima od pamtivijeka pravo, da sabor ureče i raspusti po volji; najposlije da otpora jednoga jedinoga čovjeka na javnim skupštinama uopće nigdje nema, te da ono što većina zaključuje, svagdje po zakonima vrijedi, makar se tome i pravovaljano opirala manjina. I tako bi protest Josipovićev uz veliku buku odbijen i ništetnim proglašen, a sabor nastavi svojim radom. Potom bi pročitan kraljevski

poziv od 15. marta za požunski sabor, našto ban predloži listinu kandidata, izmedju kojih da sabor izabere svoje poslanike. Sabor odmah jednoglasno izabere prisjednika banskoga stola Hermana Bužana za gornju, a prisjednika mjenbenoga suda u Karlovcu Karla Klobučarića i velikoga bilježnika županije varaždinske Metela Ožegovića za donju kuću. Sada imenova ban deputaciju s biskupom Haulikom kao predsjednikom, koja će izraditi potanku instrukciju za izabrane poslanike. Deputacija radila je punih osam dana na svom poslu, te ga onda podnijela saboru dne 1. maja na raspravu. Značajno je, da su u toj deputaciji pored narodnjaka grofova Janka Draškovića i Jurja Oršića, te baruna Kulmera bili još i poznati magjaroni grof Ivan Nep. Erdödy i Eduard Zerpak. Instrukcija ponajprije traži od poslanika hrvatskih, da po dolasku svom u Požun predadu vjerodajnice svoje palatinu i personalu, to jest predsjednicima obiju kuća saborskih, te da tom prilikom preporuče njihovoj zaštiti hrvatska municipalna prava kao i narodnost. Potom je preuzela instrukcija gotovo sve već nam poznate zaključke zagrebačke županije, a izrijekom zatraži još od poslanika, da se zauzmu, da kraljevski naslov u saborskim spisima glasi: „Ferdinand V. kralj Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, a stim u vezi, da se Slavoniji ne daje naziv „Tótország“ već „Slavonija“, a osimtoga, da se i svi njeni poslovi zajedno s hrvatskima rješavaju. Nadalje se instrukcija bavi mnogobrojnim upravnim poslovima i željama hrvatsko-slavonskih staleža. Pri-

hvativši sabor jednoglasno ovu instrukciju, još izrijekom dodade, da se poslanici imadu na požunskom saboru služiti isključivo latinskim jezikom, a u koliko im instrukcija ne bi dostajala, neka se drže još i one od 11. novembra 1832. Sada izjave ban i biskup Haulik, da će oni u gornjoj kući progovoriti i magjarskim jezikom, ako bi se to pokazalo od koristi po hrvatske poslove, što je sabor takodjer uzeo na znanje. Prema tome dakle bili su na latinski jezik vezani isključivo poslanici hrvatski, a ne još i virilisti.

Prihvativši instrukciju sabor je hrvatski uzeo u raspravu još i neka pitanja u svom autonomnom djelokrugu stvorivši 26 članaka (articuli), od kojih nas najviše zanimaju ovi. Prvi članak obazire se na odgodu otvorenja sabora od 22. aprila ovim riječima: „Nakon što je bio sabor kraljevina Hrvatske i Slavonije urečen po banu za 22. i slijedećih dana mjeseca aprila ove godine, saznalo se, da turopoljski komeš Antun Danijel Josipović i drugi, koji s njime jednako misle, namjeravaju u Zagreb dovesti prosto plemstvo općine turopoljske sve protiv starodrevnoga običaja, budući da prosto plemstvo nije nikad dosada dolazilo na sabor, niti je ono ikad pojedinački biralo državne poslanike. Čega smo se bojali, to se i zgodilo. Na urečeni dan došlo je u Zagreb sva sila Turopoljaca i drugih prostih plemića županije zagrebačke, naročito oni iz Sv. Ivana Zeline, Moravča, Šašinovca

i Jamnice, svega više od 700 ljudi, oboružanih sabljama, sjekiricama, toljagama i željezom okovanim štapovima. Poradi toga održao je ban konferenciju sa zastupnicima sviju oblasti, onda s prelatima i velikašima ovih kraljevina, u kojoj bješe privolom ovih zastupnika kraljevine Hrvatske i Slavonije odlučeno, da se sabor u takim prilikama, e bi se prepriječili svi izgredi, što bi ih pomenuto prosto plemstvo počiniti znalo, dne 22. aprila otvoriti ne može.“ Treći članak bavi se poreznom reformom, na koju je svrhu odabran posebni odbor, peti članak prihvaća zaključak zagrebačke županije glede kvalifikacije profesora u Hrvatskoj, šesti zaključuje, da se odašalje predstavka na kralja, da ugarske oblasti budu upućene, da su dužne primati latinske dopise hrvatskih oblasti, a sedmi, da bi vrhovne ugarske oblasti primale i hrvatskim jezikom sastavljene spise. Osmi se članak bavi „unapredjenjem narodnoga jezika i literature“ te potvrdom „učenoga društva“, sve u smislu zaključka zagrebačke županije. Trinaestim je zaključeno zamoliti kralja, da se i kod najviših zajedničkih sudišta ugarskih namještaju u razmjernom broju hrvatski sinovi, četrnaestim, da se Slavoniji dade službeni naziv „Donja Slavonija“ (Slavonia inferior), a dvadesetišestim, da se iz kraljevskoga naslova ne izostavljaju Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, „da se time ne bi dao povod neosnovanom mišljenju, kao da se pod imenom Ugarske i ove kraljevine razumijevaju, i da se ne bi činilo, kao da je ovih kraljevina posve nestalo.“

Kad se raspravljao osmi članak, iznesen za unapredjenje narodnoga jezika i literature (2. maja), ustade mladi Ivan Kukuljević, sin Antuna Kukuljevića, te izgovori zanosnim glasom i obrazom prvi hrvatski zastupnički govor, kojim zagovaraše, da se hrvatski jezik uvede umjesto mrtvoga latinskoga kao diplomatski ovih kraljevina, dakle kao saborski i uredovni. „Kao što svaki pravi Hrvat i Slavonac, reče, tako sam i ja velikom zaista radosti i nutarnjim ushićenjem razumio, da slavni staleži i redovi ovih kraljevina žele podignuće katedra za narodni naš jezik i literaturu, kako ja mislim, ne samo u akademiji, nego u cijelom distriktu akademije zagrebačke (t. j. u Hrvatskoj), čim bez dvojbe to steći žele, da svi izobraženiji stanovnici kraljevina naših, svoj materinski jezik dobro i izvrsno nauče. No pitam ja s poniznim dopuštenjem, za kakovu će korist i svrhu biti učenje našega jezika ? Kakovim uspjehom ? Kakovom posljedicom ? Kakovim trudom učit će ga stanovnici domovine naše, ako sa znanjem njegovim ne bude nikad nikakovo dobro skopčano ? Ako po njem nitko ništa ne bude sebi mogao zaslužiti, i ako mi nikad ne ćemo pomisliti uvesti ga u javni život ? Zaista on će ostati bez toga kao i dosada u tmini ; s njim će se zabavljati samo oni, koji baš zato vremena imali budu. Uostalom neće ga ipak veća strana naroda znati, a oni koji se javnim životom bave, i koji su u javnim službama namješteni, zanemarit će ga kao i dosada. Podignuće pako naših katedra i učiona ne će na drugo služiti, nego na zasli-

jepljenje domorodaca i tudjina. Znam ja, da mi kako smo ovdje skupljeni, s veće strane naš jezik dobro ne znamo i da se u cijeloj domovini našoj ličnosti obojega spola lako na prste prebrojiti dadu, koje u svom materinskom jeziku dobro govoriti, čitati i pisati znadu, a šta je tomu uzrok nego to, da ga mi u javnom životu i uposlovima nigdje ne upotrebljavamo i s njim se samo natoliko zabavljamo kao gizdavi gospodar sa svojim plaćenim slugom. Još ne zna veća strana naroda našega, kakova je to višnja slast i milina, svojim rodjenim materinjim jezikom govoriti moći i smjeti. To samo onaj može iskreno ćutiti, koji je duže vremena medju tudjimi narodi u tudjih državah stanovati i živjeti morao. Mi svoj jezik čuvamo još uvijek samo za družinu i za naše kmetove! U javni život i u poslove uveli smo u onih još barbarskih vremenih kad na cijelom svijetu jedini jezik latinski za izobraženi i izdjelan držao se jest, taj jezik. U družtveni život i u familiju našu uvukao se je s vremenom jezik njemački i promijenio rodjenu našu narav i način mišljenja otaca naših, u Primorju pako učinio je to jezik talijanski. Šta smo mi postigli potom nego to, da smo se otudjili samom sebi, da smo se ocijepili od susjedne jednokrvne braće svoje i da mnogi od naroda našega ni ne znadu od kojega su naroda i koji puci po rodu,

po krvi i po jeziku spadaju k nama! Mi gledamo svaki dan kako nam domovina sve dublje i dublje propada, kano imanje one djece, što su pod svakojakimi tutori; svaki tutor sebi utakne nešto u džep, svaki nešto sebi prisvoji, napokon djeci ne će ništa ostati. Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Magjari i malo Slaveni, a ukupno iskreno govoreći nismo baš ništa! Mrtvi jezik latinski i živi magjarski, njemački i talijanski, to su naši tutori; živi nam se grozi, mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i predaje živima u ruke! Sada imamo još toliko snage, da se suprotstavimo mrtvomu, zamalo ne ćemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na svoje noge, to jest ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne postavimo ga vladajućim. Susjedi naši, osobito braća naša konstitucionalna Magjari, ne će već odstupati od svoga jezika, i iz prijateljstva i uljudnosti spram nas, ili iz drugoga kakvoga uzroka ne će ga zaista zamijeniti ma s kojim drugim, a najmanje s mrtvim. No i to tražiti od njih značilo bi htjeti vezati orlu krila, da k nebu ne poleti. Njihova stalnost i jedinost u jeziku nadvladat će zaista našu nestalnost, neslogu i mješariju. Čuli smo juče preuzvišenu gospodu bana i biskupa pred skupljenim slavnim staležima i redovima ovih kraljevina izjaviti se, da će oni u velikom saboru ugarskom i magjarski govoriti, ako time stvari i našoj domovini budu hasniti mogli. Mi se tomu nismo protivili, niti se želimo; nam je drago, da su i preuzvišena gospoda toga mnijenja, da Hrvati i Slavonci u javnom životu ne moraju uvijek kod jezika latinskoga ostati, i njihova misao veseli nas zaista tim više, budući da se možemo ufati i nadati, da oni s vremenom u Hrvatskoj k Hrvatom i hrvatski budu govorili, kad će jednoć naš jezik u javni život uveden biti. No čitam ja u očima mnogih ovdje nazočnih tu misao: da to dopuštenje, da se naš materinski jezik u javni život i poslove uvede, nikad i nikad zadobiti ne ćemo. Pitam ja na to slobodnim duhom, tko može zapriječiti jednomu cijelomu narodu, pa bio on i bog zna kako malen, no ako istinitu i krepku volju ima, svojim rodjenim jezikom govoriti — njega na prvo mjesto staviti i po tom narodnost svoju podići? Tko može i smije slobodnomu jednomu narodu, kao što su konstitucionalni Hrvati i Slavonci, to zapriječiti? Ima li sile na svijetu, koja ono, što komu Bog dade, uzeti smije? Ili pako kojoj stvari drugo ravnovjesje podati, nego joj je Bog odlučio, a na što su jezici naroda odlučeni, to će svaki od nas znati. Ja mislim najviše na taj cilj, da se po njih narodi od inih luče, da se njimi barem kod kuće služe i da svaki narod svoj jezik nada sve ine poštuje, ljubi i uzvisuje. Hajdemo dakle i mi sa svojim jezikom k tomu cilju. Držimo se u tom primjeru ostalih naroda evropejskih koji su živim jezicima zamijenili mrtve, i potom najviše k svom narodnom razvitku pridonijeli. Pogledajmo samo na susjede, koji su s nama pod istim žezlom austrijskim; svaki od njih, Nijemac, Magjar i Talijan

*

stavio je svoj jezik na prvo mjesto, samo mi ponizni i krotki Slaveni, kojih u carstvu imade 17 milijuna, samo mi pljašljivi Hrvati i Slavonci, koji u svojoj domovini nismo ni s kojim drugim pukom pomiješani, bojimo se našega jezika kao kakvog strašila, i služimo radije tudjemu i tudjoj volji, i činimo samo ono, što se drugima lijepo i krasno biti vidi, i što je drugima hasnovito. Ili je može biti jezik slavnih predja naših od providnosti nebeske, ili od kakovoga prokletstva na to odsudjen, da uvijek u ropstvu i kod prostoga puka prebiva, da uvijek u blatu kopa, da nikad u visinu poletiti ne smije, kud toliki drugi jezici od našega manje mili i slatki, manje bogati i izdjelani, manje krepki i silni, kroz toliko vijekova već lete i uzdržavaju se ? Pitam ja sve iskrene Hrvate i Slavonce, što im na to srce veli ? Je li naš jezik, najdulje rašireni, jezik najprostraniji u cijelom svijetu, za vječnu tminu ili za jasnu bistru svjetlost stvoren ? Ako je za prvo, odbacimo ga odmah što prije zauvijek u vjekoviti grob i zaboravimo ga posve, ne podižimo mu nikakih škola ni katedra, nego ogrlimo cijelom silom prvi živi koji nam se nudi, bio azijatski ili evropejski ; može biti, da ćemo s njime bar u tudjoj prilici srećniji postati ! Ali ako je stvoren za svjetlost, moramo ga očistiti od svake tmine koja ga sada svuda još krije, moramo se samo za njega skrbiti, samo s njim najviše zabavljati se i kao majka dijete svoje nad svim drugim stvarima ljubiti ga. On nam mora prvi biti srcu našemu, on mora biti i prvi našemu duhu ! S njim i po njemu moramo nesrećnu domovinu i nesrećni naš narod

srećnim učiniti. On neka kod nas zakon daje i razglasuje, on neka bude trublja buduće naše sreće i slave ! . . . Na koncu činim pozorne slavne staleže i redove ovih kraljevina, da ja nisam od one u bjesnilu trčeće stranke, koja odmah i sve i sva steći želi. Poznam ja dobro one velike presude, onaj mali obskurantizam i onu neizmjernu nemarnost, koji u domovini našoj vladaju i koji čine, da se sve tudje domaćemu i svaki tudji jezik materinjemu predpostavlja. Zato sam ja samo toga mnijenja, da bi slavni staleži i redovi na to već jednom misliti počeli, kako da svoj jezik tudjemu predpostave i njega u javni život uvedu i da se u molbi za podignuće katedra narodnoga jezika ta klauzula prida, da mi te katedre zato molimo, budući d a m i s l i m o s v r e m e n o m s v o j j e z i k p o p r i m j e r u d r u g i h e v r o p e j s k i h n a r o d a u j a v n i ž i v o t i u p o s l o v e u v e s t i i m r t v o g a ž i v i m z a m i j e n i t i. Jer ako mi na to nikada ne ćemo ni pomisliti, ostat ćemo kao i dosada, ne narod, nego sjena od naroda, a u Evropi medju narodima, koji se svi živim jezicima služe, kao zapušteni mali otok u moru, i umrijet ćemo prije ili poslije s mrtvim jezikom i mi, i to umrijeti kao onaj čovjek, koji u cijelom svom življenju za uzdržavanje svoga života baš ništa radio nije ! Rekoh.“

Historički ovaj govor primljen je od nižega, naročito mladjega plemstva s ushićenjem, tako da je Kukuljevića učinio jednim od vodja mladje generacije, no svrhe svoje ipak ne postiže, jer je visoko plemstvo s banom na čelu smatralo ideje „ne-

iskusnoga mladića" „pretjeranom novotarijom i reformom", gotovo pogibeljnom po municipalna prava hrvatska. Sjutradan 3. maja završi sabor hrvatski svoj rad, a nato izreče biskup Haulik govor latinskim jezikom, u kojem zahvali banu Halleru „za veliko štovanje, koje prama domorodnim zakonima, prama pravima kraljevina ovih ukazaste, za neoskvrnjeno nastojanje oko pravice, za nježnu od svake pristranosti posve prostu, čistu pravičnost, za tolike i toli teške radi općega dobra položene brige, trude i skrbi", a to stim radije, „u koliko većma uvidjam, reče biskup, neizmjerne posljedice, koje će otuda za općenitu sreću i blago kraljevina ovih proisteći." Staleži i redovi opet uvjereni su, da treba tako napredovati, „da se ne bi neizvjesnim skokovima, koji nikad bez pogibli nisu, a k tomu rijetko kad k žudjenoj svrsi vode, nego jedino po stazi zakona i blagotvornih običaja, krepkim i sigurnim korakom naprijed išlo." Osim toga staleži i redovi „proti ugarskomu narodu, s kojim su toliko vijekova skopčani vezom bratinske ljubavi, pod istom slavnom krunom srećno živjeli, srca neprijateljskoga ne goje i ne pada im na um bratsku tu medjusobnu ljubav promijeniti ili ukinuti, dapače oni su odlučili s viteškim tim narodom u vjekovita vremena živjeti", te „zahtijevaju samo, da im municipalna prava i u buduće sveta i neoskvrnjena ostanu."

Medjutim već nekoliko dana potom biskup Haulik mogao se na saboru požunskom uvjeriti, da je suviše lijepih riječi izrekao u slavu „bratske ljubavi".

Kako nam je poznato, kralj Ferdinand V. sazvao je 1 . marta sabor u Požun za 14. maja. U pozivnom kraljevskom pismu izrijekom mu se odredjuje glavnom zadaćom, da bi nastavio rad prošloga sabora od godine 1839./40., te da bi se pobrinuo oko napretka i boljitka Ugarske i Hrvatske. Nakon proglašenja kraljevskoga poziva sastale su se ugarske županije na skupštine, da odaberu svoje zastupnike. Izborna borba, koja se razmahala uoči ovih izbora, bijaše neobično strastvena i žestoka, tako da je u više mjesta došlo do krvavoga sukoba izmedju vladine konzervativne i opozicionalne reformne stranke, a da i ne podamo osobite važnosti onome već od više godina u Ugarskoj uobičajenom kupovanju glasova novcem i preobiljem jela i pića, što su ga obje stranke u jednakoj mjeri vršile. Poglavito pitanje, kojim se agitiralo, bješe oporezovanje plemstva, dakle vrlo nepopularna stvar. Baš tim je povodom došlo i u zaladskoj županiji do sukoba, tako da je reformna opozicija jedva nekako proturala svoga kandidata Franju Déaka samo uz pomoć krajnjih sredstava korupcije. Samom se Déaku ta „pobjeda" toliko zgadi, da mandata ne htjede nipošto da primi. Tako ostade taj puta sabor požunski bez svoje prve glave, što se teško osjećalo, ma da je opozicija imala većinu u donjoj kući. Niti je na tom saboru bilo prave discipline, niti jedinstva, a prema tome bješe i rezultat saborskoga rada uglavnom veoma slab. Tek u jednom se čitav sabor slagao, u dosle još nevidjenim napadajima na Hrvatsku i njena municipalna prava, kojima započe još prije

svečanoga otvorenja u prvoj cirkularnoj sjednici (17.maja) komeš Josipović izjavivši, da je „izbor hrvatskih poslanika izvršen nezakonito, pa da stoga ovdje nema hrvatskih poslanika" i uloživši podjedno protest protiv nazočnosti njihove u sjednici. Taj put ostade stvar ograničena samo na Josipovićevu izjavu, no posljedice njegova strastvena djelovanja medju magjarskim zastupnicima po privatnim sastancima ubrzo se pokazaše.

Na ovaj su sabor požunski od Hrvata došli pored poznate nam trojice poslanika u velikašku kuću još i ovi odličnici: senjski biskup Mirko Ožegović (stric Metelov), djakovački Josip Kuković, zagrebački Juraj Haulik, naslovni beogradski i prior vranski Josip Schrott, srpski metropolita Josip Rajačić, episkop karlovački Evgenije Jovanović, nadalje ban Franjo grof Haller, župan požeški Nikola grof Szécsen, virovitički Josip Šišković, guverner riječki Pavao Kiss, te grofovi Josip i Aleksandar Draškovići, Ivan Nep. Erdödy, Albert Nugent, Ferdinand, Ladislav i Petar Pejačevići, te baruni Franjo Kulmer i Levin Rauch. U donju kuću pak došli su protonotar Nikola Mikšić, onda u zastupstvu kaptola kanonici Martin Komendo (djakovački) i Adam Mravinec (zagrebački), dok su slavonske županije zastupali:099 požešku Gustav Marković i Aleksandar Farkaš; virovitičku Ludovik Szallopek i grof Ivan Pejačević (a od 4. dec. 1843. dalje Franjo Delimanić); te srijemsku Josip Žitvay i Eduard Cseh. Turopolje zastupao je komeš Antun Josipović, Rijeku Mihajlo Horhy (od 21. okt. 1843. dalje Ludovik Cimiotti) i Ivan

Kobler, Bakar Bartol Zmaić, Koprivnicu Henrik Štajdaher (od 17. febr. 1844. dalje Antun Milinčević), Karlovac Ferdo Švajcer, Križevce Andrija Barić, Požegu Josip Prickelmayer, Varaždin Franjo Rizmann (od 16. jula 1843. dalje Antun Milinčević), a Zagreb Ignjat Andrijević. Odsutne velikaše zastupali su, i to baruna Ljudevita Bedekovića župana križevačkoga Koloman Bedeković, grofove Jurja Oršića Mirko Bogović, Stjepana Draškovića Aurel Kušević, Janka Draškovića Pavao Lentulaj, a udovicu baruna Ferdinanda Kulmera, Josipu grofica Oršić Albert Štriga. Ovi su zastupnici imali mjesto u donjoj kući, no nikakova prava govora.

Sabor otvori dne 20. maja uz svečane uobičajene ceremonije kralj Ferdinand V. u pratnji kraljice Ane Marije Savojske i kancelara kneza Metternicha. Kraljevske propozicije sadržavale su kao program budućega saborskoga rada medju ostalima: reformu kaznenoga zakona, zakon protiv nereda kod županijskih skupština, zakon o sudjelovanju gradova u saboru i zakon o unapredjenju komunikacionih sredstava. Potom se prešlo na verifikaciju. Prema dosadanjem običaju hrvatski su poslanici predali svoje vjerodajnice objema predsjednicima, palatinu i personalu, dok su ih Magjari predavali (na prvoj cirkularnoj sjednici (17.maja) posebno izabranom odboru, koji je imao tek zadaću, da sastavi autentični popis svih članova sabora. Kad se tome uzelo u donjoj kući prigovarati, ustane (24. maja) Metel Ožegović, te zače govoriti latinskim jezikom. Tek što je progovorio prve riječi, nasta zaglušna buka, zveket sabalja i vika

„magyarul“ (magjarski), našto predsjednik Stjepan Szerencsy opomene sabor, da nije dozvoljeno sabljama zveketati, a Ožegović potom nesmetano izjavi, da su hrvatski poslanici prema dosadašnjem običaju predali svoje vjerodajnice palatinu i personalu, pa da nijesu nipošto imali na umu, da vrijedjaju pravo onoga odbora, koji i onako sve dosada nikad još nije ni postojao. Kad to predsjednik primi do znanja, ustade barun Sztojka, te reče, da je taj čas čuo, gdje netko govori na stranom jeziku ; niti je znao, tko je to, niti šta je htio da kaže. Tek je iz riječi predsjednikovih razumio, o čemu se radi. Stoga ga moli, da bi odredio, da u buduće takovo što „ne bi više vrijedjalo naše uši“, jer će inače svakomu biti dozvoljeno, da govori jezikom, kojim bude htio. Predsjednik na to odbije prigovor Sztojkin izjavivši, da hrvatski poslanici imadu pravo, da govore latinskim jezikom. Sada ustane komeš Josipović i reče : „Već sam u cirkularnoj sjednici protestirao protiv nevaljala izbora hrvatskih poslanika, jer su izabrani potisnućem magjarske stranke (a magyar párt) pomoću ilirske stranke i zagrebačkoga biskupa. Stoga pozivam sabor, da hrvatske zastupnike ne prizna, a razloge i dokaze iznijet ću docnije u cirkularnoj sjednici.“ Ove Josipovićeve riječi poprati dugotrajni i burni pljesak, prvi, što ga je požnjeo jedan Hrvat stojeći uz Magjare protiv većine naroda svoga. Povladjivanje ovo prekide predsjednik, koji reče, da je vjerodajnice hrvatskih poslanika našao u potpunom redu, pa da stoga nema razloga, da na protest po-

jedinih zastupnika proglasi ovamo korektno odaslane poslanike „neposlanicima“. No ova izjava, premda mjerodavna, ipak ne zadovolji Magjare. Peštanski zastupnik Szentkirályi, jedna od prvih glava toga sabora, primijeti, da bi najzgodnije bilo, kad bi Hrvati govoreći magjarski dokazali, da ona optužba ne stoji, kao da oni žele Magjare u Hrvatskoj potisnuti, ali inače podupire Josipovića. Sada se diže Klobučarić, te uloži svečani protest protiv Josipovićeve izjave, budući da izbor hrvatskih poslanika nije opravljen nezakonitim načinom, niti Josipović ima pravo, da kritizuje ovdje rad jedne korporacije, to jest hrvatskoga sabora. Isto potom izjavi latinskim jezikom i zastupnik zagrebačkoga kaptola Mravinec, našto grof Rády ljutito dobaci, ako već imadu hrvatski poslanici pravo da govore ovdje latinski, to razumije, ali da tim jezikom, a ne magjarskim, govori jedan kaptolski zastupnik, protiv toga protestira. Ove riječi izazvaše buku i povladjivanje, dok konačno sabor ne prihvati predlog Zsedényjev, da se u najkraće vrijeme ima stvoriti zakon, po kojemu će biti i Hrvati obvezani, da na saboru govore magjarski.

Nekoliko dana poslije, dne 30. maja, sastaše se opet magjarski zastupnici u cirkularnu sjednicu, kojoj pribivahu i Hrvati, jer se znalo, da će toga dana onaj verifikacioni odbor izvijestiti o izboru hrvatskih poslanika. I odista odbor izvijesti, da je našao vjerodojnice hrvatskih zastupnika potpuno u redu, samo da je protiv njih uložio

protest komeš Josipović, koji bješe i pročitan, a sadržaje tendenciozan opis odgode hrvatskoga sabora dne 22. aprila i konačno ističe, da „plemstvo lišiti prava sudjelovanja i jednostavno bez naznake novoga roka sabor odgoditi, jeste nezakonitost.“ Drugi slični protest, za koji se reklo da je predan banu, potpisali su grofovi Aleksandar Drašković, Antun Erdődy, Vilim Oršić, baruni Juraj i Levin Rauch, Antun Josipović, Karlo Jelačić, Toma Matačić, Aleksandar Kovačić, Ferdo Puc, Ivan Trputec, Ignjat Tučić, Petar Tomašić, Mikša Stojanović, Danijel Farkaš, Stjepan Kos i Stjepan Pavleković. No predsjednik izjavi, da protest ne pripada u kompetenciju ove sjednice, jer joj je isključiva svrha ustanoviti popis saborskih članova, a onda reče O ž e g o v i ć magjarskim jezikom (pošto su cirkularne sjednice imale privatni karakter, a ne politički), da ima prije svega da upozori gospodu na dva načela, prvo, što i sami priznaju, da stvar ne pripada amo, jer se ne mogu upustiti u istraživanje izbora jednoga slobodnoga municipija, i drugo, na saborsko načelo, da se nijedna pritužba ne može smatrati povredom sve dotle, dok se ona nije najprije raspravila dikasterijalnim putem, to jest putem uprave, vlade. Stoga moli, da se pritužba, jer ne pripada ovamo, uputi na kompetentno mjesto, a protiv uvredljivih izraza u protestu ulaže svečani prosvjed. Nato bi stvar odgodjena na 2. juna, kad zače u cirkularnoj sjednici debatu zastupnik novogradske županije Kubinyi žestokim napadajem na ilirski pokret u Hrvatskoj, koji da je kao djelo ruske panslavističke

propagande uperen ne samo protiv Magjara, nego i protiv iste monarkije, pa ipak ga uza sve to iz Beča pomažu, tako da u Hrvatskoj već i djeca mrze Magjare. Kubinyjeve riječi potvrdi J o s i p o v i ć istaknuvši, da se ne da iskazati, kolika je nevolja u Hrvatskoj, a on da je naročito progonjen od Ilira, poglavito od velikoga župana Zdenčaja, koji da je tako rdjav čovjek, kakova još nije vidio. I opet živahno klicanje poprati riječi Josipovićeve, kao i one zastupnika srijemske županije podžupana Žitvaya, kad reče, da su oni, koji ga poslaše, n e s a m o u s m i s l u z a k o n a, v e ć i p o s r c u i d u š i M a g j a r i (hanem szivre lélekre is magyarok), a takova da je i većina žitelja u Hrvatskoj ; onda uze ispravama dokazivati, da na hrvatskom saboru imade pravo glasa svaki pojedini plemić, dakle i svaki turopoljski plemić. Konačno bi zaključeno, da se m o l i v l a d a, d a d a d e i s t r a ž i t i t u ž b u T u r o p o l j a c a n a n o v o s a z v a n o m h r v a t s k o m s a b o r u. Iza toga raspraviše cirkularne sjednice od 3. i 6. juna pitanje o m a g j a r s k o m j e z i k u, koji bi se imao kao jedini diplomatski i nastavni protegnuti ne samo na Ugarsku, nego i na Hrvatsku, dapače neki su zastupnici (Lónyay i Kállay) tražili, da se i u katoličkoj crkvi počevši od mise dalje sve funkcije vrše na magjarskom jeziku, a latinski posve odstrani. Magjari sada listom zatražiše, da H r v a t i g o v o r e n a s a b o r u i s k l j u č i v o m a g j a r s k i, d a s e u s v i m h r v a t s k i m š k o l a m a u v e d e m a g j a r s k i j e z i k k a o o b l i g a t n i p r e d m e t, a

iza deset godina da se nijedan Hrvat ne primi više ni u jednu službu, ako ne zna magjarski. Ovom se predlogu opre u sjednici od 6. juna Metel Ožegović, i opet magjarskim jezikom. Hrvatski je narod uzeo u obzir želje Magjara, reče, te je odredio, da se u školama obligatno uči magjarski. Stoga se može i s punim pravom nadati, da se Magjari ne će služiti prisilnim mjerama, jer ovim će se samo protivan rezultat polučiti. Protestira protiv razdraženoga tona, kojim se ova debata vodi, a tako i protiv raznoga sumnjičenja (kao da su Hrvati tobože u službi ruske propagande), jer hrvatski narod hoće i odsele dalje da živi u ustavnoj vezi s magjarskim narodom, no zato se nipošto ne kani odreći svoje narodnosti i svoga municipalnoga prava, pa slijedeći primjer Magjara smatrat će to vazda i svojom svetinjom. Budući pak da je samo koncesija vezana na rok, izjavljuje, da otklanja predlog i moli, da se ostane u pogledu Hrvatske kod dosadanjega stanja. Konačno izjavi, da, jer on govori magjarski, time još nije ustaljeno, da su i njegovi nasljednici obvezani tim jezikom govoriti; protiv takove pomisli već sada protestira. Uza sve to, kad je došlo do glasanja, predlog bi golemom većinom prihvaćen s dodatkom, da se ima u saborskoj sjednici raspraviti. Poslije toga, dne 12. juna, povela se u cirkularnoj sjednici raspra o pitanju protestantizma; i opet Magjari uzeše tražiti, da se on slobodno pripusti u Hrvatsku, a s njima se složi Josipović ovim riječima: „Budući da se o tom pitanju ne mogu izjaviti poslanici Hrvatske, jer ih nema, izjavljujem, da su u Hrvatskoj protivnici protestanata samo biskup Haulik i Iliri. Turopoljci pak hoće, da budu jedno tijelo i jedna duša s Ugarskom i žele, da Hrvatsku sjedine u jedno s Ugarskom (hogy ők egy test és egy lélek akarnak lenni Magyarországgal és ezzel Horvátországot egygyé forrasztani kivánják), pa stoga će oni, kao i svaki pravi Hrvat, rado primiti na svoje prsi protestante". Nato se digne Ožegović i reče: „Kako god govorio turopoljski komeš, izjavljujem, da Hrvatska ostaje kod svoga municipalnoga prava, te da sebi u pitanju protestantskom sama pridržaje svako pravo odluke."

Kad su ubrzo potom cirkularne sjednice opravile svoje predradnje, sastade se opet sabor u svoje redovite sjednice. Dne 20. juna bješe na dnevnom redu: „Turopoljska pritužba". U tom pitanju prvi se izjavi opširnim govorom predsjednik Stjepan Szerencsy. On reče, da je ta stvar „od velike važnosti" ne samo po Hrvatsku, „već i po cijelu domovinu," jer je „Hrvatska taki dio naše domovine, koji s obzirom na trgovinu i vojnu snagu zaslužuje najveću pažnju, pa stoga i jeste najtoplija naša želja, da u Hrvatskoj zavlada mir." Potom naglasi predsjednik, da mu nije službeno poznato, što se zapravo zgodilo u Hrvatskoj, samo znade, da su nastala neka „stranačka imena" (pártnévek), što nije dobro, jer „ako je ikad potrebno bilo jedinstvo, a ono je sada, kad hoćemo, da u miru napredujemo". Zato predsjednik poziva predstavnike Hr-

vata sabrane na ovom saboru, neka se ovdje izmire, kad se već kod kuće ne mogu, a šta se tiče same tužbe turopoljske, drži, da je manjkava, jer da je dosada vazda bio „zakoniti običaj, da je svatko tkogod se saboru potužio, predao tužbu predsjedniku, to jest palatinu ili meni", a to nije taj puta učinjeno. Pored toga nije u tom pitanju još nikakova presuda pala ni s mjerodavne strane. „Dobro znam, nastavi Szerencsy, da bi se kod te neobične tužbe dalo napomenuti, da je nije bilo možno predati na pravom mjestu, jer se hrvatski sabor već razišao. No uza sve to, ipak se sve ono, što se dogadja u Hrvatskoj i na hrvatskom saboru, ima ondje i riješiti, a ako se ondje ne može riješiti, onda neka stvar dodje pred Njeg. Velič. koje u smislu zakona isto tako zapovijeda u Hrvatskoj, kao bilo gdje. Prema tome dakle imala bi se turopoljska stvar najprije na hrvatskom saboru riješiti, a tek onda ako se hrvatski staleži i redovi ne bi mogli složiti, dapače kad im ni Njeg. Velič, ne bi moglo suditi, tek onda bi ova stvar mogla doći pred ovaj sabor, na kojem je zastupana i Hrvatska". Ali tužba ni u stvari samoj nije od većega značenja, tako da je predsjednikovo mnijenje: neka se Hrvati sami izmire, a ako se ne mogu, onda neka predadu molbu Njeg. Velič., da raspru riješi. Ovakove pak tužbe samo će prouzročiti uzrujanosti, a nimalo ne će pomoći, da se uspostavi mir i red, a naročito stoga, što amo ne spadaju. Sada ustade Ožegović, no čim je izustio prve latinske riječi, listom se dignu Magjari, te ga spriječiše u da-

ljem govoru bijesnom vikom „magyarul", tako da je predsjednik morao sabor opomenuti na mir rekavši: „Premda bismo mi svi željeli, da hrvatski poslanici govore magjarski, ipak se to nije zgodilo, jer nema zakona, po kojem bi ovi poslanici bili obvezani, da govore magjarski." Nato Ožegović ponovno pokuša da progovori, ali ga ponovna buka spriječi, a predsjednik uze i opet sabor miriti time, kako hrvatski poslanik vrši dužnost, koju mu nalaže obvezatna instrukcija. Potom izjavi Klauzál, jedan od prvih magjarskih govornika ovoga sabora, da se ovakovo stanje dulje ne može trpjeti, pa stoga neka hrvatski poslanici sami nadju što prije načina, da se tomu učini jednom kraj, no taj puta neka još ostane kod latinskoga jezika. Sada tek uzmože Ožegović nesmetano izreći svoj govor, u kojemu ponajprije istače, da je instrukcijama vezan na latinski jezik, a što je u cirkularnim sjednicama govorio magjarski, to da još ništa ne znači, jer izjave ondje učinjene „nemaju nikakova diplomatskoga obilježja." Onda nastavi ovako : Što se tiče predmeta sama, koji je na dnevnom redu, slobodan je izjaviti, da niti zaključak cirkularne sjednice, a prema tome ni sama tužba turopoljskoga komeša po njegovu mišljenju nijesu ni po formi ni po sadržini umjesni, jer cirkularna sjednica, a tako ni ovaj sabor, na kojem su staleži sami izrekli princip slobode svake oblasti ,dakle i izbora, koji se u njezinu krilu opravlja, nijesu kompetentni forum. On pak ne vidi razloga, s kojega da se od toga principa odstupa sada, kad se radi o Hrvatskoj, a to stim više, što bi takovo odstupanje moglo po-

stati u budućnosti opasno po svaki izbor, a pored toga još bi potreslo iz temelja municipalni ustav svake samostalne oblasti. Stoga se nada, da će svaka dalja rasprava o tom pitanju prestati s tim više, što turopoljsku tužbu ne podupire nijedna oblast, jer sama turopoljska općina nije oblast. Treba dakle prije svega, da se istraži istina, što je kompetencija vlade hrvatske i njenoga sabora, a protiv Josipovićeve tužbe ulaže svečani protest. I odista, Magjari sada prekinuše raspru o turopoljskoj tužbi, ali zato otvoriše dugu debatu o tom, da li mogu hrvatski poslanici i dalje govoriti na saboru latinskim jezikom. Izredjalo se mnogo govornika, koji svi uzeše zahtijevati, da odsada dalje i Hrvati moraju magjarski govoriti, te da se u tom smislu stvori zakon. No većina ih je bila još i zato, da se već danas u tom smislu stvori obvezatni zaključak kuće, čemu se predsjednik protivio ističući, da taki zaključak ipak još uvijek ne može da veže Hrvata. Sada izjavi Klobučarić, da se poslanici hrvatski na ovim saborima već punih sedam vijekova nesmetano služe latinskim jezikom i to na osnovu svoga municipalnoga prava, koje po zakonskom članku CXX. od godine 1715. ne može da bude predmetom rasprave ovoga sabora. Stoga on u smislu svojih instrukcija, koje mu nalažu, da ovdje latinski govori, protestira protiv predloga, da kuća sama stvori obvezatan zaključak po Hrvate. Uostalom on će ovu stvar točno dojaviti onima, koji ga poslaše, pa što će oni zaključiti, jedino ono će njega i u buduće vezati. Uza sve to sabor stvori zaključak da odsada dalje imadu Hrvati govoriti magjarski, našto predsjednik javivši taj zaključak reče, da su staleži ovim zaključkom promijenili svojevoljno instrukcije jedne zemlje, koja se s Ugarskom nalazi kroz stoljeća u savezu, a njen narodni jezik nije magjarski; time su staleži ovu zemlju lišili jednoga od njezinih municipalnih prava, koje im nijedan zakon nikad još nije oteo. Hrvatski pak zastupnici ostaviše sabornicu s namjerom, da se u nju ne povrate, dok se hrvatske županije ne izjave o netom stvorenom zaključku.

Medjutim sabor nastavi svoj rad. Sjutradan 21. juna otvori ga predsjednik Szerencsy oduljim govorom, u kojem najprije istače, da bi se imala nastaviti debata o tužbi turopoljskoj, no on da je mišljenja, da bi bolje bilo, da sabor od toga odustane, te da prijedje na kraljevske propozicije. Šta se ilirskoga pokreta tiče, koji je u vezi s tom tužbom, reče, da mu je poznat samo iz novina, a službeno ništa, no ipak može kazati, da ako je on ustuk protiv težnja Magjara, da Hrvatima nametnu svoj jezik, onda da je neopravdan, jer toga nitko ne misli učiniti. On žali jučerašnji zaključak, a tko poštuje svoju narodnost, zna i tudju cijeniti. Ako su pak Hrvati prihvatili ime ilirsko kao historičko, onda je to znak narodne slabosti, kojoj ne treba nikakove pažnje davati, a ako se njime želi poduprijeti literarni procvat, onda treba da se tome radujemo i da stvar podupremo. Onaj pak, koji optužuje u vojničkom pogledu toliko važan, a s na-

ma već kroz stoljeća u savezu nalazeći se narod hrvatski, neka znade, da nosi tešku odgovornost, a i žalosnu dužnost, da ima svoje tvrdnje i dokazati. Stoga treba prije svega da se tužba pokaže opravdanom. No magjarski zastupnici ne prihvatiše mnijenja predsjednikova, dapače oni označiše ilirski pokret kao vrlo opasnu stvar, a da je dotle došlo, kriv da je u prvom redu nemar vlade ; dosta je, rekoše, pročitati Rakovčev „Mali katekizam", pa će se predsjednik brzo uvjeriti o tome. Klauzál pak izrijekom naglasi, da je opće poznata stvar, kako Iliri idu zatim, da stvore samostalnu ilirsku državu u savezu s Bosnom i Srbijom, dok Szemere spočitnu predsjedniku, da govori o Hrvatskoj kao o s a v e z n o j zemlji, a on samo zna, da je podjarmljena (partes subjectae), te pita, gdje je taj dobrovoljni savez, na osnovu kojega se Hrvatska združila s Ugarskom ? Potom stvori kuća zaključak, d a s e t u r o p o l j s k a t u ž b a p r i h v a ć a i d a l j e u p u ć u j e v e l i k a š k o j t a b l i.

Istoga dana 21. juna sastaše se i Hrvati pod predsjedanjem bana Hallera u konferenciju, iz koje javiše hrvatskim županijama jučeranji dogadjaj i podjedno zatražiše od njih točnu instrukciju. Pored toga hrvatski zastupnici sastaviše još i svečani protest protiv onoga saborskoga zaključka, te ga predadoše predsjedniku Szerencsyju i palatinu. Taj protest najavi potom predsjednik u donjoj kući dne 28. juna, no ova ga zabaci ne dopustivši ni da se pročita sa dva razloga, prvo jer je latinski pisan i drugo, jer nije uputno, da se udomaći običaj ulagati prosvjede protiv učinjenih saborskih zaključaka.

No istoga dana 28. juna zabavi se i gornja kuća porukom donje u poslu turopoljske tužbe. Prvi ustade b a n H a l l e r, te uloži magjarskim jezikom svečani prosvjed protiv tvrdnje izrečene u istoj tužbi, kao da je njega tobože nagovorio na odgodu sabora hrvatskoga (22. aprila) biskup Haulik, jer da je to on sam učinio bez ičijega nagovora po svomu uvjerenju. Za taj će čin svoj on odgovarati Njeg. Veličanstvu, a sabor, ako ga i visoko poštuje, ne smatra svojim sucem, pa mu se stoga i ne kani opravdavati, premda je vazda rado pripravan, da mu po istini referira. Sam izbor hrvatskih poslanika pak smatra zakonitim, i to tako dugo, dok ga kompetentni sud ne proglasi nevaljalim. Iza bana ustane biskup H a u l i k, te se u dugom magjarski izrečenom govoru dade na pobijanje turopoljske tužbe. Po načelu, koje su prihvatili i sami velikaši na saboru, ne može se sabor upuštati u raspravu o pojedinim izborima i njihovim instrukcijama. Ako taj princip vrijedi za pojedine županije, to više vrijedi za izbor poslanika kraljevine Hrvatske i Slavonije. No i ugarski zakoni, a naročito zak. čl. LVIII. : 1790/1., daje hrvatskomu saboru pravo, da svoje municipalne poslove sam opravlja. Prema tome dakle sadanji je korak donje kuće protuzakonit, a suviše još je i tužba sama puna neistina, tako da će još više razdražiti narod u Hrvatskoj. Stoga smatra dužnošću, da saboru prikaže dogadjaj po istini. Na hrvatski sabor pozivaju se banskim pismom 173 lica, medju njima šest velikih župana, osam biskupa, pet kaptola, sedam kralj. slob. gradova, ko-

način i turopoljski komeš. U debati i kod izbora mogu sudjelovati samo ovi pozvanici, nipošto pak čitavo plemstvo, budući da je ono i onako zastupano po dvojici zastupnika od svake pojedine županije. Da bi više tisuća plemića moglo pristupiti izboru, ne slaže se već ni sa reprezentativnim sistemom, šta više, turopoljski plemići nemaju pojedinačko pravo glasa ni na skupštinama svoje rodjene plemenite općine u Velikoj Gorici, jer ondje glasuju tek seoski suci. Bio bi dakle apsurd, kad bi oni imali pojedinačko pravo glasa na hrvatskom saboru. Što se Turopoljci pak pozivaju na diplomu Matije Korvina (od 15. okt. 1466.), ne znači ništa, jer kralj im u njoj dopušta tek izbor njihova protonotara, a o saboru ne govori uopće ništa; uostalom se za vrijeme od preko četiri stotine godina mnogo toga i promijenilo. On (naime biskup Haulik), bio je već na petoro hrvatskih sabora nazočan, a na trima dapače i predsjednikom, no nikad nije ni jednoga turopoljskoga plemića vidio; medjutim upitao se kod više od dvadeset uglednih ljudi o tom poslu, pa su svi složni bili u tom, da turopoljski plemići nijesu nikad imali pristupa na hrvatski sabor. Ako su dakle možda ipak poneki došli, onda se na njihov neznatni broj nije nitko ni obazirao. Ali da bi ih na stotine i to oružano dolazilo, pa da je svaki pojedini imao pravo glasa na hrvatskom saboru, naprosto nije istinito. Što je pak ban kao predsjednik odgodio sabor na treći dan (to jest od 22. na 24. aprila), bilo je njegovo

neosporivo pravo, a učinio je dobro, jer gdje nagrne sedam do osam stotina seoskih plemića oružanih sabljama, buzdovanima, zaoštrenim toljagama i korbačima, gdje kolovodje njihove govore o osveti, kojoj da je već čas kucnuo, gdje iste kolovodje na banov upit odgovaraju, da za mir jamčiti ne mogu, gdje su ljudi po ulicama zgrtali kamenje i cigle, — u takovoj prilici nalagao je već zdrav razum, da se otvorenje sabora odgodi. Tek onda, kad se oboružano plemstvo razišlo, sazvao je ban sabor sporazumjevši se prije na konferenciji s većinom zastupnika, a da on nije bana na to podgovorio, znadu svi ovdje nazočni velikaši, koji su onoj konferenciji pribivali. No on bi sebi smatrao za čast, da je ona misao nikla u njegovoj glavi, jer je jedina bila, da odvrati opasnost; medjutim ban nije trebao njegova savjeta. Uostalom neka Turopoljci hvale Bogu, da do sjednice saborske onoga dana nije došlo, jer bi više njih, kako su mnogi bili ogorčena srca, izgubilo život. Ono pak, što se u tužbi kaže, da je tobože on sastavio četu od dvije do tri stotine svećenika, oboružanih kuburama i pištoljama, naprosto je smiješno; ta u cijelom saboru nije bilo više od jedanaest svećenika. Što mu opet komeš Josipović spočitava, da je branitelj Ilira, ne stoji, jer on je jedino zaštitnik i propagator sloge, pravice i mira, pa zato se i nije pridružio Josipovićevoj stranci, „jer njegova stranka hoće da zajedno s vratima upadne u kuću i nema povjerenja u Hrvatskoj". Nikada nije bio član ilirske stranke, ni vodja ni kapral, pa stoga je ludo, kad mu se spočitava, da je on i istoga

bana, kao i neke druge uveo u krug Ilira! Konačno još mu je primijetiti, da će magjarizam u Hrvatskoj imati slabe potpore od Josipovića, jer ondje ima vrlo malo ljudi, koji bi umjeli da razlikuju magjarsku riječ od kineske, a što se u novije doba turopoljska općina upustila u magjarsko dopisivanje s ugarskim županijama, u tom se osim magjarizacije krije još i nešto drugo. Stoga će donja kuća mnogo bolje uraditi, ako bude poštivala prava i želje hrvatskih poslanika, negoli podupirala komeša Josipovića. Onda se možemo pouzdano nadati, da će se uzbudjene strasti staložiti u Hrvatskoj, a žestoke će provale ilirizma malo po malo zajedno s imenom iščezavati.

Poslije biskupa Haulika uze riječ varaždinski administrator grof Ivan Nep. Erdödy, dakle jedan od vodja magjaronskih. Odmah u početku požali, što se mora da služi latinskim jezikom, jer da nažalost ne zna toliko „zemaljski jezik". On da je protest potpisao, jer smatra onaj postupak, koji je proveden na hrvatskom saboru nezakonitim, no zato ne krivi bana, budući da je tek nekoliko mjeseci u Hrvatskoj, pa tako točno još ne pozna ni zakona ni običaja njezinih. Samo na taj se način može shvatiti, kako to, da je ban upao u ruke onima, koji ne idu za boljitkom domovine i pravednošću, već da nerede neredima liječe. Staleži bili su pozvani za 22. aprila, da dodju na sabor, no taj se nije bez ikake objave, niti toga niti narednoga dana održao; staleži bjehu tako posve prezreni. To je prva protuzakonitost, jer ako ima predsjednik pravo, da sabor sazove, ima i dužnost, da ga onog

dana i održi. Isprika, da se tobože bilo bojati izgreda, ne dokazuje ništa, jer na taj bi način predsjednik mogao samovoljno odgadjati otvorenje sabora do beskrajnosti. Istina je, da je održana konferencija, ali to je bila više privatna stvar, a sve da i nije, zašto nije ban održao obećanja svoga, da će stvar podastrti Njeg. Veličanstvu na rješenje? Druga je nezakonitost, da je bilo turopoljskom plemstvu poručeno, da se izbor ne će opraviti njegovim sudjelovanjem, jer je došlo oboružano i jer mu se ne priznaje pravo biranja. No onaj, koji znade, da je isto plemstvo prije deset mjeseci (to jest 31. maja 1842.) došlo na izbor neoboružano, pa od oboružanih Ilira bilo izbačeno s birališta, taj se ne će čuditi, da je plemstvo drugi puta došlo oboružano, ali se vladalo mirno i čedno. O pojedinačnom pravu glasovanja plemstva turopoljskoga dosta je teško govoriti, jer premda biskup zagrebački nije na pet sabora vidio nijednoga turopoljskoga plemića, ima ih ipak, koji su ih vidjeli svu silu. Sve dosada naime postoji izmedju bana i plemstva neki patrijarhalni odnošaj, zato i nema saborskih dnevnika, već samo zapisnika, koji ne govore ni o čem, već samo donose stvorene zaključke. Treća pak nepravda jeste, da je vodjama turopoljskoga plemstva bilo svečano obećano, da će čitava stvar biti predana na rješenje Njegovom Veličanstvu, a sve dotle, dok ono ne stigne, ne će se sabor sastajati, pa ipak čim je plemstvo otišlo, sabor složen od samih Ilira, održan je, kroz što je očito izigrano pomenuto plemstvo. Da pak ovi Iliri nemaju tako nedužnih ciljeva pred očima, kako reče biskup Haulik, dokazuje brošira

grofa Janka Draškovića („Disertacija"), iz koje sada grof Erdödy navede neka mjesta, dokazujući njima, da Iliri teže za odcjepljenjem od Ugarske i za propašću magjarske narodnosti. Sada prihvati riječ palatin nadvojvoda Josip i reče, da je ilirizam pojava, koja nije dosada našoj domovini bila od koristi, a u buduće kan da će još manje biti. Vrlo je velika nevolja, da pojedine stranke u ovoj državi traže za sebe pravo na posebnu narodnost. „Ja pak vrstam se u redove onih, koji drže, da je svaki onaj, koji u Ugarskoj stanuje, pa bio on član kojega mu drago jezika, budući da uživa sva prava, privilegija i dobra, što ih zemlja daje, Magjar. Ovdje nema Ilira ni drugoga naroda osim Magjara."[1]

Iza ovih značajnih riječi jednoga člana vladajuće dinastije, koje odjeknuše burnim oduševljenjem kod cijeloga magjarstva, diže se mladi barun Levin Rauch,[2] koji odmah uze žestoko udarati na ilirizam. On će, kad dodje na dnevni red pitanje ilirizma, — reče — iznijeti na javu sve one pogibeljne nauke, buntovničke proklamacije i pjesme rugalice, koje su doduše osudjene i zabranjene i s višega

[1] „Én tehát azokhoz tartozom, kik azt hiszik, hogy az, ki magyar honban lakik, akármelly ajku légyen is az, miután azon jogokkal, kiváltságokkal, 's jótékonyságokkal él, mellyeket az ország niúlt, az magyar; itt nincs ilyr, nincs màs nemzet, — mint magyar." Förendi napló I, 33.

[2] Rodio se 1819., umr'o 1890.

mjesta. „Ja ću pokazati, da Iliri nose crvene opanke i crvene revolucionarne kape zato, da se za slučaj bune izmedju sebe poznaju i ne pokolju. Pokazat ću, da su Iliri noću blagosiljali tudju zastavu i da su noću pod vedrim nebom golim sabljama sklapali urotu sve protiv zak. čl. XL. : 1536., koji pod kazan veleizdaje zabranjuje urote. Ja ću pokazati, kakovu književnost širi u ilirskim novinama onaj Gaj, za koga reče jedan izvrstan sin naše domovine (naime Klauzál), da je obdaren nesrećnim mozgom. Pokazat ću kakove neobuzdanosti, kakove nauke on usadjuje u srca mladeži i klerika, te kako proriče, da će ubrzo ovdje u Požunu Rus davati zakone, nadalje kako će ubrzo Rus dati svakom slavenskom narodu, koji se njemu pridruži, ustav. Objasnit ću, da ilirski „živio" ide ruskoga cara i kako Iliri pogrdjuju sve one, koji se ne smatraju Ilirima i kako ih progone. Dokazat ću, da Iliri sa svojom zvijezdom i polumjesecom hoće da se otkinu od Ugarske, i kako u vezi s drugim slavenskim narodima misle osnovati veliko ilirsko carstvo. Mogu dokazati, da su oni ovo zamislili još godine 1832., dakle da veliko-ilirske sanje nijesu nikakova reakcija, već prava akcija u smjeru toga cilja. Iliri samo tako dugo govore o ugarskom ustavu, dok ne nadju drugih putova". Potom se baci barun Rauch na biskupa Haulika spočitavajući mu, da „još i poslije toga, što je kralj osudio ilirizam, on podupire buntovnike, šta više, još i onda kad su klerici pogrdili bana, kad su htjeli da dignu bunu, kad su u govorima istoga okrunjenoga našega kralja vrijedjali, — još i onda je biskup odobravao onom

svećenstvu koje drži s Ilirima!" Nakon ovih naprosto nerazumljivih objeda barun Rauch predje na turopoljsko pitanje. Neosporivo je pojedinačno pravo glasovanja turopoljskog plemstva, reče, pa baš zato, jer je ono došlo na sabor u velikom broju, zadrhtaše Iliri, a s njima i jedna stanovita poglavica (egy bizonyos fönök, naime biskup Haulik), jer se činilo, da je većina na strani plemstva, a Iliri da će pasti. Da to spriječi, poglavica se domisli političkoj taktici, koja se ne može odobriti: sabor je, a da se ni sastao nije, raspušten, a onda treći dan održan, što je protuzakonito. „Budući da nijesam niti čovjek ruske knute, niti ilirska crvenkapa, dovrši barun Rauch, niti sam rad da dodjem pod kakovu okružnu kapetaniju (Kreis-kapitányság, naime Austriju), već hoću da ostanem svome kralju nepokolebivo vjeran član magjarskoga naroda (magyar nemzet tagja), a vlada saniranje hrvatskih nevolja odgadja preko reda, a ja želim da se iščeznuli zakoniti poredak opet povrati, — pridružujem se mnijenju donje kuće." Barunu Rauchu odmah se pridruži još i grof A l e k s a n d a r D r a š k o v i ć: „Tridesetoga maja prošlo je godinu dana, otkad se ona paklena ideja ilirska inkarnirana pokazala u svoj ogavnosti svojoj. Iliri su oružjem navalili na plemstvo!" Potom pripovijeda tok restauracije od 1842., a onda prelazi na saborske dogadjaje od 1843., te konačno izjavljuje, da prihvaća nuncij donje kuće.

Iza ovih žestokih govornika zaredjaše blaži, koji uzeše u obranu Ilire, te zagovarahu, da se nuncij donje kuće ne prihvati. Bili su to požeški župan grof Nikola Szécsen, biskup senjski Mirko Ožegović, barun Franjo Kulmer, prior vranski Josip Schrott i djakovački biskup Josip Kuković; konačno još se obazre biskup Haulik na riječi baruna Raucha, naročito s obzirom na klerike, za koje reče da ne stoje, pa ih treba tek dokazati. Kad se iscrpe broj govornika, proglasi palatin kao predsjednik, da je većina velikaške kuće zaključila, da se imade donja kuća pozvati, da odustane od svoga zaključka u pogledu turopoljske tužbe. I tako ona propade.

Skoro potom sastaše se hrvatske i slavonske županije na skupštine, da se izjave na želju poslanika glede zaključka donje kuće od 20. juna.

Prva se sastala dne 8. jula županija križevačka na poziv svoga prvoga podžupana Ivana Zidarića, te zaključi iza kratke debate, da se zamoli ban grof Haller, da izvoli s banske konferencije poslati Njeg. Veličanstvu deputaciju, koja bi ga zamolila, da se poslanici Hrvatske ne sprečavaju u vršenju svoje instrukcije u donjoj kući, a za slučaj, da donja kuća nepokolebivo ostane kod svoga zaključka, neka bi ban isposlovao obdržavanje novoga hrvatskoga sabora, da se u toj stvari donese nov zaključak. Pored toga neka se zamoli još i palatin, da uzme u zaštitu hrvatska municipalna prava i narod hrvatski. Poslanicima pak naredjeno bi, da dok ne dodje previšnja odluka, imadu raditi prema dosadanjoj uputi. Isto zaključiše 10. jula još i županije v a r a ž d i n s k a i z a g r e b a č k a. Skupština županije zagrebačke bijaše vrlo brojno posjećena, a predsjedao joj je župan Nikola Zdenčaj. Kako se na njoj sabralo i mnoštvo maloga plemstva,

pročitan je izvještaj hrvatskih poslanika s požunskoga sabora i u hrvatskom prijevodu. Govornika javilo se vrlo mnogo, a govorili su i vrlo žestoko. Tako reče Eduard Jelačić, drugi podžupan, da za slučaj, ako bi zaključci županijski ostali bezuspješni, onda neka se javi poslanicima, da govore hrvatski, što bješe popraćeno burnim „živio", dok se grof Juraj Oršić izjavio za prelom s Ugarskom: „Šta nam koristi, reče, magjarski sabor, kad nam otima ono, što je naše, dapače hoće da nas oporezuje za magjarsko kazalište i muzej." Ivan Kukuljević i opet izreče zanosan hrvatski govor pun historičkih podataka, pa se i on kano i svi ostali govornici ljuto okosio na Josipovića, od kojih su neki tražili, da ga kralj opomene, a županija da ga tuži s izdajstva, dapače čulo se u publici poslije skupštine, da bi ga trebalo vješati, a neki mu se uzeše prijetiti u razdraženosti batinama i smrću. Kako županije, tako se izjaviše i gradovi Zagreb, Karlovac i Varaždin. U Slavoniji pak nije bilo baš tako, naročito se u srijemskoj županiji, u Vukovaru (još 3. jula) raspravljalo ponajviše magjarskim jezikom, a neki svećenici, koji se tome uzeše protiviti, imali su prilike, da čuju svakojakih pogrda. Ipak županija zaključi, da se hrvatski poslanici imadu smatrati zakonito izabranima, dok spram zaključka požunskoga sabora od 20. juna ne zauze nikakova stajališta. Požeška županija pak stvori 17. jula zaključke posve jednake s hrvatskima, dapače dometnu, da ono, što se 20. juna dogodilo u Požunu, nije samo zakonska povreda

za Hrvatsku, nego i za Slavoniju, jer i ona potpada pod bansku jurisdikciju. Njoj se 29. juna pridruži i virovitička. Istodobno se (22. jula) obrati posebnom predstavkom na kralja ban Haller, u kojoj istače, kako i on, poput hrvatskih županija, smatra onaj požunski saborski zaključak najvećom povredom zak. čl. CXX. : 1715., a pored toga još i drži, da je požunski sabor mjesto, na kojem se bez zajedničke privole Hrvatske i Ugarske ništa ne može mijenjati. Budući pak da Hrvati ne znaju magjarski, treba pridržati latinski jezik, pa stoga vlada ne smije nikako dopustiti, da se ostvari težnja Magjara, da uvedu u Hrvatskoj magjarski jezik kao službeni.

Kad je ban napisao ove posljednje riječi u svojoj predstavci, nesumnjivo je imao na umu onu zakonsku osnovu o općoj uporabi magjarskoga jezika, što ju je još 8. jula stvorila donja kuća, dašto u nenazočnosti hrvatskih poslanika. Već 3. jula sastaše se magjarski zastupnici u cirkularnu sjednicu, u kojoj stvoriše zaključke svoje u tom pitanju, a onda ih predložiše donjoj kući dne 5. jula na raspravu. Ta je zakonska osnova glasila ovako: „Zakonska osnova o budućoj općenitoj uporabi magjarskoga jezika i narodnosti, državnoga grba i narodnih boja, te o nekim posebnim odredbama s obzirom na Hrvatsku. Državni staleži odrediše privolom Njeg. Veličanstva ovo: 1. Prestolonasljednici obvezani su u smislu opće izražene narodne želje u zakonskim člancima V. : 1530. i XXXIII. : 1560., da nauče magjarski jezik. Podjedno uvrštuju državni staleži u zakon i premilo-

stivo kraljevsko obećanje Njeg. Veličanstva, da će i ostali članovi velikaške kuće, kako nadvojvode, tako i nadvojvodkinje učiti magjarski jezik. 2. U Ugarskoj i s njom spojenim stranama bit će u buduće službeni i vladajući jezik isključivo magjarski. Nijedan službeni spis ili dokumenat napisan na drugom jeziku ne vrijedi. Uporaba drugoga jezika dozvoljena je samo u slučajevima predvidjenima kao izuzecima u točki 5., 6. i 7. ovoga zakona. 3. Nastavni je jezik takodjer isključivo magjarski. 4. Svi ugarski novci treba da nose na sebi ugarske embleme i magjarske napise. Svi gradjanski, erarski i vojnički zavodi u Ugarskoj i s njom spojenim stranama, kao i zastave na ladjama ugarskih pomorskih luka, ugarskih trgovaca i ostalih ugarskih ladja, imadu da se isključivo služe ugarskim narodnim bojama i ugarskim državnim grbom. Napisi na svim službenim pečatima valja da budu magjarski. 5. Sve oblasti, svi sudovi i ukupno činovništvo u Hrvatskoj moraju s ugarskim namjesnim vijećem (vladom), sa sudovima i činovništvom Ugarske dopisivati na magjarskom jeziku. 6. Magjarski jezik treba da bude po svim školama u Hrvatskoj obligatan predmet obuke. 7. Poslije deset godina od dana proglašenja ovoga zakona ne može u Hrvatskoj nitko, koji nije vješt magjarskomu jeziku, preuzeti na osnovu kraljevskoga imenova-

nja ni svjetske ni crkvene službe." Debatu o toj zakonskoj osnovi, koja je značila potpunu propast mnogovjekovne hrvatske i narodne i političke osebujnosti u sklopu zemalja krune sv. Stjepana, otvori dne 5. jula sam predsjednik Szerencsy i odmah u početku primijeti, da je sedma točka ove zakonske osnove skopčana s velikim poteškoćama. Staleži da su i onako već izrekli načelo, da se ne žele miješati u nutarnje hrvatske poslove, dapače da se Hrvati mogu kod kuće služiti jezikom, kojim god hoće. Stoga on drži, da se ta točka može da odnosi samo na one službe, koje su zajedničke, pa prema tome treba da se onaj rok izostavi s obzirom na čisto autonomne hrvatske službe. Iza ove predsjednikove primjedbe ustane požeški zastupnik Gustav Marković, te reče, da oni, koji ga poslaše, žele, da u Hrvatskoj ostane isključivo latinski jezik diplomatskim, pa stoga neka se ova zakonska osnova ograniči isključivo na Ugarsku. Zastupnik srijemske županije Eduard Cseh opet istače, premda je magjarski jezik u njegovoj županiji najviše napredovao, ipak još nije toliko, da bi se u njemu moglo budi uredovati, budi obuka vršiti, pa zato da zakon sam ne bude neprovediv, neka se i slavonskim trim županijama, kao Hrvatskoj, dade izvjesni rok, do kojega treba da nauče magjarski jezik. Ovoj se izjavi onda pridruže još zastupnik virovitičke županije Ludovik Szallopek, riječki Mihajlo Horhy i bakarski Bartol Zmaić. No Magjari u dugoj debati, koja se prenese još na 6. i 8. jula, nikako ne htjedoše da popuste, a naročito ne željama sla-

vonskih zastupnika, jer su svi od reda naprosto smatrali Slavoniju kao već inkorporiranu zemlju Ugarskoj. Zakonska osnova bi dakle prihvaćena, te otpućena velikaškoj kući, a nato bi sabor poradi popravka zgrade odgodjen na 24 dana.

Kad se sabor opet sastao početkom augusta, uze cirkularna sjednica 8. augusta u raspravu medjutim stigli odgovor velikaške kuće u turopoljskom pitanju. Taj je glasio, da se ova stvar ne može podastrijeti u onoj formi, u kojoj je staleži predložiše Njeg. Veličanstvu, jer osim što sadržaje „neke dogadjaje i prava“ (jogok), koja baš nijesu tako jasna, da bi se na njima dala izgraditi saborska predstavka kralju, zaslužuje veću pažnju mnogogodišnja dosadanja praksa hrvatskoga sabora, pa bi stoga trebalo ponajprije stvar riješiti redovitim administrativnim putem. Bit će dakle najbolje, ako staleži odustanu od svoje naumljene predstavke Njeg. Veličanstvu. Što se pak tiče spomenutih nutarnjih pokreta u Hrvatskoj, velikaši će složno istupiti sa staležima, čim budu dokazani pouzdanim podacima. U debati, koja se razvi, nakon što je ovaj odgovor pročitan, prevladalo je mišljenje, da se turopoljska tužba nema napustiti, a naročito kad je komeš Josipović izjavio, da mu je stigao nov protest potpisan od 460 plemića zagrebačke županije, koji traže, da se nanovo sastane hrvatski sabor, da bira svoje poslanike na požunski sabor. Sada bi zaključeno, da se pitanje i opet stavi na dnevni red u staleškoj kući.

Ova je potom 12. augusta uzela u raspravu pitanje o protestantizmu u Hrvatskoj, dašto i opet u nenazočnosti hrvatskih poslanika. Debatu otvori predsjednik Szerencsy, te izrijekom istaknu, da se ovo pitanje ne može bez privole Hrvatske riješiti, dakle ni pravovaljan zakon stvoriti, pa stoga je bolje, da se pitanje prepusti budućnosti. No sabor ne prihvati mnijenja predsjednikova, a glavni mu je tumač bio zastupnik boršodske županije Bartol Szemere, koji tom prilikom izreče osobito značajan govor. On se ne će upuštati u potanje pobijanje predsjednikovih argumenata, reče, već jer misli, da je i u tom pitanju upletena neka spletka ilirske stranke, smatra nužnim, da izjavi jedamput zauvijek svoje mišljenje o zahtjevima i pravima, što ih vazda ističe ota nemirna stranka, i to ne samo u vjerozakonskom pitanju, nego u svakom, kad god se radi o napretku magjarskoga naroda. Jedva da ima koje životno pitanje magjarsko, protiv kojega ne bi Hrvatska bila istupila. „Mi želimo, da se naše saborske rasprave vode na magjarskom jeziku, tko protestira protiv toga? Hrvati. Hoćemo da magjarski jezik, po kojemu su i država i kruna dobile svoje ime, učinimo državnim i službenim, a tko se tome opire već pola vijeka? Hrvati. Radi smo, da opći porez porazdijelimo jednako medju sve stanovnike pod krunom sv. Stjepana, pa tko se diže protiv ovoga načela pravednosti? Hrvati. Županije srijemska, virovitička i požeška od postanka su dio naše domovine, a tko to osporava? I opet Hrvati, premda ona zemlja, koju oni posjeduju, čini jedno tijelo

*

s Ugarskom u tolikoj mjeri, da počevši od Karpata pa do jadranskih obala nitko ne može da nadje državne medje, dok je ima spram Poljske, Austrije, Štajerske, Kranjske, Moravske, dapače i spram Erdelja. Pa ipak zar Hrvatska ne traži za sebe pravo, da stvori zakon, po kojemu će po miloj volji budi isključiti budi primiti gotovo četiri milijuna gradjana opće domovine (közhaza), kao da je njihova zemlja plemenitija, kao da je isto tlo njihovo katoličko, koje ne trpi na sebi kršćana druge vrste! A što je princip toga vječnoga opiranja ? To, što je po njihovu mišljenju Hrvatska nezavisna i samostalna kraljevina, to, što oni drže, da opće magjarsko zakonodavstvo kod njih ima samo u onim stvarima potpunu vlast, za koje im se ne čini zgodnim da reknu, da takodjer idu u red njihovih municipalnih prava . . . Tako su dakle Hrvati istupljivali protiv nas, no svagda s načelom nezavisnosti i municipalnosti, premda u različitoj slici i u različitim pitanjima. Vazda pak govore kod svakoga pitanja, da ono pripada medju njihova municipalna prava, dok mi njima odgovaramo, da je Hrvatska pridružena i podjarmljena zemlja i da bi bio pravi politički apsurd, kad ne bismo mogli stvarati zakona, koji bi i njih vezali, a oni da mogu utjecati na stvaranje svakoga zakona, koji je za nas obvezatan ! No već je minulo doba, da se time još i dulje zabavimo, jer je nastala potreba, da onu zemlju i puk, što smo ih jednom na bojnom polju oružjem sebi pribavili, sada po drugi put pokorimo na političkom polju razlozima, ali ne da nam budu sluge, ali ni zato, da budu nad nama,

već zato, da nam budu sugradjani i da se ne krate pokoravati općem magjarskom zakonodavstvu". Iza toga upita, gdje je taj ugovor, na koji se Hrvati vazda pozivlju, te konačno izjavi želju, neka Hrvati pokažu danas ili sutra ili nakon po godine, kad im se htjelo bude, taj izvorni starinski ugovor izmedju obiju država, neka posvjedoče historičku svoju nezavisnost od općega zakonodavstva, neka vjerodostojno nabroje sva ona municipalna prava, koja su izvan kruga ili nad krugom magjarskoga zakonodavstva. „Po drugi put oružjem u ruci, reče doslovno Szemere na kraju svoga govora, mi se s vama hrvatska braćo boriti ne ćemo, ali protiv otpora mrskih Ilira započet ćemo boj na političkom bojištu i to razlozima. Ova izjava tim je potrebnija u tom pitanju, jer dok mi ne nadvladamo njih, ili oni nas, dotle medju nama sloge biti ne će". Kad je Szemere dovršio govor svoj, odmah se požuri predsjednik, da oslabi argumentaciju njegovu, primijetivši, da se govornik najvećim dijelom udaljio od dnevnoga reda, a neke mu točke govora ne stoje. Tako da nije bilo razborito pozivati Hrvate, da pokažu starinski ugovor, koji je osnov njihovih municipalnih prava, jer, „mnogo ima takovih sloboština, kojih se autentičnost ne da iz diploma dokazati, pa baš i mi Magjari sami smo u takom položaju, da baš ono smatramo najkrepčijim zakonom našim, što originalnom ispravom ne

bismo mogli potvrditi." Konačno ipak prihvati sabor predlog, da se protestantima ima dati u Hrvatskoj i Slavoniji gradjansko pravo i sloboda vjeroispovijedanja, te ga otputi velikaškoj kući.

Ova se opet sastade dne 17. augusta u sjednicu, u kojoj uze u raspravu od donje kuće prihvaćenu zakonsku osnovu o općenitoj uporabi magjarskoga jezika. Odmah nakon što je pročitana prva točka, ustade njitranski veliki župan barun Alojzije Mednyànszky te predloži, da se ona izmijeni ovako: „U zakon se uvrštuje premilostivo kraljevsko obećanje Njeg. Veličanstva, da će prestolonasljednici kao i ostali članovi vladajuće kuće, nadvojvode i nadvojvotkinje još u djetinjstvu primati valjanu pouku u magjarskom jeziku, što je Njeg. Veličanstvo još i u odgojnom redu odredilo", — što i bi jednoglasno bez dalje debate prihvaćeno. Kad je potom pročitana druga točka, javi se za riječ ban grof Haller te predloži, da se iz nje izostavi Hrvatska („u Ugarskoj i s njom spojenim stranama"), budući da u njoj niti je znanje magjarskoga jezika toliko uznapredovalo, da bi se njime moglo uredovati, niti toga dopuštaju hrvatska municipalna prava, potvrdjena tolikim zakonima stvorenima na zajedničkom saboru, a naročito jer zaključak hrvatskoga sabora od 28. novembra 1805., koji je kruna potvrdila 8. februara 1806., imperativno traži, da u Hrvatskoj ima da bude isključivo latinski jezik diplomatskim. Što se pak tiče zahtjeva treće točke, da i u Hrvatskoj bude magjarski jezik nastavnim, on je neprovediv, pa ban stoga

protiv njega protestira. Isto tako ne može da prihvati točke četvrte, koja ukida uporabu grba i boja hrvatske zemlje na hrvatskim ladjama i po zavodima, jer će prouzročiti veliku uzbudjenost, a tako i točka peta sa zahtjevom dopisivanja u magjarskom jeziku, s kojom je još i u vezi najnovije silenje, da hrvatski poslanici moraju i na državnom saboru da govore magjarski. Točka šesta je zališna, jer se po hrvatskim školama i onako već više godina uči magjarski, a napredak bit će još i bolji, kad se Hrvati uvjere, da im Magjari ne misle uništiti jezika i narodnosti. Konačno zatraži ban, da se sedma točka posve briše, jer ako se ne ide za uništenjem hrvatske narodnosti, čemu se onda stavlja rok? Iza bana progovori barun Eötvös i predloži, da se u prvom redu dade i trim slavonskim županijama, kao i Rijeci i Bakru rok od šest godina, poslije kojega ima započeti magjarsko uredovanje, a glede Hrvatske, da se naročito istakne, da se ugarska legislativa ne misli miješati u njezine nutarnje poslove, već da štuje njezina municipalna prava, pa stoga neka joj ostane nutarnji upravni jezik latinski, a dopisivanje u magjarskom jeziku neka se ograniči na one urede, koji dolaze u dodir s najvišim ugarskim sudovima ili s ugarskom vladom. Konačno izjavi želju, da se izrijekom stavi u zakon, da su hrvatski poslanici obvezani na državnom saboru govoriti magjarskim jezikom. Iza ovih govora razvi se duga debata, u kojoj su stanovište banovo podupirali požeški župan grof Nikola Szécsen, djakovački biskup Josip Kuković, hrvatski poslanik Herman Bužan, grof Ladi-

slav Pejačević, barun Franjo Kulmer, dapače i sam Ivan Nep. Erdödy. Herman Bužan zatraži, da kuća prekine raspravu o hrvatskim pravima, jer toga ne dozvoljava zak. čl. CXX. : 1715., a glede Slavonije kao i Primorja izjavi, da su to dijelovi Hrvatske, jer potpadaju pod bana, pa se zato i na njih odnose hrvatska municipalna prava, dakle im se nikaki rok ne može nametnuti. Barun Franjo Kulmer opet odbivši energičkim riječima zakonsku osnovu dodade, da kao Hrvat (mint horvát) gledajući ovu zakonsku osnovu nikako ne može da razumije onih izjava, kao da Magjari hrvatsku narodnost štuju i da je ne misle vrijedjati ili ćak potisnuti. Možda se vara, no on u činjenici, da jedan narod sili drugoga, koji ima svoju slobodnu konstituciju, da primi nepoznati jezik i da se njime služi, zaista ne vidi drugo, već uvrede i potiskivanja, a nikakova štovanja. Već je prije tri godine na ovom mjestu proricao, da će taki postupak roditi samo rdjavim posljedicama, a i sada pita, zašto se i opet nastavlja onaj nesrećni sistem o izmišljenim a i nedokazanim pogibeljnim nakanama slavenskih plemena, slavizma, ilirizma, i Bog zna kakova još „izma“, zašto se i opet šire protiv Hrvata sumnje o najgadnijem grijehu, o izdajstvu domovine i o nevjeri spram kralja, zašto se i opet smatraju pisma pisana na latinskom, njemačkom ili slavenskom jeziku kao gadna i mrska stvar ?

Ako se ovim koracima i djelima misli magjarstvo postaviti na širi osnov i steći mu potrebnih simpatija, onda se oni, koji to rade, varaju ; šta više, on drži, da kao što svaka akcija radja reakcijom, da će se taj prirodni zakon pokazati i kod ovoga posla, i to stim krepče, ako širitelji magjarstva za vremena ne zamijene klevete i nasilja štovanjem i pravednošću. Sjutradan 18. augusta, kad je debata nastavljena, ustade grof Josip Pálffy i reče, da je juče barun Kulmer izjavio, da govori kao hrvatski velikaš (mint horvátországi förend), a takovih u ovoj dvorani nema, već samo magjarskih. Ove riječi Pálffyejeve ispravi predsjednik (palatin) naglasivši, kao što u donjoj kući sjede zastupnici Ugarske i s njom združenih zemalja, tako su isto i u gornjoj nazočni visoki dostojanstvenici, velikaši i biskupi onih zemalja, jer je ovo sabor Ugarske i s njom združenih zemalja. Konačno bi 23. augusta, nakon petodnevne debate (17., 18., 19., 21. i 23. aug.), u kojoj ponovno sudjelovahu Herman Bužan i ban Haller odlučno zastupajući hrvatsko stanovište, ipak prihvaćen predlog baruna Eötvösa, prema kojem bješe zakonska osnova preinačena i vraćena donjoj kući. Točke treću i šestu ostavi gornja kuća netaknute, pa tako se promjene ticahu samo ostalih, a glasile su ovako : 1. Požeškoj, virovitičkoj i srijemskoj županiji, a tako i Rijeci i Bakru ostavlja se još šest godina latinski, odnosno talijanski kao službeni, a poslije toga roka imadu se ove županije kao i oni gradovi služiti isključivo magjarskim je-

zikom kao službenim. 2. U nutarnje poslove Hrvatske sabor se ne miješa, te joj se ostavlja dosadanji običaj. Općenita uporaba magjarskoga jezika pak zahtijeva se, u onim poslovima legislative i administracije, u kojima Hrvatska dolazi u dodir s ugarskom vladom, ili s njezinim oblastima. Stoga se u svim javnim i privatnim poslovima, koliko se u Hrvatskoj vode pred hrvatskim oblastima i sudištima, ostavlja i nadalje uporaba latinskoga jezika. 3. Isto tako treba da hrvatske oblasti dopisuju s magjarskim oblastima u službenim poslovima magjarski, a t i m s e j e z i k o m m o r a j u s l u ž i t i i h r v a t s k i p o s l a n i c i u d r ž a v n o m s a b o r u. 4. Po svim hrvatskim školama, pučkim kao i višim, učit će se magjarski jezik kao obligatni predmet. Kad je protonotar pročitao ove zaključke velikaške kuće, ustade Herman Bužan te uloži u ime kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije svečani protest, u kojem još i zatraži ujedinjenje hrvatskoga teritorija, pod kojim izrijekom navede Hrvatsku, Slavoniju, Vojnu Krajinu, Dalmaciju, Tursku Hrvatsku (okružja: Krupa, Pliva i Blagaj) i Tursku Dalmaciju (okružja: Ljubuški i Klobuk), te Primorje (Rijeku i Bakar).

Već 28. augusta, dakle treći dan, uzeše sta'eži u cirkularnoj sjednici u raspravu ovu poruku velikaša, te je uglavnom i prihvatiše, a tako i u javnoj sjednici 31. augusta u donjoj kući. Sada poslaše velikaškoj kući novu zakonsku osnovu, koja je na promijenjenim mjestima glasila: Požeška, virovitička i srijemska županija, isto tako i ugarsko Primorje, ostavljaju se u porabi dosadanjega je-

zika i to samo unutar njihovih nutarnjih posala do 1. januara 1850. Poslije toga roka imadu se isključivo služiti magjarskim jezikom. Općenita uporaba magjarskoga jezika proteže se na Hrvatsku tek toliko, koliko njezine oblasti, sudišta i činovništvo dolaze u dodir s ugarskom legislativom, vladom i oblastima, kao i s višim sudovima i ostalim poglavarstvima i činovništvom. U tom djelokrugu Hrvatska i dopisuje magjarskim jezikom, a u čitavom nutarnjem saobraćaju kod oblasti i ostalih ureda ostavlja joj se i nadalje latinski jezik. U svim se javnim školama u Hrvatskoj ima učiti magjarski jezik, inače on nije u Hrvatskoj još i nastavnim jezikom. Kad ova poruka stiže u velikašku kuću, povede se o njoj 2. septembra rasprava, u kojoj je glavnu riječ s hrvatske strane vodio Herman Bužan, a onda pored bana Hallera još se istakoše barun Franjo Kulmer i grof Nikola Szécsen. Svi se ovi govornici zauzeše za s a m o s t a l n i položaj kraljevine Hrvatske spram Ugarske, a ban Haller naročito zatraži, da se staleži pozovu, da pridruženim zemljama daju naziv, koji ih po zakonu ide, naime kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija. Bužan pak izrijekom uze zahtijevati, da se u zakon stavi, da ugarski sabor ne kani da potisne hrvatsku narodnost, kao i to, da se H r v a t i m a o s t a v l j a n a v o l j u da se služe latinskim jezikom. Konačno stvori kuća ove zaključke, koje je odaslala donjoj kući na prihvat: 1. U zakonu ima se jasno izreći, da se sabor ugarski ne želi da miješa u nutarnje jezične poslove Hrvatske. 2. Neka se uporaba latinskoga jezika

u Hrvatskoj učini ovisnim od volje Hrvata, a ne da se čini, kao da je ona kaki imperativni diktat. 3. Neka se izrijekom u zakonu istakne, da se hrvatski poslanici moraju na saboru služiti isključivo magjarskim jezikom.

Iza toga raspravi velikaška kuća dne 11. septembra poruku donje kuće, da se protestantima dade slobodan pristup u Hrvatsku. Odmah prvi uze riječ ban grof Haller, te otkloni prijedlog s političkoga i pravnoga stajališta, jer bi prisilno zakonsko uredjenje protestantizma u Hrvatskoj bilo izlikom uzbudjenosti i razdraženosti, a opiru mu se jasnim riječima toliki zakonski članci (XXIII. : 1687., LXXXVI. : 1723., XLVI. : 1741., XXVI. § 14. : 1790./1.) s pozivom na municipalna prava i slogu. Pravovaljanost municipalnih statuta pak još je Verböczy tako tumačio, da su statuti zaključci stvoreni jednoglasnim sporazumom zemlje i sankcijom Njeg. Veličanstva, koji imadu zakonsku moć, a naziv municipalna prava im je otuda, što vrijede kao zakon samo u onim municipijima, koja ih stvoriše. Dapače, dne 18. augusta 1843. rekao je i sam palatin u sjednici velikaške kuće, nastavi ban, da je izmedju municipalnih prava i običnih zakona ta razlika, što su municipalna prava stvorena općim sporazumom, te se ne dadu mijenjati na jednostavni zahtjev jednoga dijela, a bez privole drugoga. „Stoga dakle — reče ban — držim, da mi redovitim ustavnim putem bez pri-

vole Dalmacije, Hrvatske i Slavonije našoj protestantskoj braći ondje pristupa pribaviti ne možemo, jer se ono, što sam netom izustio o municipalnim pravima, temelji na ustavu, te stvara bit njegovu. Najveća pak blagodat jedne konstitucionalne države jeste, što se nijedna stranka ne može potužiti, da je prikraćena u svojim pravima, već naprotiv, da ustav bdije nad pravom svakoga, te mu jamči, da će mu nepovrijedjeno i ostati. Kad bi se dakle htjelo napasti ustavna prava, bila bi nužna posljedica toga, da bi se to i s druge strane moglo učiniti, a kroz to bi ustav prestao da bude štit nad pravima svakoga, te bi taj štit zamijenili stranački istupi i prezir. Stoga se dakle ne mogu ukinuti municipalna prava bez privole sjedinjenih zemalja (t. j. Hrvatske, Dalmacije i Slavonije). Po tom spomene ban, kako je car Josip mnogo dobra htio da učini, no narod se ipak opr'o. Zašto? Jer car toga nije činio putem ustavnim, zakonskim, već bez sporazuma s narodom, koji je tim otporom jasno pokazao, koliko drži do svojih privilegija, svoga ustava. „U takovom razmjeru stoje i Ugarska i Hrvatska s obzirom na njena municipalna prava; što se ona više plaši i najmanje povrede svojih prava, krepči je njezin otpor.“ Iza bana progovore od strane Hrvata još i požeški župan grof Nikola Szécseni hrvatski poslanik Herman Bužan, djakovački biskup Josip Kuković i barun Franjo Kulmer, koji svi podupriješe bana, a Bužan i Kulmer još izrijekom

uzeše isticati, da se hrvatska municipalna prava protežu još i na Slavoniju, kao na sastavni dio kraljevine Hrvatske. Magjarski velikaši vrlo su jetko odgovarali Hrvatima; tek poneki imali su smjelosti, da kažu istinu, kao grof *Ivan Majláth*, koji reče, da Hrvati ne glédaju na protestantsko pitanje s vjerskoga gledišta, već s narodnoga, jer im je iz jedne štampane knjige dobro poznata ona izreka čuvenoga protestantskoga odličnika (grofa Karla Zaya), da „magjarizam i protestantizam idu naprijed rukom u ruku, pa da je proširenje protestantizma i ono magjarizma, kao i vice versa, jedna ista stvar". Hrvati se dakle boje za narodnost svoju, a ne samo za jedinstvo svoje vjere. Konačno moradoše velikaši ipak priznati ispravnost hrvatskoga stanovišta, premda su kod toga velikom gorčinom isticali, da su takova intolerantna prava ne samo sramota za XIX. vijek, nego i nepravednost, budući da se Hrvati nesmetano mogu u Ugarskoj nastanjivati i ondje obnašati sve časti, a Magjarima je to u Hrvatskoj nemoguće, ali u pitanju Slavonije oni se ne priključiše Hrvatima, pa tako palatin konačno proglasi rezultat: da se Hrvatskoj bez njezine privole ne može nametnuti zakon o slobodi protestantizma, dok se postojećim slavonskim protestantskim općinama (u virovitičkoj županiji) ima zajamčiti zaštita. *Ovom debatom konačno spasoše Hrvati za sebe u punom opsegu privilegij, da protestanti na njihovu teritoriju ne mogu steći gradjanskih prava.*

Medjutim saznaše za tok rasprava na požunskom saboru i hrvatske županije, pa se poradi toga u svojim jesenskim generalnim skupštinama na nj i osvrnuše. Zagrebačka učini to dne 21. septembra. Ponajprije pročitan bi izvještaj hrvatskih poslanika iz Požuna, u kojem javiše, da *oni još nikako ne polaze saborskih sjednica* (u donjoj kući), jer magjarski staleži još nijesu povukli svojih zaključaka od 20. juna, dapače obje kuće da vode raspravu o općenitoj uporabi magjarskoga jezika. S toga odluči skupština, da se zamoli Njeg. Veličanstvo posebnom predstavkom, da uzme u zaštitu hrvatska municipalna prava, a hrvatskim poslanicima na požunskom saboru, da se povrati čast i utjecaj, što su ih od vajkada imali. Poslije toga pročitano bi pismo *bana Hallera* s požunskoga sabora, u kojem daje županiji na znanje, da će municipalna prava kraljevina ovih, kojima je on glava, braniti iz sve snage i očuvati ih svakoga napadaja, — što bi saslušano burnim povladjivanjem i klicanjem „živio". Potom stvori skupština zaključak, da se s obzirom na postupak od strane Magjara ima *opet obnoviti posebna hrvatska vlada*, nezavisna od Ugarske, kako je i prije bilo (do g. 1779.). Za tu svrhu dakle imadu se pozvati sve oblasti, da svi zajedno porade oko „ove toliko blagoslovene osnove, da se ona što prije u život privede", a hrvatskim poslanicima, da se u tom smislu dadu potrebne instrukcije. Konačno izreče skupština još posebnu hvalu barunu *Franji Kulmeru* što „tako krepko, temeljito i neustrašivo brani

naša municipalna prava". Za zagrebačkom povele su se i druge županije, dapače i virovitička, koja nakon vrlo burne debate, u kojoj se žestoko navaljivalo na težnje Magjara, a naročito na njihovo ubrajanje slavonskih županija medju ugarske, stvori (2. oktobra u Osijeku) zaključak, da njezini zastupnici na požunskom saboru imadu isključivo latinski govoriti i nikako drugačije, dakle ni magjarski. Sam predsjednik, prvi podžupan Janković Pribirski i Vučinski izriče krepko: „Ne ćemo i ne smijemo nikad odstupiti od naših municipalnih prava", a onda bi prihvaćena posebna predstavka na kralja s molbom, da se latinski jezik kao diplomatski u slavonskim županijama zauvijeke zadrži, a magjarski jezik da se nema nikad uvesti, onda, da se ime donje Slavonije povrati i uzme upotrebljavati u zakoniku po kraljevskim dekretima i uopće po svim službenim spisima, nadalje, da se Primorje (Rijeka i Bakar) s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom sjedini i banskoj vlasti podvrgne, te konačno, da se zastave na pomorskim ladjama i po primorskim lukama, što pripadaju pod ugarsku krunu, ne ukrase magjarskim narodnim bojama, već da se ondje viju zastave onih boja, kakove se kod krunisanja ugarskog kralja kao znak naših kraljevina običavaju nositi. No mnogo je burnije protekla skupština županije varaždinske (6. okt.). Ovdje su pristaše narodne stranke započele raspravljati na hrvatskom jeziku, našto administrator grof Ivan Nep.

Erdödy skupštinu raspusti. Od toga dana unaprijed magjaronska je stranka u županiji varaždinskoj posve skrhana. Jedina županija srijemska ne pridruži se svojim družicama igrajući odista ulogu glavne kule magjarstva u Slavoniji.

Medjutim se prihvati velikaška kuća, da i po treći put raspravi predlog donje kuće u pogledu opće uporabe magjarskoga jezika (7. oktobra). Prvi i opet uze riječ ban Haller nastojeći, da se postigne neki kompromis izmedju oprečnih stajališta hrvatskoga, velikaškoga i staleškoga. Osim njega od Hrvata progovoriše još i Herman Bužan, biskupi Juraj Haulik i Josip Kuković, barun Franjo Kulmer i grof Petar Pejačević. Ipak se većina velikaša odluči pristati uz stalešku poruku u svemu, izuzevši odredbu glede dopisivanja, jer su željeli, da se ono ograniči isključivo na vrhovne urede; učiniše to poglavito već stoga, da im donja kuća i po četvrti put ne povrati zakonske osnove. No ovaj uspjeh staleža posve oslabi nekoliko dana iza toga stiglo kraljevsko rješenje od 12. oktobra u pogledu njihova nasilnoga zaključka od 20. juna. U tom kraljevskom rješenju, koje je upravljeno na čitav sabor, dakle na donju i gornju kuću, kaže se: „Kad su nas nedavno hrvatske oblasti obavijestile, — što i spisi sadašnjega sabora potvrdjuju — kako su poslanici združenih kraljevina stavljeni zaključkom, da se odsada unaprijed u donjoj kući mnijenja ne mogu izricati drugim jezikom negoli magjarskim, u tako neprirodni položaj, da premda su nazočni na državnom saboru, ipak

dužnosti svoje misije na tešku štetu svojih prava ne mogu točno ispunjavati sudjelujući kod rasprava donje kuće onako djelotvorno i uspješno, kako im to dopušta zakoniti njihov djelokrug, nadali smo se, da će staleži neshodnost svoga zaključka ubrzo sami uvidjeti, te da će od svoje volje odstupiti od njega, stvorena protiv prava pomenutih (hrvatskih) poslanika. Medjutim se pokazalo, da su ove naše nade uzaludne bile, a i razumjesmo protiv svakoga očekivanja, kako iz nastavljenih rasprava donje kuće, tako i iz najnovijih dogadjaja, koje nam pomenute hrvatske oblasti i opet staviše do znanja, kako se hrvatski poslanici još uvijek nalaze u onom neprirodnom i nezakonitom položaju u pogledu izricanja njihova uvjerenja. Kao što pak dokazaše našom kraljevskom privolom stvoreni zakonski članci, da nam je stalo do procvata i proširenja uporabe magjarskoga jezika, tako smo i čvrsto uvjereni, da se ova svrha ne može drugim putem postići, nego strogim obdržavanjem načela u svako vrijeme, izrečenih u zak. čl. VII : 1792. i izbjegavanjem svakoga prisiljavanja kod proširivanja uporabe magjarskog jezika. Pošto je pak jezik državnoga sabora prema jasnom slovu zak. čl. LXVII : 1790/1. predmet, koji se ima zakonom riješiti, a nipošto se tome zakonu ničim ne može bez povrede ustavnoga reda o predmetima, o kojima se ima raspravljati, — preteći (praeoccupari), to u skladu s našom brigom, da se taj rad očuva nepovrijedjen, opominjemo

ozbiljno vašu ljubaznost i vjernost ovime našom kraljevskom vlašću, te hoćemo, da imate na umu glavna načela domovinskih zakona, to jest, da se valja držati dosadanjega običaja sve dotle, dok se zakonom ne uredi drugačije, pa da poslanicima (hrvatskima) ostavite na volju, da mnijenja svoja mogu izricati budi latinskim budi magjarskim jezikom, okanivši se kod toga što bolje znate svake silovitosti“.

Razumije se, ovo je rješenje kod Hrvata urodilo općenitim veseljem, te se i opet smatralo znakom, da ih dvor ne će ostaviti za plijen Magjarima i njihovim aspiracijama. Kako je pak onaj požunski saborski zaključak od 20. juna djelovao kod prvih glava u Hrvatskoj, objašnjuju nam dva pisma grofa Janka Draškovića, što ih je iz Zagreba pisao Metelu Ožegoviću u Požun. U prvom pismu (od 27. jula) piše mu ovako: „Tvoju knjigu od 22. jula jučer primio, i u zboru koji zarad narodnih naloga držan bio, u iscrplenju (= ekscerptu) saopćio jesam; u ovom zboru i Varaždinci i Križevčani izabrani bijahu. Općenito mnijenje, kanoti i moje i Kulmerovo bilo jest, da vi po junački dužnost vama opredjeljenu ovršite, i u općenite sjednice (da) idete, i u njih, ako bude nekonačna potriba, dijački (= latinski) govorite i od ničesa se prestrašiti ne daste. Ako bi vas htjeli istjerati, ne dajte se, dok conclusum (= zaključak) toga

*

istjeranja personal ne izreče — onda pako slobodno izajti zauvijek mirnom dušom možete, jer cijela domorodna domovina to želi. Ele žalibože toga ne bude, jere makar kako razjareni bili Magjari, ele opet tako glupi ne budu niti staleži niti personal, da bi se vas zazbilja lišiti hoteli. — Protivni pako jesmo svi, da cirkule polazite. Vi imate mladje (t. j. jurate), neka oni paze, što se govori, i neka vam obznane. Nemojte osobito u sadašnjih okolicah (= okolnostih) zaboraviti, da ste vi kraljevina naših, gdje i Krajina leži, zakonski poklisari, i za narod važniji neželi ban i svi velikaši, i zato niti u sesiji (= saborskoj sjednici), niti u konferenciji ne dajte se preplašiti, jerbo vaša je naloga (= zadaća) narodu domovine udovoljiti, koji zarad posljed ca ovdi viječao bude. Ako u napredak više srčene istine od vaše strane pokazalo se ne bude, onda i vlada izgubila bude štovanje koje zadnji sabori nam kod nje preskrbiše. Kulmer bude, kako veli, onda došao (t. j. u Požun na sabor), kad ga bude treba. Valja mu dakle pisati kada se ban vrati. Njega a ne Hermana (Bužana) valja poslušati u škakljivih okolicah (= okolnostih); uopće ti i Dragutin (Klobučarić) uvijek prije nego u sjednicu idete, jedne morate biti odluke i s Kulmerom se razumjeti. Herman (Bužan) poslije vašu odluku neka sluša, budući on samo pamćenje a ne razloga imade". A onda nastavlja sobzirom, kako su požunski dogadjaji dje-

lovali na narod, ovako: „Meni vas je milo, ele iz druge strane moram se radovati što su se okolice (= prilike) sadašnje cijeloga puka našega do dna u žarko domorodoljublje vrgle, i budite uvjereni, da i vlada (t. j., bečka) zahvalna bude, kad ona, kako je nejaka, osloniti se bude mogla o našu tvrdokornost zakonsku, i mi baš istim mjerilo dijeleći, kako primimo od Magjara, najbolje nadvladali budemo. Vi ćete vidjeti, kako budete prijeti kod kuće ovako radeći. Ako pako u Beč idete, što potribno jest, tako nemojte moliti mlogo, nego kažite zaufanje u zasluženi podpor, i činte vidjeti razlog vidjališta naše politike od Magjarske, i da mi ako držani budemo, dotle vjerni ostanemo do kapi. Samo Hermana (Bužana) ne šaljte gore."
Dne 6. septembra opet piše grof Janko ovako: „Ja vas moji dragi poklisari dan i noć u umu imam, i da je s kesum prispjeti moći, sada, gdi se u iligjah (= kupalištu) sasvijem izliječio jesam, durma bi kod vas bio. Ja bi vam pomagao vojevati. Ja vas doduše u donjem stolu (= u donjoj kući) buduće vrlo žalujem, i vidim, da niste došli zlatne jabuke pobirati. Ele ništar ne manje nemojte se plašiti, naši lovori svikako ako i sada ne, ele svikako doći moradu. Mladež se umložava i kašnje kako god bilo, ponatje vaše ol slidila ol kudila bude. Osobito pako u glavu tebe (Metele Ožegoviću), kome je Bog sritnog udesa pripravio. Ti si mlad, uresen znanjem, možgom, imetkom i zaufanjem tvojih domorodaca. Ti ako hoćeš, sam sebe bogatijeg i zmožnijeg cijeniti moraš, neželi su svi tvoji prijatelji i dušmani.

Tebi ne treba van glas tvrdostojnoga dostojanstva. U mojem prvom lístu saopćio jesam mnijenje, kako da bi postupati morali, ele kad niste tako učinili, bili ste prevareni. Onda bi bili mogli punim pravom kući doći i varmegjam uzrok ujaviti. Sada ako novi zakon (t. j. o magjarskom jeziku) prije dospi neželi blaga rezolucija (t. j. kraljevska od 12. okt.), onda će malo mučnije biti. Ele zaoto budte složni i ako vi tri (t. j. Ožegović, Klobučarić i Bužan) i Kulmer te misli budete, da u pozivu vaše instrukcije nekorisni ondi biti ne ćete, onda se bude moći braniti, tek da je medju vas sloge". Poslanici pak hrvatski poslušali su savjet starca Janka, kako nam to pokazaše dalji dogadjaji na požunskom saboru, a naročito u donjoj kući.

Kraljevsko rješenje od 12. oktobra pročitao je najprije sam palatin nadvojvoda Josip u zajedničkoj sjednici obiju kuća (2. novembra), a onda istoga dana još i napose predsjednik Szerencsy u donjoj kući. U raspravu uzeše potom ovo kraljevsko rješenje staleži najprije u cirkularnim sjednicama od 16., 17., 18. i 20. novembra, koje su se vodile vrlo uzbudjenim tonom. Konačno pobijedi stajalište većine (36 : 16), koja je smatrala stvar pitanjem časti magjarskoga naroda, u kojem da se ne može dopustiti, da pojedine oblasti budu nad državnim saborom, pa tako bi stvoren zaključak, da se kraljevsko rješenje nema primiti na znanje, a donja kuća ima da ostane kod svoga zaključka od 20. juna; o tom pak ima sabor da pošalje

kralju posebnu predstavku. Za ovo stajalište glasovao je i komeš Josipović, dok su protiv njega bili zastupnici svih triju slavonskih županija. Poslije toga stilizovaše bilježnici zaključenu predstavku na kralja, koju onda staleži u cirkularnoj sjednici od 30. novembra prihvatiše, te je potom poslaše predsjedniku donje kuće na raspravu.

Sjutradan 1. decembra bi zaista ona i pročitana, i to u nazočnosti obojice hrvatskih poslanika Ožegovića i Klobučarića, koji toga dana prvi put poslije 20. juna opet udjoše u saborsku dvoranu. Poslanici hrvatski znajući dobro, da će biti bure, mirno su stajali kroz čitavu sjednicu na svom mjestu ne mareći za bijesne poglede magjarskih zastupnika, a još više mladih magjarskih jurata i druge publike, koja ih je inače još i po požunskim ulicama napadala raznim besramnim poklicima. Nakon što bi pročitana predstavka, prvi uze riječ predsjednik Szerencsy i predloži, da se otkloni, a kraljevsko rješenje primi na znanje. Sada se javi za riječ Karlo Klobučarić rekavši okrenut prema predsjedniku : „Excellentissime domine !", no u taj par skočiše zastupnici magjarski sa svojih mjesta, te jedni stadoše vikati „na red", to jest, da predsjednik ima Klobučarića, jer govori latinski, pozvati na red, a drugi opet poznato nam „magyarul". U užasnoj buci i vici jedva je nekako došao do riječi predsjednik te izjavi : „Hrvatski poslanici imadu riječ, pa stoga neka slavni staleži i redovi dozvole, da prema stoljetnom običaju i kažu što hoće." No Franjo Kubinyi dobaci, neka se predsjednik izvoli držati zaključka

staleža (t. j. od 20. juna), što onda ponoviše i ostali zastupnici. Sada pokuša Ožegović, da progovori rekavši i on: „Excellentissime domine", našto se i opet diže grdna galama, kao iza istih riječi Klobučarićevih. Predsjednik ponovno umiri kuću, te istače, kako je već više puta kazao, da hrvatski zastupnici imadu riječ, a budući da staleži ističu svoj zaključak, učinit će rado sve, što može. Okrenuvši se potom hrvatskim zastupnicima reče: „Gospoda čuju, kako se staleži i redovi žele i dalje držati svoga zaključka, pa stoga, premda nijesam priznao zakonitosti tomu zaključku, niti ga sada priznajem, molim gospodu da govore magjarski, te predlažem, da bi se odazvala općoj želji." No hrvatski poslanici u velikoj buci niječno mašući glavama, odbiše predsjednikov predlog, našto on reče staležima: „Dalje ne mogu ići, jer mi to brani zakon, na koji sam položio prisegu. Ne mogu dakle ni silom ni moralno nikoga prisiliti". Nato i opet pokušaše Klobučarić i Ožegović da govore, no bijesna vika „ne dozvoljavamo, da latinski govore", ne dade im do riječi. Uto se za čas staleži nekako primiriše, a Ožegović viknu latinski: „Budemo li u dužnosti naših prava sprečavani, onda idemo!", a predsjednik dodade: „Slušajte gospodu zastupnike, njima pripada pravo govora", te okrenuvši se hrvatskim zastupnicima glasno reče razdraženim glasom latinski „Placeat!" (= izvolite), što prouzroči užasnu galamu i buku u cijeloj kući, za koje Klobučarić poviče latinski: „Nemojte upadati u moje pravo govora", a Ožegović: „Moja je dužnost da se služim mojim pravom

i hoću da se služim!" Nato dodade Klauzál: „Neka se stvar prepusti cirkularnoj sjednici", što bi općim odobravanjem prihvaćeno, dapače i sam predsjednik izjavi, da nema ništa protiv toga, „ali kako vidite, hrvatski poslanici ne će da se pokore vašem zaključku, pa stoga ne će od toga biti druge koristi, već da ćete ih i opet fizičkom bukom sprečavati u vršenju njihovih prava". No ako staleži žele, da o stvari raspravljaju u cirkularnoj sjednici, on nema ništa protiv toga, pa stoga zaključi sjednicu donje kuće. Zastupnici ostadoše na okupu, dok su Hrvati i predsjednik ostavili dvoranu. Uvidjajući i sami, da su suviše uzbudjeni, odluče stvar raspraviti sutradan 2. decembra. U toj cirkularnoj sjednici predloži Klauzál, da se prije svega uloži svečani protest protiv vladanja predsjednikova, a onda da se istakne, da staleži ostaju kod svoga zaključka od 20. juna, ali da više ništa ne će silom pokušati protiv hrvatskih zastupnika, već da ne će njihovih latinskih govora uzimati u obzir: niti će ih itko slušati, niti će se oni bilježiti u zapisnik. Predlog ovaj bi prihvaćen, te 4. decembra redigiran, a onda 5. decembra donesen u sjednicu donje kuće. Nakon što je bio pročitan, izjavi predsjednik Szerencsy, da je on kao „sluga vladara i države" radio prema zakonu i svojoj dužnosti, pa da stoga odbija od sebe sve ono, što mu u protestu staleži nepravedno spočitavaju. Potom je prešla kuća na raspravu i prihvatila predlog. U toj debati uze riječ Metel Ožegović, te uloži protest protiv zaključka. U početku je bila velika buka, no

docnije se staleži nešto primiriše, ali tako, da su se svi izmedju sebe glasno razgovarali ne mareći za Ožegovićevu izjavu, koja nije ni ušla u zapisnik. Iza toga kuća uze još u pretres zakonsku osnovu glede opće uporabe magjarskoga jezika, te pri-bliživši se stajalištu velikaške kuće konačno je prihvati. I tom je prilikom uložio protest Klobučarić, no i njegov govor, koji ne uvrstiše u zapisnik, pratila je buka i razgovor. Iza toga predsjednik zaključi sjednicu. Potom se sastaše obje kuće dne 11. decembra na zajedničku sjednicu, te prihvatiše zakonsku osnovu o općoj uporabi magjarskoga jezika i otposlaše je kralju Ferdinandu na sankciju.

Zauzimanjem palatina nadvojvode Josipa ova je osnova djelomice dobila previšnju potvrdu, o čem je onda sabor obavijestila kraljevska kancelarija dne 23. januara 1844. Kralj Ferdinand pristao je, da će odsada unaprijed biti sva kraljevska rješenja, dopisi, dekreti i predlozi na državni sabor, a tako i zakoni stvoreni na saboru isključivo m a g j a r s k i m j e z i k o m napisani, — premda će se zakoni još i u autentičnom latinskom prijevodu izdavati. Nadalje s a b o r s k i j e z i k bit će takodjer isključivo m a g j a r s k i, „no s ovim dodatkom, da će, stanovnici z d r u ž e n i h s t r a n a — koji će već i sami vlastite svoje koristi radi bez sumnje oko toga nastojati —, na zakonite redovite državne sabore, što će se za vrijeme budućega roka od š e s t g o d i n a obdržavati, samo takove ličnosti kao poslanike slati, t e s u m a g j a r s k o m u j e z i k u d o v o l j n o v j e š t e, da uzmognu sve

razumjeti i od svih lako biti razumljeni. Ako bi medjutim za to vrijeme tkogod po povjerenju zemljaka svojih zadobio čast poslaničku, a nije potpuno vješt magjarskomu jeziku, o n d a t a k a v m o ž e u n a z n a č e n o v r i j e m e (to jest do 1850.) m n i j e n j e s v o j e i n a l a t i n s k o m j e z i k u i z j a v i t i.“ Nadalje izdavat će i ugar. d v o r s k a k a n c e l a r i j a rješenja svoja magjarskim jezikom, isto tako i n a m j e s n i č k o v i j e ć e i v r h o v n a s u d b e n a o b l a s t. „U poslu dopisivanja izmedju z d r u ž e n i h s t r a n a i njihovih oblasti, te s ugarskim oblastima, Njeg. Veličanstvo jeste mnijenja, da hrvatske oblasti imadu primati magjarske dopise ugarskih oblasti, a ugarske latinske dopise hrvatskih oblasti, te na njih i odgovarati.“ Konačno još se dodaje, da se ima u Hrvatskoj u akademiji i po svim gimnazijama učiti magjarski jezik kao obligatni predmet. Sve ostale predloge u zakonskoj osnovi, naime, da se od 1. januara 1850. dalje moraju i županije slavonske kao i kotari riječki i bakarski služiti magjarskim kao službenim jezikom, te o napisima na novcima, kao i o ugarskim zastavama, k r a l j n i j e p o t v r d i o. Prema tome jasno je, da s ovim zak. čl. II. od godine 1843/4. niti su bili zadovoljni Magjari, ma da su njime Ugarsku posve pomagjarili, niti Hrvati, koji su njime izgubili poslije šest godina pravo služiti se na zajedničkom saboru latinskim jezikom, ne obazirući se na dužnost primanja magjarskih dopisa. No u nutarnju upravu hrvatsku ipak tim zakonom nije dirnuto, iako joj je zadan osjetljiv udarac.

Medjutim je nezadovoljstvo Magjara uvećao još i ponovni neuspjeh magjaronske stranke u Hrvatskoj.

Poznato nam je, koliku li je viku podigao komeš Josipović poradi „nezakonite" restauracije županije zagrebačke od 31. maja 1842. Znamo i to, da je vlada poslala kao svoga komesara virovitičkoga župana Josipa Šiškovića, da stvar istraži. Konačno ona odluči, da se ima opraviti nova restauracija. Kao dan izbora odredio je potom veliki župan Nikola Zdenčaj 9. decembra 1843. Već davno prije toga dana uzeše se magjaroni spremati na izbor, a pomogli su ih i prijatelji u Požunu znatnom novčanom svotom, tako da je svaki njihov čovjek dobio 5 for. „dnevnice". Kako su bili uvjereni, da će pomoću brojnoga seljačkoga plemstva, naročito turopoljskoga i svetoivanečkoga, pobijediti, zaključili su pod svaku cijenu makar i silom provaliti u županijsku zgradu, sadanje „ilirsko" činovništvo svrgnuti i novo svoje izabrati, a onda opozvati hrvatske poslanike s požunskoga sabora, te izravno izabrati druge i konačno odaslati na kralja predstavku, kojom bi ga zamolili, da skine s velikožupanske časti „Ilira" Nikolu Zdenčaja, a da imenuje grofa Ivana Nep. Erdödyja, administratora županije varaždinske. Još se govorilo, da magjaroni namjeravaju toga dana provaliti i u Gajevu štampariju, te je do temelja uništiti. Razumije se, takove glasine ispunile su narodnu stranku teškim brigama, pa stoga i stiže već prije odredjena dana grof Albert Nugent sa 130 svojih bosiljevačkih slobodnjaka (serežana) oboružanih

kopljem a pod crvenim kapama u grad, te se porazmjestiše poglavito oko kuće grofa Janka Draškovića. Isto tako došlo je već 8. decembra u Zagreb preko 700 Turopoljaca, te oko 400 glava ostaloga seljačkoga plemstva, dakle ukupno oko 1100 ljudi, oboružanih puškama, pištoljama, sabljama, gvozdenim maljevima i sjekirama, te se smjeste, a naročito Turopoljci, poglavito u kući komeša Josipovića, koga taj puta poradi požunskoga sabora nije lično bilo u Zagrebu, pa tako, preuzeše vodstvo grofovi Aleksandar Drašković i Antun Erdödy (brat Ivana Nep.), baruni Levin i Juraj Rauch, te plemići Karlo Jelačić, Aurel Kušević i drugi neki. Ujutro 9. decembra porazdijeliše se Turopoljci u tri čete: u prvoj stupahu mladji ljudi oboružani puškama i pištoljama, u drugoj oni sa sabljama, a u trećoj, sastavljenoj od starijih ljudi, oni sa sjekirama i maljevima. Baš pred 9 sati, kad je imala započeti skupština, zapute se na Markov trg pod vodstvom pomenutoga plemstva. Kad je veliki župan Zdenčaj saznao za sve te pripreme magjarona, a i videći brojčanu njihovu premoć, odluči se, da se svaki sukob spriječi, odgoditi restauraciju na neizvjesno vrijeme, čime su bile sporazumne i vodje narodne stranke. I doista, kad bi na vratima županijske zgrade pribijen oglas o odgodi skupštine, pristaše narodne stranke najvećim dijelom ostave Markov trg, te podju kući, tako da je tek malo njih ostalo pred županijskom zgradom s namjerom, da vide, kako će odgoda restauracije djelovati na magjarone. U toj skupini od kakih tridesetak većim dijelom mladjih ljudi bio je i sin

gradskoga načelnika Karlo Štajdaher. Kad stigoše magjaroni s grofom Antunom Erdödyjem i barunom Levinom Rauchom na čelu do crkve sv. Marka, upozori ih Štajdaher na županov oglas, našto se razvi žestoka prepirka i rječkanje, u kojoj arkivar Aurel Kušević ispali svoju pištolju u Štajdahera, ali ga srećom promaši. Na taj hitac razbjesni se prava bitka, u kojoj se sjeklo sabljama, a naročito se odlikovaše „viteštvom" oba pomenuta velikaša, te pucalo iz pušaka i pištolja s raznih strana, dapače i iz privatnih kuća poznatih magjarona Ferića i Zerpaka. Razumije se, ona mala četa mladih narodnjaka bješe za čas rastjerana, jer je bila bez oružja, no koliko su bili neki od njih oboružani sabljama, vratiše magjaronima milo za drago. Poginula su u svemu dva čovjeka, jedan Turopoljac i vrtljar grofa Nugenta Juraj Mrzljak, koga su magjaroni naprosto sasjekli, nakon što ga je ponovnim hicem srušio na tle Aurel Kušević. Kad je skoro potom stigla na molbu župana Zdenčaja vojska na Markov trg, već je pokolj svršio „pobjedom" Magjarona, kojom su se mnogo hvastali ; u toj radosti pozdraviše vojnike s glasnim „vivat", a čulo se i povika : „Magjari su prevladali" i „Magjarski bumo govorili"; vojnici su naime bili rodjeni Magjari, a tako i mnogi časnici njihovi. Medjutim još iza prvoga Kuševićeva hica uzeše mnogobrojni magjaroni bježati, te se razletješe po čitavom gradu, tako da ih je jedna četa doprla i na Kaptol, s čega se uznemiriše klerici, te izidjoše iz sjemeništa oboružani batinama i kolcima, a neki i sabljama, pa poletješe Dugom ulicom, da će na Markov trg. No on je već bio prazan, a vojska zatvorila je sve ulice, koje su vodile do njega, pa tako se klerici vratili natrag. Potom bi Turopoljcima i Svetoivancima zapovjedjeno, da se odmah udalje iz grada i da podju kući, a za zaštitu dade im vojnička oblast na njihovu molbu po pola kumpanije vojnika kao pratnju; Turopoljce ispratiše vojnici do Savskoga mosta, a Svetoivance do Maksimira. Oko podne već je u cijelom gradu zavladao mir.

Sramotni ovaj dogadjaj odluče magjaroni odmah upotrebiti u svoju korist. Još istoga dana sastave na kralja predstavku, u kojoj mu se potužiše, da kad god pristupaju skupštini, nikad ne mogu da vrše svoje pravo, jer ili je odgodjena, ili ih sprečavaju protivnici oružanom silom. Stoga mole, da im se što prije udovolji pravu. Pored toga zaključiše magjaroni još i posebnu deputaciju poslati najprije u Požun pred palatina, a onda u Beč pred kralja. I odista, već za kratko vrijeme sastanu se oni, koji će poći u toj deputaciji, da se zapute u Požun; bili su to pored grofa Ivana Nep. Erdödyja kao vodje još i brat njegov Antun, pa baruni Levin i Juraj Rauch, grof Aleksandar Drašković, Rikard Jelačić, Koloman Bedeković, Aurel Kušević, Ludovik Mikšić, Emerik Bušić, Danijel Farkaš, Pavao Krajačić, Stjepan Kos i Stjepan Pavleković. Medjutim na glas o dolasku ove deputacije u Požun (sredinom januara 1844.), podju sva tri hrvatska poslanika palatinu, da ga o čitavoj stvari točno informiraju, te da preprieče neistinito prikazivanje dogadjaja od 9. decembra, a još i zato, da ulože protest protiv izjave, kao da bi ta deputacija govorila u ime

plemstva županije zagrebačke i varaždinske. No starac palatin, koji se već davno osjećao upravo Magjarom, primi vrlo hladno hrvatske poslanike odgovorivši im, da zasada još ništa ne zna o svemu što se zgodilo. Nešto docnije stupi pred nadvojvodu Josipa u sjajnom odijelu magjaronska deputacija, koju on vrlo srdačno primi i kod sebe zadrža gotovo dva puna sata, za koje su mu vrijeme članovi deputacije prikazali, dašto sa svoga stajališta, opće prilike u Hrvatskoj, a naročito navališe na narodnu (ilirsku) stranku, koja da je svemu zlu kriva. Od palatina pošla je deputacija banu grofu Halleru kao bajagi da mu se pokloni, no zadrža se kod njega tek kakih pet časaka, a onda ode na ručak komešu Josipoviću, dok su svi zajedno bili na večeri kod čanadskoga zastupnika Klauzála, gdje se nadjoše na okupu još i neki drugi magjarski prvaci. Iz Požuna krenuše magjaroni zajedno s Josipovićem u Beč, pokloniše se kralju i ministrima uz uobičajene ceremonije i fraze, a da se nije ništa značajnije odigralo. Istodobno uze se i sabor baviti turopoljskim pitanjem, a kroz to uopće hrvatskim prilikama, dašto na podjarivanje komeša Josipovića. Već 23. januara 1844. uze cirkularna sjednica magjarskih zastupnika tražiti, da se velikaši izjave na vraćeni im predlog od strane donje kuće, na što odista velikaši uzeše u ponovnu petodnevnu raspravu turopoljsku tužbu (30. i 31. januara, te 1., 3. i 5. februara). Odmah u početku rasprave predloži grof Franjo Zichy, da bi tužbu i opet trebalo vratiti staleškoj kući uz opomenu, da se ova stvar

ima uputiti na redoviti, administrativni put, jer da se sabora nikako ne tiče, dok je grof Leopold Nádasdy držao, da će bolje biti, ako se tužba Turopoljaca, takova kakova jeste, ravno pošalje bez primjedbe Njeg. Veličanstvu na blagohotno rješenje, čime će se zacijelo zadovoljiti i staleška kuća. Potom se razvi burna debata ne toliko oko ova dva predloga, koliko uopće o hrvatskim stvarima. S magjarske se strane govorilo vrlo uzbudjeno i žučljivo, a ni s hrvatske strane nije bilo blaže. Od Hrvata sudjelovali su biskup Haulik, župan požeški grof Nikola Szécsen, Ivan Nep. Erdödy, Aleksandar Drašković, Franjo Kulmer, Herman Bužan i ban Haller. Napokon je palatin proglasio rezultat ove duge debate: većina je kuće prihvatila predlog grofa Franje Zichyja, to jest da se turopoljska tužba ima zabaciti, jer ne pripada na sabor, no uz dodatak, da se ima Njeg. Veličanstvu otpremiti posebna predstavka s molbom, da bi blagoizvoljelo pozornost svoju svratiti na nerede u Hrvatskoj, te time i Hrvatsku i Ugarsku umiriti. Kakovom li se strasti vodila ova petodnevna debata najbolje pokazuje, što je poradi nje došlo do prepirke izmedju bana grofa Hallera i grofa Ladislava Tekelija koja svrši dvobojem (8. febr.)[1] No mnogo je važnija posljedica ove debate kao i tužbe magjaronske deputacije bilo to, da je veliki

[1] O tom je poslu čuo nešto i Ambroz Vraniczany u Beču, pa piše odanle Gaju 22. februara: „Ban porad nekojih u naglosti pri tabuli velikaša izrečenih riječi imat će puno neprilike sa velikaši, i čujem, da ga mnogi hoćeju na dvoboj pozvati."

župan Zdenčaj, dašto poglavito nastojanjem palatinovim, pozvan, da umoli za svoje umirovljenje, koje je onda i uslijedilo 15. februara; istoga pak dana imenovan je i ban grof Haller njegovim nasljednikom na zagrebačkoj županskoj stolici dobivši ujedno nalog, da opravi novu restauraciju „kad bude za dobro našao". Sedam dana docnije opet, to jest 22. februara, imenovan bi bačko-bodroški veliki župan Josip Rudić kraljevskim komesarom, da povede istragu o krvavim dogadjajima 9. decembra. Još prije toga (7. febr.) bješe maknut s mjesta vrhovnoga školskoga nadzornika vrijedni Antun Kukuljević, koga zamijeni naslovni biskup Josip Schrott, pristaša magjaronske stranke. Promjene je ove potom primila do znanja mala skupština županije zagrebačke dne 4. marta.

Medjutim se zastupnici donje kuće uzeše, dašto u dogovoru s Josipovićem, baviti izradjivanjem zakonske osnove, kako da se Turopolje preuredi tako, da bude kao samostalna oblast, koja se izravno pokorava ugarskoj vladi (namjes. vijeću), izlučena iz opsega županije zagrebačke, dakle da se s Turopoljem zbude ono, što će se docnije (sve do danas) zbiti s Rijekom. Prvi put povela se o tome riječ u cirkularnoj sjednici od 12. marta i bi zaključeno, da se ima o tom pitanju izraditi od posebnoga odbora opširni elaborat, a naročito s obzirom na buduće nutarnje uredjenje Turopolja. No već u cirkularnoj sjednici od 29. maja izjavi Josipović, da će Turopolje od namjeravanoga preuredjenja — budući da je ono

premaleno, a i presiromašno, da samo nosi potrebne terete — jedino onda imati koristi, ako se od županije zagrebačke odcijepi s njime zajedno još i preostali prekosavski kraj nekoć zvan Severin. Josipović, ili bolje reći oni, s kojima se dogovorio, htjedoše dakle, da svu hrvatsku zemlju s desne obale Save, kao nekoć u francusko doba (1809.—1814.), a onda u austrijsko (1814.—1822.) otkinu od Hrvatske, te izravno podrede i priklope Ugarskoj. No predlog ovaj propade, jer se većini staleža ipak učinio neprovedivim uza sav napor i domišljanje nekih zastupnika. Konačno bi zaključeno, da se stvar zasada odgodi. Drugi dan potom, 31. maja, prihvaćen bi predlog, da se od posebnoga odbora imade izraditi samo ona zakonska osnova o preuredjenju Turopolja, te bi odaslana zastupničkoj kući na prihvat, u kojoj su opet nakon proglašenja kraljevskoga rješenja od 23. januara 1844. u pogledu opće uporabe magjarskoga jezika, hrvatski poslanici nesmetano govorili latinskim jezikom, a i govori su im se unosili u zapisnik. Predlog glede zakonske osnove o preuredjenju Turopolja pročitan bi u donjoj kući dne 14. juna, te bi bez veće debate od većine prihvaćen i poslan gornjoj kući. Hrvatski pak poslanici, Karlo Klobučarić i Metel Ožegović, uložiše protiv predloga protest, ako ona zakonska osnova o preuredjenju Turopolja bude sadržavala kakih povreda municipalnoga prava Hrvatske, kao i zato, ako se njome kani mimoići hrvatski sabor, koji je jedini kompetentni forum u tom pitanju. Poslavši velikašima stvar

*

na raspravu staleži potom i opet uzeše u raspravu u dvjema cirkularnim sjednicama (5. i 6. jula) poznatu nam već tužbu turopoljsku, koju nikako ne htjedoše da napuste, kako su im poručivali velikaši, što više, pored toga zaključiše, da se ima na Njeg. Veličanstvo otposlati posebna predstavka, te u njoj detaljno prikazati pogubno djelovanje ilirstva i upozoriti vladara na pogibao, što prijeti čitavoj državi od te veleizdajničke misli. U toj sjednici (6. jula) izbaci komeš Josipović, koji i inače nije nikad govora držao, već tek po nekoliko žučljivih izreka izricao, ove karakteristične riječi, (kako ih ubilježiše stenografi): „Ilirska je stranka sastavljena tek od nekoliko ništica, medju koje pripada i zagrebački biskup. Vlada pak ne će da Erdödyja onako brzo pomaže kao Zdenčaja. A zašto? Jer nas Bedeković, koji sebe smatra Hrvatom, izdaje; on je ono u Hrvatskoj, što su u Ugarskoj Cziráky i Somssich (t. j. konzervativci). Ako nam vlada ne pomogne, morat ćemo revoltirati, a jer rdjava austrijanska vlada toga ne će, morat ćemo dakle sami sebi pomoći". Inače pak istače se kao glavni opadač hrvatskoga narodnoga pokreta (ilirstva) peštanski zastupnik Mavro Szentkirály. Sjutradan 8. jula zabavi se predlogom o zakonskoj osnovi o preuredjenju Turopolja velikaška kuća. Čim bi pročitana, digne se ban Haller, te izjavi, da je i po njegovu uvjerenju odista potrebno, da se preurede odnošaji zagrebačkoj županiji podredjene općine turopoljske, jer da njezina privilegija

iz vremena cara Rudolfa (1582.) i onako više ne odgovaraju potrebama vremena. No odbor, koji će to pitanje proučiti, treba da je biran isključivo iz redova hrvatskoga sabora, a ne zajedničkoga, ili drugim riječima, pitanje preuredjenja općine turopoljske autonomna je hrvatska stvar, koja se požunskog sabora ne tiče. Banov predlog potom obrazloži historijskim i pravnim dokazima poslanik Herman Bužan, te bi konačno prihvaćen.

Iza dulje stanke sabor se svrati opet u septembru na hrvatske poslove, kad dne 12. istoga mjeseca uze donja kuća u pretres prema predlogu cirkularne sjednice najprije treću poruku velikašima o turopoljskoj tužbi, a onda posebnu predstavku na Njeg. Veličanstvo glede opasnosti od ilirizma. Kad je pročitana prva točka, uloži protiv nje svečani protest Metel Ožegović, a iza druge izreče dulji govor (latinskim jezikom), u kojem istače, da je ovo vijek narodnosti, pa da se i Hrvati u težnji, da podignu svoju književnost, kao i na obranu svoje narodnosti, uzeše služiti jednim dijalektom. Uza sve to, što su to isto učinili i drugi narodi pa i isti Magjari, „podigoše se protiv ovih književnih težnja najgadnije sumnje i tužbe, koje kad bi istinite bile, trebalo bi da ispune svakoga vjernoga državljanina zgražanjem i ne bi smio da ima pred očima svetije dužnosti, nego iz svih sila poraditi, da se zauvijek začepi izvor takih strahota, koje tobože prijete tolikom opasnošću ne samo državi, već i istom posvećenom kraljevskom prijestolu". Što se pak narodnosti hrvatske tiče

i s njom spojene političke raspre, opaža, da staleži dobro znadu, da hrvatski narod „uživajući doduše pod zajedničkom krunom i zajednički ustav ipak ima još i svoja posebna prava kao i svoju političku samostalnost. Taj se dakle narodni život nipošto ne da ograničiti samo na obrazovanje jezika i književnosti, već se proteže još i na obezbjedjenje i obranu svoga vlastitoga prava, jednom riječi na ojačanje njegovih kroz tolike vijekove sačuvanih političkih i narodnih osebina." Baš to i jeste glavni razlog tim političkim raspramа, koje se porodiše otuda, što se ponovno pokušalo uvoditi magjarski jezik u Hrvatsku, čime se „ne samo duboko dirnulo u glavni živac naših narodnih i političkih prava, već bi se po vremenu potrebnim pokazalo i uvedenje magjarskoga jezika kod naše domaće uprave", što se nikako dopustiti ne može. Konačno odbije Ožegović predloženu predstavku, no kuća je ipak prihvati i odašalje velikašima, koji je uzeše u raspravu 18. septembra. Velikaši sada i po treći put odbiše turopoljsku tužbu, no predstavku na kralja u pogledu opasnosti od ilirizma prihvatiše. To je zagovarao i sam poslanik hrvatski Herman Bužan rekavši: Što se tiče ilirskih pogrdnih pjesama i izgreda u županijskim skupštinama zagrebačkim, bilo je samo otpor protiv silovitoga postupka Magjara, jer su u sumnju dovodili opstanak hrvatske narodnosti i zaprijetili joj uništenjem. Na saborima od godine 1832.—1836., te 1839.—1840., kao i na sadanjem podneseni su više puta predlozi, koji su smjerali na uništenje hrvatskih prava; latinska

pisma hrvatskih oblasti vraćala su se natrag neotvorena, a eto i na ovom saboru donja kuća nije kroz osam mjeseci dozvoljavala hrvatskim zastupnicima da govore. Sasvim je razumljivo, da su se onda u Zagrebu dogodili krvavi prizori. Da sada slavni staleži žele, da se ove smutnje istraže, sasvim je u redu, no treba da se dopusti i Hrvatskoj, da i ona kaže svoju, jer nju najvećma boli to, što je se kleveće, kao da ilirizam pokreće i ravna jedan strani vladar (t. j. ruski car). Ovo će medjutim staleži težko moći dokazati, a nije ništa drugo negoli sumnjičenje vjernosti i odanosti hrvatskih podanika spram njihova vladara. „Stoga — završi Bužan — ne protivim se, da se izvidi i jasno istraži, da je sve ono, što se o pogibeljnim namjerama po državu u toj predstavci Hrvatima podmiće, naprosto pogrda, kleveta, podvaljivanje i neispravno brbljanje".

Eto, ovako je požunski sabor već preko godinu dana najvećim dijelom tratio vrijeme „turopoljskom tužbom" i „ilirskim opasnostima". Jasno je, da to nije moglo da dvoru bude pravo, pa poradi toga opomenu kralj Ferdinand posebnim otpisom kr. ugarske dvorske kancelarije od 12. aprila sabor, to jest obje kuće, „da svoja vijećanja glede onih predmeta, što se još imadu izvršiti, i u smislu kraljevskih propozicija i poradi zemaljske potrebe, na svaki način požure, a rezultate da uznastoje što prije podastrijeti pred previšnje lice Njeg. Veličanstva." No Magjari su malo marili za ovu poruku, pa tako uze knez Metternich s bečkom centralnom vladom nekim nepovjerenjem gledati u saborski

rad. U Beču su pak nastojali još u februaru i martu 1844., da predobiju vladu za hrvatsku stvar poslanik Karlo Klobučarić, i naročito Karlovčanin A m b r o z V r a n i c z a n y. O tom on sam obavješćuje Gaja dne 1. marta ovako: „Ovdi sam bio s Klobučarićem kod sve velike i najviše gospode, nego još k svima dospiti nismo mogli. Bili smo kod arkihercega Franz Karla, Kolovrata, Sedlnitzkija“. Dne 2. marta bio je Klobučarić kod kneza Metternicha čitav sat, te mu razlagao, kako Turopoljce nikako ne patri pojedinačno pravo glasa. Nato mu knez odgovori: „I ban mi je izjavio istu želju, da se Turopoljcima reducira broj glasova, još prije negoli se održi restauracija (županije zagrebačke). Ja prihvaćam njegovo mnijenje, te ću stvar dobro promozgati. To se mora urediti“. Kad mu je pak Klobučarić napomenuo nezadovoljstvo Hrvata poradi magjarski napisanih zakonskih članaka, reče Metternich: „Ne spominjite nikad Hrvatske i Slavonije napose, već kažite uvijek „partes adnexae“. Ja kao Metternich dajem vam riječ, d a ć e t e d o b i t i z a k o n e l a t i n s k i m j e z i k o m i s k r a l j e v i m p o t p i s o m“.

Medjutim približi se kraj ovomu neplodnom saboru, koji je za punih dvadeset mjeseci stvorio tek trinaest zakonskih članaka, medju kojima se ističu pored nama već poznatoga o općoj porabi magjarskoga jezika (zak. čl. II.), kojim bješe — kako rekosmo — konačno sav službeni život u Ugarskoj sasvim pomagjaren, još i zak. čl. IV. i V. Njima bješe dozvoljeno, da ljudi neplemenita

staleža mogu stjecati plemićke posjede, te stupiti u svaku javnu službu budi na osnovu dekreta (imenovanja), budi izborom. Sve ostale zakonske osnove, kao i predstavku o ilirizmu, te molbu o sjedinjenju Erdelja s Ugarskom, ostavi bečka vlada neriješene. Poradi toga obuze stalešku kuću tolika uzbudjenost, da je tik do pred razlaz sabora v o t i r a l a v l a d i n e p o v j e r e n j e. Sabor zaključi uobičajenom ceremonijom 13. novembra nadvojvoda Karlo, kraljev stric, čuveni vojskovodja iz napoleonskih ratova, u pratnji kancelara kneza Metternicha.

IX.

[illegible] zagrebačku.

staleža mogu stjecati plemićke posjede, te stupiti u svaku javnu službu budi na osnovu dekreta (imenovanja), budi izborom. Sve ostale zakonske osnove, kao i predstavku o ilirizmu, te molbu o sjedinjenju Erdelja s Ugarskom, ostavi bečka vlada neriješene. Poradi toga obuze stalešku kuću tolika uzbudjenost, da je tik do pred razlaz sabora votirala vladi nepovjerenje. Sabor zaključi uobičajenom ceremonijom 13. novembra nadvojvoda Karlo, kraljev stric, čuveni vojskovodja iz napoleonskih ratova, u pratnji kancelara kneza Metternicha.

www.crohis.com

IX.

Borba za županiju zagrebačku.

(1844.—1845.)

Preporod Evrope, doba duševnoga i materijalnoga napretka, jesu četrdesete godine XIX. vijeka. Na zapadu, naročito u Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj, kao i po brojnim njemačkim državama i državicama, propagirali su nove ideje odlični umovi, naučenjaci, političari, novinari i pjesnici boreći se za ustavnost, dok su prirodne i tehničke nauke u tim zemljama podigle opći boljitak na dotle nevidjenu visinu učinivši podjedno povoljnijima i ekonomske prilike nižih slojeva pučanstva, te ojačavši im istodobno samosvijest kao i sve kulturne instinkte njihove. Kroz to se, dašto, reformirala i opća civilizacija dobivši nov sadržaj i nove smjerove, iz kojih se u prvom redu ispoljiše ustavno

i nacionalno načelo, koje je nastojalo, da zakonitim putem (prema prilikama i na monarhičnom osnovu), dopre do konačnoga svoga cilja: preudesiti državu i pravo, te gospodarski i politički organizam u interesu širih narodnih slojeva. Iz nove civilizacije strujao je dah blage ljubavi bližnjega, koji je utjecao na izmirenje društvenih protimbi te na premošćivanje jazova izmedju politike i zakonâ morala, davši onoj moralni, a ovima politički sadržinu. U procjenjivanju ljudi i njihovih djela došla su do izražaja nova gledišta i nove metode, pa je individualizam pobjedonosno kročio naprijed s težnjom, da svaki pojedinac dodje do svoje cijene, dok su puci i narodi pokušavali, da se probiju iz dobe autoriteta i tradicija u svijet slobodnoga samoodredjenja. Taj se pravac manifestovao tolikom snagom, da je i najveći dio vladâ zapadne Evrope povukao sa sobom, te ih stavio u službu napretka. Jedino je Metternichov sistem, premda je već pucao te se lomio i premda mu je evropski ugled naglo padao, još uvijek nepomirljiv stajao spram novoga duha vremena, od kojega je htio da odijeli habsburške zemlje kineskim zidom. Kad se pak pokazalo, da to nikako ne ide, onda je Metternich pokušavao, da ušutka i uguši pristaše napretka krvlju i mačem. Medjutim pored svega toga nasilja nove su zapadno-evropske ideje veoma brzo ne samo po Ugarskoj i Hrvatskoj, nego i u istoj Austriji uhvatile čvrsta korijena, šta više, magjarski prvaci, Széchenyi, Déak i Kossuth izdaše parolu, da valja i u austrijske nasljedne zemlje uvesti blagotvorni ustavni život, da onda i Ugarska i Austrija uzmognu rukom o ruku ustati protiv samovolje vladine, a na što krepču obranu ustavnosti. I u nasljednim ovim zemljama literarura je takodjer propagirala misao nove civilizacije, te je unatoč svim zaprekama, što joj ih je stavljala nesnosna cenzura, polagano probudjivala gradjanski stalež iz dugogodišnjega mrtvila i letargije ere Franje I., a čitav roj pjesnika progovorio je u njegovo ime o želji za slobodom. U Beču i po velikim gradovima, a naročito u Pragu, objavila se politička samosvijest u jednakoj mjeri medju Nijemcima kao i medju Slavenima, u prvom redu medju Česima. Ovaj je gradjanski stalež uzeo zahtijevati dokinuće kmetstva, a za gradjanstvo, omladinu i radništvo ravnopravnost i sudjelovanje u političkim pravima nastojeći, da apsolutistički organizam Austrije preudesi prema narodnim idealima, dok su se talijanske pokrajine (Lombardija i Venecija) zanosile uskrsnućem jedinstvene Italije. No svega toga vlada Metternichova nije uzimala u obzir, već je i dalje išla svojim putem služeći se kod toga starim svojim već otrcanim oružjem u vjeri, da će njime uzmoći da zaustavi brze točkove duha vremena.

Sasvim je dakle prirodna stvar, da je Metternichova vlada bila nezadovoljna s tokom i rezultatom posljednjega požunskoga sabora od 1843./14. Nezadovoljstvo njezino bilo je i sada upereno u prvom redu protiv reformista-opozicionalaca staviviši ih upravo pojedinački pod tajnu policajnu pasku. Samu su stvar zapravo samo još pogoršali

mnogobrojni ministarski pouzdanici, medju kojima se pored veoma poštenih i savjesnih muževa nalazilo i dosta hulja, koje su dojavljivale upravo najgore stvari. Tako su nazivali grofa Kazimira Batthyányja „najlopovskijim revolucionarcem“, jer je javno tražio potpunu slobodu štampe, administrativnu centralizaciju Ugarske i odgovornu vladu, a grofa Josipa Pálffyja „najpogibeljnijim demagogom“, jer se „drznuo napasti prava Njeg. car. kr. visosti nadvojvode palatina“. Slično su pisali i o ostalim velikašima, koji se staviše na demokratsko stajalište, dapače ni žena njihovih nijesu poštedjeli. Prva je posljedica bila, da su ti velikaši zajedno sa ženama bili isključeni od svih dvorskih svečanosti i zabava, a doskora pošlo se i dalje, jer je u Beču zavladalo mišljenje, kao da Ugarska stoji na pragu revolucije. „Ugarska se već nalazi u pretpaklu (Vorhölle) revolucije, pisao je krajem 1844. knez Metternich. Ondje gdje je staro već presahlo, a novo još nije oživjelo, nastupaju prilike, koje dovode do rezultata, što su u stvari isti, premda su u formi različiti; „stvar“ je onaj prijelaz od jednoga poretka prilika na drugi bolji; zbudne li se taj prijelaz putem grube sile, onda se zove revolucijom, a podje li sav posao zakonskim načinom, onda je to reforma“. Stoga knez najodlučnije zagovara stari poredak i staru formu ustava u Ugarskoj, jer samo se tako daje spriječiti sam požar revolucije.

No magjarska inteligencija mislila je drugačije. Vidjesmo, kako je sabor poglavito svojom krivnjom tratio vrijeme na „turopoljsku tužbu“ i „ilirsku

opasnost“, mjesto da je dragocjeno vrijeme upotrijebio na korisnije i željno očekivane reforme. Tako je primjerice bilo potrebno odstraniti anomaliju u zastupanju kr. slob. gradova, kojih je bilo zastupanih oko pedesetak u donjoj kući, a svi zajedno imali su tek jedan glas; isto su tako i svi kaptoli imali samo jedan glas. Već je krajnje vrijeme bilo, da se stvori moderni kriminalni zakon, da se preudesi način carine poradi procvata domaće industrije, i razno drugo. Od svega toga dašto, nije bilo ništa, pa se stoga i vratiše zastupnici ogorčeni iz Požuna svojim kućama s uvjerenjem, da se s današnjom vladom ne da zemlja reformirati. I tako nastade medju Magjarima po zapadnoevropskom uzoru nova lozinka „odgovorna vlada“ i „administrativni centralizam“, pa kad je Ludovik Kossuth stavio u peštanskoj županiji predlog, da se u tom pravcu odašalje predstavka na kralja, bi on ne samo u Pešti prihvaćen, već mu se zanosno priključi još i gotovo čitava Ugarska.

Sve je to bilo razlogom, da se knez Metternich domišljavao mjerama, koje će mu omogućiti, da dobije sabor u svoje ruke. Dosada bješe vladi odana samo velikaška kuća sa svojom konzervativnom većinom, dok su donju kuću zapremali u golemoj većini opozicionalci reformisti, zapravo zastupnici pojedinih županija. Gledajući u toj opoziciji tobože zametak skore bune knez Metternich razvi uhodarsku službu do savršenstva, te 3. januara 1845. s kraljem Ferdinandom V. osnova za Ugarsku tako zvani „tajni informativni

odbor", koji se konstituirao 13. januara, te odredio, da se ima magjarska štampa staviti pod što strožu kontrolu. Pored toga baci se Metternich i na odlučan i očajan posao, da potpuno skuči županije kao „glavno leglo buntovnika". Još 31. decembra 1843. izdao je knez lozinku, da valja po dvorske interese toliko povoljan stari ustav obraniti pošto poto od „demagoga", a onda bi na predlog grofa Kolowrata osnovan od ugarske dvorske kancelarije tajni odbor (4. jula 1844.), koji je imao da izradi osnovu, kako da se onim velikim županima, koji ili ne će ili ne umiju provesti vladinih želja, to jest ponapraviti raznih nasilja, odrede a d m i n i s t r a t o r i, odnosno zamjenici, opremljeni obilnim novčanim nagradama kao i svim nužnim sredstvima državne sile. Dvor je taj predlog prihvati pa je onda 10. novembra 1844. kralj Ferdinand V. potpisao razne naredbe, koje su se odnosile na to, a ove je onda 19. februara 1845. kancelar grof Antun Majláth saopćio ugarskim velikim županima. T i m j e k o r a k o m b e č k a v l a d a i o p e t s t u p i l a n a p u t n a s i l j a, te je silom ili podmićivanjem siromašnih a neobrazovanih seljačkih plemića pokušavala da učini obrazovani stalež srednjega plemstva po županijama sebi neškodljivim. Većina velikih župana ustručavala se, da prihvati ove naredbe, pa tako su na trideset i dva mjesta (od pedeset i dva) postavljeni administratori s glavnom zadaćom, da u budući sabor bilo kako proturaju konzervativne zastupnike, koji će onda dvoru obrazovati potrebnu većinu u donjoj kući. U javnosti pak vlada je,

da prikrije pravu svoju intenciju, kazala, da su te mjere učinjene „protiv zloporaba u županijama". Još prije negoli je taj novi administratorski sistem začeo djelovati, imenovan je u ugar. dvorskoj kancelariji grof G j u r o A p p o n y i potkancelarom, dok je kancelar grof Antun Majláth pošao „poradi narušena zdravlja" na dopust. Apponyi odmah započe svoju zadaću, tako da je ljeti 1845. svaka županija već imala svoga „pašu", ili „prokonzula", kako reče barun Josip Eötvös. Jer u taj par još nije bilo izgleda, da će se ubrzo sastati sabor, djelatnost se ovih „prokonzula" koncentrirala oko županijskih restauracija s težnjom, da se izguraju svi slobodoumnici iz niza činovništva i ostaloga časništva županijskoga. O reformama administratori ne bi nikad govorili, već bi ili mitom ili nasiljem gledali, da postignu svrhu svoju. Sada se županijske skupštine, kako reče jedan savremenik, „prometnuše u tabore, a rasprave vodile su s e po zapovijedi". Uza sve to magjarska se opozicija oslanjajući se na moralnu snagu čitavoga naroda nije uplašila, te je muževno ušla u borbu. Poradi toga dogadjali su se doduše kod restauracija svagdje nemiri i izgredi, no sistem administratorski konačno cilja svoga ipak ne postiže, jer je javno mnijenje brzo uvidjelo, da se od tadanjih vlastodržaca nema ničemu nadati i da samo odgovorna vlada i narodno predstavništvo u saboru mogu zemlju osloboditi nasilja. Kad konačno godine 1846. planu u susjednoj Galiciji buna, bečki su mjerodavni krugovi jasno uvidjeli, da im je sav posao bezuspješan. I tako je došao administratorskom sistemu kraj; on

se srušio sam u sebi, šta više, on je zapravo Magjare još krepče podjario pod vodstvom radikalnoga Ludovika Kossutha na dalje odrešite korake i zahtjeve.

Razumije se, da su ovakove prilike u Ugarskoj morale znatno utjecati i na istodobni politički razvoj u Hrvatskoj.

Vidjeli smo, da je Hrvatska budnim okom pratila sve dogadjaje na požunskom saboru kroz godine 1843. i 1844. Sasvim je dakle prirodna stvar, ako je inteligencija sve to više dolazila do uvjerenja, da se državo-pravni odnošaj izmedju Hrvatske i Ugarske ima postaviti na drugi osnov, i to na onaj, kaki je po njezinom znanju postojao prije 1790. No misao se ova nije dala ni u knjigama, ni u novinama popularizovati poradi upravo tiranske cenzure zagrebačkoga cenzora Magjara profesora Mátsika. Stoga se narodni rodoljubi domisliše, da će ideje svoje odštampati u tudjini, te ih onda na zgodan način prokriomčariti u domovinu.

I tako vidjamo, gdje je u oktobru 1844. izišla u Beogradu štampom „praviteljstvene knjigopečatnje" brošira „Š t a n a m j e r a v a j u I l i r i" kojoj bješe autor Bogoslav Šulek, desna ruka Gajeva u njegovoj tiskari i kod „Narodnih Novina". Svrha te brošire bijaše, „da pomiri uzbunjene ćudi, ublaži razdražena srca, olakša sporazumljenje i povrati prijašnju slogu i jednodušnost' medju Hrvatima i Slavoncima, da se slože na korist domovine, jer „lav rikajući obilazi i traži koga da progutne". Inače je ova knjižica u glavnoj sadržini svojoj popularni tumač ilirskoga političkoga programa s tendencijom, „da se ustav u svoj cijelosti sačuva i da se narod sredstvom jednoga općenitoga, to jest ilirskoga jezika izobrazi, te potom jak, bogat, pametan i srećan postane". Za razumijevanje ilirizma, pa ilirsko-magjaronske rasprave ova je knjižica vrlo dragocjen izvor.

Malo poslije oko 20. novembra iste godine 1844. uze se po Zagrebu kao i po ostalim mjestima i gradovima dijeliti i širiti letak odštampan na četiri strane s natpisom „B r a n i s l a v": i geslom „Ne dajmo se, ne bojmo se!", ali bez oznake mjesta i dana gdje i kad je štampan. Odmah u uvodu kaže se ovako: „Nije li to žalosno, kad mi sinovi ustavne države u t e ć i m o r a m o u s t r a n e z e m l j e, kad si želimo uzajemno priopćiti naše misli i namjere. Pa kakve su to misli, kakve li namjere? Želimo li mi može biti našu domovinu upropastiti? Ili k r a l j a n a š e g a s e o d r e ć i? Ili karlistička, komunistička, revolucionarna načela rasprostranjivati? Ili nov vjerozakon osnovati? Ili ustav upropastiti? Bože sačuvaj, mi samo želimo porazgovoriti se o tom, š t o j e z a n a š u d o m o v i n u k o r i s n o, o lijeku kojim bi zadate joj rane najlakše zaliječili, o načinu, kojim bi našu braću iz duhovnoga sna i mrtvila najbrže probudili, osvijestili, izobrazili i ovako njih domovini vjerne sinove, ustavu krepke branitelje, kralju odane podložnike učinili. Ne lete daleko naše misli; ne ćemo da gradimo kule po oblaku. No eto h r v a t s k o - s l a v o n s k o - d a l m a-

tinski sabor pred vratima stoji,[1] u njega puni nade upiremo oči i lijeka za narodnost i domovinu od njega očekivamo. Trebalo bi, da se dogovorimo unaprijed o predmetih, o kojih će biti ondje govor, da pripravimo narod za ovo veleважno doba, a mi niti pisnuti ne smijemo, pa dok su Magjari o svojem saboru i više, nego što je valjalo, govorili i pisali, mi to želimo samo u svoj čednosti učiniti, pa nam niti to nije dopušteno. To je žalosno, to nas boli. No žalost nam se podvostručava, kad na um uzmemo, tko nas u tom priječi. U drugih državah monarhija jeste najveća neprijateljica slobode tiska; ondje se ljudi tuže na ministre i na policiju zato, što im ova ne dozvoljava priopćivati njihove misli i čuvstva putem štampe. Kod nas je to sasvim naopako. Mi imamo milostivoga kralja, koji sve svoje podanike jednako čini dionicima svoje milosti, a oni koji se nazivaju našom braćom (t. j. Magjari), koji isti ustav s nami imaju i ista prava uživaju, koji bi imali biti naši najvjerniji drugovi, najčvršći saveznici, najiskreniji prijatelji, oni su naši najveći neprijatelji. Oni upotrebljavaju svu svoju snagu, da nam koliko moguće ograniče slobodu štampe, da nam nemogućom učine slogu i pomirenje i da nam potom vrat skuče u tatarski jaram. A to su pretjerani Magjari (t. j. Ultramagjari) i njihovi

[1] Kako je sabor požunski 13. nov. zaključen, znalo se, da se ima sastati hrvatski, da primi izvještaj svojih poslanika i proglasi zakone stvorene u Požunu. No on se astao tek 23. sept. 1845.

privrženici (t. j. magjaroni). Jeste, Magjari, koji vladu tako rado despotizmom ukoravaju, a sami najveći despotizam nameću svima, koji ne govore magjarski. Magjari, koji Hrvate kao konzervativne tako prezirno gledaju, o slobodi uvijek viču i svoju liberalnu konstituciju do neba uzvisuju, ali i samo za one proglasuju, koji magjarski zbore. Isti ovi Magjari upotrebljavaju sve spletke i smutnje, kojimi bi Hrvate bilo kako mu drago zavadili, mir i slogu poremetili, svaki napredak prepriječili i najposlije ili ih upropastili ili u Magjare pretvorili. Oni gaze javno zakone i pravice, samo da uguše svaku iskru slobode i izobraženosti u Hrvata i dok o slobodi štampe na državnom saboru najviše viču, nastoje kod nas o tome, da zapriječe tiskanje svake knjige pisane na hrvatskom ili slavonskom jeziku. Mnogi ne će vjerovati, a sveta je istina, da se više puta u Zagrebu ne smije ni ono preštampati, što je već u gdjekojoj knjigi ili novinah u austrijsko-monarhijskih pokrajinah štampano bilo, i da knjige itd., koje je austrijska cenzura propustila, ugarska cenzura prodavati zabranjuje, i konfiscira. Mnogi ne će opet vjerovati, pa ipak je čista istina, da u svoj Evropi nema zasada tako stroge cenzure kao što je u Zagrebu, i da ovdje take stvari cenzor briše i štampati zabranjuje, koje bi smjele u Carigradu piljarice na pijaci deklamirati. A šta ćemo više kad nam ne da ni ono putem štampe svijetu priopćiti, šta se javno u županijskih skupštinah radilo, kamo li misli i opća mnijenja prije skupštine ili sabora, savjetovanja i dogovora radi,

*

predlagati . . . Da, tužeći se na strogost cenzure, zahtijevamo razuzdanost s kojom „Pesti Hirlap“ (Kossuthov list) neprestano svoj otrov na nas riga i prosiplje. Mi zahtijevamo slobodu samo zato, da smijemo misli i želje naše i cijeloga naroda čedno očitovati, i tako pred svijet iznositi onako, kako to i Magjari čine, koji pod jednim ustavom s nama stoje . . . Mi smo Hrvati i Slavonci, to želimo vijekom da ostanemo, a što smo ilirsko ime zagrlili, učinismo to radi sloge. Mi imamo konstituciju i municipalna prava i ona si ne ćemo dati nikad istrgnuti. Mi želimo narod naš usrećiti i prosvijetiti, a toga nam nitko ne smije zabraniti. Sve naše želje osnivaju se na naravnom i pozitivnom pravu, zato ćemo ih smjelo i neustrašeno braniti i prije će nam magjarska sablja vrata od srca, nego mi magjarskomu duhu vrata od domovine otvoriti. Svakomu svoje. Ako li se Magjar sa svojih nekoliko milijona Magjara ponosi, i mi s ponosom gledamo veliki naš narod. Ako li Magjar svoju domovinu ljubi, i mi isto čuvstvo prama našoj otadžbini gojimo. Ako on svoga Arpáda slavi, imamo i mi uzroka gledati s udivljenjem na našu prošasnost ; nam je majka Slava. Narodnost, pravo prosvjećenje i sreća naroda, to su bile uvijek naše želje, naše namjere i naša načela ; ove će svrhe i „Branislav“ braniti. A tko nas u tom smeta i priječi, on je naš dušman, naš neprijatelj, kojemu smjelim čelom dovikujemo: war for ever (boj na vijeke) !“

Slobodno pisanje ovoga letka prenerazi magjarone i Magjare, protiv kojih i bješe u prvom redu uperen. Cenzor Mátsik, oštro napadnut u listu, upravo protrnu, ali još više biskup Schrott, na koga je takodjer „Branislav“ tolikom žestinom navalio, da ga je to pisanje bacilo u krevet; šta više, kad mu bjehu jedne noći još i prozori polupani, onda se odluči, da napusti mjesto vrhovnoga školskoga ravnatelja u Hrvatskoj. Dašto svi su stali pitati, otkud dolaze ti ujedljivi letaci, jer onaj prvi broj ubrzo naslijedi još i dvanaestero novih.

U prvi kraj pomišljalo se, da ga izdaje ili bar u nj piše Ivan Kukuljević iz osvete radi odstranjenja očeva s mjesta vrhovnoga školskoga ravnatelja, a onda posumnjaše na Dragutina Seljana, jer ga je Schrott nedavno otpustio s prefektskoga mjesta u plemićkom konviktu. Još se mislilo, da ga Gaj potajno štampa u Zagrebu, a kad se uvjeriše, da nije tako, onda se jedni domišljavahu, da se „Branislav“ krišom objelodanjuje u Karlovcu, a drugi ćak u Leipzigu, dok se konačno nije pročulo, da se štampa u Beogradu. Tako je i bilo. Danas smo točno upućeni u njegovo postanje i izlaženje. „Branislav“ podupirali su poglavito karlovački rodoljubi Ambro Vraniczany, Dragutin barun Kušlan, Ivan Mažuranić, Nikola Vakanović, pa grof Janko Drašković i Antun Vakanović, dok mu je glavnim urednikom bio Bogoslav Šulek. Šurjak Vraniczanyjev, Mihajlo Čaić, otpravljao je na savskom parobrodu „Sloga“ rukopise preko Siska u Beo-

grad, a onda bi opet poslije štampe istim putem dopremao natrag gotove letke.[1]

Samo je po sebi razumljivo, da je bečku vladu izlaženje „Branislava“ osobito zaokupilo, dapače ona je još početkom novembra bila iz Zagreba točno ubaviještena, da će on već do koji dan u Beogradu ugledati svjetlost. Čim je dakle dobila prvi broj, bečka ga vlada odmah pošlje svom cenzoru za slavenske novine i knjige, dru. Franji Miklošiću na referadu. Miklošić je već 5. decembra 1844. grofu Sedlnitzkome predao doslovni njemački prijevod čitavoga broja, a onda ga poprati ovim riječima: „Preveo sam čitav „Branislav“, što sam smatrao tim potrebnijim da učinim, budući da je taj list važan znak vremena, a poradi sadašnje uzbudjenosti u Hrvatskoj i Slavoniji, koju neprijeporno izazva samovolja Magjara, još i od veće znamenitosti“. Potom kaže Miklošić, kako su Iliri već prije „Branislava“ u Beogradu tiskom izdali broširu: „Što namjeravaju Iliri?“, a onda nastavlja: „Premda je sve ono, što je doslije štampano u Beogradu, upereno protiv surove samovolje Magjara, dakle ne treba da zadaje osobite brige poradi neprijateljskoga vladanja njihova (t. j. Magjara) u posljednje doba (t. j. spram Beča), ipak valja pripaziti na tu okolnost, da Hrvati svoje političke spise štampaju u tudjini, i to baš u jednoj zemlji, koja je čitava pod uplivom ruskim, jer bi tako pojedinci (od Hrvata), pre-

[1] Parobrod „Sloga“ bješe vlastnistvo dioničarskoga družtva kojemu je bio Vraniczany predsjednikom, dok je Mihajlo Čaić bio na ladji jedan od administratora.

dobljeni od Rusa, lasno znali oružje svoje okrenuti i protiv koje druge strane, ma da se na kakovu sklonost katoličkih Hrvata spram Rusa (pa govorili Magjari što im drago), ne može ni misliti. Stoga držim, da bi bolje bilo, da se Hrvatima dopusti, da ono što Magjari štampaju u Ugarskoj, oni štampaju u Beču, da se tako učini kraj sadanjem nejednakom postupku“ (t. j. s obzirom na hrvatsku cenzuru). Medjutim je „Branislav“ i dalje izlazio zagovarajući odlučno s obzirom na predstojeći sabor hrvatski, da se reformira sastav hrvatskoga sabora razmjernom diobom glasova, odredjenjem načina raspravljanja, proširenjem njegove kompetencije, kao i uvećanjem broja njegovih članova; nadalje, da se kreira posebna vlada (consilium) za Hrvatsku i Slavoniju nezavisna od Ugarske; da se narodni jezik uvede u sve javne poslove u zemlji te odstrani latinski; da se akademija u Zagrebu podigne na sveučilište, a već sada da se na njoj ima otvoriti katedra za narodni jezik, a tako i po svim nižim školama (gimnazijama); da se utemelji narodno kazalište, „da narod naš dobije bolji ukus i da se nauči čisti narodni jezik“; da se u svrhu procvata književnoga osnuje učeno društvo, a tako i narodni muzej; konačno neka se za široke pučke mase urede preparandije za uzgoj valjanih i toliko potrebnih učitelja za pučke škole, a tako i podignu trgovačke i obrtne škole u svrhu procvata narodne trgovine i obrta, u koje će doći i „množina djaka iz južne Ugarske, Srbije, Bosne, Slavonije, Hrvatske, Primorja, Dalmacije, a može

biti i iz Kranjske, Koruške i Istrije". I odista pisanje „Branislava" imalo je krepkoga dojma na narodnu inteligenciju, jer u takovom smislu eno stvaraju zaključke županijske skupštine križevačka (16. dec. 1844.), a onda i varaždinska, šta više obje županije zaključiše, da se ima u kralja ishoditi, da se kod kr. ugar. dvorske kancelarije osnuje posebni h r v a t s k i o d s j e k s rodjenim Hrvatom kao kancelarom, ali s naslovom potkancelara, a banski stol da se uzvisi na posljednju apelacionu instanciju, na ono, što je u Ugarskoj bio stol sedmorice, koji bješe u to doba zajednički i Ugarskoj i Hrvatskoj, — dakle p o t p u n u a d m i n i s t r a t i v n u, s u d b e n u i š k o l s k u n e z a v i s n o s t H r v a t s k e o d U g a r s k e.

Sve je to dašto u velikoj mjeri izazvalo zanimanje bečke vlade, koja se baš u to doba spremala, da administratorskim sistemom pokori i Ugarsku. Krajem 1844. i početkom 1845. nalazio se u Beču barun Franjo Kulmer, te je kao odlična ličnost ubrzo došao u dodir s mjerodavnim faktorima. U Beču sada zamisliše, da bi se H r v a t i t r e b a l i p r i d r u ž i t i m a g j a r s k o j k o n z e r v a t i v n o j s t r a n c i, koja je pomagala dvorsku politiku, pa stoga da ta pomoć bude što snažnija, pokazalo se potrebnim, da se slože svi H r v a t i, jer su Josipović i njegovi drugovi pristajali uz magjarsku opoziciju. Za tu se svrhu vlada pokazala voljna, da nekim naredbama ugodi Hrvatima narodnjacima, koji su dakako i od svoje strane trebali da idu ususret magjaronima. Ulogu posrednika dakle preuze barun Franjo Kulmer,

koji se 15. i 19. januara 1845. obrati iz Beča pismom na Gaja i Janka Draškovića, razlažući, kako se hrvatski interesi daju očuvati i unaprediti jedino potporom vlade, a ova se opet može steći tako, ako se Hrvati medjusobom slože, te onda svi zajedno podupru magjarsku konzervativnu stranku; za tu svrhu narodna stranka treba da se odreče nekih spoljašnjih znakova, kao što su to surka i crvenkapa, a tako i i m e n a i l i r s k o g a u p o l i t i c i. Podjedno treba da p r e s t a n e i i z l a ž e n j e „B r a n i s l a v a" (što se i zgodi u februaru 1845.), kao i svi napadaji na magjarone, a naročito protiv biskupa Schrotta, čija demisija ne će biti prihvaćena. Magjarima treba kazati i pokazati, da Hrvati ne idu za tim, da se odruže od Ugarske, već da žele i hoće, da s njome budu u zajednici, ali tako, da im n a c i o n a l n a i m u n i c i p a l n a e g z i s t e n c i j a o s t a n e n e p o v r i j e d j e n a. U tom smislu treba i govoriti i pisati, tako da se Ugarska primiri s obzirom na Hrvatsku i da uvidi, da joj Josipović i njegova četa nijesu nikakova potpora. „Prilike se u Hrvatskoj moraju izmijeniti, piše Kulmer Gaju, ako ne ćemo da nam jadna domovina pod vječnim agitacijama ne zaostane, a narodna stranka u mjesto da za vladu bude izvor snage, ne postane izvor svedjer novih i novih neprilika. Vlada ne može da u svom djelovanju Hrvatsku napose uzme, jer nikad ne smije i ne može da u poslovima Hrvatske prije svega ne uvaži stanovište ugarsko, a onda i ono cjelokupne austrijske monarhije. Ovoj se dakle okolnosti ima i pripisati, ako gdjekoje

opravdane i nedužne želje narodne stranke nailaze budi samo na djelomično, budi ni na kakovo uvaženje." Ne znamo, što je Kulmeru odgovorio Janko Drašković, no više je nego samo vjerojatno, da je on odbio svaki pokušaj izmirenja s Magjaronima. Ta upravo u taj se par i opet vodila očajna borba oko pitanja restauracije županije zagrebačke, u kojem nije o izmirenju ni govora moglo da bude. Gaj pak kao da je bio voljan odazvati se pozivu Kulmerovu, da napiše za svrhu približenja Magjarima (dakako njihovoj konzervativnoj stranci), koji članak, a to je i bilo sve, što je mogao da učini, jer Gaj bješe još uvijek dosta daleko od središta narodne borbe i gotovo izoliran. Ipak je ova i ako neuspjela akcija Kulmerova imala korisnih posljedica; dne 3. januara 1845. opet bješe kraljevskim ručnim pismom na kancelara grofa Majlátha dopuštena uporaba ilirskoga imena, ali samo u literaturi kao oznake za jedinstveni književni jezik i literaturu, a tako bješe i osnovana katedra za ilirski jezik i književnost na akademiji zagrebačkoj. Sva su ova kraljevska rješenja probudila kod Ilira veliko veselje i nadu u sretniju budućnost, dok su magjarone upravo porazila, stim više što su sasvim nenadano došla. Eto kako piše Ljudevit Šplait iz Zagreba 16. januara 1845. svojoj prijateljici Dragojili Jarnjevićevoj u Karlovac: „Novinah i to preugodnih dosti. Domorodac, ili da bolje rečem domoljub sam, a ti domoljubka, — ni, dakle treba, da ti onu slatku radost opišem koja me čini plakati, zaboraviti na sve zlo, —

i sada mi ruka jošte drhće, čim pomislim što smo opet dobili. Ilirsko ime je našoj literaturi povraćeno. Mačik je cenzuru izgubio i odsele nitko više ne će niti ne može biti cenzor koji nije veoma vješt ilirskomu jeziku. Štampa bit će tako slobodna kao i magjarska, i zato biti će ban hrvatski vrhovni cenzor, naime za političke sastavke ; to se razumije, ako ne bi što cenzor dopustio, onda će ban odlučiti." Ove se posljednje riječi Šplaitove odnose na kraljevsko ručno pismo kojim su u Hrvatskoj ublažene nesnosne cenzuralne prilike. U njemu se naime kaže : „Mojim ručnim pismom od 11. siječnja 1843. (t. j. zabranom imena ilirskoga) izjavio sam vam ozbiljnu moju volju, da ću municipalna prava i pod njihovom zaštitom nalazeću se narodnost Hrvatske znati uzdržati protiv svakoga napastovanja i da ne ću trpjeti, da se razvijanju i gajenju narodnoga jezika u Hrvatskoj i Slavoniji, dokle se ono unutar granica zakona kretalo bude, ikaka zapreka stavlja. U dosljednom podržavanju ovih svimkolikim oblastima moje Ugarske i Hrvatske kraljevine za buduće ravnanje gore izrečenih načela, nalazim s obzirom na prispjele tuž be protiv cenzure u Zagrebu za potrebito, glede iste ove naredbe učiniti. Za cenzore hrvatskih spisa imadu se u buduće namještati samo isključivo rodjeni Hrvati korektnih nazora, koji su hrvatsko-slavonskomu a tako i književnomu jeziku ilirskomu potpuno vješti, a imenovanje njihovo ima se vazda mome rješenju podastirati. Poradi toga imat

ćete učiniti odredbu, da se dosadanji privremeni cenzor u Zagrebu Machik odanle odmah u Ugarsku premjesti, te da se meni putem namjesničkoga vijeća (t. j. ugar. vlade), ali nakon predbježnoga sporazuma s banom grofom Hallerom, čim prije učini prijedlog za pomenuto imenovanje s obzirom na prije označene potrebe i bez iščekivanja daljih naredaba, što će još slijediti, te da se to imenovanje mojemu rješenju što prije podnese. Svrha kako osiguranja književnih interesa Hrvatske i Slavonije, tako i shodnoga nadzora osobito političke privremene štampe, radja u sadanjih okolnostih onih zemalja potrebu, da se cenzoru u Hrvatskoj dadu na ruku sredstva, da uzmogne u prešnijim slučajevima uputu višega poglavarstva bez dangube dobivati. Pozivanje na cenzuralni zbor (censurae collegium) i na namjesničko vijeće u Budimu ne bi svrsi ovoj odgovarati moglo. Stoga nalazim za potrebito navoditi, da se cenzura u Zagrebu, čiji sam nadzor već 11. januara 1843. banu hrvatskomu grofu Halleru izručio, njemu istomu sasvim podčini na taj način, da će on imati u svim pitanjima, što se tiču političkoga pravca novina i povremenih knjiga, u koliko bi uputa cenzora k tomu poslu nedovoljna bila, njemu savjet i naputak davati, prijeporne slučaje razrješavati, a o važnijim dogadjajima neposredno vas izvješćivati i nastojati, da se odmah i sigurno izvršuju upute, što će ih u tom pravcu dobivati. U svim administrativnim pitanjima ostat će cenzura u Hrvatskoj podčinjena kao i dosada ugarskom namjesničkom vijeću, samo će vaša briga biti, da u buduće sve naredbe, izdane na onamošnje (hrvatske) cenzore, budu njima dostavljene putem bana, kroz što će istomu banu biti omogućeno, da se za slučaj smetnja kakovih u ovom uredjenju još za vremena uzmogne obratiti na više mjesto.“

Medjutim svu radost i veselje s ovih jasnih znakova kraljeve sklonosti spram narodne stranke zagrči s mnogo kapi stranačke žuči najvažnije pitanje tadanje hrvatske dnevne politike — pitanje restauracije županije zagrebačke, koje nije još od maja 1842. silazilo s dnevnoga reda. Važnost njegovu jasno nam karakteriše umni Ambroz Vranicz any u pismima svojima Ljudevitu Gaju. Znamo, da je ban Haller imenovan zagrebačkim velikim županom sa zadaćom, da opravi restauraciju, kad nadje za shodno. Sada poslije požunskoga sabora, koji je i onako toliko vremena potratio baš tim povodom, ban je odlučio, da se te neprilične zadaće riješi što prije, a naročito već i stoga, što je u tom pravcu na nj krepko djelovao prijatelj naših magjarona sam palatin nadvojvoda Josip, dok je u samoj dvorskoj kancelariji, a i kod istoga kneza Metternicha teških neprilika pravio intencijama narodne stranke onamošnji dvorski savjetnik Franjo Dušek, referent za ugarske i hrvatske poslove. Prema tome ban i župan grof Haller sazove generalnu skupštinu zagrebačke županije za 10. decembra, na kojoj se najprije imao on instalirati za novoga župana, a potom uzeti u raspravu pitanje o pripravama za skoru restauraciju. S obzirom na

to dakle javlja 28. novembra Ambroz Vraniczany iz Beča Ljudevitu Gaju ovo: „Oko bana se je radilo (t. j. pristaše narodne stranke), da produlji termin ove kongregacije, ali badava, nije htio. Kulmera smo nagovarali, da u Zagreb ide, da bude posrednik izmedju naših staraca i naših domorodaca, — ne htjede ni on ... Nema drugo — sami na sebe je nama nasloniti se i na nikog drugog. Koji ne vidi, da od ovog spravišća (= skupštine) zavisi život ili smrt naše narodnosti, taj je ili lud, ili izdajica. Sve sile naše najveće sakupiti, čvrsto se sklopiti medju sobom, sve lukavštine upotrijebiti za uništiti pasji izrod dušmanski, — to je zadaća, koju nam odlučni sat sada nalaže. Stara srca gnjila su i bez vatre; priječe nam, mjesto da nam pomažu. Za izliku slušajmo ih — ali činimo ono, što nam pamet i srce domorodno nalažu. Magjari zaključiše (ne pitaj, kako sam to dokučio, nego slušaj istinu!), nas pri ovom spravišću kroz Turopoljce nadvladati i utamaniti. Propadnemo li mi sada, nas nema više. Da je ban u tom kolu bio, ne dvoj! Vrijeme od štednje života je prošlo. Za sve spasiti, treba sve rizikati. Sveta je stvar, za koju se mučimo, pravična je pred Bogom i svijetom. Sjedini, brate, ti jedini to učiniti moreš, — svu braću našu; jedan neka odredjuje i zapovijeda sa svima. Muka je ne znati, što kod nas biva. Sto odvažnih ljudi nas spasiti mogu". Tri dana poslije toga, naime 1. decembra, Vraniczany i opet poruči Gaju iz Beča ovako:

„Juče u jutro ode u Zagreb ban, Klobučarić, Haraminčić i Prezel. Još ti imadem to pridodati, da je ban dvorski čovjek, da on niti na jednu niti na drugu stran spada i da on sistemu dvora pri našoj kongregaciji i restauraciji slijedio bude i slijediti mora, to jest, on će se na onu stranu baciti, koja bude jača; on će biti veseo, ako na taj način srećno ispliva, te se održi na svom mjestu. Za zdvojiti je, da dvor još ne zna, koja je strana jača, barem tako veli govoreći, da kad bi zbilja naša strana veća i jača bila, da bi mi sebi bili s vrata skinuli Josipovića.[1] Što nam hasni nagnenje svih erzherzoga? S kakvim ćućenjem se meni približava dan 10. decembra, to ti ispisati ne mogu." No na dvoru su sebi pomišljali rezultat ove restauracije u neku ruku kompromisno, to jest prvi podžupan da bude pristaša narodne stranke, a ostalo časništvo magjaroni. O tom ubavješćuje Vraniczany Gaja 6. decembra ovako: „Premisli što kancelar Maylath i druga braća njegova, velikaši, banu naložiše u pogledu ponašanja njegovog pri reštauraciji našoj. Najprije — buduć Lentulaja hoće da ostave za prvoga podžupana — moraju ga s nekojim našim kandidirati. Za drugoga podžupana mora kak i za trećega same magjarone kandidirati, tako da Pavleković i Keresturi izajdu. Treba banu reći, da će to zlo učiniti, i neka se okani nasilja

[1] Grof Sedlnitzky reče Vraniczanyju dapače izrijekom ovako: In einem constitutionellen Lande ist das Geld ein erlaubtes Mittel, das bei gemeinen Adel wirksam ist!"

i despotizma, ako mu je što do mira i sloge naše stalo". Razumije se, ova kompromisna misao bečke vlade, poradi već nam poznatih ciljeva njezinih s obzirom na Ugarsku, bila je upravo najlošije rješenje stvari: na nj niti su mogli pristati narodnjaci, niti magjaroni, pa je tako ban Haller bio na putu da postane objema strankama sumnjiv i nepoćudan.

U Zagrebu je oglašeno 23. novembra, da je ban i župan sazvao za 10. decembra generalnu skupštinu županije zagrebačke, našto se obje stranke uzeše grozničavom agitacijom spremati na borbu. Narodna stranka dala je za svoje pristaše načiniti crvene trake, na kojima bješe izvezen polumjesec sa zvijezdom, dok su magjaroni uzeli sebi kao svoj znak bijelo-zelene kokarde. Prvi je sastanak narodnjaka održan u „Schönbachu"[1] dne 1. decembra, a na veče istoga dana polupani su prozori na Josipovićevoj kući, što je magjarone toliko ogorčilo, da su se medjusobno poštenom riječi zavjerili, da će i oni odgovoriti represalijama. Već 9. decembra pred veče stigoše u grad Turopoljci pod vodstvom Josipovićevim, te se nastaniše djelomično u kasini, a djelomično u njegovoj kući, dok Moravčani, Svetoivanci i Šašinovčani ukonačeni bjehu u kući Karla Jelačića. Narodnjaci pak prenoćiše u „Streljani", „Schönbachu" i kod „Paradajzla"[2] Na okupu bilo je oko 900 magjarona, a tek oko 500 narodnjaka. Skupština imala se obaviti u zemaljskoj kući i to tako, da su dvorište banske palače zapremili magjaroni, a dvorište današnje prezidijalne zgrade narodnjaci. Oba dvorišta spaja (još i danas) posvodjen hodnik, gdje je bio namješten zeleni stol za župana i ostale odličnike. Još u osam sati u jutro došla je vojska, zapremila sve hodnike obiju zgrada, kao i oba pristupa do stola, tako da su stranke bile posve odijeljene, a dvije kumpanije stajale su vani na trgu. Oko devet sati dodjoše obje stranke te udjoše svaka u svoje dvorište, a nato je pošlo posebno odaslanstvo po grofa Hallera u stan, da ga pozove, da dodje na skupštinu. Kad pristupi k stolu, položi prisegu i pozdravi plemstvo latinskim govorom, a onda su svi pošli u crkvu sv. Marka, kojim je činom inštalacija svršena. Na podne bio je kod novoga župana svečani ručak, a naveče, po običaju onoga vremena, grad rasvijetljen. Sjutradan 11. decembra nastavljena je skupština na istom mjestu, sve po vjetru i snijegu. Raspravljalo se o restauraciji i o županijskom porezu. Glede restauracije zaključeno je, da se ima opraviti glasovnicama (skrutinijem), i to na osnovu reda od godine 1835., to jest, da svaki plemić, koji živi od svoga, ima pravo glasa. Potom je izabran odbor s grofom Jurjem Oršićem kao predsjednikom sa zadaćom, da popiše ukupno plemstvo s pravom glasa, a operat svoj imao je da dovrši još do kraja decembra 1844. U toj je sjednici grof Haller skupštinaru Zorcu uskratio pravo govoriti hrvatski, što je izazvalo podulju buku, dok konačno ne primiri stvar podžupan Len-

[1] Danas sljepački zavod na Mlinarskoj cesti.
[2] Na Kipnom Trgu tik do današnje Mažuranićeve kuće

tulaj izjavivši, da se županove riječi odnose samo na službene protokole, dopisivanje i izvještaje, ali da nije mislio uopće zabraniti hrvatskim jezikom govoriti i izreći takova mišljenja, našto onda barun Franjo Kulmer dva puta uzastopce progovori hrvatski, što bješe burnim povladjivanjem popraćeno. Potom se svrši skupština u najvećem miru i redu. No poslije podne ipak je došlo do sukoba. Kad je naime jurat Dragutin Galac prolazio pored kuće magjarona Jurja Pisačića, napadoše ga neki ondje se nalazeći mladi magjaroni (medju njima Albert Modić i Josip Tomašić), te ga i raniše. Galac pobježe na Markov trg, gdje su se bili sabrali mnogi narodnjaci s namjerom, da podju na sprovod kaptolskomu županu (comes curialis) Franji Kukuljeviću, odličnom Iliru, a bratu Antuna Kukuljevića. Za čas došlo je sada izmedju njih i nekih ondje nazočnih Turopoljaca do kavge, kojim se povodom u tren oka skupi na trgu mnoštvo oboružanih ljudi. Turopoljci uzeše na to bježati prema kazini, a narodnjaci za njima. Utom se pokuša da probije kroz redove narodnjaka poznati Josipovićev korteš Gerenčir s dvjema kuburama u ruci, koje i ispali te dvojicu rani, a onda u općoj smutnji srećno umakne. Sada nasta opća vika i metež, no vojska postavljena pred kazinom spriječi svaki dalji izgred, a ban Haller naloži preostalim Turopoljcima, da odmah pod vojničkom pratnjom ostave grad.

Treći dan, 13. decembra, opet se sastade u dvorani županijske zgrade plemstvo, da prisustvuje proglašenju zaključaka stvorenih 11. decembra, a onda uloži županijski vicefiškal Josip Kuković protest protiv pojedinačkoga prava glasa Turopoljaca na skupštinama, jer da je turopoljsko plemstvo zastupano po svom komešu. Protiv toga uloži opet protuprotest turopoljski asesor Josip Briglević.

Inače su bili narodnjaci zadovoljni s grofom Hallerom, kao istečajem skupštine, kako javlja u Beč profesor Moyzes u svom izvještaju. Šta više, doskora ih još više obradova imenovanje baruna Franje Kulmera velikim županom srijemskim, što je dvor učinio upravo s tom namjerom, da se ova Magjarima najodanija županija naša predobije za drugu politiku (16. februara 1845., a svečana instalacija opravljena bi 1. aprila u Vukovaru). U kratkom razmaku uslijediše još i druga imenovanja, od kojih je osobito značajno ono poznatoga narodnjaka Mirka Lentulaja, brata zagrebačkoga podžupana Benka, administratorom županije varaždinske (3. aprila), jer je položaj Ivana Nep. Erdödyja postao neodrživ, a grof Ladislav Pejačević otklonio podijeljenu mu administratorsku čast (21. februara) bolesti radi. Malo potom još je imenovan veliki bilježnik varaždinske županije, Metel Ožegović, hrvatski poslanik na nedavnom požunskom saboru, počasnim dvorskim tajnikom u kr. ugar. dvorskoj kancelariji. No radost narodne stranke s ovih imenovanja umanjivala je teška briga oko restauracije županije zagrebačke, koja bješe odsada dalje jedina nada magjarona.

*

Poslije skupštine županijske od 10. decembra odbor se ovaj odmah dade na posao, da što prije dovrši točan popis ukupnoga plemstva s pravom glasa. No kod toga su posla bili zabavljeni i članovi obiju stranaka starajući se, da im ne umakne koji glas. Juraj Pisačić bacio se na Sveti Ivan, Stjepan Kos na Moravče i Šašinovec, dok su podžupan Josip Bunjevac, Karlo Klobučarić, Ante Vakanović i sam starac grof Janko Drašković obilazili po Pokupju i po Draganiću. Dašto, glavna je stvar ipak i sada bila Turopolje. Ovdje je medjutim pored Stjepana Pavlekovića komeš Josipović posao preuzeo u svoje ruke, ali tako, da je najprije nastojao, da provede što više dioba medju seljaštvom, dok su magjaronske kolovodje grofovi Aleksandar Drašković, Ivan Nep. Erdödy, Dioniz Sermage, baruni Rauch, te Karlo Jelačić i Koloman Bedeković zaključili Turopoljcima tobože prodati po četvrt jutra puste i neplodne zemlje, samo da što više glasova stvore za svoju stranku; no do ostvarenja ove misli nije došlo, a nije ni trebalo. Josipović naime uze naprosto, kad dodjoše u Veliku Goricu županijski neki činovnici kao svjedoci (testimonium legale), svom pisaru Arbanasu diktirati redom imena ne mareći za protest istih činovnika, dapače oni biše još i izgrdjeni. Na taj je način komeš sastavio tri puta omašniji popis turopoljskoga plemstva s pravom glasa, negoli je to bio onaj od godine 1835., koji je trebao da služi kao osnov čitavom operatu. Protiv ovoga Josipovićeva posla uložiše nazočni županijski činovnici protest kod revizionoga odbora kojemu je predsjedao grof Juraj Oršić. Dašto, odbor zabaci Josipovićev operat i odredi, da treba sastaviti nov i korektan popis. Medjutim je već bio grof Haller raspisao za 23. januara generalnu županijsku skupštinu, da primi do znanja sastavljene popise plemića glasača, a za 27. januara restauraciju. Sada uze grof Oršić tražiti od bana i župana, da odgodi skupštinu i restauraciju dok se turopoljska stvar — tako bitna i važna — korektno ne uredi. Kad grof Haller toga nikako ne htjede da učini, onda odasla plemstvo županije zagrebačke brže bolje na kralja posebnu predstavku s molbom u tom smislu, a ban opet saznavši za to otpremi brzoga teklića (kurira) i od svoje strane u Beč s predlogom, da se predstavci ovoj ne udovolji. No u Beču se ipak odluče za odgodu — jer im je pred očima lebdilo izmirenje obiju hrvatskih stranaka, — pa s takim kraljevskim rješenjem stiže banov kurir u Zagreb na veče 20. januara. Sjutradan dade grof Haller pribiti na vrata županijske zgrade oglas, „da se uslijed previšnje naredbe ni 23. skupština, ni 27. januara restauracija slavne županije zagrebačke obdržavati ne će“, a 24. noću otputova sam u Beč, nakon što je tik do pred odlazak dulje vremena konferirao s Josipovićem; iz Beča se vrati tek 1. marta natrag u Zagreb. Odmah potom, 7. marta raspisao je generalnu županijsku skupštinu za 27. marta, dok o restauraciji nije objavljeno ništa. Ovim vladanjem svojim, javlja profesor Moyzes u Beč, ban Haller izigra svu simpatiju narodne stranke što ju je sebi stekao istupom svojim na netom minulom požunskom

saboru, a naročito poradi dvoboja svoga s grofom Telekijem ; šta više, vrativši se u decembru 1844. u Zagreb pozdravio je neke narodne odličnike, kad su k njemu došli, da ga pohode, s nekoliko hrvatskih riječi i otpusti dotadanjega ličnoga tajnika svoga rodjena Magjara, te uze Hrvata narodnjaka Josipa Ferenca. Kod toga ne pomože mu ni to, što se proširio glas, da je bečkoj vladi ponudio ostavku kao veliki župan zagrebački, a ni riječi, što ih je po povratku kazao grofu Janku Draškoviću, kao da bi on od srca rado, da narodna stranka pobijedi, pa kad bi on odlučivao, Turopoljci već bi davno izgubili ono uzurpirano pojedinačno pravo glasa, no „vlada je (bečka) tako slaba, da ne zna što da učini". U stvari pak bilo je tako, da su se i konzervativni Magjari zajedno s palatinom nadvojvodom Josipom zauzeli za magjarone kod dvora, pa tome je utjecaju i Haller podlegao. I tako se zgodi, da su Josipović i njegovi drugovi ujedared uzeli hvaliti bana nazrijevajući u njemu svoga pomagača.

U velikom uzbudjenju obiju stranaka osvanu 27. mart. Već 25. uze se u gradu skupljati seljačko plemstvo ; Turopoljaca samih došlo je do 2000, a medju njima i mnogo dječaka. Magjaroni su na taj način raspolagali znatnom većinom. Skupština je i opet održana u zemaljskoj kući u oba dvorišta, te uz vojničku asistenciju, baš onako kao 10. decembra prošle godine. Oko 10 sati došao je grof Haller, te otvori skupštinu latinskim govorom, u kojem izjavi, da je svrha njena, da rektificira popise plemića glasača s obzirom na buduću re-

stauraciju. Iza toga pročitan bi prezidialni dopis ugar. dvorskoga kancelara grofa Antuna Majlátha u kojem bje istaknuto, da se restauracija ima da opravi na osnovu popisa od godine 1835., uzevši dakako u račun umrle kao i novi naraštaj, a inače da će na previšnjem mjestu turopoljsko pitanje biti napose riješeno, čim budu svi spisi o toj stvari proučeni. Iza toga progovori prvi na opće udivljenje komeš Josipović hrvatskim jezikom i reče: Ne sumnja nimalo, da svi nazočni krvavim srcem gledaju, kako je poradi žalosne nesloge već dotle došlo, da su nam sva privilegija u opasnosti. Staleži više ne mogu u generalnim skupštinama da zaključe, što hoće ; tako su nedavno oglašena generalna skupština kao i restauracija naprosto na viši nalog obustavljene, a da nije ni jednom riječi naveden razlog, a sada opet čuli smo prezidijalni dopis kancelarov, koji nam propisuje, kako se ima restauracija da opravi. Potom uze Josipović isticati svoj patriotizam i lojalno osjećanje svoje, uvjeravao je, da iskreno misli, te konačno pozove protivnike svoje, da se okane osobne borbe i da se s njegovom strankom ujedine na spas ugrožene domovine, no prije svega, da bi trebalo složno uložiti protest u zapisnik protiv protivuzakonitoga prezidijalnoga dopisa kancelarova. Kad Josipović svrši, diže se narodnjak Kazimir Jelačić te pohvali lijepe riječi komešove, no podjedno izjavi sumnju, da li su one i iskrene, jer tome da ne odgovaraju Josipovićeva djela na nedavnom požunskom saboru, na kojemu je on Hrvate — svoje

zemljake — nastojao osumnjičiti kao dušmane Magjara, kao ljude, koji gaze zakone, dapače kao izdajice zajedničke domovine, a i sada još uvijek podjaruje protiv njih mržnju kod Magjara. Šta se pako tiče prezidijalnoga dopisa kancelarova reče Kazimir Jelačić doslovno ovo: „Što se prezidijala tiče ja kao ustavni sin ove domovine nijesam samo za to, da se protiv njega uloži protest, već želim, da se taj prezidijal u smislu naših zakona sasvim zabaci, jer se on ne tiče slavnih staleža i redova, nego je isključivo upravljen na gospodina velikoga župana za njegovo ravnanje.“ Sada se razvi osobito žestoka debata, u kojoj je Josipović poricao njemu spočitnuto nepatriotsko vladanje na požunskom saboru, a bivši poslanik hrvatski Herman Bužan primijetio, da će on na narednom saboru hrvatskomu točno i vjerno izvijestiti, što se u Požunu zgodilo, pa onda da će komeš imati prilike, da kaže što hoće, a sada da nije čas o tom raspravljati. No u pitanju prezidijalnoga dopisa kancelarova bile su obje stranke složne ne priznavajući mu nikakove obvezatne kompetencije. Potom uze skupština u raspravu pitanje o restauraciji; magjaroni su uporno tražili, da se ona što prije opravi, dok su narodnjaci zahtijevali, da se prije svega dočeka obećano kraljevsko rješenje u turopoljskom pitanju, a onda tek na njegovu osnovu opravi restauracija. Iza trosatne vike i galame konačno ban i župan zaključi i odgodi na sjutradan skupštinu istaknuvši izrijekom, „da smatra svojom najsvetijom dužnošću opraviti restauraciju u smislu naloga Njeg. Veličanstva što prije“, pa stoga da nipošto ne će odstupiti od toga, da se revizija onih popisâ ne izvrši; a jer se čini, kao da staleži danas nijesu voljni da o tome stvore zaključak, stavlja taj predmet na dnevni red u sutrašnjoj sjednici. Sjutradan 28. marta bila je skupština još burnija. Odmah na početku spočitne grof Haller staležima njihovo jučeranje vladanje, a onda im preporuči reviziju popisa plemića glasača, koju da nipošto ne kani napustiti. Sada se diže gradski sudac zagrebački Josip Štajdaher, te reče, da on zacijelo ni za kim ne zaostaje u dužnoj poslušnosti spram naloga Njeg. Veličanstva, kao i u ispunjavanju podaničkih i načelničkih dužnosti, no ipak kao ustavan muž nikako ne može da pročitani prezidijalni dopis kancelarov smatra previšnjom zapovijedi, već naprosto kao dopis kancelarov banu, u kojem mu javlja, da će ubrzo uslijediti previšnje rješenje putem ugar. namjesničkoga vijeća na županiju zagrebačku. Stoga je taj prezidijalni dopis samo na bana upravljen, pa ga nije ni trebalo saopćiti staležima, a još manje službeno ga pročitati. On dakle drži, da bi trebalo zamoliti Njeg. Veličanstvo, da što prije odašalje obećano rješenje zagrebačkoj županiji, a tek onda da se imadu opraviti predradnje za restauraciju, dakle i revizija onoga popisa, jer sve do toga časa ne može se znati, e da li će turopoljsko plemstvo imati pravo glasa

ili ne će. Štajdaherov predlog burno pozdravi narodna stranka, našto onda zaredjaše mnogi magjaronski govornici, koji se dakako svi izjaviše za reviziju popisa. U velikoj buci jedva je nekako ban poslije teška napora došao do riječi i reče: „Budući da Njeg. Veličanstvo želi, da se restauracija što prije opravi, a uostalom velika je većina zato, ima se prijeći na pomenutu reviziju." Ove riječi Hallerove, koje su značile koliko proglašenje stvorena zaključka, poprati urnebesna vika od strane narodnjaka, koja se samo još i uveća, kad čas potom ban proglasi zaključak, da mora posao revizije opraviti posebni odbor s biskupom Josipom Schrottom kao predsjednikom, a članovi toga odbora da su grof Oto Sermage, barun Levin Rauch, Stjepan Jelačić, Herman Bužan, Antun Kučtić, Ivan Briglević i Franjo Novak. Ovaj je tobožnji zaključak ban i župan izrekao po najvećoj buci, tako da su ga čuli samo najbliži mu susjedi, a onda zaključi skupštinu, te uzbudjen ostavi stol i ode kroz magjaronsko mnoštvo u svoj stan. Odlazak Hallerov pratila je vika i smijeh; netko je viknuo: „Grof Balassa istjeran je nekoć iz sredine varaždinskoga plemstva radi svojih bezakonja", a drugi opet: „Ban hoće da u korist magjarona opravi restauraciju još prije nego li stigne kraljevsko rješenje", a čuo se i poklik: „Tiran", dapače i zvižduk, dok su istodobno magjaroni bijesno vikali „vivat" i mahali šeširima. Odmah popodne ostave Turopoljci grad, tako da je dan prošao — po naročito proračunatoj želji magjaronskih vodja — bez i najmanjega izgreda. Treći

dan, 31. marta, bjehu i opet u oba dvorišta — poradi brojne nazočnosti seljačkoga plemstva — proglašeni zaključci generalne skupštine, našto onda ban i župan izjavi, čim odbor svoj posao opravi, on će opet sazvati generalnu skupštinu. Kad je potom skupština zaključena, magjaroni uzeše klicati „vivat", dok su narodnjaci šutjeli baveći se mišlju, da odašalju kralju posebnu deputaciju s molbom, da se Hallerovi samovoljno stvoreni tobožnji skupštinski zaključci anuliraju, a njemu pridijeli administrator, eventualno u ličnosti podžupana Benka Lentulaja, koji će onda u smislu zakona voditi županijske poslove. No docnije promozgavši stvar zrelije, odustaše od te nakane, ali zato odlučiše uraditi sve, da se što dalje odgodi restauracija županije zagrebačke, a sve u nadi, da će medjutim doći obećano kraljevsko rješenje u turopoljskom pitanju, za koje držahu kao stalno, da će glasiti povoljno po njihove ciljeve. No u tom će se narodna stranka prevariti: u Beču se u toj temeljnoj stvari tadanje hrvatske politike uopće nijesu naumili prije restauracije izjasniti, već tek poslije hoteći znati, tko će biti jači; kako već rekosmo, Beč je to radio pod utjecajem nadvojvode palatina, pa je tako ostao vjeran tradicionalnoj svojoj politici, naime da vazda voli i u najtežim krizama posegnuti za polovičnim mjerama, umjesto da se bistro odluči ili tamo ili amo.

Pomenuti odbor brzo je opravio svoj posao, tako da je grof Haller već 11. aprila bio u položaju, da sazove generalnu skupštinu županije zagrebačke

za 29. aprila. I opet je održana u oba ona dvorišta zemaljske kuće uz vojničku asistenciju, te uz nazočnost mnogobrojnoga seljačkoga plemstva, naročito turopoljskoga. Skupštinu otvori ban latinskim govorom, u kojem predoči staležima žalosne prilike zagrebačke županije, poradi kojih je i on prisiljen, da vijeća s plemstvom okružen bajonetma, koje su jedino sredstvo, da se uzdrži red, a i ostat će sve dotle, dok budu korteši dolazili na skupšine. Stoga se nada, da će se staleži uvidjevši i sami nesretne posljedice takovih prilika, izmedju sebe izmiriti i mirno bez ličnih uvreda županijske poslove riješiti. Potom pročita bilježnik županijski najprije kraljevski reskript, kojim je grof Haller imenovan kraljevskim komesarom za održanje reda i sigurnosti u gradu Zagrebu, sve dok se restauracija i hrvatski sabor ne dovrše, a onda intimat ugarskoga namjesničkoga vijeća, dakle vrhovne kompetentne oblasti i po zagrebačku županiju, kojim se nalaže istoj županiji, da se ima restauracija opraviti što prije, i to na osnovu popisa plemića glasača od godine 1835., ali čime se nipošto ne prejudicira eventualnom naknadnom rješenju u turopoljskom pitanju. Sada se razvi odulja debata, koju otvoriše narodnjaci; no magjaroni želeći, da se što prije pristupi reviziji popisa, uzeše neprestano upadati vičući „ad acta", kojim je povodom konačno došlo do tolike buke, da je ban i župan morao skupštinu zaključiti i odgoditi je na sjutradan 30. aprila, u deset sati prije podne. Još prije označena vremena, već oko 8 sati ujutro, dodjoše magjaroni u svoje dvorište, te odmah zauzeše čitav zeleni stol i to tako, da nijesu ni svim županijskim časnicima ostavili mjesta, a narodnjacima upravo nikakovo. Kad narodna stranka udje u svoje dvorište i to primijeti, ne reče ni riječi, nego tek onda, kad je na skupštinu došao grof Haller, uze žestoko vikati zahtijevajući svoju polovicu stola, a tako i ona mjesta, koja je idu. Ban i župan zatraži sada od magjarona, da odmah prepuste narodnjacima njihovu polovicu stola, ali izreče to tako tihim glasom, da se jedan narodnjak našao prinukanim, da poviče „clarius" (glasnije), što magjaroni odmah uzeše tobože kao uvredu predsjedništva, te vičući „actio, actio" (treba podići tužbu), izazvaše ubrzo takovu galamu i buku, da je grof Haller već iza četvrt sata došavši jedva nekako do riječi izjavio, da pošto su srca staleža već sada toliko razjarena, da mirnog raspravljanja više ne može očekivati, on prekida skupštinu i odgadja je na 2. maja, jer je sjutradan 1. maja bilo Spasovo. To je grof Haller naumice učinio, jer je tim odgadjanjem htio da učini vodjama obiju stranaka teškoga troška oko uzdržavanja seljačkoga plemstva ; nadao se, da će tako lakše doći do reda i mira. Dne 2. maja prvi dodjoše magjaroni s 2000 Turopoljaca, ali vrlo mirno, dapače ne zapremiše ni svoje polovice zelenoga stola, već se u nekoj udaljenosti od njega postaviše, te mu se ne htjedoše da približe ni na poziv Hallerov. Ban i župan opomenu potom staleže na mir i red, a onda začne debatu o restauraciji. Bilježnik Lazar

Praunsperger uze nato čitati operat odbora od godine 1835. o reviziji popisa plemića glasača, a onda zaključak generalne županijske skupštine od iste godine ; to je učinjeno kao analogija za ravnanje staleža. Sada pročita bilježnik oba operata dosadanjih odbora, prvi učinjen pod predsjedanjem grofa Jurja Oršića, a drugi pod predsjedanjem biskupa Josipa Schrotta. Kako su oba ova odbora više popisa, a medju njima, kako znamo, i turopoljski zabacila i predložila ponovnu reviziju popisa, stavi ban i župan predlog, da se taj posao povjeri onomu prvom odboru (s grofom Oršićem) i da se dade rok do 17. maja dokad treba da ga opravi, a onda neka tu reviziju podvrgne superereviziji onaj drugi odbor (s biskupom Schrottom) ; čim će odbori rad svoj dovršiti, nastavit će se generalna skupština, da odobri posao onih odbora i odredi rok za restauraciju, i to poslije kakih petnaest dana. Prvi dio banova predloga prihvatiše obje stranke odmah, no glede roka nikako se ne mogoše složiti. Magjaroni naime ne mareći toliko za korektnost popisa koliko za to, da se što prije opravi restauracija, — jer se bojahu onoga obećana kraljevskoga rješenja u turopoljskom pitanju, a sada bijahu sigurni pobjede svoje — bili su s rokom što ga je ban predložio zadovoljni, dapače Stjepan Pavleković kazao je, da je on svršio popis turopoljskoga plemstva, a njega ima najviše, za dva dana, pa stoga da je petnaest dana dovoljno za konačnu reviziju. Narodnjaci opet hoteći, da se stvar što dalje otegne, dobaciše Pavlekoviću, da mu vjeruju, da je turopoljski popis opravljen za dva

dana, ali tako, da su imena plemića onako napamet naprosto diktirana u sobi, dok zapravo treba ići od kuće do kuće i točno posao opraviti, a zato nije petnaest dana dovoljno. Konačno se obje stranke sporazume, da će se generalna skupština nastaviti 26. maja, a potom stavi odvjetnik Josip Briglević predlog, da se dade pravo glasa i onim plemkinjama koje posjeduju zemlju, a udale su se za kmetove, jer im ga je drugi (Schrottov) odbor uzeo, dok im ga je prvi (Oršićev) dao. U debati o tom važnom pitanju razdijeliše se same stranke, tako da je za Briglevićev predlog bilo i narodnjaka i magjarona, no konačno bi zabačen, kad podžupan Lentulaj reče, da predloga primiti ne može najviše stoga, „jer nije nemoguće, da bi takove žene dale svojim muževima vjerodajnice, pa bi nas onda kmetovi birali, a toga nas sačuvaj bože!“ Potom bi skupština odgodjena na sjutradan 3. maja, u kojoj bi najprije proglašen rezultat prošloga dana, a onda zaželi ban i župan, da se raspravlja o nekim prešnim županijskim potrebama, što se dašto nije svidjelo magjaronima, jer su oni htjeli te poslove riješiti prema svom interesu poslije restauracije. Narodnjaci pak dobro znajući, što misle magjaroni, bili su za Hallerov predlog i tako se ubrzo rodi kavga i svadja, koja konačno prisili grofa Hallera, da je skupštinu zaključio urekavši uz burni „živio“ narodnjaka, a bijesnu viku magjarona nastavak u ponedjeljak 5. maja. Kako je odgoda ova bila u prvom redu uperena na džep stranačkih vodja, bješe poslije skupštine narodnjacima prvo, da su svoje „korteše“, to jest

seljačko plemstvo otpremili kući ne mogući više podnositi golemi trošak, što su ga morali sami iz svojih sredstava podmirivati, jer nijesu dobivali onako obilne potpore iz Ugarske kao magjaroni, koji su i svoje ljude zadržali preko nedelje u Zagrebu. Ovom je taktikom grof Haller i uspio ; u ponedjeljak, kad dodjoše na skupštinu obje stranke, staleži uzeše mirno u raspravu one prešne županijske potrebe i stvoriše zaključak, našto bi skupština odgodjena do 26. maja. Kako se ovo traćenje vremena, a naročito izrabljivanje zaglupljenoga seljačkoga plemstva, koje se dalo na uzdama održati jedino obiljem besplatnoga jela i pića, doimalo plemenitijih ljudi, pokazuju nam riječi Ljudevita Vukotinovića, što ih je sa svojim potpisom objelodanio u Gajevim „Novinama“ dne 17. maja. „Zagrebačko posljednje veliko spravište pokazalo nam je opet velikoljepni uspjeh, kog spravišta imadu, kad ih dragi korteši u tolikom broju pohadjaju. Predmeti što spadaju na „previšnju službu“ i „opće dobro“ krepko su se i tako dobrim posljedicami upravljali, da su se iz spravišta izlazeći ljudi pitali „šta je zaključeno ?“ „Ja ne znam“, odgovarao je jedan drugomu. N i š t a, bijaše svrha cijelomu poslu. Spravište takovo jeste golemo tijelo, puno dobrih glava, puno dobrih i zlih srdaca, puno pameti, puno strasti, puno nemira i srditosti i puno toliko krike, vike, da jedan drugoga ne čuje, ne razumije. Tu nema reda, nema slobode, već ima anarhije ; i da vojske žalibože nije, bilo bi i pogibelji više, nego na bojištu. Jedan hoće da govori, no jedva šta usta otvori, već ga protivnici psuju, riječ mu prekidaju, korteši viču i govornik mora zamučati, budući da svima po volji ne govori. Predsjednik sjedi, nemoguće mu je vlast svoju upotrebljavati i braniti kako svoja, tako i staleža i redova prava. Za njegovimi ledji korteši puše i viču kano u krčmi misleći, da je tu sve slobodno, pa kad čovjek kričanjem dobro promukne, jedan drugoga dobro ispsuje, onda idu svi kući jesti i piti ; sutra ćemo opet na novo ! Na novo, na novo, ali na novo zlo !“

Već 25. maja došlo je u Zagreb oko 1500 magjarona, dašto ponajviše Turopoljaca, i oko 300 narodnjaka. Inteligenata pak bilo je medju magjaronima oko četrdeset, dok ih je narodna stranka brojila preko dvjesta. Sjutradan 26. maja i opet se održavala skupština u objema onim dvorištima uz običajenu vojničku asistenciju. Kad grof Haller dodje u skupštinu, pozdravi staleže latinskim govorom, u kojem ih zamoli, da bi uvaživši važnost posla, poradi kojega su se sakupili, kao i nesretno stanje ove županije, strasti svoje utišali, te mirno i razborito uzeli u raspravu od odbora podneseni ispravak popisa plemića glasača pustivši na stranu svaku drugu stvar, koja u taj predmet ne pripada. Potom uze skupština u pretres operat odborov. Kad je svršen prekokupski kotar, došao je na red gorski kotar, koji je od godine 1822. pripadao županiji zagrebačkoj. Budući da je u tom kotaru godine 1835. popis netočno opravljen, jer je riječka gubernija pravila teških neprilika povjerenstvu zagrebačke županije, ispostavilo se sada, da je broj plemića glasača u njemu golemo po-

rastao, a kako su to sve bili listom pristaše narodne stranke, uzeše magjaroni prigovarati, te konačno izazovu takovu buku, da je grof Haller skupštinu zaključio i odgodio na sjutradan 27. maja. No i sada nastaviše staleži prepirati se glede gorskoga kotara, tako da uopće nije moglo doći do zaključka. Nato izjavi ban i župan, ako još i sutra 28. maja, na koji dan odgodi skupštinu, nakon što je ovu zaključio, ne bude raspra dovršena i popis od staleža konačno prihvaćen, da se uzmogne odrediti dan restauracije, onda će on čitavu stvar podastrijeti Njeg. Veličanstvu na rješenje, a restauraciju odgoditi sve dotle, dok ono ne dodje iz Beča. Tako je i bilo. Sjutradan ispuni dugotrajna žestoka debata vijećanje staleža, u kojoj su magjaroni zahtijevali od Hallera, da proglasi mnijenje njihovo kao mnijenje većine na zaključak, dok su narodnjaci bili zato, da se stvar podnese Njeg. Veličanstvu na rješenje. Kad Haller ne htjede da izreče zaključka, dobaci mu Josipović, da ga ne priznaje ustavnim velikim županom, već da je on apsolutistički kranjski gubernator, našto ban i župan izjavi, „da on nipošto nije kazao, da zaključka većine izreći ne smije, i premda ne taji, da je na drugoj (t. j. magjaronskoj) strani većina, ne može ga zato izreći, jer i sam, a tako i više mjesto želi i naložilo je, da opravi restauraciju tako, da se nikakovim novim tužbama i rekriminacijama povoda ne dade.“ Uza sve to buka potraja i dalje, dok konačno nije došlo do ličnih uvreda, našto Haller bojeći se opće

tučnjave posred najveće galame skupštinu zaključi s izjavom, da će čitavu stvar podastrijeti na rješenje Njeg. Veličanstvu, što su narodnjaci popratili burnim „živio“, a magjaroni bijesnom vikom, u čem se naročito istakoše Josipović i Črnolatec.

Tekar 2. jula obznani grof Haller nastavak skupštine za 9. jula. Medjutim u medjuvrijeme poslije 28. maja do toga dana, onaj odbor s biskupom Schrottom kao predsjednikom na čelu, počinio je sasvim samovoljno raznih zloporaba na popisu plemića glasača, i to tako da je upisao brojne magjarone, a brisao mnoštvo narodnjaka. Više je nego samo vjerojatno, da je grof Haller za tu falzifikaciju bar znao, te da joj se nije protivio, a zašto, držim, da je prema svemu onomu, što je dosada rečeno, svakomu jasno; Haller uopće nije ništa iz svoje inicijative radio, a u govorima svojima i izjavama što bi ih davao, nikad se ne bi običavao služiti „diplomatskom“ neistinom. Postupak onoga odbora (u kojem su magjaroni imali većinu) narodna je stranka preko svojih odborskih članova odmah saznala, pa je tako skupština i opet poprimila vrlo buran tečaj. Ponajprije pročitana je previšnja rezolucija, kojom je naloženo, da se popis plemića ima udesiti prema onomu od godine 1835., dakle rješenje učinjeno je u korist magjarona, dašto pod utjecanjem palatinovim, kao i magjarske dvorske konzervativne stranke, šta više, dugotrajno otezanje s restauracijom županije zagrebačke i opet uzbuni čitavu

magjarsku javnost, koju je izvješćivao, dakako na svoj način, sam komeš Josipović. Poslije proglašenja kraljevskoga rješenja narodnjaci odmah započnu žestoku debatu poradi odborova falzifikovanja popisa plemića glasača, što magjaroni zanijekaše, a s njima se složi i grof Haler, jer „da je obvezan, da u raspravama izriče zaključke prema mnijenju većine“. Potom izda bilježniku nalog, da čita akta, to jest popise plemića glasača, a kad narodna stranka uze tome prigovarati, zaprijeti se, da će naprosto sva akta proglasiti kao prihvaćena, što su magjaroni burno odobrili. Posred grdne galame, u kojoj se ni riječ nije mogla razumjeti, uze županijski bilježnik redom čitati popise plemića glasača po kotarima, našto onda ban i župan oko dva i po sata poslije podne skupštinu zaključi i odgodi na sjutradan, kad se ponoviše isti prizori. Narodna stranka bješe s ovoga nasilja kao izvan sebe; grof Janko Drašković uloži protest protiv postupka Hallerova, dok su drugi vikali: „Balassa“, „Molit ćemo, da se veliki župan s časti svrgne“, „To je očita nepravda“ i slično, no bilježnik je posred ove buke neprekidno i naglo kao kaki stroj dalje čitao popise sve do kraja, našto ban proglasivši ih od većine prihvaćenima, skupštinu zaključi i odgodi na drugi dan 11. jula. Toga dana odredjeno bi, da se restauracija ima opraviti na istom mjestu, naime u oba dvorišta zemaljske kuće, a pod svodom na zelenom stolu da se imadu postaviti posude za pojedine kandidate u koje

će oni glasači, kojima će vikač (proclamator) redom čitati imena, bacati glasovnice (pločice); kao dan odredjen bi 28. jula. Ovo je bio predlog magjarona, s kojim se narodna stranka nije slagala želeći, da se izbornici pomiješaju i glasaju na tri razna mjesta, kako je bilo godine 1835. Zaključak ovaj poprati fićukanje narodnjaka i razni uzbudjeni povici, našto bi iza rješenja još nekih manjih predmeta skupština zaključena.

I tako je konačno iza sedmomjesečnoga duševnoga naprezanja, golemoga troška za petero generalnih skupština uglavnom riješeno ovo temeljno hrvatsko političko pitanje onih dana, naime pitanje, kako će biti ustanovljeno pravo glasa. Teška srca ostavi narodna stranka skupštinu znajući, da su joj protivnici oteli na nekorektan način preko dvjesta glasova, a još ju je više boljelo, što nema te nema onoga tako željno iščekivana rješenja kraljevskoga u turopoljskom pitanju. I onako u manjini spram velike mase turopoljske narodna stranka nije poslije onoga falsificiranja popisâ uopće više imala nade u pobjedu, no ipak se odlučila hrabro baciti u borbu, da joj se ne spočitne bilo kakova krivnja, premda je slutila, da stvar ne će tako mirno proteći. Raspoloženje njezino crta ovim karakterističnim riječima njezin mladi pristaša jurat Slavoljub Vrbančić (12. jula): „Uvjereni smo, da onako kao što sada stvari stoje, ne samo što nema nikakove nade, da će se razdražena srca ublažiti i sporazumljenje povratiti, dapače kleti plam mržnje još će se više raspiriti, a rascijepljene stranke još više

raskinuti; i ako domala lijek ne stigne (očito ima pred očima ono kraljevsko rješenje), strah nas je, da ćemo biti svjedoci još većih nereda i nemira, nego što su oni bili, na koje svaki pravi Hrvat s tugom gleda... Ima još kralja, komu je poslovica: „Recta tueri!"

Iza neumorne i strastvene agitacije, u kojoj su se obje stranke služile svim mogućim, inače već nam poznatim sredstvima nedavno (od 1842.) uobičajene „kortešacije" („vabljenja"), konačno svane dan 28. jula 1845., koji Gajeve novine pozdraviše ovako: „Željena i mržena, izgledana i priječena, hvaljena i iskaravana riječ blage i gorke uspomene, ori se sada posvuda po Zagrebu; riječ je ova restauracija. To je sada naša alpha i omega, naš zenit i nadir, oko kojega se sve vrti. Sa svih strana naše varmegje stižu nam glasovi, kako se sjajne priprave čine za ovu svečanost, kako se sve promeće i trči, nagovara i odgovara, kudi i hvali". Drugi jedan narodnjak opet napisao je u velikom uzbudjenju u oči restauracije ovo: „Konačno je svanuo dan... dan tolikih političkih uzdisaja... dan oko kojega se poput polipa uhvatiše tolike strasti... dan restauracije! O riječi toliko slatka i toliko gorka, toliko prozaična i toliko zanosna! Jakobincu nije ljepše zvučilo njegovo „égalité et liberté", Englezu njegova „charta magna" i njegova „slobodna trgovina pamukom", dobroćudnomu Nijemcu riječi „Hegel und Bier", Talijanu pjev Malabrankin, Poljaku „Jeszcze Polska nie zginela", nego li tolikima u Hrvatskoj sada

zvuči riječ restauracija. Naš komšija Turčin ne sniva sladji san o devetom nebu, niti Rus ne gleda većom požudom na Carigrad, nego li što paze neki od staleža zagrebačkih već kroz tri godine na zagrebačku restauraciju!... A što čini zagrebačku restauraciju takim žarištem tolikih želja, zapravo životnim pitanjem koje iziskuje tolike žrtve? Zašto o njoj tepa svako dijete u Ugarskoj, dapače i strani svijet u nju upire oči pun zvedljivosti? Sa zagrebačkom restauracijom skopčano je hrvatsko stranačko pitanje, — ona je osovina, oko koje se okreće hrvatski politički život, — ona se smatra odlučnim dogodjajem u našoj stranačkoj borbi".

Već 26. jula počelo se u Zagrebu skupljati seljačko plemstvo, ili tako zvani „korteši". Prvi su došli pristaše narodne stranke s jastrebarskom glazbom, a pod vodstvom svojih prvaka. Sjutradan, po kišovitom vremenu, ušli su u grad magjaroni, svi okićeni bijelo-zelenim kokardama, naime Sveto-Ivanci, Moravčani i Šašinovčani, a pred veče još i Turopoljci s komešom Josipovićem na čelu i sa svojom glazbom, koja je jednako udarala Rákóczijevu koračnicu. I narodnjaci i magjaroni nastaniše se u običajnim njihovim konačištima, u „Streljani", kod „Paradajzla" i u „Schönbachu", odnosno u kazini, Josipovićevoj kući i kod Karla Jelačića. Dne 27. jula uveče održana je kod bana i župana konferencija, kojoj su prisustvovala tridesetdva odličnika obiju stranaka; grof Haller ih upita, eda li imadu protiv dosadašnjega

županijskoga magistrata što da iznesu, a tako i protiv onih, koje će on istaknuti kao kandidate; no nitko ne prigovori ništa, već se svi izjaviše s time sporazumni, da veliki župan po svom uvjerenju postavlja kandidate, kako je to i dosada vazda bivalo. Drugi dan 28. jula, još prije sedam sati u jutro, dodjoše obje protivne stranke sa svojim glazbama na bitalište, te zauzmu svaka svoje dvorište u zemaljskoj kući: narodnjaci ono u današnjoj prezidijalnoj zgradi, a magjaroni bansko. Prije svega odslužen je u crkvi sv. Marka „Veni sancte", a onda oko osam sati započe restauracija pod jakom vojničkom asistencijom; u svemu nalazio se što u dvorištu i po hodnicima zemaljske kuće, što po Markovom trgu i po obližnjim ulicama potpuni bataljon vojske, i to 13. pješačke regimente barona Wimpfena, po narodnosti listom Talijani, iz tadanje austrijske Venecije i Lombardije, a pod zapovjedništvom potpukovnika Sartorija, komu je za taj dan izdao vojničku instrukciju zagrebački zapovjedajući general Maksimilijan grof Auersperg. Otvorivši skupštinu grof Haller izreče najprije kratak latinski govor staležima, u kojem obrazloži, zašto već nije restauracije prije opravio, a onda progovori i seljačkomu plemstvu nekoliko hrvatskih riječi opomenuvši ga na red i mir. Iza toga odrekoše se dotadanji županijski časnici s podžupanom Benkom Lentulajem na čelu svojih časti, našto nemirni i halabučni odvjetnik Eduard Zerpak učini neke prigovore protiv vjerodajnica, koje su baš

činile glavnu snagu narodne stranke, pa stoga i njene pristaše Zerpaku bučno prigovoriše. Poradi toga uzeše magjaroni od bana tražiti, da bi restauraciju odgodio, što on otkloni. Potom imenova grof Haller, kao veliki župan, ponajprije odbor, koji će voditi brigu oko predavanja glasovnica, dakle glasački odbor, s grofom Dionizom Sermage, Hermanom Bužanom, barunom Levinom Rauchom, Aurelom Kuševićem i Rikardom Jelačićom kao članovima, a onda proglasi (po starom običaju) kandidaturu ovih plemića za prvoga podžupana: Benka Lentulaja dotadanjega prvoga podžupana, Eduarda Jelačića dotadanjega drugoga podžupana, Alberta Modića st. aktivnoga drugoga podžupana županije varaždinske, Franje Novaka odvjetnika, Stjepana Pavlekovića odvjetnika i velikoga suca zagrebačke županije prije restauracije od maja 1842. i Josipa Žuvića, bivšega prvoga podžupana iste županije prije 1842. No glasalo se samo za Lentulaja kao kandidata narodne, te za Žuvića kao kandidata magjaronske stranke.[1] Sada se prešlo na glasanje redom po kotarima: zagrebačkom (centralnom), svetoivanskom, prekosavskom (turopoljskom), pokupskom s lijeve obale, pokupskom s desne obale i gorskom kotaru. Do dva i po sata popodne glasao je zagrebački kotar, dakle glavno sjedište inteligencije, a onda je došao red na sveto-

[1] Magjaroni htjedoše zapravo kandidirati odvjetnika Josipa Briglevića, ali kako je upravo onih dana zapao u neku istragu, nijesu ga po zakonu smjeli kandidirati.

ivanski (Moravčani i Šašinovčani bili su takodjer u njemu), kojim i svrši oko osam sati na veče glasanje toga dana s rezultatom, da je Žuvić dobio sto i dva glasa više od Lentulaja (532 i 430). Uza sve to stranke se mirno razidjoše svojim kućama, pa se sjutradan 29. jula opet vrate na svoja mjesta, kad je u osam sati nastavljeno glasanje ostalih kotara, medju njima i prekosavskoga, koji je sam davao magjaronima 570 turopoljskih glasova. Sve do tri sata po podne teklo je sve u miru i redu, kad ali ujedared navali u glasačkom odboru Rikard Jelačić surovim riječima na Hermana Bužana, dapače ga i pograbi za prsa. Nato grof Haller, koji je oba dana kroz čitavo vrijeme glasanja sjedio u svom županskom stolcu pod onim svodom medju obim dvorištima, smjesta odstrani napadača iz odbora, te mjesto njega imenova baruna Rukavinu, a onda se mirno produži glasanje do sedam sati u veče, kad je nakon opravljena skrutinija ban i župan grof Haller, očito veoma uzbudjen, proglasio rezultat: za Lentulaja predana su 974 glasa, za Žuvića 1289, dok 102 plemića nije glasovalo. Prema tome *proglašen je i od župana odmah i potvrdjen prvim podžupanom Josip Žuvić većinom od 315 glasova.* Ovaj rezultat popratiše magjaroni burnim „vivat“, dok su narodnjaci vikali „pfuj“ i zazviždali „na način ljutih guja“. Odmah potom ostavi grof Haller biralište u pratnji nekih magjaronskih odličnika i podje gore u stan, a onda se i stranke uzeše spremati na odlazak. Kao ludi od radosti magjaroni prvi ostaviše svoje dvorište, i to na pokrajna vrata

s izlazom u Bansku ulicu (danas Kazališnu), otkuda su noseći na ramenima izabrana kandidata, prošli kroz Kapucinsku ulicu pod vodstvom Josipovića i svoje glazbe u kazinu.

Medjutim izišli su i narodnjaci sa svojom glazbom iz zemaljske kuće na Markov trg, te se prolazeći uz sjevernu i istočnu stranu njegovu, dakle pored župnoga dvora kao i pored županijske zgrade, uzeše približavati Kamenitoj ulici, da se onda njome i Dugom ulicom spuste u donji grad. Već su neki od njih, kao i mnoštvo drugoga radoznaloga svijeta ostavili Markov trg, kad li se jedna hrpa većim dijelom mladih ljudi odruži od stražnjih redova povorke i stane na početku Markove ulice, kojom se dolazilo ravno do obližnje kazine. Kako su ovi mladići bili uzrujani i ogorčeni, pokušaše da prodru ondje postavljeni vojnički kordon s namjerom, da magjaronima padnu iza ledja, pa da im se osvete. Kad ih vojska u toj namjeri spriječi, uzeše bijesno vikati i zviždati grozeći se udaljenim magjaronima štapovima, a neki i sabljama. U taj tren puče s tavanskoga prozora kuće magjarona Tadije Ferića hitac iz puške ili pištolja „kao top“, našto se ondje skupljeno mnoštvo još većma raspali. Taj su hitac, koji u ostalom nije nikoga ranio, jedni shvatili kao porugu, a drugi opet napadajem. U tren oka mnoštvo se baci na kuću, polupa prozore i već pokuša da provali zaključana i zamandaljena vrata, kad li pristupi oveće vojničko odjeljenje, te uze ljude golim bajonetama tjerati, odnosno potiskivati na istok prema županijskoj zgradi, dapače i sam ih je pridošli potpukovnik

Sartori pozivao, da odu dalje. Čuvši medjutim hitac ban pogleda na prozor, pa kad vidje pred Ferićevom kućom onaj metež, odmah odasla potpukovniku svoga adjutanta s porukom, da gleda da što prije Markov trg isprazni, a onda neka sve ulice što do njega vode, vojničkim kordonom zatvori. Kad se ban pojavio na prozoru, stade ondje skupljeno mnoštvo vikati pokazujući na Ferićevu kuću i zahtijevajući od bana, da krivca uhvati, dok je podjedno sam gradski sudac Josip Štajdaher službeno pošao k banu, te od njega kao od kraljevskog komesara za uščuvanje reda i mira energički zatražio, da s mjesta izdade nalog, da se Ferićeva kuća po vojnicima pretraži, a krivac još za vremena otkrije. Utom potisnuše vojnici bajonetama ljudstvo od Markove ulice i Ferićeve kuće na istok, pa tako se ono opet složi u povorku i podje istočnom stranom Markova trga prema Kamenitoj ulici. Kad su došli sučelice banskoj palači, stanu za čas, okrenu se onamo grozeći se sabljama i štapovima i bijesno vičući: „Balassa, Balassa", „Izdajica" i slično. Malo potom najveći ih dio zajedno s glazbom ostavi Markov trg, te se uze spuštati Kamenitom ulicom. Manji pak dio ove povorke, s Karlom Štajdaherom i Ivanom Seljanom odvoji se sada na početku Kamenite ulice od ostalih narodnjaka, pa požuri Gospodskom ulicom do Vijećničke ulice i opet s namjerom, da onda Kapucinskom i Markovom ulicom stignu magjarone. Ali došavši do Vijećničke ulice, nadjoše je zatvorenu od vojnika, pa tako se uzeše vraćati natrag na trg, kuda u taj čas pristup

na Markov trg još nije bio zatvoren, premda je jedno odjeljenje vojnika stajalo ispred stupa B. D. Marije, postavljeno licem prema Gospodskoj ulici, a drugo opet na ulazu u Bansku ulicu i pred samom banskom palačom, dok su u oba dvorišta takodjer stajale dvije čete, a tako i jedna kod Markove ulice, a druga pred ulazom u Pivarsku i Županijsku ulicu. U taj par, nakon što je daleko najveći dio narodnjaka već ostavio Markov trg, a čas prije negoli će vojska povući kordon, bilo je mnogo više ljudi u Gospodskoj ulici, nego li na trgu, jer ga je vojska bajonetama nastojala da isprazni; no i ovih na oba mjesta nije bilo ukupno više od stotine, većim dijelom mladića i raznih zvedljivih gledača. Čas prije negoli će vojska zatvoriti Markov trg, udje u Gospodsku ulicu poznati prvak magjaronski grof Ivan Nep. Erdödy, no jedna ga hrpa ljudi prepozna, te mu se uze prijetiti. Grof na to okrene natrag, da će opet na Markov trg, ali oštre bajonete ga zaustaviše. U taj čas priskoče k njemu Karlo Štajdaher i Ivan Seljan s riječima, neka se sklone u gradsku vijećnicu; Štajdaher pak izrijekom dodade, da nikako ne može da dozvoli, da toliki udare na jednoga, pa stoga da će ga on braniti. Grof Erdödy udje u vijećnicu i spase se, dok se Seljan i Štajdaher vratiše natrag u smrt. Zatvorenje trga sa svih strana, tako da nitko nije mogao ni van ni unutra, veoma ogorči sve one, koji su se nalazili na tom prostoru, pa tako započe na više mjesta

[1] Taj je stup stajao južnije od takozvanog Gupčeva kamenja, a uklonjen je sa svoga mjesta god. 1869., kad je kralj Franjo Josip došao u Zagreb.

svadja izmedju vojske i gradjanstva, za koje uzeše vojnici one čete, što je stajala ispred stupa B. D. Marije bajonetama goniti ljudstvo, kod čega bi jedan čovjek teško ranjen. Medju onima, koji su htjeli da prodru kordon, bio je i Mirko *Bogović*, mladić žestoke ćudi i oduševljeni Ilir, koji je kao budući zet Benka Lentulaja osobito teško osjećao poraz njegov. Kad vidje kako je onaj vojnik ranio čovjeka, priskoči u općem metežu, viki i kavgi i on do one čete ispred stupa B. D. Marije s namjerom, da se probije prema banskoj palači, ali mu put spriječi osornim glasom i izvučenom sabljom zapovjednik iste čete, natporučnik barun Adelsheim. Zbog toga došlo je do kavge izmedju njega i natporučnika, a malo zatim, kad je i Bogović izvukao sablju, te njome u velikom uzbudjenju navalio na časnika, zametne se medju njima pravo mačevanje, u kojem bi Bogović teško ranjen po vratu. Sada on uzmakne i teturajući još nekoliko koračaja pade blizu županijske zgrade i tako se spase. U isti hip, kad je časnik udario Bogovića, plane puška onoga kaprala, koji je stajao uz natporučnika, i rani nekoga mirnoga gledača. Držeći da se radi o tvornom napadaju *na vojsku, izda sada potpukovnik Sartori, sjedeći na konju kod pomenutoga stupa, glasnom vikom nalog Adelsheimovoj četi, da puca.*[1]

[1] To priznaje i sam Sartori u svojem službenom „Beschreibungu" ovako: „Auf diesen offenen Angriff von Seite des Civils mit Waffen gegen die Truppen... *sah ich mich genöthiget* diesen Rotten (t. j. samo četi bar. Adelsheima) *den Befehl zum Feuern zu geben.*"

Kad su to čule ostale čete, ona na ulazu u Bansku ulicu, kao i one pred Gospodskom, Vijećničkom i Bubnjarskom (danas Vitezovićevom) ulicom, *uzeše i one pucati*, držeći da je Sartori dao općeniti nalog, tako da su za unakrsne vatre kroz nekoliko časova taneta gusto padala na sve strane južnoga dijela Markova trga, kao i u Gospodskoj i u Kamenitoj ulici. Kako su uzbudjeni vojnici bezglavo kod toga nečuvena krvoprolića radili, najbolje nam pokazuje utvrdjena činjenica, *što su jedni na druge pucali*, a naročito oni kod Banske ulice na one pred Kamenitom ulicom, a donekle i na one ispred stupa B. D. Marije i kod Gospodske ulice; *čete na sjevernoj strani Markova trga kod Markove, Pivarske i Županijske ulice, kao i one pred banskom palačom, nijesu pucale.* Poradi takova mahnita pucanja baci se četa poručnika Barbarića kod Gospodske ulice na tle, dok se ona kod Kamenite ulice brže bolje povukla niz brdo prislonivši se uz zid Suppanove kuće, (danas ugao vladine zgrade), da se uklone ubojnom olovu, a mnogobrojni ondje se nalazeći gledaoci opet skloniše se puni užasa pod svodovlje tadašnje Mikšićeve kuće, uz stari kr. plemićki konvikt;[1] ipak ostade od vojnika devet njih ranjeno (dva vrlo teško), dok je pot-

[1] Na tom je mjestu ranjen u desnu ruku g. Franjo Solar, a tako i kraj njega stojeći jedan vojnik; g. Solar je tada stajao *izvan* kordona. On mi je mnogo svojim bistrim pamćenjem (pored sve visoke starosti) pomogao, da sam mnogobrojne arhivalne izvještaje, koji mi služe izvorom, mogao dobro razumjeti. Hvala mu!

pukovniku Sartoriju prostrijeljan konj kroz trbuh, a natporučniku barunu Adelsheimu čako na glavi.[1]

No kud i kamo užasnije bilo je s onima, što su se u taj čas desili na trgu i u Gospodskoj ulici, gdje više njih odmah ostade mrtvo, a veliko mnoštvo bješe što teže, a što lakše ranjeno. Potpuno neozledjenih ostalo je uopće malo, a bili su to poglavito oni sretnici, koji su budi još za vremena poskakali u neku vapnenicu, što se nalazila pred županijskom zgradom (jer se jedan dio njezin dogradjivao), budi oni, koji su u zgodni čas legli na zemlju, kao što je to učinio sam gradski sudac Josip Štajdaher vrativši se upravo s nalogom bana Hallera potpukovniku Sartoriju, da ima s jednim odjeljenjem vojske odmah pretražiti kuću Tadije Ferića. Medjutim pade sin njegov Karlo (28 god.) na tle u Gospodskoj ulici nešto niže gradske vijećnice, a pred kućom Kuševićevom, pogodjen u prsa, ali se naglo opet podiže i poleti kao da će šakama navaliti na vojsku, našto ga dva hica usmrtiše. Uz njega pogibe drug mu i prijatelj, mladi odvjetnik Ivan Seljan (23 god.), a onda još isluženi vojnik Ivan Šušković (34 god.) i Riječanin,

---

1 Okolnost ovu docnije je potpukovnik Sartori na svoje opravdanje prikazao tako, kao da bi Iliri pucali iz pištolja na vojsku, što mu je onda bilo razlogom, da je i on kao bajagi na obranu dao pucati. (Njegov službeni „Beschreibung" od 6. augusta 1845. u arkivu c. i kr. ministarstva unutarnjih posala u Beču.) Medjutim je istraga bjelodano dokazala, da se ni kod jednoga od mrtvih ili ranjenih nije našla nikakova pištolja, tek štapovi, a samo kod nekih plemića običajna sablja.

učitelj talijanskoga jezika Lodoviko Bonfico (35 god.), za koga se pričalo, da je naumio bana Hallera ubiti,te vojnički furir — inače mirni gledalac — Aleksandar Kovačić (34 god.), dok je unijatski administrator mrzlopoljske župe Ilija Gvozdanović (27 god.) teško ranjen pao nedaleko vrati grčko-katoličkoga sjemeništa (umr'o je od rana 15. marta 1846.).

Na trgu pak, i to poglavito na lijevom krilu s južne strane izdahnuše neki odmah, a neki iza nekoliko sati, kao odvjetnik i vatreni rodoljub Ivan Celinić (25 god.), onda seljački plemići iz Svetoga Ivana Zeline, a birači Žuvićevi, Ivan Koščec (36 god.) i Franjo Valenteković (26 god.), pa Karlovčanin Franjo Reške filozof druge godine (18 god.) Pavao Popilu ličilac (69 god.), Pavao Turzo krojački kalfa (21 god.), Ivan Šutej sitničar (40 god.), Janko Fikić kočijaš (35 god.), Matija Zubanović gimnazijalac (16 god.) i židov Simeon Freund putujući kožarski kalfa (45 god.). Na glas pucnjave pridje ban Haller k prozoru, pa kad vidje guste stupove dima, što su se u vis dizali i začu zdvojan krič ostalih tumarajućih nedužnih ljudi, uhvati se očajno za glavu zureći kao okamenjen u krvave posljedice jedne nedosljedne politike i u suludo mahnitanje one vojske, kojoj bijaše on sam general konjaništva. Potpukovnik Sartori opet, sav izvan sebe gledajući svagdje oko sebe vatru iz pušaka, dade brže bolje od obližnjega bubnjara udarati znak, da se pucanje obustavi, čemu se odazvaše i ostali bubnjari, no ono prestade tekar onda, kad je čitava momčad ispraznila svoje

puške. Sve se ovo počevši od hica iz Ferićeve kuće do katastrofe odigralo za najviše kakih dvadesetak časaka poslije sedme ure pred veče. Kad vojska prestade pucati, sjedini se, očito vrlo uzbudjena sa svoga nedjela, sva na Sartorijevu zapovijed na trgu sv. Marka u jednu četu, od koje potom polovica ode na glavnu stražu kod „generalne komande“, a druga mirno stojeći ostade sve do zore drugoga dana na krvavom razbojištu. Medjutim zače, tek što je pucanje prestalo, s Markova trga i Gospodske ulice divlji bijeg lakše ranjenih, kao i onih rijetkih, koji ostaše nepovrijedjeni, a medju kojima je bilo i sasvim smućenih od nenadana užasna dogadjaja; tako je gradjanin Antun Dimitran (49 god.) za pucanja poludio i umr'o već 2. augusta. S druge pak strane srljali su istodobno iz susjednih ulica na Markov trg i u Gospodsku ulicu oni, koji su čuli pucanje, pa vidjevši, što se zgodilo, uzeše pomagati ranjenicima noseći ih budi u stanove, budi u bolnicu milosrdne braće u do-

[1] Kroz čitavo vrijeme onih čestih kongregacija županije zagrebačke, od 9. dec. 1843. dalje, u Zagrebu garnizovana pješačka regimenta Wimpfen (br. 13.), morala je (kako vidjesmo) svaki puta asistirati. Otale u gradjanstvu spram nje i razumljivo ogorčenje. No i vojnici, Talijani, bili su kivni, jer su u onim danima osim asistiranja kod kongregacija od rana jutra do kasne večeri morali jošte po gradu vršiti i noćnu patrolu. Dne 27., 28. i 29. jula pak bili su gotovo neprekidno u službi punih 54 sati, što nam i tumači ne samo njihovu bjesnoću, već i potpunu bezglavost kod pucanja. (Ovako javlja u Beč prof. Moyses dne 17. aug. 1845.) Da su za čitavo vrijeme pucanja bubnjari upravo mahnito udarali u bubanj, u znak, da se vatra ima obustaviti, sjeća se još i danas vrlo živo g. Solar.

njem gradu, a tako i mrtve. Gradski sudac Štajdaher nadje sada mrtva sina, te se sav srvan od boli sruši do njega. Nešto pred ponoć odasla ban Haller brzoga teklića s kratkim izvještajem o katastrofi izravno kralju Ferdinandu i na dvorskoga potkancelara Ludovika baruna Bedekovića u Beč, u kojem naglasi, da joj je povod dala „ilirska mladež“ hoteći silom prodrijeti vojnički kordon, te navalivši golim sabljama na jednoga časnika; on će odmah o stvari povesti istragu. Inače bijaše noć upravo neprijatno tiha i nečujna; sve je bilo potišteno i kao satrveno.

Glas o katastrofi na Markovom trgu odjeknuo je velikim ogorčenjem i tugom ne samo u Zagrebu, već i po cijeloj zemlji. U prvi kraj mislilo se u redovima narodne stranke, kao da je čitava stvar bila izmedju bana Hallera i magjarona dogovorena, a sa svrhom, da se narodna stranka istrijebi, dakle da se priredi neka vrsta sicilske večeri ili bartolomejske noći, jer inače nitko nije mogao da shvati ono suludo pucanje vojničkih četa, sve bez izrične zapovijedi i opravdana razloga. Magjaroni opet širili su glas, da su Iliri namjeravali (u vjeri da vojska nema nabijenih pušaka) iznenada u općem metežu jurišati na bansku palaču, ubiti bana Hallera, a onda provaliti u kazinu i ondje usmrtiti izabrana Žuvića, kao i ostale magjarone. S tim u svezi oni su i uporno tvrdili i javljali nadvojvodi palatinu Josipu, da su katastrofu izazvali Iliri, kad su stali iz svojih pištolja pucati u vojsku. Najveći pak dio Zagrepčana doznao je za krvoproliće tek sjutradan u jutro. Dojam bijaše upravo

užasan. Sav rad i promet bi prekinut, a dućani i javni lokali zatvoreni. D a š t o, n a n a s t a v a k r e s t a u r a c i j e n i j e s e n i m i s l i t i m o- g l o, p a t a k o i n i j e n i t k o n i d o š a o u j u t r o u z e m a l j s k u k u ć u, m a d a o d g o d e ž u p a n i b a n n i j e s l u ž b e n o o g l a s i o. Plačući prolazile su brojne skupine ljudi gradom obilazeći redom mrtve i ranjene, kao i krvavo razbojište, gdje su zidovi i prozori pojedinih kuća, a naročito onih kraj Kamenite ulice i u Gospodskoj ulici bili sasvim izrešetani od taneta, što se tumačilo, kao da je bilo vojnika, koji su u zrak pucali. I dok su sva zagrebačka zvona zajedno s velikim zvonom stolne crkve od jutra do mraka tužnim glasom uvećavala tešku bol, — iz Josipovićeve su kuće sjutradan u jutro sve do deset sati izvirali glasovi čardaša, pa cijuk igrajućih i zveket pijanih čaša. Narodnjaci odmah zaključiše, da će sve poginule sahraniti u jedan zajednički grob kao n a r o d n e ž r t v e, pa su odmah i dali zidati raku. Poradi toga odredjen je bio pogreb njihov na 1. augusta u pet sati popodne.

Medjutim došla je u deset sati prije podne brojna deputacija n a r o d n e s t r a n k e do bana i župana grofa Hallera. U toj deputaciji bili su medju ostalim plemićima i bivšim časnicima županije zagrebačke još i grofovi Janko Drašković, Juraj Oršić i Žigmund Vojkffy. Banu progovoriše „u ime onih, koji su glasali za Lentulaja“ grof Janko Drašković i kanonik Josip Vračan izjavivši, da narodna stranka više ne može sudjelovati ne samo kod ove restauracije, nego uopće ni kod skupštinâ

ni u saboru p o d n j e g o v i m p r e d s j e d a- n j e m, j e r d a u n j e m u g l e d a k r v n i k a s v o j e b r a ć e; pored toga još mu staviše do znanja, d a p o d n j i m e n i t k o n e ć e v i š e d a s l u ž i, a oni, koji su prigodom ove restauracije predali m o l b e n i c e z a p o j e- d i n a m j e s t a, d a i h p o v l a č e n a- t r a g. Ovaj zaključak svoj dat će narodna stranka ubilježiti pred kaptolom zagrebačkim u formi svečanoga protesta. Budući pak da stranka namjerava podnijeti Njeg. Veličanstvu posebnu predstavku o samoj katastrofi, koju će potkrijepiti dokazima, to ga moli, d a b i š t o p r i j e o s t a- v i o H r v a t s k u, d a n e b u d e j o š v i š e š k a n d a l a. Na ove jetke riječi Vračanove odgovori grof Haller dosta razdraženo ovako: O n s m a t r a s v a k o g a o n o g a h u l j o m, k o j i n j e g a k r i v i s j u č e r a š n j e k a t a s t r o f e. Ne samo da nije znao, da će do te nesreće doći, nego ni to, da je vojska imala oštro nabitih pušaka; vojska u ostalom da prima instrukcije i zapovijedi od zapovijedajućega generala grofa Auersperga, a ne od njega. No izjava ova ne zadovolji deputacije, jer da joj je poznato, da je vojska stajala njemu na raspolaganje, a to samo stim više, što je još i imenovan k r a l j e v s k i m k o m e s a r o m za javnu sigurnost i red.

Utom se sabralo više stotina gradjana u gradskoj vijećnici, te izabere deputaciju od 70 ljudi, koja je takodjer pošla do bana sa zahtjevom, da bi bezodvlačno učinio sve shodno, da se t u r o- p o l j s k o p l e m s t v o d o 12 s a t i o p o d n e

izgubi iz grada, jer dok je ono ovdje, ugrožen je mir i red ; ban će to tim lakše moći učiniti, što je i narodna stranka još jutros poslala svoje seljačko plemstvo kući. Ban Haller odgovori gradjanima, da on toga učiniti ne može, jer je plemstvo došlo u grad na restauraciju, koja još nije svršena. Šta se reda i mira tiče, on će ga već znati uzdržati, a restauraciju nastavit će sutra 31. jula. Kad se deputacija vratila s banovom porukom u gradsku vijećnicu medju one, koji je poslaše, održana bi onda poslije podne izvanredna skupština i stvoren zaključak, da se deputacija ima banu povratiti i ponoviti svoju molbu, jer će inače *gradjani sami oružanom rukom istjerati Turopoljce iz grada*, a bana da čine za eventualno krvoproliće odgovornim. I odista, ponovna deputacija uze sada vrlo osornim glasom od grofa Hallera tražiti, da joj udovolji želji, a kako se istodobno pod otvorenim prozorima banske palače skupilo na trgu mnoštvo uzrujana svijeta, udari ono, čuvši žestoke riječi gradjanske deputacije u viku : „Balassa ! Robespierre ! Ubojico ! Prolivena krv naše braće neka padne na te !“ U toj tjeskobnoj situaciji ban dade iz glavne vojničke komande dozvati brže bolje dvije kumpanije vojnika na Markov trg, a kad to vidje mnoštvo, ne samo da se nije htjelo raspršiti, već uze bučno tražiti od majora komandanta, da se umah vrati natrag, jer da će se inače i oni uhvatiti oružja. Na te riječi major ode do bana s molbom, da mu dade instrukciju, našto mu grof Haller bojeći se još tužnije katastrofe od jučerašnje reče, *neka se*

vrati natrag. Gradjanskoj pak deputaciji obeća, da ne će ni sutra 31. jula održati restauracije u nadi, da će tako vodstvo magjaronsko odmah i samo poslati svoje turopoljske korteše kući. Kad se ova deputacija vrati natrag u vijećnicu, nadje od skupštine stvoren dalji zaključak, prema kojemu se imala odaslati Njeg. Veličanstvu posebna deputacija s predstavkom ; ovaki zaključak stvoriše već prije i plemići narodne stranke. Za debate o toj deputaciji u gradskoj vijećnici govorilo se ovako : da je Turčin provalio u grad nakon uspjele podsade, ne bi gore i užasnije bjesnio, negoli se pokazala carska vojska ubijajući i staro i mlado, naprosto svakoga, koga je na nekoliko koračaja imala pred sobom ; lijep je to kraljevski komesar taj grof Haller, rekoše drugi, koji toliko krvi prolijeva pod svojim prozorima. Uopće, pokazalo se toliko ogorčenje protiv Hallera, da nitko bez uzbudjenja nije mogao ni imena njegova izustiti, šta više, bilo je i takovih, koji mu u povjerljivom krugu odlučiše doći haka glave, dok se drugi glasno zaklinjahu, da će na njemu osvetiti krv svoje braće. Svi su pak tražili njegov *bezodvlačni odstup*, te da posebni kraljevski komesar provede restauraciju do kraja. Osim Hallera napadali su gradjani i vojsku žestokim riječima ; dok su u banu, u prvom uzbudjenju svomu, gledali *potajnoga* krivca, a prema tome i težega, u vojsci vidjeli su izravne sulude krvnike svoje braće. Stoga odlučiše gradjani izmedju sebe, da će časnicima odmah otkazati stanove, a niti njima, niti običnim vojnicima ne smije nitko ništa prodavati, ni po duća-

nima, ni u gostionicama. Taj bojkot, *koji bješe doista uglavnom i proveden*, imao je svrhu, da se ova talijanska regimenta što prije odstrani iz Zagreba. Sutradan 31. jula opet pošla su kao deputacija dva odlična gradjanina zapovijedajućem generalu grofu Auerspergu. Ovaj ih primi vrlo osorno, te im dobaci u lice, *da je on dao nalog, da se puca*, pa dodao: „Tko stane mome vojniku na nogu, onoga ću dati ustrijeliti; tko se mojim četama primakne na pedeset koračaja i onoga ću dati ustrijeliti; ja ne mogu svijet držati maramom u redu; ja moram dati strijeljati. Narod nema posla po ulicama, neka ostane kod kuće", — koje riječi dašto izazvaše veliko ogorčenje u gradu. No pored ovih najprirodnijih izljeva ogorčenja bilo ih je od iste narodne stranke, koji su čitavu stvar uzeli posmatrati s *političkoga* gledišta. „Ilirska stranka gleda na sve načine, — javlja u Beč jedan pouzdanik njegov 30. jula, — da se nekako dočepa tajne banove zapovijedi; okrivljuju ga i opet s pristranosti u korist magjarona, dok *mnogi krive austrijsku vladu, da je ilirsku stranku samo zavaravala pristavši konačno uz magjarone, u koju da je svrhu ban i primio potajnih instrukcija od dvora, pa u smislu kojih on da i radi. Neki pak Iliri, ljutiti sa strančarstva vlade (bečke) i siti obmamljivanja, govore, da bi trebalo poraditi oko sloge s Magjarima, te složno istupiti protiv Austrije;*

već na slijedeći sabor hoće da dodju nakićeni s bijelo-zelenim kokardama".

I tako se u općoj tugi i ogorčenju primače dan 1. augusta, za koji je bio odredjen pogreb nesretnih žrtava od 29. jula.[1] Kako se pogovaralo, da će na dan pogreba biti nemira, ban je još 30. jula poslao brzoga teklića u Bjelovar po bataljun graničara, koji i stigoše dockan na veče 31. jula u Zagreb na kolima. Inače bilo je neprekidno na straži u banskoj palači oveće odjeljenje vojnika, a šaputalo se, da je grof Haller sve od straha i jedan top dao namjestiti u svom dvorištu, što dakako nije odgovaralo istini. Poslije podne dakle dne 1. augusta, uze se već prije pet sati skupljati nebrojeni svijet — oko 4000 duša — na današnjem Jelačićevom trgu (tada Harmici), a naročito pred bolnicom milosrdne braće, gdje su pokojnici od veće česti ležali na odru. Tude je stajalo osam mrtvačkih kola, na koja onda položiše ugledni gradjani i mladići osam lijesova, na što tri svećenika otpjevaše žalobno opijelo, pa kad su sva zvona zagrebačka

[1] Osmrtnice tiskane na tamnom papiru sa srebrnim slovima glasile su ovako: „Roditelji, braća, sestre i svi ukupni domoroci s rastuženim srcem javljaju prežalosnu vijest, da su im rodjena djeca, braća, rodjaci, vjerni drugovi i jedne zemlje sinovi na dan 29. srpnja t. g. koje odmah pali, koje pako od smrtnih rana slijedeće dane ovaj svijet sa boljim promijenili. Tjelesa pokojnika do 10 na broju, pokopat će se danas poslije podne u 5 ura na Jurjevom groblju. Žalosnice obdržavat će se na dan 8. kolovoza t. g. u župnoj crkvi sv. Marka. U Zagrebu 1. kolovoza 1845."

zazvonila, uze se golema povorka pomicati spram Duge ulice. Prvi su za krstovima išli siromasi, onda mnoštvo Zagrepčana svakoga staleša, pa bratovštine samostana i odio gradjanske uniformirane garde s glazbom. Iza garde slijedila je velika povorka djevojčica, odjevenih u bijelo ruho s gorućim svijećama u rukama, a za njima dva mlada plemića u narodnom odijelu, Juraj grof Erdödy i Ivan Kukuljević s golim sabljama, na kojima bijahu nataknute narandže, a za njima onda opet tri odraslije djevojke, u bijelo odjevene (Josipa Daubachi, Ana Jurković i Franciska Ertl) s cvijećem i vijencima u rukama, dva mladića s ovećim vijencima, koralisti i konačno tri svećenika. I s jedne i druge strane mrtvačkih kola koracali su mladići sa svijećama, dok su iza pojedinih kola naricali i plakali roditelji, rodjaci i prijatelji pokojnika. Iza posljednjih mrtvačkih kola i opet je stupao odio gradjanske uniformirane garde, te nebrojeno mnoštvo žena i djevojaka. Oko sredine Duge ulice pridruže se ovoj povorci mrtvačka kola s lijesom Ivana Celinića, a u Poštarskoj ulici (danas produženoj Dugoj) lijes Dragutina Štajdahera. Svi su lijesovi bili okićeni mrtvačkim glavama i osvetnom lozinkom: „Hodie mihi, cras tibi" (Danas meni, sutra tebi). Konačno stiže pogreb na groblje sv. Jurja, gdje je onda svih deset lijesova uz opći plač i suze spušteno u zajednički grob, a žamor: „Hodie mihi, cras tibi", širio se od usta do usta. Ostale žrtve, medju njima vojnički furir Kovačić i židov Freund pokopane su još dan prije na drugim grobljima. Inače prošlo je sve mirno i tiho. Potom biše 8. augusta odslužene

svečane zadušnice u crkvi sv. Marka, a grof Juraj Oršić položio je glavnicu, da se od njenih kamata služe crne mise za vječna vremena na pokoj duša poginulih. Sjutradan 9. augusta odslužen je i svečani parastos u pravoslavnoj crkvi, a za tim se primjerom povedoše svi gradovi i sva veća mjesta po čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Medjutim je ban i župan grof Haller nastavio restauraciju 2. augusta s magjaronima, jer se narodna stranka sasvim povukla, pa tako biše izabrani sami prijatelji Josipovićevi, *koji tako postade gospodarom u županiji zagrebačkoj*; drugim i trećim podžupanom izabrani su Lazar Praunsperger i Stjepan Pavleković, a velikim bilježnikom Imbro Bušić. Glasalo se aklamacijom, pa tako je za dva sata izabrano čitavo županijsko časništvo i to na *predlog Josipovićev, koji je banu svoje kandidate naprosto diktovao.* Konačno bjehu izabrani kao županijski zastupnici u hrvatski sabor Josip Briglević i Koloman Bedeković. Treći dan potom, dne 5. augusta sastala se generalna skupština županije zagrebačke, na koju od narodnjaka nije došao nitko, a predsjedao joj je prvi podžupan Žuvić, *jer je grof Haller odmah po opravljenoj restauraciji zatražio od kralja svoj otpust.* Svi su zaključci stvoreni poglavito *inicijativom Josipovićevom*, koji i sam reče, da je „Ilirima pokazao moć svoju", a isto će tako još i „*švapskoj vladi pokazati, šta sve može komeš turopoljski*". Najkarakterističniji od svih ovih

zaključaka jesu: Staleži imadu vazda dolaziti na skupštine u atilama (magjarskim surkama); ugarska se vlada ima zamoliti, da oduzme urednicima „Narodnih Novina" kao i „Agramer Zeitunga" privilegij za izdavanje novina, a tako i Gaju tiskaru; isto se tako ima umjesto Josipa Mátsika novoimenovani cenzor Požežanin Pavao Muhić (od 11. aprila 1845.) ukloniti sa svoga mjesta; zabranjeno bi služiti se novim Gajevim pravopisom, a ugarska vlada zamoljena, da naredbom opet uvede staru ortografiju u sve škole i u javnost, a po kralju osnovana katedra narodnoga jezika na akademiji, da bude popunjena profesorom kajkavštine, dok se u Osijeku ili Požegi može podići katedra za štokavštinu, sve to s motivacijom, što zajednički hrvatsko-slavonski jezik ne postoji; županijskim zastupnicima na hrvatskom saboru dana je instrukcija, da protestiraju protiv svih predloga, koji bi smjerali na oslabljenje što tješnje veze s Ugarskom, a naročito protiv obnove hrvatske samostalne vlade, kao i protiv uvedenja posebnoga hrvatskoga odsjeka kod ugarske dvorske kancelarije, hrvatskoga stola sedmorice i prizivnoga mjembenoga sudišta, što je sve predložila županija varaždinska; nadalje je zamoljena ugarska vlada, da se odredi što skorija restauracija grada Zagreba s dodatkom, da Josip Štajdaher ne smije više kandidirati za gradskoga suca, jer je najžešći pristaša narodne stranke, koja da je kriva svim nesrećama i smutnjama. Konačno odasla skupština i posebnu predstavku Njeg. Veličanstvu s molbom, da se seljačkom plemstvu potvrdi pravo, da lično dolazi na hrvatski sabor

na kojemu ima mjesto i glas. Iza ovih zaključaka uzeta je u pretres neka osuda mjembenoga suda karlovačkoga, što je skupštini dalo povoda, da uze zahtijevati, da se pročitaju zakoni stvoreni na prošlom požunskom saboru, čime je ona povrijedila bitno pravo hrvatsko, jer to bijaše isključiva kompetencija hrvatskoga sabora. Kad je podžupan Žuvić privolio na zahtjev skupštine, poviče Ludovik Jelačić: „Magyarul kell olvasni" (Neka se magjarski čita), našto podbilježnik Modić pročita požunske zakone najprije na magjarskom, a onda na latinskom jeziku. Iza ovoga atentata počinjena protiv narodnih prava, županijska se skupština razidje pokazavši jasno ciljeve svoje politike.

Medjutim odredio je ban Haller još 30. jula, da se povede istraga o uzrocima strašnoga dogadjaja od 29. jula, kod čega je sudjelovao i grad Zagreb sa dva svoja odaslanika. Imenovano bi mješovito povjerenstvo od civila i vojništva, koje uze preslušavati brojne svjedoke i ranjenike. Potom bijahu svi spisi odaslani kr. ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beč, ali rezultat nikad nije objelodanjen, dapače nikad nije u toj žalosnoj stvari izrečena nikakova presuda. No podjedno učiniše i narodnjaci od svoje strane svoj korak, u smislu zaključaka njihovih sastanaka od 30. jula. Odmah poslije svečanih zadušnica, dakle 8. augusta, krenuše u Beč dvije deputacije, plemićka i gradjanska, da se ondje na mjerodavnom mjestu potuže na krvavi dogadjaj od 29. jula, te da zatraže zadovoljštinu, kao i strogu istragu. O radu ove deputacije iz-

vijestio je onda iz Beča 13. augusta Ambroz Vranyiczany Gaja u Zagreb ovako:

„Mi smo našu zadaću točno ispunili. Onu nepravdu, koja nam je nanesena još u onoj kongregaciji što se sastala prije restauracije, a u kojoj su nam na osnovu lažnih, previšnjem otpisu suprotnih principa brisali naše glasove, dapače nam ih na posve neopravdan način otimali i za same restauracije, razložismo svoj gospodi. Potužismo se gorko i na to, kako su nam brisali oko 250 glasova iz Gorskoga kotara, kako su postavili upravo najbješnje ljude iz protivničke stranke u glasački odbor, što je sve mnogo doprinijelo onoj razdraženosti, zbog koje je pomoću najprezrenijih sredstava oslabljena v l a d i (t. j. bečkoj) v a z d a o d a n a n a r o d n a s t r a n k a, te o p o z i c i j i (t. j. magjaronima) dana u zemlji snaga i premoć. Konačno se potužismo i na ono nečuveno i n e r a z j a š n j e n o k r v o p r o l i ć e, što se zbilo na Markovom trgu, kad su ga korteši već ostavili, na bijes i na bestijalnost soldateske s kojom su nedužne ljude ubijali i na bajonete naticali.

„Po savjesti našoj smatrali smo se obvezanima, da se i na bana krepko potužimo, što se nije odazvao (t. j. odmah) pozivu Štajdaherovu, da bi Ferićevu kuću vojskom cernirao i krivca, koji je na nas pucao, pronašao, kroz što bi spriječen bio onaj strašni pokolj. Nadalje, što pucanja, koje se zbilo pod njegovim očima, — a zacijelo nije do toga došlo na zapovijed komandirajućega (t. j. generala), jer on nije kraljevski sigurnosni komesar — nije znakom zaustavio, pa tako bar djelomično zapriječio ubijanje nedužnih nemoćnika. Konačno još smo raskrinkali diktaturu Josipovićevu, naime njegovo zapovijedanje u javnoj skupštini, k o g a je ban još morao da kandidira, pa poslušnost banovu, kroz što je pred očima staleža bila nogama pogažena banska čast. Na koncu konca raskrinkasmo i one neobuzdane, pravednosti i zdravom ljudskom razumu sprdajuće se zaključke novoga županijskoga časništva, nepoštivanje, dapače preziranje najviših zapovijedi i naredaba, nečuvenu samovolju i drskost, kojom se sada opravljaju privatni poslovi i t. d.

„Njeg. carska visost nadvojvoda Ludovik primio nas je milostivo i rekao nam utješljivih riječi. Veliku je senzaciju pobudilo u visokim i nižim krugovima naše jednostavno vjerno pripovijedanje one krvave zgode, a od magjarona raširene laži iščezoše ispred jednostavne istine. N a d a m o s e, d a ć e s e s a d a v l a d a z a n a s z a u z e t i. Ja se doduše ne nadam, da će nam ona sve naše želje saslušati, kako ih iznosi naša molbenica, jer u njoj ima i više toga, što ne mogu da odobrim, ali ipak će se morati naći načina, da se konačno zemlji pribavi mira, sigurnosti i reda. Z g o d i t ć e s e s v a k a k o n e š t o o d l u č n o. Morat ćemo da posjetimo još i neke visoke državne činovnike, koji su sada na ladanju. Sutra će naša i gradjanska molbenica, koje su prekjuče uz popratnju previšnjega ručnoga pisma stigle u dvorsku kancelariju, doći u raspravu. Već mi je i nesnosno to trčkaranje, traženje i nenalaženje, a nada sve ono antišambriranje!

„Ovdje su poznati svi novi županijski zaključci: anarhija po svim kutovima, nigdje pravičnosti i pravnoga osjećaja, despotizam, tiranija i izdajstvo domovine i naroda svagdje! Samo tako naprijed! Svi nam ovdje zamjeravaju, što naši ljudi ne polaze kongregacija (t. j. županije zagrebačke), da li su u većini, ili ne. Nikad se ne valja odreći utjecaja! Dosta je protestirati, ostalo će već gore učiniti. Ne valja sasvim pustiti maha neobuzdanosti!"

I odista, do onoga preokreta, što ga naviješta Ambroz Vranyczany u svom pismu Gaju, došlo je doskora, te se jasno očitovao u javnom životu hrvatskomu. Žrtve od 29. jula navele su mjerodavne krugove u Beču, da su se odlučili na odlučan istup protiv magjaronske stranke u Hrvatskoj, pa tako je pobjeda njezina kod restauracije županije zagrebačke podjedno i začetak njezina pada. To će se najjasnije pokazati na hrvatskom saboru, što ga je ban Haller sazvao za 23. septembra u Zagreb.

X.

Pobjeda narodne misli.

(1845.—1847.)

Poznato je, da se sabor hrvatski imao sastajati neposredno poslije zaključka požunskoga sabora, da proglasi ondje stvorene zakone i da istodobno sasluša izvještaj svojih poslanika. Tako je bivalo

X.

www.crohis.com

Pobjeda narodne misli.

(1845.—1847.)

Poznato je, da se sabor hrvatski imao sastajati neposredno poslije zaključka požunskoga sabora, da proglasi ondje stvorene zakone i da istodobno sasluša izvještaj svojih poslanika. Tako je bivalo

svaki puta od godine 1791. dalje. I sada, nakon što je zaključen dne 13. novembra 1844. požunski sabor, htjede ban Haller, da sazove hrvatski, pa se stoga obrati 6. januara 1845. na kralja Ferdinanda s molbom, da mu dopusti, da sazove sabor za 3. marta, i to u Osijek, tobože ne bi li tako ugodio slavonskim županijama, no očito zapravo zato, da izbjegne sukobima i neprilikama s turopoljskim i ostalim seljačkim plemstvom. Razumije se, saborovanje u Osijeku bilo bi podjedno i snažan udarac po magjaronsku stranku, pa tako se zgodi, da je ugarska dvorska kancelarija po savjetu palatinovu, ili bolje reći po savjetu Magjara, zauzetih ne samo za svoju stranku u Hrvatskoj, već naročito za tobožnje pripadanje Slavonije Ugarskoj, ovaj predlog banov osujetila. Dne 27. februara dakle javio je kancelar Anton grof Majlath banu Halleru, da je kraljeva čvrsta volja, da se hrvatski sabor sastane tek poslije restauracije zagrebačke županije, i to bezuvjetno u Zagrebu, a na sabor neka se pozove plemstvo po onom načinu, kako je to bilo godine 1836. Grof Haller se pokori ovom otpisu, pa opravivši najprije poznatu nam restauraciju (28. i 29. jula, te 2. aug.), uze se spremati za rad u saboru, koji sazva kraljevom dozvolom za 23. septembra u Zagreb. Kako se krvoproliće od 29. jula snažno dojmilo bečkih mjerodavnih krugova, otevši magjaronima svaku simpatiju i potporu, sve protiv volje palatinove, naloži kralj Ferdinand dne 14. septembra policajnom ministru grofu Sedlnitzkomu, da poduzme sve mjere, kako bi se u Zagrebu za saborovanja očuvao mir i red, i da se

podjedno pobrine za točne i pouzdane izvještaje. Istodobno upravljena je (14. sept.) i na bana Hallera povjerljiva uputa, i to ne samo u svrhu, da bi se pobrinuo za red i mir, već mu je i dostavljeno toliko željno očekivano k r a l j e v s k o r j e š e n j e u p i t a n j u s u d j e l o v a n j a p r o s t o g a p l e m s t v a n a s a b o r u s p r a v o m g l a s a (dakle u prvom redu magjaronskih Turopoljaca, Svetoivanaca i drugih). Ovakovo rješenje bješe s tim nužnije, što se na mjerodavnom mjestu u Beču znalo, kako su sve županije, kaptoli i kr. slob. gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo jednodušno dali pod pojmom katastrofe od 29. jula svojim zastupnicima što ih izabraše za hrvatski sabor obvezatne instrukcije, d a i m a d u s m j e s t a o s t a v i t i s a b o r, a k o b u d e u n j e m u s u d j e l o v a l o i p r o s t o p l e m s t v o s p r a v o m g l a s o v a n j a, to jest, ako bude ono magjaronima osiguralo većinu nad čitavom zemljom, te kroz to Josipovića učinilo ne samo gospodarom županiji zagrebačkoj, nego zapravo čitavoj zemlji.

Primivši poziv na sabor plemstvo narodne stranke stalo se već kroz više dana prije 23. septembra skupljati u Zagrebu, te održa dne 21. povjerljivu konferenciju u stanu grofa Jurice Oršića, iz koje onda odasla banu Halleru baruna Franju Kulmera, župana srijemskoga i prisjednika banskoga stola Janka Kukovića s porukom, da oni ne će prisustvovati saborskim raspravama, ako ne bude o d s t r a n j e n o p r o s t o p l e m s t v o. Ovo im ban vrlo pripravno obeća, dapače obećanje

im svoje dade i napismeno, a zacijelo još je i povjerljivo saopćio obojici gospode sadržaj kraljevskoga rješenja u tom pitanju, pa stoga i izrazi podjedno želju, da bi plemstvo održalo sutradan 22. septembra o tom konferenciju u dvoru kod biskupa Haulika. Položaj se banov u to doba nešto popravio, premda ga sa simpatijom nitko više nije susretao, jer kad se prve strasti utišaše, što su onako snažno provalile pod neposrednim dojmom užasnoga pokolja od 29. jula, te kad se stalo uvidjati, da grof Haller odista nije izravni krivac čitavoj katastrofi, već da je ono bila zvjerska provala ogorčenosti kivnoga vojništva, onda odustaše narodne vodje od one svoje izjave od 30. jula, što je izrekoše pred banom, naime, da pod njegovim predsjedanjem ne će više sudjelovati baš nigdje, pa ni u saboru. Nesumnjivo su još odlučno djelovale na njih i razne izjave mjerodavnih bečkih krugova, da grof Haller nije nikaki pouzdanik Magjara, ali svakako nada sve tjeskobna pomisao, da m a g j a r o n i o s t a n u s a m i u s a b o r u i tako da oprave što hoće i znadu. Trebalo se dakle ipak približiti banu. I tako se dakle plemstvo odazva želji grofa Hallera i sastade u pet sati popodne u biskupskom dvoru. Došao je i gubernator riječki Kiss, neki veliki župani, pa zastupnici županija i kr. slob. gradova, sve u svemu oko šezdeset lica. Komeš Josipović nije došao odbivši prkosno poziv s primjedbom, da ne ide ni na kakovu konferenciju, kojoj predsjeda Haulik. Kad su dakle nazočni plemići posjedali na svoja mjesta, pozdravi ih biskup Haulik i pozove, da

se izjave o radu na predstojećem hrvatskom saboru. Sada reče zastupnik varaždinske županije Petar Horvat, da će on u smislu instrukcija, što su mu ih dali njegovi komitenti, sudjelovati na saboru samo onda, ako bude prosto plemstvo iz sabornice odstranjeno, pa stoga treba prije svega pitati bana, kakove se mjere odlučio pothvatiti u svrhu lične sigurnosti kao i slobode govora. S Horvatom izjave se potom solidarni i ostali županijski i gradski zastupnici, našto reče barun Kulmer, da je ban već obećao, da korteša ne će pustiti u dvoranu, što su onda potvrdili još i Janko Koković i tajnik dvorske kancelarije Metel Ožegović. Sada se diže sa svoga mjesta magjaronski zastupnik zagrebačke županije Koloman Bedeković, te očitova : ako ova konferencija ide zatim, da isključi prosto plemstvo iz sabornice, onda ni on, ni drug njegov (Josip Briglević), više ne mogu u njoj sudjelovati; oni će stoga na svom mjestu izvijestiti o svojim instrukcijama, te se njima i poslužiti. Potom zaključi biskup Haulik konferenciju s rezultatom, da se velika većina staleža izjavila zadovoljnom s banovim obećanjem, našto onda grof Jurica Oršić dodade u privatnom razgovoru, da se požunski zakoni imadu proglasiti isključivo na latinskom jeziku.

Sjutradan u nedjelju 23. septembra sastadoše se magjaroni u županijskoj zgradi, a narodnjaci u zemaljskoj kući, otkuda su pošli oko 10 sati s banom i biskupom Haulikom na čelu u crkvu sv. Marka na „Veni sancte"; na trgu pridružili su se povorci magjaroni s mnogobrojnim pro-

stim plemstvom, njih oko četiri stotine. Poslije službe zapute se svi zajedno u kazališnu zgradu, gdje se u redutnoj dvorani (u današnjoj gradskoj vijećnici) imao obdržavati sabor[1]. Dvoranu je ovu dao ban lijepo dekorirati, ali podjedno i odijeliti drvenim ogradama u dva posebna prostora. U nutarnjem dijelu dvorane dade smjestiti petero dugačkih stolova, oko kojih posjedaše crkveni i svjetski dostojanstvenici, više činovništvo, zastupnici kaptola, županija i gradova, te zastupnici odsutnih velikaša, dakle sve takovi članovi sabora, koji su primili posebne banske pozivnice. Oko ovoga dijela dvorane, koji okružuju stupovi što drže galerije, odredjeno bi iza drvenih ograda mjesto za sve ostale plemiće, a tako i na galerijama, kuda je još pripušteno i mnoštvo gledača. No kad udjoše magjaroni pod vodstvom braće Rauch, komeša Josipovića, grofa Teodora Draškovića, Kolomana Bedekovića, Josipa Briglevića i ostalih u dvoranu, zapremiše brže bolje ne samo ona mjesta izvan ograde, a tako i galerije, već i neke stolove u sredini dvorane, kroz što je mnogo banskih pozvanika moralo stojati, a medju njima i oba zastupnika županije varaždinske, Petar Horvat i Aleksandar Šimunčić. Ipak se mir s ovoga

---

[1] O tom pisao je Dragutin Galac Gaju iz Zagreba 18. sept. 1845. ovako : „Ban je državno spravišće u teatru držati odlučio, premda je staleže i redove u varmedjsku kuću pozvao. Što će gospoda staleži i redovi, a što svijet k toj finoj misli reći, ne znam. Nu mislim, da će se svatko smijati, gdje hrvatska gospoda u teatru za dobro domovine vijećaju." (Gradja VI, 63.)

neprijatnoga čina ne poremeti, tako da se moglo započeti vijećati. Ban je sjedio u sredini kod prvoga stola, s desna su mu bili predstavnici klera, na čelu im biskupi Haulik i Smičiklas, a s lijeva svjetski dostojanstvenici, i to riječki gubernator Kiss, grof Janko Drašković, Jurica Oršić, pa onda dalje redom veliki župani barun Kulmer, grof Pejačević, Mirko Lentulaj i drugi.

Kad su staleži i redovi zapremili svoja mjesta, ustade ban Haller i otvori „sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ veoma značajnim latinskim govorom, u kojem ponajprije obrazloži, kako je došlo do tako „neobičnoga zakašnjenja“ sa sazivom hrvatskoga sabora, jer je po previšnjoj želji ponajprije trebalo opraviti restauraciju županije zagrebačke, a onda reče: „Blago narodne slobode stoji pak poglavito u tom, da je dana mogućnost, da se mogu slobodno raspraviti zemaljski poslovi. No ova sloboda postaje nemogućom, ako nedostaje smisla za opću stvar, kao i onda, ako nema patriotizma“; stoga je prijeko potrebno, da vlada red. On se dakle pouzdaje u staleže, da će odobriti ono što vide u ovoj dvorani, i što je učinjeno samo za volju mira i reda, pa da će tako i oni poraditi oko toga, da se ova ugledna skupština bude odlikovala onom umjerenošću, što pristoji svetosti ovoga mjesta. Sada se svi narodi bore, prožeti plemenitom vatrom, za svoja nepovrediva prava, koja sama po sebi još ne raspiruju borbe, jer one su posljedica raznoličnih mnijenja. Zato treba prije svega sebe dobro poznavati i uzeti za vodju mirnu trezvenost. „Narod, koga

prožima žarko domo
svijest slavne prošl
stvari, — a što je jo
koji uživa zaš
pravednijega vlada
plaše prividne b
pomračiti plahi pogle
mena. Nikad još
narodnosti i na
prava tako krep
baš sada, kad nas
Njeg. posvećeno Veličanst
ljubavi posvetilo uspješno
vinskih posala. Ova su
neiskazanu blagodarnost
čanstvu za onu praved
štitu, koju im je N
pružilo za minulo
sabora, dajući kraljevi
ide, a u korist ovih kralje
čvrstom rukom uz
municipalna prava
nima, već ih se udos
učinjenim obećanje
budućnost.“ No kako su
sloga i jedinstvo glavna stvar,
jedno u patriotizmu, makar ih
mnijenja, a tako i u nepokolebi
vladara. Samo ono, što se ra
narodnosti, a ima za osno
potrebe državne, samo to
dok će svaka druga novotarija pre

neprijatnoga čina ne poremeti, tako da se moglo započeti vijećati. Ban je sjedio u sredini kod prvoga stola, s desna su mu bili predstavnici klera, na čelu im biskupi Haulik i Smičiklas, a s lijeva svjetski dostojanstvenici, i to riječki gubernator Kiss, grof Janko Drašković, Jurica Oršić, pa onda dalje redom veliki župani barun Kulmer, grof Pejačević, Mirko Lentulaj i drugi.

Kad su staleži i redovi zapremili svoja mjesta, ustade ban Haller i otvori „sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ veoma značajnim latinskim govorom, u kojem ponajprije obrazloži, kako je došlo do tako „neobičnoga zakašnjenja“ sa sazivom hrvatskoga sabora, jer je po previšnjoj želji ponajprije trebalo opraviti restauraciju županije zagrebačke, a onda reče: „Blago narodne slobode stoji pak poglavito u tom, da je dana mogućnost, da se mogu slobodno raspraviti zemaljski poslovi. No ova sloboda postaje nemogućom, ako nedostaje smisla za opću stvar, kao i onda, ako nema patriotizma“; stoga je prijeko potrebno, da vlada red. On se dakle pouzdaje u staleže, da će *odobriti ono što vide u ovoj dvorani*, i što je učinjeno samo za volju mira i reda, pa da će tako i oni poraditi oko toga, da se ova ugledna skupština bude odlikovala onom umjerenošću, što pristoji svetosti ovoga mjesta. Sada se svi narodi bore, prožeti plemenitom vatrom, za svoja nepovrediva prava, koja sama po sebi još ne raspiruju borbe, jer one su posljedica raznoličnih mnijenja. Zato treba prije svega sebe dobro poznavati i uzeti za vodju mirnu trezvenost. „Narod, koga

prožima žarko domoljublje, nastavi ban, koga jača svijest slavne prošlosti i svijest dobre njegove stvari, — a što je još više od toga, — *narod, koji uživa zaštitu* najmilostivijega i najpravednijega *vladara*, taki narod ne mogu da plaše *prividne brige*, niti mu može duha pomračiti plahi pogled na prijeteće pojave vremena. *Nikad još nije bila svetinja narodnosti i naših municipalnih prava tako krepko zajamčena kao baš sada*, kad nas ispunja uvjerenje, da se Njeg. posvećeno Veličanstvo očinskom i očevidnom ljubavi posvetilo uspješnom napretku naših domovinskih posala. Ova su kraljevstva obvezana na neiskazanu blagodarnost Njeg. posvećenom Veličanstvu za onu *pravednu i moćnu zaštitu, koju im je Njeg. Veličanstvo pružilo za minuloga požunskoga sabora*, dajući kraljevini Ugarskoj što je ide, a u korist ovih kraljevina ne samo da je *čvrstom rukom uzdržalo njihova municipalna prava nepovrijedjenima, već ih se udostojalo i javno učinjenim obećanjem učvrstiti za budućnost*.“ No kako su u javnim poslovima sloga i jedinstvo glavna stvar, treba da svi budu jedno u patriotizmu, makar ih i dijelila raznolika mnijenja, a tako i u nepokolebivoj vjernosti spram vladara. Samo ono, što se razvija iz *genija narodnosti*, a ima za osnov svoj *realne potrebe državne*, samo to se može održati, dok će svaka druga novotarija propasti. Zato treba

da staleži „mirno i ozbiljno raspravljaju o našim municipalnim i posebnim pravima“, pokazujući kod toga spram Ugarske bratsku ljubav, ne bi li se tako „s uvaženjem zakonskih veza odstranile zapreke medjusobnomu sporazumu i raspršila magla nepovjerenja“. Konačno ban zahvali palatinu na njegovoj „dobrohotnoj i pravdoljubivoj brizi spram ovih kraljevina“; a tako i biskupima i magnatima i protonotaru, a „naročito gospodi poslanicima ovih kraljevina (Klobučariću i Ožegoviću), koji su u nezgodnim prilikama, što se na požunskom saboru razviše, iznijeli u ispunjavanju njihove dužnosti rijetke dokaze hrabrosti i patriotizma.“ Požunski je sabor stvorio doduše malo zakona, no ipak veoma važnih, kao primjerice onaj o magjarskom jeziku i narodnosti, koji, i ako je veoma važan po Ugarsku, nije ni malo manje važan i po ove kraljevine, jer je ustanovom ovoga zakona municipalna i nacionalna zgrada ovih kraljevina ostala ne samo netaknuta, nego je ona upravo još snažnije učvršćena.“ Ban je onda svršio riječima punim pouzdanja u pravednost previšnjega prijestola. Govor je ovaj burno pozdravljen od čitavoga sabora, a naročito od narodne stranke, koja je iz njega jasno čitala tadanje raspoloženje vrhovne bečke vlade spram hrvatskoga jezika i narodnosti.

Iza toga pročitan je kraljevski otpis od 14. septembra, kojim se saboru stavlja kao zadaća, da raspravi pitanje o uredjenju (koordinaciji) hrvatskoga sabora, te potom da se zaključci podnesu na previšnje odobrenje, što su narodnjaci i opet osobito burnim „Živio kralj“ pozdravili, dok su magjaroni, neugodno iznenadjeni, šutjeli. Tek što je pročitan ovaj kraljevski otpis, uze riječ zastupnik županije varaždinske Petar Horvat i reče u ime svoje, kao i u ime svoga druga Aleksandra Šimunčića ovo: „Naše nam instrukcije nalažu, da ne sudjelujemo u saborskim raspravama, ako u sabor dodje i prosto plemstvo. Mi smo to javili i Njeg. Preuzvišenosti gospodinu banu, a on nam je obećao, da će prosto plemstvo biti smješteno samo na galeriju. Budući dakle da Njegova Preuzvišenost nije održala riječi, prisiljeni smo ostaviti ovu dvoranu“. Nato izjavi ban Haller, da varaždinskim zastupnicima stoji od volje ostati kod njihove nakane; uostalom, da mir još nije bio narušen. On pak da nema prava, da nešto silom iznudi, jer je za svaku odredbu svoju odgovoran Njeg. Veličanstvu, a to samo s tim više, što još nijesu prebrojeni glasovi, koji će posao on po savjesti svojoj, kad dodje na red, opraviti kako treba. Na tu izjavu ostave oba varaždinska zastupnika sabornicu, u nadi, da će ih i ostali drugovi slijediti, što se medjutim dogodilo nije, očito jer je već više njih bilo upućeno u pravo stanje stvari. Sada pročita protonotar Nikola Mikšić zakone stvorene na požunskom saboru na latinskom jeziku, za koje je

poseban kraljevski otpis izrijekom naglasio, da su „službeno ovjerovljeni prijevod", i da će ih tako hrvatski sabor primati i u buduće. Kad su se čitala imena palatinovo i kancelarovo, uzeše magjaroni napadno burno klicati „Vivat", dok su narodnjaci šutjeli. Potom zaključi ban sjednicu i ureče narednu za preksutra, u utorak 25. septembra s dnevnim redom: čitat će se izvještaj hrvatskih poslanika s požunskoga sabora.

Za ovu je sjednicu ban dao novim drvenim ogradama odijeliti nutarnji prostor dvorane od onoga naokolnoga pod galerijama, što je izazvalo veliko negodovanje kod magjarona, jer je tek malo komu uspjelo, da sjedne oko onih stolova. Kad ban otvori sjednicu, ponajprije predloži posebni saborski odbor, sastavljen od dvadeset i četvorice isključivo banskih pozvanika, najvećim dijelom narodnjaka, a s biskupom Haulikom kao predsjednikom, da prouči pitanje o uredjenju hrvatskoga sabora, te da u svoje vrijeme opravivši posao plenumu stavi zgodan predlog, a „sada neka se predje na čitanje izvještaja hrvatskih poslanika s požunskoga sabora." Ovaj banov predlog primi narodna stranka glasnim odobravanjem, dok su se magjaroni žestoko uzbunili. Stoga se odmah i diže Josipović, a za njim naročito još i Bedeković, Briglević i Ludovik Jelačić, te uzeše zahtijevati, da se u onaj odbor odaberu i neki od plemstva, koji nijesu primili banskih pozivnica, a podjedno neka se odmah stvori zaključak, da i prosto plemstvo ima lično pravo glasa upravo onako, kao i svi ostali saborski

članovi. Prvoj je želji magjarona ban udovoljio odredivši još četvoricu u odbor, no o drugoj se nikako ne htjede da jasno izjavi, rekavši, da treba da se prije svega pročita izvještaj požunskih poslanika. Medjutim magjaroni se time ne zadovoljiše, jer namjeravahu svojom numeričnom većinom ne primiti do znanja poslanički izvještaj, već uzeše žestokim riječima napadati bana tražeći odmah bistro rješenje pitanja u svoju korist. Josipović dobaci banu ovako: „Dok Vaša Preuzvišenost ne izreče zaključka, da li ukupno ovdje nazočno plemstvo ima pravo glasa ili ne, mi ove dvorane ostaviti ne ćemo, sve dok nas ne istjeraju bajunetama. Ako Vam još nije dosta ono ljudi, što ste ih već dali postrijeljati, pa dajte onda i nas nekoliko probosti. Kažite dakle, imamo li mi pravo glasa ili nemamo? Već je dosta bilo lova u mutnom, već se dosta odlučivalo o nama, a bez nas". Kad je neobuzdanost magjarona sve to više rasla, pa kad je Josipović ponovno doviknuo banu, da će sa svojim ljudima tako dugo ostati u dvorani, dok ih vojnici ne iznesu napolje, te da ne će dopustiti nikakove dalje rasprave, dok se ne stvori zaključak u pitanju prava glasa prostih plemića, diže se konačno grof Haller po sred žestoke buke i reče: „Budući da se gospoda staleži ne će da zadovolje mojim razlaganjem, stavljam ovim do znanja previšnje rješenje od 14. septembra, koje sam primio u tom pitanju za slučaj potrebe ravnanja radi". Na ovu banovu izjavu nasta tjeskobna grobna tišina u dvorani, a ban predade protonotaru Mikšiću

zapečaćeno kraljevsko pismo, upravljeno „na staleže kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, da mu pročita ovaj kratki sadržaj: Kralj Ferdinand stavlja saboru do znanja, da želi da vijeća „potrebnim dostojanstvom i umjerenošću“, pa mu stoga nalaže, da sve dotle, dok se djelo o uredjenju hrvatskoga sabora ne dovrši i ono ne dobije previšnje sankcije, imadu pravo glasa za izricanje saborskih zaključaka samo oni, koji su lično došli na sabor na osnovu banske pozivnice, ili su zastupnici oblasti (t. j. županija, kr. sl. gradova i kaptola)“. Gromki „Živio“ narodnjaka poprati ove kraljeve riječi, koje su konačno riješile bitno pitanje hrvatske narodne politike od godine 1842. dalje, dok su magjaroni udarili kao bijesni u jadnu i očajnu viku, a naročito je Josipović obasuo psovkama grofa Hallera. Razumije se, ban odmah zaključi znamenitu ovu sjednicu, te ureče novu za sjutradan 26. septembra.

Odmah na početku sjednice digne se zastupnik županije zagrebačke Koloman Bedeković, te uze banu spočitavati neiskren postupak. Zašto on toga nije objavio još prije negoli se sabor sastao, ili zašto bar nije odmah u početku sabora toga kazao, jer je imao zgodnu priliku baš onda, kad mu je uzeo prigovarati varaždinski zastupnik Horvat. Konačno predloži Bedeković, neka se kralju pošalje predstavka s molbom, da se ovo rješenje od 14. septembra povuče. No tome se uzeše protiviti Janko Drašković, Ivan Zidarić, Petar Horvat, dapače i riječki gubernator Kiss,

našto ban proglasi kao zaključak, da je predlog Bedekovićev od saborske većine zabačen, što su svi narodnjaci, pa čak i oni po galerijama, popratili burnim „Živio“, dok je on Josipovića toliko ogorčio, da se bijesan okrenuo spram galerije, rukom učinio sramotski jedan znak i izderao u sav glas: „Krepao, a ne živio“. Ove Josipovićeve riječi prouzročiše toliku buku i strku, a naročito, kad još netko s galerije odvrati komešu: „Turopoljska svinja“, da se ban našao prinudjenim, da sjednicu odgodi na ponedjeljak 29. septembra. No i toga dana, kad ban otvori sjednicu s pozivom na bivše požunske poslanike Klobučarića i Ožegovića, da bi pročitali izvještaj svoj, nije bilo mira, jer ustade barun Levin Rauch te uze zahtijevati, da se kralju pošalje predstavka s molbom, kako je juče predložio Bedeković, koji zajedno s drugom svojim Briglevićem, dašto prema dogovoru magjarona, nije došao na sjednicu. Sada se ponovno rasplamti debata, u kojoj sudjelovaše i Josipović vičući: „Pošto nijesu nazočni zastupnici županije zagrebačke, ne može se ništa zaključiti“, te pozove bana, da se o tom izjavi. Haller nato mirno reče, da će se zaključci stvarati i bez zagrebačkih zastupnika, našto onda ustane Ivan Kukuljević, te u opširnom hrvatski izrečenom govoru razloži, da na osnovu starih isprava prostom plemstvu, a naročito turopoljskom, ne pripada nikakovo pravo glasa na saboru. Kad konačno nazva Josipovića „po domovinu pogibeljnim diktatorom“, izazva komeša na gnusan govor, izrečen ponajviše na hrvatskom jeziku, pun teških

psovki i kleveta, a naročito uperenih protiv biskupa Haulika, koji da je u Beču ishodio ono rješenje svojim novcem, i protiv baruna Kulmera, koji da je denunciranjem u Beču sebi zaslužio čast velikoga župana srijemskoga, a onda svrši ovako: „Preporučam se gospodi staležima i banskim pozvanicima, te izjavljujem: sve dok ovdje ne bude zastupnika županije zagrebačke, a domovina naša ugnjetavana, u ovu dvoranu doći ne ću". Nato ban odmah primjeti: Budući da je Josipović uvrijedio tako odlične muževe, on mu to „improbira" (proglašuje nepoštenim činom), našto mu komeš, stojeći sred dvorane, spreman na odlazak iz hrvatskoga sabora, u koji više nikad ući ne će, odgovori, da ban nema prava njemu išta „improbirati", stoga mu on to natrag „reprobira". Potom dade Josipović svojoj četi u dvorani i po galerijama rukom znak, dreknuvši glasno „Hajde van", i ostavi s dvjesta ljudi dvoranu. Kad je opet zavladao mir, započeo se čitati izvještaj požunskih saborskih poslanika, a to je nastavljeno još i sutradan 30. septembra, našto onda poslanicima izrekoše toplu hvalu grof Janko Drašković u ime velikaša, zastupnik županije požeške Josip Bunjik u ime županijskih zastupnika i karlovački gradski zastupnik Josip Smendrovac u ime gradskih. Medjutim odlaskom Josipovićevim i ostalih magjarona ipak još nije stvar sasvim izvedena na čistac. Znajući dobro namjere magjarona ustade u sjednici od 30. septembra varaždinski županijski zastupnik Petar Horvat, te reče hrvatskim jezikom: „Već je drugi dan, što

su mjesta zastupnika županije zagrebačke prazna. Da se i drugi ne povedu za tim primjerom, držim, da bi trebalo po brzom tekliću poslati na previšnje mjesto iz sabora predstavku s molbom, da bi Njeg. Veličanstvo naložilo zagrebačkoj županiji, da pošlje svoje zastupnike na sjednice". Kad se s time izjaviše i ostali staleži sporazumni, reče ban protonotaru Mikšiću, da sastavi do buduće sjednice, koja se poradi preobilna posla odborova imala održati tek 3. oktobra, zaključenu predstavku. Kako je Mikšić bio član magjaronske stranke, to je on predstavku sastavio tako, da se činilo, kao da je zagrebačka županija takav dio narodnoga tijela, bez kojega se ne mogu stvarati pravomoćni zaključci. Stoga zatraže u sjednici od 3. oktobra varaždinski administrator Lentulaj, župan srijemski barun Kulmer i grof Janko Drašković, kao i drugi neki od staleža, da se protonotarov koncept izmijeni u smislu Horvatova predloga, što je i učinjeno. Sada tek moglo se preći na pravi rad, koji je obilježio hrvatski sabor od 1845. kao jedan od najvažnijih i najznačajnijih u historiji naroda hrvatskoga.

Sasvim je prirodna stvar, da je kraljevsko rješenje od 14. septembra u veliko zadovoljilo u prvi kraj narodnu stranku. Odmah 27. septembra pisao je Dragutin Galac o tom Gaju iz Zagreba ovako: „Sabor kraljevina napreduje bolje, negoli sam mislio, premda još prave energije nema. Josipović sa svojom strankom poklopljeni su vrlo, što je stigla rezolucija, da Turopoljci nikakova upliva u državnom spravišću imati ne mogu. On

kune bana, biskupa i sav dvor i vladu. Protiva biskupu je juče, t. j. 26. o. mj. javno u saborskoj sjednici kazao: Eto gledajte biskupa nije danas ovdje, jer ga srce boli, što je svojim novcima svu gospodu u Beču podmazao, te tako ovu lijepu rezoluciju isposlovao, koja na štetu kraljevina i na ukinuće plemićkih pravica smjera i t. d. I banu je u istoj trećoj, dvadesetšestoga držanoj saborskoj sjednici vikao iz svega grla „krepao", kad su mu naši „živio" vikali, zato što je pretežnu većinu konzervativne stranke izrekao". Ali već drugi dan uzeše neke bistrije glave u narodnoj stranci stvar shvaćati drugačije. Profesor Mojzes javlja 28. septembra u Beč, kako su neki odlični narodnjaci kazali, da su oni doduše išli za tim, da istisnu prosto plemstvo iz sabora, no kraljevska rezolucija učinila je mnogo više; njome su sada isključeni svi osim banskih pozvanika i dvanaestorice županijskih predstavnika, dakle u prvom redu toliki inteligenti, literati zvani, koji su baš sačinjavali najsnažniji dio narodne stranke. Sada je situacija postala takovom, da su slobodni predstavnici narodni bili isključeni od stvaranja zakona, jer je saborska većina, koju su poglavito stvarali banski pozvanici, a to su bili u prvom redu visoki činovnici, osigurana vladi nad slobodno izabranim županijskim i gradskim zastupnicima. Stoga je položaj narodne stranke težak i ona bi prema tome u neku ruku morala šutj ti.

Pod dojmom ovakih misli dakle, započeo je hrvatski sabor pravi svoj rad 3. oktobra, uzevši u raspravu uredjenje saborsko, ili kako bi

se danas kazalo, zakon o sastavu sabora. U tom vrlo zamašnom pitanju bili su najbitniji zaključci ovi. Sabor će se sastajati izmjenično u Hrvatskoj i Slavoniji, a sačinjavat će ga svi katolički diecezanski biskupi latinske i unijatske crkve, svi pravoslavni episkopi s mitropolitom, kojim se episkopije nalaze na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, katolički naslovni biskupi, čije su se biskupije nekoć prostirale u ovim kraljevinama, te ima nade, da će opet njima pripasti, prior vranski, potkapetan kraljevine (kapetan obično je sam ban), kaptoli zagrebački, djakovački, senjski, modruški ili krbavski, riječki, čazmanski i križevački, veliki župani i njihovi administratori, gubernator riječki, svi samostalni i punoljetni velikaši, koji imadu posjeda u ovim kraljevinama, županije hrvatske i slavonske (zagrebačka, varaždinska, križevačka, požeška, virovitička i srijemska), komeš turopoljski, kr. slob. gradovi Zagreb, Varaždin, Križevci, Koprivnica, Senj, Požega, Karlovac, Rijeka, Bakar, te vinodolski komorski distrikt, podban, protonotar i prisjednici banskoga stola, predsjednik distriktualne sudbene table, predsjednici mjembenih sudova u Karlovcu i na Rijeci, pa konačno zagrebačka akademija (bez gimnazije) po jednom članu izabranom tajnim glasovanjem od profesorskoga zbora. Pored ovih članova saborskih odbor je predložio, da se pozovu još i obrazovani plemići, tako da se kod brojenja glasova posve izjednači broj županijskih zastupnika s onim banskih pozvanika, to jest, da banski pozvanici ne mogu nadglasati županijske zastupnike, dok je karlo-

vački zastupnik Piškorec predložio, da se glasovi podijele tako, da velikaši imadu jednu četvrtinu, županije dvije četvrtine, a i gradovi jednu četvrtinu. O tom velevažnom pitanju razvi se opširna debata, u kojoj konačno većina zaključi, da pojedine županije imadu pored dvojice svojih redovitih zastupnika šiljati na sabor još petoricu inteligenata (honorarii exmissi), te da županijama pripada polovica saborskih glasova.[1] Za slučaj pako, da bi se na saboru povela rasprava o municipalnim pravima hrvatskim, treba da bude tri četvrtine glasova za svaku predloženu promjenu ili za dokinuće kojega prava. Budući da sve do toga vremena na hrvatski sabor još nije dolazio episkopat srpsko-pravoslavne crkve, zaključeno bi, da će u buduće metropolita karlovački imati glas i mjesto kod predsjedničkoga stola banu na lijevo (desno je oduvijek sjedio biskup zagrebački), dok će ostali episkopi sjedjeti iza katoličkih biskupa, i to redom prema vremenu njihova rukopoloženja. Na saboru govori se latinskim jezikom, koji i nadalje ostaje diplomatskim jezikom ovih kraljevina, ili hrvatskim, već kako tko hoće. Na sabor su obvezani dolaziti svi članovi njegovi, a onaj koji usfali bez pravoga razloga ili dozvole saborske, kaznit će se globom, a tako i onaj, koji bi saborsku raspravu ostavio prije sjedničkoga zaključka. Poslanike na požunski sabor, kao i protonotara, birat će sabor tajnim glasovanjem, a odlučivat će apsolutna većina. Konačno bi zaključeno, da se ima u buduće voditi saborski dnevnik, jer dosada samo su se bilježili zaključci (articuli), i to na latinskom i hrvatskom jeziku; vodit će ga za tu svrhu napose izabrane ličnosti uz novčanu nagradu. Prepisi dnevnika mogu se izdavati svakomu, koji ih zatraži, ali na njegov trošak, dok se štampanje prepušta privatnom pothvatniku.

[1] To se imalo činiti tako: županija ima šest, stoga se polovica nazočnih glasova podijeli sa šest, što onda čini broj glasova, što ih zapravo ima svaka županija.

Kad je ovako dovršeno uredjenje hrvatskoga sabora, javi ban, da mu je stigao spis potpisan od petorice saborskih članova (magjarona), koji tražeći za svakoga plemića lično pravo glasa u saboru, protestiraju protiv svih zaključaka ovoga sabora, jer da su nezakonito stvoreni. Nakon što je protiv ovoga protesta uložio u ime sabora protivuprotest zemaljski fiskus Franjo Novak, bješe sjednica zaključena i odgodjena na 9. oktobra.

U ovoj je sjednici najprije predložen odborov predlog, kako da se uredi pitanje zastupanja općine turopoljske prigodom generalnih skupština i restauracija zagrebačke županije, a glasio je, nakon iscrpivoga obrazloženja na osnovu točnih historičkih podataka, da turopoljsko plemstvo u buduće ima prigodom kongregacija i restauracija županije zagrebačke samo jedan glas, i to onaj svoga komeša. Kad sabor jednoglasno stvori zaključak u tom smislu, ustade varaždinski županijski zastupnik Petar Horvat i stavi u oduljem hrvatskim jezikom izrečenom govoru predlog, da se zamoli Njeg. Veličanstvo, da Hrvatskoj povrati od ugarskoga namjesnič-

*

koga vijeća nezavisnu hrvatsku vladu, kako je to bilo kroz godine 1767.—1779., dok je predlog saborskoga odbora glasio, da se zamoli Njeg. Veličanstvo, da bi blagoizvolilo urediti posebne sekcije za ove kraljevine kod kraljevskoga ugarskoga namjesničkoga vijeća i kod kraljevske ugarske dvorske kancelarije. „Razlozi koji županiju varaždinsku na predloženje hrvatsko-slavonskoga namjesništva (t. j. vlade) privoliše, reče zastupnik Petar Horvat, jesu one samovolje, ter u svaki gradjanski i narodni zakon dirajuće naredbe ugarskoga namjesništva, kojima ono narodnoi političko stanje ovih kraljevina progania. Jer ako samo promislimo na nejednakost cenzure ugarske i naše, pokazat će nam se nebrojeni sastavci i knjige narodne, koje se zbog strogosti cenzure zagrebačke tiskom izdati nisu mogle. Vidjet ćemo kako su se još nedavne sve težnje domorodaca, dà i isti zaključci oblasti u magjarskim novinama lažljivo opisivali, gdje nasuprot takove laži oprovrći i ispraviti, ili barem ono, što u tudjih novina za obranu našu stavljeno čitasmo, u naše novine staviti zabranjeno bijaše. Tako je učinjeno, da najrevniji domoroci neprilikama cenzure ojadjeni, stranom pisati prestadoše, stranom pako djela svoja u Beču ili u Beogradu velikim troškom tiskati moradoše. Tako učinjeno bi po istom ugarskom namjesništvu, da je bio mnogo zaslužni domorodac naš gosp. Mojses kao cenzor suspendiran jedino zato, jer nije dosta nevjeran bio svome narodu, te se razvitku domaće izobraženosti nije

suprotivio, a njemu surogiran bijaše Mátsik, koji pored svih svojih neprikladnosti, još i taj nedostatak imadjaše, što je našem književnom jeziku kao Magjar posve malo vješt bio. Pod ovom je cenzurom već bilo do toga došlo, što se skoro nevjerojatno čini, da su se riječi „domorodac“, „domovina“, „ljubav domovine“, „mladež domorodna“ kao zabranjene smatrale, ter iz sastavaka brisale. Tako se Hrvatu u grijeh upisivalo, ako je najsvetiju krepost svakoga gradjanina, naime ljubav domovine, izreći u javnim listovima htio. Ali reći će mi tkogod, da su sve te tegobe ukinute onom prezidialnom naredbom, po kojoj bje odredjeno premještenje cenzora Mátsika u Ugarsku, a rješenje se u svim pitanjima cenzure izručuje banu, koji u tom neposredno dvorskoj kancelariji odgovarati ima.[1] Riješene i zaliječene su one rane, ali slabo, jer tko nam je kadar nadoknaditi ove skoro tri godine, koje mi u razvitku književnosti naše potom izgubismo? Tko će nam nagraditi i nadoknaditi onu štetu, koju još duboko osjećamo u tom, što djelo velezaslužnoga domoljuba Dragutina Seljana prije tri godine sastavljeno, do danas ne smije se tiskati, a isti spisatelj lišen je službe, i pitanje ovo, od kojega čast jednoga slobodnoga gradjanina zavisi, dosada nije riješeno.[2] Po naredbi istoga ugarskoga namjesništva već su bila i druga djela, kao „Iskrice“ (t. j. Tommaseove), premda u Zagrebu tiskane, konfiscirane i zabranjene. Jošte više nas

[1] Gl. str. 379.—380. ove knjige.

[2] Gl. str. 373. Seljan napisao je Zemljopis Ilirije, od kojega je I. dio tiskan 1843., a drugi nikad.

vrijedja što već od deset i više godina u akademiji zagrebačkoj skoro same Magjare za profesore postavlja, Hrvatom nažalost predpostavljene. Istom žalošću gledamo, kako je naš prevrijedni domorodac Antun Kukuljević, što nije htio kao slijepo im orudje opakim namjerama služiti, sa ravnateljstva školstva bez svake druge krivnje svrgnut. Isto tako je rečeno ugarsko namjesničko vijeće u novije vrijeme podignuće Grobničkoga spomenika zabranilo iz uzroka, što magjarski literati (kako kažu) pobjedu tamo održanu ne Hrvatima već Magjarima pripisuju, — čime duboko neznanje u domaćoj povijesti, ili pako nečuvenu najpotištenîju zlohotnost prama ovom narodu (t. j. hrvatskomu) pokazaše. Takovih nebrojenih tegoba i uvreda narodnoga dostojanstva našega mogao bi više navesti, da mi nije stalo više do vremena nego do nalične recenzije. Navesti bih mogao one nezakonite naredbe, uslijed kojih svaki želeći postati učitelj u ovim kraljevinama, magjarski znati mora, premda o takovoj zakonskoj osnovi tek u prošastom saboru (požunskomu) govoreno bijaše, a od koje je osnove staleška kuća odustala na predlog velikaške. Navesti bih mogao, kako još godine 1836. zahtijevano učeno društvo ovim kraljevinama još dandanas nije dozvoljeno, gdje se takovim drugi manje važni narodi već odavna ponose; kako proti jasnom zakonu Hrvati i Slavonci kod istoga namjesničkoga vijeća u pravičnom razmjerju niti uslijed neprestanih prošnja naših postavljeni nisu, dapače u cenzuralnom kolegiju nitko koji bi slavjanskom jeziku vješt bio, pri-

družen nije, otkuda slijedi, da se svaka slavjanska knjiga prije u jezik latinski ili magjarski prevesti mora, kad cenzuru prodje; kako nadalje profesor Mátsik niti uslijed najviše odluke iz Zagreba i od podučavanja mladeži do dana današnjega udaljen nije, dapače on je po preporuci najnovijega poglavarstva županije zagrebačke kao poznati magjarizator za prisjednika iste županije izabran. Sve ove i nebrojene druge tegobe nisu mogle već narod uvrijediti, koji duboko osjeća svoju vrijednost koju je sebi mačem u ruci kod ugarske krune pribavio, narod koji ne mareći za svoju korist, ne poznavajući granica medju ugarskom i svojom zemljom, po sve vijeke i vrijeme vazda je jednako dijelio s Magjarima svaku nepogodu i nesreću, te je opću domovinu ljubio, branio je protiv svih dušmana, tako, da jedva ima bojišta u čitavoj Ugarskoj, što ga nisu pradjedovi naši zajedno s Magjarima krvlju svojom natopili. Osjećajući ovo, Hrvati sa žalošću gledaju, kako se veze izmedju nas i Magjara silovitom rukom kidaju, kako se namjesto prijateljstva kroz sedam punih stoljeća tolikim žrtvama potvrdjenoga, uvriježila zloba, nesloga i sva ostala proističuća zla. Dokle budu stvari tako stajale, dok Magjari pravedna naša zahtijevanja ne priznadu, dok pravo naše po ugarskim sudištima gaziti ne prestanu, dok narodnost naša nikakove garancije ne nadje u savezu s Ugarskom, — dotle niti interesi magjarski ne će u našoj zemlji simpatiju naći, jer sve ono što je za Magjare spasonosno i korisno,

to je za nas pogibeljno i škodljivo, i opet što je za nas hasnovito, to se njima pogibeljno čini. Ne uvidja li dakle svaki, da ovako dalje ostati ne može po obadva naroda i da ovdje treba krepkih sredstava da se zlu što prije doskoči. Zato glavna skrb bijaše onima, koji su me poslali, da se postaraju za ona sredstva, kojima bi se narodnost naša očuvala kao sjeme bolje budućnosti naše i političko stanje triju kraljevina sve većma učvrstilo, te razdijeljeni u novije vrijeme interesi magjarski i hrvatski koliko moguće sjedinili. Medju poglavitija sredstva ova spada hrvatsko-slavonsko vijeće, kojega nam s tim više treba, budući vidimo, da je uslijed novoga zakona kod ugarskoga namjesničkoga vijeća poslovni jezik magjarski. Isto se tako sva premilostiva kraljevska rješenja dvorske kancelarije na ugarsko vijeće sada otpravljaju na magjarskom jeziku, a nama šalju u prijevodu, a ne više u originalu. Tako se svi naši poslovi ondje pretresaju na magjarskom jeziku, a mi samo latinske prijevode dobijamo. Budući pako da je sada po čitavoj Ugarskoj ne samo poslovni, već i školski (nastavni) jezik magjarski, nije već daleko vrijeme, kad se u Ugarskoj više latinski ne bude znalo, pa tako će se naši poslovi ili lakoumno i površno, ili samo na magjarskom jeziku primati i rješavati. Tako već sada intimati na kaptol zagrebački dolaze pisani magjarski, a ovdašnje gradjevno ravnateljstvo već sada prima magjarske dopise i na njih magjarski odgovara. Tako će se sve malo pomalo i dalje širiti po našoj domovini magjarski jezik, i prije nego li ćemo opaziti, bit ćemo u gvozdenim verigama iz kojih se nikad više ne ćemo osloboditi. Ne vidim ja pomoći u odsjecima, kako ih odbor predlaže, jer ovi će vazda zavisiti od ostaloga dikasterija i svagda će se manje ili više sastojati od tudjih elemenata, od ljudi, koji ni malo ne poznadu ni prilika ni potreba naroda našega, od ljudi, koji ne će ni uz najbolju volju imati toliko snage, da se usred magjarske zemlje usprotive nepravednim interesima magjarskim. Stoga ne oklijevajmo, već otkrijmo pravednomu vladaru bijedu i nevolju našu. Ne sumnjajmo o milosti i dobroti kraljevoj, koja nam se naročito u novije vrijeme toli nužno pokazala. Vrijeme i stalnost naša zatrla su pred svijetom sva krivična sumnjičenja neprijatelja naših, vrijeme i stalnost nadvladat će i druge zaprijeke napretka našega, te najbolje dokazati pravednost naših želja."

Umni i dalekovidni govor ovaj pozdravljen bješe burnim pljeskom u sabornici i na galerijama, te odmah izazva živahnu debatu u kojoj se Petru Horvatu pridružiše, iznesavši još i drugih razloga za osnutak posebne od Ugarske nezavisne vlade, Aleksander Šimunčić, drugi zastupnik varaždinske županije, pa Ivan Zidarić, prvi podžupan križevačke županije, Maksimilijan Piškorec, načelnik karlovački, Ivan Kukuljević Sakcinski, grofovi Žigmund Vojkffy i Gjuro Erdödy mladji, kao i mnogi drugi. Članovi odbora saborskoga, na čelu im biskup Haulik i barun Kulmer, nijesu se opirali

uskrisenju samostalne hrvatske vlade, već su smatrali, da je ono *neprovedivo*, dogod postoji zak. čl. 58. od 1791., kojim se Hrvati dobrovoljno podložiše ugarskoj vladi, pa stoga da se narod hrvatski zasada može zadovoljiti *provedivim* hrvatskim sekcijama kod ugarske vlade i dvorske kancelarije. Ipak se i iza toga razlaganja sabor u velikoj većini izjavi za predlog Horvatov, a naročito iza riječi senjskoga biskupa Mirka Ožegovića, koji reče uz burni pljesak i klicanje „Živio“ čitave dvorane i galerija: „Valja okolnosti i stvar promotriti onako, kao što su onda bile, kad je hrvatsko namjesničko vijeće uvedeno i dokinuto. *Oboje je više svojevoljno, bez ikakova zakona ili sabora učinjeno*, i zato kraljevine ove za svoju sigurnost i zatražiše, da se to sjedinjenje s ugarskim kraljevskim vijećem *na saboru uzakoni*. Kad se to onda na želju ovih kraljevina nezavisno od ugarskoga sabora moglo učiniti, kad kraljevine ove nezavisno od ugarskoga sabora na svom saboru mogu statuta stvarati, — ne znam i ne uvidjam, *zašto one ne bi mogle nezavisno od ugarskoga sabora zatražiti, da im se povrati ono, što su nezavisno od ugarskoga sabora dobili i oda šta su sami odstupili*. Ja se pridružujem onima, koji su za obnovu hrvatske vlade.“

Proglasivši rezultat ban predje na dalje točke odborovih predloga, medju kojima se naročito ističu: remonstracija protiv naredbe ugarske vlade, u smislu koje ne može da bude namještena po hr-

vatskim školama nijedna učiteljska sila, koja nije vješta magjarskomu jeziku, onda da se obnovi kod kralja molba za utemeljenje narodnoga učenoga društva, da profesor historije na zagrebačkoj akademiji ima predavati i *povijest hrvatsku prije združenja s Ugarskom*, te da se ovim kraljevinama dade onakova sloboda štampe, kakova je u Ugarskoj. Svi su ovi predlozi, dašto, jednoglasno prihvaćeni, a tako i oni o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i o obnovljenju banske časti kao što je nekada bila. Sjutradan 10. oktobra rasplela se živahna debata o školstvu, te bi zaključeno, da se zamoli kralj, da bi zagrebačku akademiju *podigao na potpuno sveučilište*, tako da hrvatski mladići više ne će trebati da polaze u Peštu, da postignu čast doktora; da se u srednje škole uvedu hrvatske školske knjige; da se osnuju trgovačke i industrijalne škole; nadalje, da se dobrovoljnim prinosima osnuje hrvatsko narodno kazalište, a od polovice kamata iste glavnice nagradjuju najbolja dramatska djela,[1] te konačno, *da se zagrebačka biskupija podigne na čast nadbiskupije* i njoj podčine kao sufragani biskupije senjska, križevačka i djakovačka. Iza ovoga obilnoga i patriotskoga rada, bješe sabor dne 14. oktobra zaključen. U zaključnom (i oproštajnom) govoru svomu reče ban grof Haller medju ostalim ovo: „*Velevažni na ovom saboru ovih kraljevina opravljeni poslovi, ne će odista*

1 Pored toga sabraše saborski članovi u istoj sjednici na predlog varažd. zastupnika Petra Horvata 3.500 for.

ostati bez blagoslovena ploda, a pozno potomstvo u srećnom užitku ljepše budućnosti blagosiljat će u zahvalnoj uspomeni rad slavnoga ovoga sabora. Kao što nema nigdje u prirodi, tako ni u državnome životu nema stanke, pa stoga ako tečaj stvari ne može da ide naprijed, a ono mora natrag. Možemo zaista ponosni da budemo, što nijesmo udarili ovom posljednjom stazom, jer u ovom saboru položeni su osnovi trajnoga poretka, koji će sigurnost, a po njoj i slobodu našu učvrstiti. Mnoga pitanja, što proistekoše iz duha i želje naroda, bila su ovdje raspravljena, pa će sada biti podastrta na sankciju Njeg. Veličanstvu. Ova pak ovdje riješena pitanja stavljaju nam kod previšnje milosti u izgled najljepše nade u procvat naše narodnosti i u ojačanje naših municipalnih prava. Pa dok se od srca radujemo ovim krasnim plodovima što smjeraju na diku domovine, podsjećava nas sinovska ljubav i sveta dužnost, da prije svega obazrijevši se na izbor tolikih dobročinstava izjavimo dostojnu podaničku blagodarnost Njeg. posvećenom Veličanstvu, predobromu i svemožnome kralju našemu. Uvjereni o milostivoj zaštiti previšnjega gospodara zemlje neka izvole preuzvišeni velikaši i slavni staleži i redovi vrativši se kućama svojim širiti medju svojim zemljacima slavu previšnje milosti i darežljivosti, a gušiti zlobne namjere, koje bi možda smjerale na propast zakonitoga i ustavnoga organizma ; neka izvole podsticati

osjećaje podaničkoga povjerenja spram previšnjega prijestola, da se uzmognu one milostive namjere Njeg. Veličanstva, što smjeraju na sreću mile domovine sve većma utvrditi, a opće stvari korisno i uspješno razvijati. Sreća se naime može samo ondje očekivati, gdje je pravedni vladar vezan vezom iskrenoga povjerenja s vjernim narodom. Samo poštivanje previšnje volje, sjedinjeno s poštovanjem zakona, utire put k blagostanju . . . Sada, kad narodi općenito rade oko napretka svoga u javnom životu, sada, kad nas potrebe vremena kao i duh stoljeća opominju, a prilike traže, i, što je najvažnije, kad su nam milostive namjere Njeg. Veličanstva tako sklone, sada, ako ikad, vrijeme je, da svim silama poradimo, da ustrajnim radom, zrelim savjetom i mudrom umjerenošću osiguramo i ojačamo zgradu naše municipalnosti i narodne prosvjete.“ Gromki „Živio“ poprati ove banove riječi, našto mu se u ime sabora zahvali biskup Haulik.

I tako svrši prevažni ovaj hrvatski sabor, koji ocijeni tadanji mladi jurat Slavoljub Vrbančić u Gajevim „Novinama“ ovim sasvim ispravnim riječima : „I tako se svrši sabor hrvatsko-slavonsko-dalmatinski, sabor, koji nam je prouzročio toliko straha i toliko nade, komu su se svi rodoljubi radovali kao spasitelju svome, jer je imao izliječiti tolike bolesti, s kojih nam premila domovina gine, probuditi nas iz dugotrajnoga onoga mrtvila, u kom sve jednako do danas čamismo, te podijeliti narodnome životu i razvitku sokolova

krila. Dalo bi se o tome mnogo, veoma mnogo pisati, no okolnosti nam ne dopuštaju kazati to onako, kao što bi željeli. Ako pomislimo na priprave, koje bivaju u drugim državama k naličnim saborima, ako bacimo oko na nedavno tužno stanje naše domovine, te ga prispodobimo s drugom kojom u istom položaju nesrećnom državom, ne može nam se na ino, nego kazati, da je dobro sjeme bačeno, da se glavnim polugama narodnoga života, kao što su uredjenje sabora, vlastito namjesništvo, narodno kazalište, narodne katedre, obrtna škola, sveučilište itd. pridoskočilo. No samo sjeme je bačeno, ali nas milost i dobrota našega milostivoga vladara stalnom nadom goji, da će sjeme ovo, kao što su se zbilja onomadne opet zrake ufanja pokazale, niknuti, i plodom, — ako Bog da i sreća junačka — uroditi."

Ubrzo poslije zaključka sabora, došlo je do važne promjene u Hrvatskoj. Ban je još i prije 29. jula molio u više navrata dvor, da bi ga riješio službe zagrebačkoga župana, a odmah poslije one katastrofe na Markovom trgu zamoli još i rješenje od banske časti. Medjutim u Beču htjeli su svakako, da grof Haller prije provede saborsku raspravu, a onda tek da mu se molbi udovolji. I tako dakle riješi kralj Ferdinand sada, dne 24. oktobra, grofa Hallera „na ponovnu molbu" njegovu službe banske i županske, povjerivši podjedno vodjenje banskih posala u smislu zakona zagrebačkom biskupu Hauliku. Odstup Hallerov zadovoljio je sve stranke: narodnu poglavito stoga, što je banske časti namjesnik postao njezin prijatelj, biskup

Haulik, ali i stoga, što mu ona nikad nije pravo mogla da zaboravi krvavi dan 29. jula; magjaroni opet zato, jer su od posljednjega saborskoga zasjedanja gledali u njemu pravoga dušmanina svoga. Ovo raspoloženje u Hrvatskoj dojavio je grofu Halleru, kad je početkom novembra ostavio Hrvatsku, Antun Vakanović, našto mu bivši ban odgovori ovim značajnim (latinskim) pismom, koje nas točno upućuje u političke ciljeve njegove. Grof Haller piše 23. novembra Vakanoviću medju ostalim ovako: „U veoma uzan krug onih, kojih bih se naklonošću smio da ponesem, usudjujem se nekom sigurnošću da ubrojim i vaše gospodstvo, koje mi je dalo bjelodani dokaz blagonaklonosti svoje u vrlo cijenjenom pismu, upravljenom na mene dne 9, novembra, a za koje izvolite primiti najusrdniju i iskrenu hvalu. Bit će vašem gospodstvu razumljivo, što sam ja, — kod stanja nesrećne hrvatske domovine, na umjetni način uzburkane, gdje se neki, prerušeni u lavju kožu, i to jedni pod izlikom narodnosti, a drugi pod izlikom legalnosti nijesu ustručavali izvrći opasnosti javnu korist, dapače i sam opstanak nacionalnosti i municipalnosti, a sve da bi postigli privatne svoje častohlepne ili koristonosne svrhe, — što sam ja dakle ipak morao sve to da smatram kao stvar moje savjesti, pa tako trebao da još i dalje ustrajem u službi, ne bi li mi možda uspjelo onoj igri stati na kraj. Nijesam naime poradi časti ni poradi bogatstva služio, niti sam ijednu drugu svrhu imao pred očima, nego da se obuzdaju drski i pogubni pokušaji svižu stranaka, te da se uščuva

auktoritet, koji dugujemo svi previšnjemu prijestolu i njegovoj vladi, i to auktoritet istaknut nad svima, tako, da se on ne uzmogne da prometne u izmjenično sredstvo strančarskih političkih ciljeva, već da krepkom rukom, sigurnim putom i zakonitim načinom, gušeći sve privatne objede, uzmogne učvrstiti vez nacionalnosti i municipalnosti, te tako spasti javnu sreću i mir. Kad su pak bile takve prilike, da sam morao iskusiti, da su iskrena moja nastojanja u promicanju probitaka previšnje službe i domovine ostala bez željena uspjeha, meni kao vjernu službeniku i dobru gradjaninu nije preostajalo drugo, nego mojim odstupom pribaviti tužnoj domovini onu sreću, oko koje sam se u službi uzalud trudio.“ A sada domeće grof Haller, ne bez ironije, ovo : „I gle, prekrasna prosijeva nada domovine, jer kako sam mogao razabrati, sve su stranke s najvećim veseljem i radosnim odobravanjem primile moje dignuće od službe. Dali Višnji, da taj izraz ugodnoga raspoloženja bude ovjenčan dobrim uspjehom ! Ja ću postići najveću zadovoljštinu onda, ako saznam, da je mojom abdikacijom uspostavljeno blagostanje zemlje, jer nikad nije mi ništa drugo ni bilo na srcu.“

Kako rekosmo, odstup banov uvelike je zadovoljio narodnu stranku. No i gradjanstvo nije tajilo svoje radosti, već je, kako javlja prof. Moyses

Beč, na glas, da je grof Haller odstupio — a to se u Zagrebu saznalo 25. oktobra — izišlo ugodno uzbudjeno na ulice veselo stiskujući medjusobno ruke. Ovakovo nam raspoloženje javljaju i iz Varaždina, a nema sumnje, da je tako bilo po cijeloj zemlji. Uzneseni još i rezultatom nedavnoga sabora narodnjaci uzeli su sada puni pouzdanja gledati u Beč, pa tako dodjoše na misao, da se zamoli dobri kralj, da Hrvatskoj dade za bana ili „podkralja“ (prorex) nadvojvodu Albrechta. Misao je ova nikla u Varaždinu, u krilu onamošnje županije, pa je odmah oduševila i ostale županije i gradove. U više navrata pišu o tom u Beč njegovi pouzdanici, i to u formi, koja jasno pokazuje, kolikim li bi oduševljenjem bilo pozdravljeno takovo imenovanje. No odlučujući krugovi nijesu imali volje, da se želji goleme većine Hrvata odazovu zadovoljivši se zasada ovim glasnim iskazima lojalnosti. Samu pak bansku čast odlučiše docnije popuniti, jer su u prvom redu ipak htjeli da vide, kako će se razviti prilike u Ugarskoj.[1] No narodna je stranka uzela pomišljati i na popunjenje zagrebačke županske stolice. Kako nam je poznato, u taj je čas bečka vlada inaugurirala sistem administratorski, ne samo u Ugarskoj, već i u Hrvatskoj ; tako su administratori Mirko Lentulaj, grof Petar Pejačević i grof Antun Szécsen sjedili u Varaždinu, Križevcima i Požegi. U tom pravcu trebalo bi dakle popuniti i zagrebačko županijsko mjesto, a

[1] Haulik ostade banske časti namjesnik sve do 19. marta 1848., kad je imenovan banom barun Josip Jelačić, i to nastojanjem baruna Franje Kulmera.

kao najzgodnijega muža narodna je stranka preporučala svoga pristašu prisjednika banskoga stola energičnoga Janka Kukovića, brata djakovačkoga biskupa Josipa Kukovića. Razumije se, da su na take glase magjaroni upeli sve sile, da osujete imenovanje Kukovićevo. U Beč pošli su početkom novembra glavom grof Dionizije Sermage i Karlo Jelačić, pa su ondje kod ugarske dvorske kancelarije kojekakim nelijepim klevetama ocrnili pogibeljna im protivnika, ali ipak bez uspjeha, jer je kralj dne 27. novembra imenovao svojim komesarom u županiji zagrebačkoj pomenutoga Janka Kukovića. Da se dvor odlučio razmjerno dosta brzo na taj korak, glavni je razlog akcija magjarskoga političara — dvoru toliko neprijatnoga — Ludovika Kossutha, kao i djelovanje magjaronskoga magistrata županije zagrebačke.

Tečaj hrvatskoga sabora od 23. septembra do 14. oktobra, kao i zaključci njegovi, bolno se kosnuše Magjara, koje su napose još podjarivali njihovi hrvatski prijatelji. Poradi toga stiže u Zagreb 22. oktobra sam Ludovik Kossuth putujući na Rijeku u poslu izgradnje željeznice riječko-budimske, o kojoj se tada u Ugarskoj radilo. Kossuth pošao je pred veče ravno u magjaronsku kasinu, gdje ga svečano dočekaše i pogostiše. Poslije večere raspravljao je duboko u noć s nekim vidjenijim magjaronima, izrijekom s grofom Teodorom Draškovićem, grofom Dionizijem Sermage, Josipovićem i Josipom Briglevićem, a već sjutradan pošao je dalje put Rijeke. Ovdje zaželi da se sastane sa Ambrozom Vraniczanyjem, koji se upravo onih

dana desio u trgovačkom nekom poslu na Rijeci. U razgovoru reče Kossuth, da se dogadjaji u Hrvatskoj bolno doimaju svakoga Magjara, jer očito pokazuju, „da se u Hrvatskoj kopa grob ugarskoj slobodi“, a svemu tome da je razlog „servilizam Hrvatske i Slavonije, gdje svi jedva čekaju na kaki mig bečke vlade, da odmah zgrbe ledja“. Vladi pak treba nasuprot postaviti narodnu snagu, a to se postizava samo tako, ako se što većem broju narodnih sinova dade pravo glasa u političkim pitanjima. Hrvati pak lišili su na svom posljednjem saboru preko hiljadu Turopoljaca toga prava, a to je onaj isti servilizam, s kojega Hrvati i progone sve liberalne muževe u svojoj sredini, a nipošto ne patriotizam, jer da su oni patrioti, bili bi na prošlom saboru — kako su svi u Ugarskoj očekivali — podigli hrvatski jezik na isključivi diplomatski, te ne bi ostali kod latinskoga. Vraniczany odgovori nato Kossuthu, da sabor hrvatski nije Turopoljce lišio prava glasa, jer ga nikad ni imali nijesu. Ali izgubljeno time nije u demokratskom smislu ništa, jer su Turopoljci surova masa, zavisna o volji jednoga čovjeka. Medjutim upravo magjaroni bili su oni, koji su kod posljednje zagrebačke restauracije lišili mnoštvo nesumnjivih plemića narodjaka prava glasa, a koji su svi kud i kamo nezavisniji, negoli su Turopoljci. Opreka izmedju narodnjaka i Magjara ima postanak svoj u magjarskim (a kroz to i u magjaronskim) napadajima na hrvatska municipalna prava, pa čim to prestane, izmirenje je taj čas ovdje. Isto tako Hrvati ne mogu da

pristanu na zahtjeve Magjara glede magjarskoga jezika, a šta se tiče hrvatskoga diplomatskoga jezika, stvar se ima tako, da zasada još i najiskusniji ljudi nijesu hrvatskom jeziku kao uredovnom toliko vješti kao latinskomu, pa stoga i nagla promjena ne bi stvari bila od koristi. Prije svega dakle treba da se Magjari okane svakoga napadaja na Hrvate u saboru i po svome novinstvu, kao i po županijskim skupštinama, a pored toga još i svakoga pomaganja egoističkih magjarona u Hrvatskoj; tek onda je možno, da se oba naroda, magjarski i hrvatski, nadju na mirnom putu napretka. Nato odvrati Kossuth, da će za mjesec dana doći u Zagreb, te da bi tom prilikom želio, da Vraniczanyjevim posredovanjem stupi u dodir s prvacima narodne stranke, pa da onda rasprave, kako bi se moglo doći do izmirenja. Vraniczany mu to obeća, „ako mu toga dopuste prilike". Kad se potom Vraniczany sastao s prvacima narodne stranke, te ih ubavijestio o svom razgovoru s Kossuthom, izjaviše oni odmah složno, da o tom ne može da bude govora, jer Kossuth traži u prvom redu zajedničku borbu protiv bečke vlade, a to da je sada, gdje su Hrvati dobili jasnih znakova kraljevske milosti, upravo pogibeljno. Medjutim Kossuth je ubrzo sam sve eventualne veze s narodnom strankom prekinuo.

Zagrebačka županija naime nastavila je svoju generalnu skupštinu od 24. do 31. oktobra, na koju i opet nije nitko od narodnjaka došao. Tom su prilikom magjaroni zaključili, da se podastre kralju posebna predstavka, u kojoj se podigoše protiv djelovanja hrvatskoga sabora kao nezakonito sastavljena tijela, a naročito protest uložiše protiv osnovanja hrvatske samostalne vlade, jer da se tim zaključkom smjera na odcjepljenje Hrvatske od Ugarske. Osim toga zaključiše, da se zamoli kralj, da bi premjestio iz Zagreba biskupa Haulika, kao početnika svega zla, jer inače da će oni svi preći na protestantizam. Konačno stvoriše zaključak (28. okt.), da se sve ugarske županije pozovu, da podupru ove predstavke županije zagrebačke kod ugarske dvorske kancelarije i kod samoga kralja. To se i zbilo, no medju svim ugarskim županijama naročito se istače peštanska, gdje je glavnu riječ vodio Kossuth (12. novembra), na čiji je poticaj stavljeno na dnevni red hrvatsko pitanje. Odmah kao prvi govornik istače tešku borbu što je „besprimjernom vjernošću i nepokolebivom stalnošću" vodi magjarsko-hrvatska stranka protiv ilirske, kojoj je nedavno uspjelo, da je izbacila iz hrvatskoga sabora hrvatsko plemstvo, dapače Ilirci su izagnali turopoljsko plemstvo i iz zagrebačke županije, što je najteža povreda ustava. Nedavno bio je glavom u Hrvatskoj, reče Kossuth, te se na svoje oči uvjerio, kako je „onamošnje stanje žalosno i poremećeno", što je po njegovom mnijenju posljedica ruske propagande, čiji su agenti raspeli u Zagrebu svoje čadore". On se ne može dosta da načudi, kako da se ta stvar, uperena izravno protiv interesa naroda

i vladara, ne zabrani, šta više, bečka vlada u svojim dopisima nazivlje magjaronsku stranku, koja se bori protiv odcjepljenja opozicijom, a onu koja većma teži spram Kaspijskoga mora, nego li spram Beča, konzervativnom. Stoga predloži Kossuth, neka se upravi na kralja posebna predstavka s molbom: budući da su prava hrvatskih plemića osnovana na istom temelju kao i ona magjarskih, zato su tegobe i tužbe hrvatskoga plemstva i tegobe i tužbe magjarskoga. Magjarsko plemstvo dakle protestira, što je hrvatsko plemstvo lišeno prava glasa na saboru hrvatskome, te izjavljuje, da ono ne će unaprijed priznati hrvatskih saborskih poslanika na saboru požunskom zakonitima, a tako ni njihovih instrukcija, pa stoga treba magjarsko plemstvo da po posebnoj deputaciji zamoli kralja, — jer inače ne će ova predstavka doći pred Njeg. Veličanstvo — da bi milostivo odredio, da se sastane novi hrvatski zakoniti sabor (t. j. s Turopoljcima kao odlučujućim faktorom), koji će ovo pitanje temeljito raspraviti. Iza poduže debate, u kojoj pristade uz Kossutha najveći dio govornika, predlog bi prihvaćen i izabrana deputacija od sedamnaest lica, a medju njima grofovi Ludovik i Kazimir Batthyány, Ladislav i Dominik Teleki, te Gedeon Ráday, pa Ludovik Kossuth i Mavro Szentkirályi. No kad ona stiže u Beč i zatraži audijenciju u kralja Ferdinanda, objavi joj jedan dvorski činovnik, da je kralj nipošto primiti ne će, a tako ni organi centralne vlade.

Zbog toga dakle povratiše se Magjari puni srdžbe natrag, dapače skoro potom dobila je peštanska županija od kralja ukor, što se plete u poslove, koji se nje ništa ne tiču. Sada pregnuše Magjari, da kod ugarske dvorske kancelarije izrade, da se obustavi u Zagrebu izlaženje Gajevih „Novina" dašto i taj im je korak ostao bezuspješan, hvala naročitom zauzimanju i trudu tajnika u istom uredu, Metela Ožegovića (početkom 1846.).

Medjutim sve ovo nastojanje kolovodja magjarske opozicije ne samo da njima nije donijelo željena uspjeha, već ono nije bilo upravo ni od kake pomoći ni po njihove hrvatske prijatelje. Kraljevski komesar Janko Kuković dočekan je od zagrebačke županije vrlo nedolično, dapače ona ne htjede da primi do znanja njegova imenovanja, te mu uloživši protiv njegova imenovanja u generalnoj skupštini od 12. januara 1846. protest uskrati svaki posluh, a naročito se uze ista skupština ogradjivati protiv toga, da bi kraljevski komesar ispitao tužbe, što se nakupiše protiv komeša Josipovića, i to ne toliko političke naravi, koliko privatne, naročito novčane. Nato stiže županiji već do koji dan (23. januara) oštar kraljevski otpis od 17. januara, kojim joj bješe naloženo, da se ima bezodvlačno pokoriti komesaru Kukoviću a ubrzo (20. febr.) naloži kralj zagrebačkoj županiji još i to, da što prije sastavi nov popis turopoljskog plemstva— jer u sadašnjem popisu da ima i takovih, za koje se sumnja, da li su u istinu pravi plemići; stoga neka se točno i pomnjivo istraže njihovi spisi i dokazala. Podjedno pročitan je na

skupštini županije zagrebačke istoga dana 20. februara još i ovaj značajni kraljevski otpis od 13. februara: „Najvećom indignacijom primili smo vašu predstavku, kojom kao da ste namjeravali, da prevršite mjeru svoje već mnogim djelima utvrdjene razuzdanosti usudivši se previšnjim našim na onomadni zemaljski sabor pridruženih kraljevina upravljenim odlukama drzovito prigovarati i zaključke, što ih je isti sabor stvorio, mnogim pogrdama napasti. Ista naime predstavka tako je složena, da u njoj ne samo što fale dokazi dužnoga poštivanja spram našoj kraljevskoj vlasti i dokazi zakonite čednosti, već ona daje i dvostruko svjedočanstvo, kako ste se ogriješili i prema našem veličanstvu i prema pepelu vaših praotaca, koji su zaista ispunili, kao što je i valjalo, sve dužnosti svoje podaničke privrženosti spram prejasnoga doma našega. A samo je prava drskost vaše smionosti, što ste pozivajući se na njihovu uspomenu preuzetnost vašu, kojom zakonitoj vlasti prkosite, zaogrnuli u slavu njihove utvrdjene vjernosti, koju drskost mi tim većma osudjujemo, što predstavka vaša, koja je potekla iz ovoga nasilja, jasno svjedoči, da nijeste kao za toliko drugo, ni za to mnogo marili, što ste i vi sami i svi staleži i redovi pridruženih kraljevina, koli u posebnim predstavkama, toli u zaključcima stvorenima na saboru, a podnesenim previšnjemu mjestu, dizali tužbe, da je već krajna potreba, da se kako u županijske skupštine, tako i u sabor onih kra-

ljevina opet uvede dobar red. Pa kao što smo dosada bili stalni branići i čuvari zakona i zakonitoga reda, pa to želimo i unaprijed da budemo po kraljevskoj našoj vlasti, to vam ovim strogo nalažemo zapovijedajući, da se svjesni vaše nam dužne vjere i vjernosti, odsele u vašem raspravljanju imate držati onoga zakonu primjerenoga načina, da ne nastupi neugodna nam nužda, da i vanrednim sredstvima kaznimo one, koji bi i nadalje voljeli poći stazom drskosti, negoli onom umjerenosti". No županija zagrebačka odgovori na to na predlog Josipovićev tako, da je zaključila, da će čim bude imenovan novi veliki župan, istom preporučiti, da Ludovika Kossutha kandidira u skupštini prisjednikom zagrebačkoga županijskoga sudbenoga stola, a već sada da mu izreče zahvalu za njegovo zauzimanje za prava hrvatskoga plemstva želeći mu, da se svi njegovi politički ciljevi ostvare, jer „onda će odista i Ugarska i Hrvatska biti potpuno srećna".

Pored sve oštrine kraljevih riječi komeš Josipović i općina turopoljska jednako se i dalje ustručavahu da pokore komesaru Kukoviću, našto ovaj lično dodje 25. jula 1846. u Veliku Goricu na skupštinu turopoljske općine. Čim komesar udje, Josipović zaključi skupštinu, no Kuković sjede nato na predsjedničku stolicu i zatraži ne mareći za bučni protest komešov, da mu se predadu svi općinski zapisnici za Josipovićeve uprave. Sada nasta zaglušna buka, za koje komeš izjavi, da tih spisa komesar dobiti ne će, već neka čita tužbu protiv njega zajedno s iskazima svjedoka.

Sada izjavi Kuković, da će tužbu pročitati, no pošto je nema kod sebe, ureče sastanak za 28. jula, za kojega i opet ne opravi ništa, jer nije imao iskaza svjedoka, pa tako mu ne preostade drugo, nego da u zaglušnoj buci ostavi dvoranu uz izjavu, da će o svemu izvijestiti Njeg. Veličanstvo. Posljedica toga otpora bijaše, da je vlada suspendirala Josipovića, koje je rješenje onda i proglašeno na maloj skupštini županije zagrebačke dne 5. decembra 1846., a podjedno dobila je i županija zagrebačka ukor, što je pomagala drskost komešovu. Komesar Kuković pak dobio je ovlast, da se u izvršenju svoje zadaće, to jest da provede istragu protiv Josipovića, za slučaj potrebe može poslužiti i vojničkom silom. Čim je ovo rješenje pročitano, ustane Josipović i reče, da se smatra sretnim, što je skinut sa svoje časti, ali zato ipak da ne će dvorski ljudi, protivnici njegovi, postići to, da bi se on sam odrekao časti i ključeve od arkiva predao, jer on toga učiniti ne će. Uostalom ovo je rješenje nezakonito, budući da zasijeca ne samo u opće plemićko pravo, već napose u prava turopoljskoga plemstva. Stoga izjavljuje, da ga ono ne veže, pa da će on ključe i pečat predati jedino skupštini općine turopoljske, ako ona to zatraži, a dok je na njemu žive glave, komesar Kuković u arkiv ući ne će. Ne stidi se, što je skinut, već on sebi čestita, što je postao mučenikom, a ilirskoj stranci pak čestita pobjedu. Uza sav taj otpor, Josipović se ne uzdrža na svom mjestu. Kad je 15. aprila 1847. stavljen u turopoljskoj općini na dnevni red izbor novoga komeša,

izabran bi Albert Modić, dok su Josipovića Turopoljci izabrali svojim poslanikom na požunski sabor s instrukcijom, da ondje „nadje lijeka ranama, što ih prepatiše turopoljske pravice". Pad Josipovićev zapravo je i pad magjaronske stranke u Hrvatskoj. Premda je i dalje životarila, ograničena isključivo na županiju zagrebačku, ona ipak više nije ni iz daleka bila u političkom hrvatskom životu onaki faktor, kakim nam se pokazala kroz godine 1842. do 1845.

Sve je to dašto imalo i odraza u kulturnom životu hrvatskom, koji je poradi promijenjenih prilika poslije 29. jula 1845. i rada hrvatskoga sabora od septembra i oktobra iste godine smjelo kročio naprijed.

Prije svega ipak treba da spomenemo, kako uporedo s borbom na požunskom saboru teče i borba na historiografskom polju. U prvom se redu ona ticala Slavonije, naročito otkad uzeše Magjari tvrditi, da su tri slavonske županije (požeška, virovitička i srijemska) nekadanji sastavni dijelovi Ugarske, a onda se kretala oko tvrdnja, da kralj Koloman nikad nije s Hrvatima uglavio ugovora, već da je zemlju osvojio na sablji, te konačno da je čitavo Primorje, a naročito Rijeka, izravno vlasništvo Ugarske. Kako vidimo, historiografija magjarska onih dana imala je da pruži naučnih dokaza magjarskim političkim aspiracijama, iznesenima na požunskim saborima. Razumije se, da su i Hrvati od svoje strane stali braniti svoje stajalište. Prve su radnje take vrste već spo-

menuta Kuševićeva knjižica „De iuribus municipalibus“[1] i Škrlčeva „Fundamenta“ od 1790., koja dade sabor hrvatski nanovo štampati 1832.[2] Protiv ovih brošira digoše se sada redom veće ili manje radnje nekih poimence nepoznatih nam Magjara,[3] a onda naročito još Josip Podhradszky,[4] Gjuro Fejér,[5] Stjepan Horváth[6] i Gjuro Gyurikovits.[7] S hrvatske strane uzeše pobijati tvrdnje ovih radnja

---

[1] Gl. str. 142.—143. ove knjige.

[2] Gl. str. 44. i 183. ove knjige.

[3] Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum rerum Ungaricarum capitibus. Posonii 1832. — Na ovu se knjigu osvrnuo jedan Hrvat: Animadversiones historico-criticae unius e Croatis in opus: Super quibusdam vetustiorum rerum Ungariae capitibus. Zagrabiae (1832). — Na ovaj hrvatski odgovor slijedio je magjarski protuodgovor: „Brevis et sincera responsio ad reflexiones seu potius objectiones unius e Croatis ad libellum: Dissertationes etc. Lipsiae 1835. — Na ovaj protuodgovor slijedio je hrvatski protuodgovor, Succinta sensa unius e Croatis ad libellum: Brevis et sincera responsio ad reflexiones etc. Zagrabiae 1839. Za ove magjarske broširе kaže se, da ih je napisao Artur Madarász, dok je hrvatskima autor Mirko Ožegović.

[4] Szlavóniáról mint Magyarországnak alkotmányos részéröl. Budán 1837.

[5] Croatiae ac Sclavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. Budae 1839.

[6] Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil. (Aus dem ungarischen übersetzt.) Leipzig 1844.

[7] De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae. I. II. Pestini 1844. — III. Pestini 1847.

senjski biskup Mirko Ožegović,[1] Ljudevit Farkaš Vukotinović[2] i Franjo Žigrović[3]. Od svih ovih radnja najveću pažnju privukla je ona Stjepana Horvátha, tada prvoga magjarskoga naučenjaka na polju historičkom, izradjena na poziv požunskoga sabora od 1843./4., a čije je tvrdnje vrlo oštroumno pobijao Franjo Žigrović. No sve je ovo natkrilio bečki arkivar Josip Chmel, kad je godine 1846. izdao na osnovu spisa tajnoga porodičnoga i državnoga arkiva bečkoga (dašto znanjem i privolom kneza Metternicha) djelce: „Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527“, u kojemu su prvi puta iza vijekova izišli na javu spisi o hrvatskom saboru u mjestu Cetinu, na kojem su Hrvati samostalno izabrali kraljem hrvatskim „kralja češkoga i nadvojvodu austrijskoga“ Ferdinanda Habsburgovca. Kad naglasimo, da su ne samo ovi osobito dragocjeni spisi, već i sam dogadjaj Hrvatima bili kroz sve vrijeme XVII., XVIII. i XIX. vijeka (do 1846.) upravo nepoznati, jer o tom veleважnom državopravnom aktu ne govore nikad više ne samo

---

[1] Responsa ad vastum illud, Croatiae ac Sclavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes, disquisivit Georgius Fejér, non minus ad quam et ad illud: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae, quem disseruit G. Gyurikovits. Zagrabiae 1847.

[2] Regni Slavoniae erga Hungariam legalis correlatio. Zagrabiae 1845. (Vrlo dobra radnja još i danas).

[3] Das Verhältniss Croatiens zu Ungarn. Eine Erläuterung der Horváthschen Unterjochungsgeschichte Croatiens durch Ungarn. Leipzig 1846.

hrvatski saborski spisi, što se čuvaju u Zagrebu, već o njemu ne znadu baš ništa ni isti ljetopisci Tomašić († oko 1565.) i Vramec († 1587.), te historici Istvánffy († 1615.), Rattkay († 1666.), Ritter-Vitezović († 1713.), Krčelić († 1778.) i Švear (1842.), — onda nam postaje sasvim razumljivo, kako li je snažno oružje u državopravnom boju izmedju Hrvata i Magjara Chmel dao Hrvatima u ruke. Naročitu je potporu sada dobilo stajalište Hrvata, da im je domovina „s a v e z n a“, a ne „podjarmljena“ kraljevina („regnum socium", a ne „subiugatum").

Vidjesmo već na svom mjestu, kako se brigom ustrajnoga Dr. Dimitrija Demetra stalo postepeno razvijati hrvatsko kazalište, dapače Demeter sam bijaše odlični dramatski pisac. Nakon dugoga rada od više godina izdao je — bježeći ispred zagrebačkih nesnosnih cenzuralnih prilika — godine 1844. u Beču tragediju „T e u t a“, koja se i danas još vrsta medju najvrsnija djela naše dramatske književnosti, a koja je u temeljnoj ideji svojoj glorifikacija ilirstva. Opazivši, da narod hrvatski, a naročito Zagrepčani izdašno i sa zanosom podupiru hrvatsko kazalište, odluči se potom na vrlo smion korak, na osnutak h r v a t s k e o p e r e. Nema sumnje, da je ideja sama nikla u glavi agilnoga Alberta Štrige, koji je nagovorio skromnoga Vatroslava Lisinskoga, da se dade na uglazbljenje libreta „Ljubav i zloba“, što ga je složio Demeter. Kad je sve to bilo gotovo, onda se Štriga dade na skupljanje p j e v a č a d i l e t a n a t a, medju kojima i sam bješe vrstan bariton, dok je ulogu primadone

preuzela Sidonija Rubido, rodjena grofica Erdödy. Dan 28. marta 1846. bješe dakle dan slavlja za Lisinskoga, Demetera, Rubidicu, Štrigu kao i za ostale pjevače, ali najviše za sam narod. Uspjeh prve operne večeri hrvatske bješe nečuven, a slušateljstvo kao očarano. Sva je okolica nagrnula u Zagreb, da se nasladjuje hrvatskim pijevom. Pet puta napuni opera kazalište i pet puta se ponoviše prizori beskrajna ushita. Ova opera ne samo da je ojačala hrvatsku pozornicu, n e g o i n a r o d n o j s t v a r i u v e l i k e p o d i g l a u g l e d, tako da su se isti magjaroni našli prinudjenima, da pozovu u Zagreb čuvenoga umjetnika na glasoviru Magjara Franju Liszta, da priredi vrlo uspio koncert u kazalištu (22. augusta 1846.). Medjutim taj koncert ipak ne pomože magjaronima mnogo, jer se stvar općenito prosudjivala s internacionalne strane. Jačanje narodne stranke i narodne svijesti obilježuje još i to, da je narodna stranka 13. marta 1846. kupila od grofa Karla Draškovića kuću za 28.000 for. u kojoj se odlučila smjestiti čitaonicu, gospodarsko društvo i narodni muzej. To je bio „narodni dom“ sa svojom „dvoranom“, koja je svečano otvorena sjajnim plesom 3. januara 1847.[1]

Skoro poslije izvedenja prve hrvatske opere, narod je imao prilike, da slavi novo kulturno slavlje. Poznato nam je, da je sabor hrvatski 1845. stvorio zaključak, da se na akademiji popuni stolica za „jezik hrvatsko-slavonski“. Još iste godine raspisan bi natječaj, a onda opravljen ispit,

[1] Narodni dom jeste ona zgrada u Opatičkoj ulici, gdje se danas nalazi stol sedmorice.

na koji pristupiše ovi kandidati: Vjekoslav Babukić, Antun i Ivan Mažuranići, Stjepan Mlinarić, Španić, Mato Topalović i Stanko Vraz. Sve je natkrilio poznavanjem čistoga štokavskoga govora Požežanin Vjekoslav Babukić, te onda od kralja imenovan 16. juna 1846. prvim profesorom hrvatskoga jezika. Na taj se glas obradova sav narod hrvatski, a kad je početkom oktobra oglasio Babukić svoje prvo predavanje, pohrliše u Zagreb mnogobrojni narodnjaci iz čitavoga okoliša, da ga čuju. O tom veoma značajnom napretku narodnom izvijestiše Gajeve „Novine" ovako: „Danas 1. listopada je prvi redoviti učitelj slavjanske književnosti u Ugarskoj i združenih kraljevina, g. Vjekoslav Babukić običnu zakletvu položio, a dojdućega ponedjeljka imat će prvo svoje predavanje u kući kr. akademije, dakako u narodnom jeziku. Bog mu bio u pomoć, da nam od naših mladića odhrani mnogo vatrenih, za slavu naroda i jezika gorućih rodoljuba. No ovo je za nas i u drugom obziru veoma znamenit dogodjaj, jer će se tim prvi put narodni jezik i u više učilište uvesti. Tim je put prokrčen i odsada će samo od revnosti i postojanosti gospode profesora i nadzornika zavisiti, da se narodni jezik malo po malo i u druge nauke uvodi (t. j. da postane nastavnim)." A na dan predavanja javiše iste „Novine": „Kao što smo već u prošastom broju javili, danas 5. listopada u 4 sata bila je prva prelekcija o jeziku i književnosti ilirskoj. U opredijeljeni sat skupila se množina slušalaca ne samo redovitih, nego i izvanrednih, koji su takodjer željeli da budu dionici ovoga velevažnoga časa, gdje se narodni jezik prvi put sa stolice učiteljske orio. I zaista veoma je to znamenita stvar za nas. Od godine 1791. sve do lani uzdisali smo za katedrom narodnoga jezika, i što su nam oci naši uzalud želili, to smo mi postigli. Gospodin učitelj narodnoga jezika stupivši u učionicu, pozdravljen bje od mnogobrojnih slušaoca iskrenim „Živio". Poslije kratka govora započe predavanje istraživanjem o pronašaocu abecede."

Ali godina 1846. značajno je obilježena i u historiji hrvatske literature; tada naime izišlo je u almanahu „Iskri" prvo hrvatsko epsko djelo Ivana Mažuranića „Smrt Čengić-age", a u Zadru zbirka „Prvenci" prvoga hrvatskoga lirskoga pjesnika Petra Preradovića. Sada je samo čežnjom izgledana kraljevska potvrda još 1836., dakle prije punih deset godina predloženoga učenoga društva. Konačno je i ona došla polovicom oktobra 1847. Kraljevskim rješenjem od 10. jula 1847. „potvrdjuje se društvo narodne čitaonice zagrebačke zajedno s književnom glavnicom „Maticom ilirskom" zvanom i književno društvo", ali se podjedno i nalaže, da se društvo ima iskazati dovoljnom glavnicom, te osim toga da ima promijeniti neke paragrafe u svojim pravilima. No do oživotvorenja ovoga društva, koje je očito imalo da bude u neku ruku preteča akademije, nije nikad došlo. Politički zapletaji još iste godine 1847., a još većma oni od 1848. i slijedećih godina, bjehu razlogom, da je pažnja hrvatskoga naroda skrenuta na krupnija pitanja.

Stalo se naime primicati vrijeme, da se opet sastane sabor požunski, koji je kralj Ferdinand sazvao za 20. novembra 1847. Prije toga ali imao se sastati sabor hrvatski, nakon što su županije izabrale u svojim generalnim skupštinama svoje zastupnike i oskrbili ih potrebnim instrukcijama. I ovaj se puta istače patriotskom inicijativom županija varaždinska, naredivši svojim zastupnicima, da na hrvatskom saboru medju ostalima stave i ove predloge: neka se u Zagrebu osnuje samostalna hrvatska vlada, a kod kraljevske ugarske dvorske kancelarije u Beču, da se namjesti posebni hrvatski kancelar; nadalje neka se zatraži od kralja sjedinjenje Vojne Krajine i Dalmacije Hrvatskoj, a narodni jezik neka se uvede u sve škole kao nastavni, a u sve urede kao službeni. Nalične instrukcije dale su i ostale županije svojim zastupnicima, a naročito prihvatiše ovaj posljednji predlog ne samo sve županije, već i svi kr. slob. gradovi. Iznimku čini jedino županija zagrebačka, kojoj je kralj imenovao novoga velikoga župana u ličnosti Emerika Péchyja. Péchy stigao je u Zagreb 26. januara 1847., no bojeći se gungule i krvavih sukoba, odbi uobičajenu instalacionu svečanost; inače dobiše magjaroni u njemu opet snažnu potporu, kako to pokazuje tečaj generalne skupštine. Kad je naime dne 27. augusta pročitan magjarski dopis zaladske županije, pa kad se uzeše neki skupštinari tužiti, da im je nerazumljiv, ustade bivši komeš Josipović, te reče, da će i on magjarski govoriti, pa odmah i dodade magjarskim jezikom, da ne vidi razloga, zašto da se ovdje ne bi moglo

govoriti i magjarskim diplomatskim jezikom, dapače trebalo bi ga u županiji zagrebačkoj i uvesti u porabu, što njegove pristaše popratiše burnim „éljen“ i „vivat“. Šta više, neki uzeše potom tražiti, da se u buduće uopće sva magjarska pisma najprije čitaju u originalu, a onda tek u latinskom prijevodu. Iza toga prešlo se na instrukciju, što ju je trebalo dati obojici zastupnika na hrvatskom saboru. U prvi kraj htjelo se uopće ne izašiljati na sabor nikakih zastupnika, no onda se ipak odluče, da će dvojicu izabrati, ali im u instrukciji naložiše, da ne smiju na sabor tako dugo dolaziti, dok na njemu ne budu imali prava glasa i prosti plemići. Dalja jedna točka instrukcije pak glasila je doslovno ovako: „Budući da je naslov Njeg. Veličanstva tako sastavljen, kao da su Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kraljevine nalazeće se doduše pod jednim istim kraljem, ali ipak posebne kraljevine (regna distincta), a zak. čl. X. od 1790. jasno naredjuje, da kraljevina Ugarska s pridruženim stranama čini jednu kraljevinu, zato će gospoda zastupnici s pozivom na remonstraciju, što ju je podnio sabor (požunski) god. 1840. Njeg. Veličanstvu u toj stvari, tražiti, neka se u kraljevskom naslovu izrijekom istakne, da su Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pokrajine (provinciae) najčvršće sjedinjene s kraljevinom Ugarskom, te neka se ovaj naslov tako udesi, da se već iz njega vidi jedinstvo kraljevine“. Na partikularnoj pak skupštini

dne 20. septembra županija zagrebačka izjavi, da je u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji samo jedan jezik diplomatski, a to je magjarski. Razumije se, ovo je izravno bilo upereno protiv hrvatskoga sabora, koji Josipović na skupštini od 14. oktobra nazva „običnim banskim viječem", na kojemu da ne treba zastupnika.

Sabor hrvatski sastao se 18. oktobra 1847. i opet u redutnoj dvorani kao godine 1845., na koji magjaroni, osim nekih velikaša i činovnika nijesu došli. Iza svečanoga „Veni sancte" otvori sabor banske časti namjesnik biskup Haulik poduljim govorom, u kojem medju ostalim reče: „Opravdanom boli moramo priznati, da na municipalna prava naša, i to već od nekoliko desetaka godina navaljuju dušmanskim namjerama, i to ne samo neke ugarske oblasti, nego naročito požunski sabor, dapače na veliku žalost našu isti neki sinovi hrvatske zemlje slijede taj pravac, sada javno, sada tajno sve dosada. Zacijelo ne sumnja nitko, da će se ova nasrtanja obnoviti i na slijedećem saboru. Ako ikad, a ono nam sada treba da se zrelo posavjetujemo o shodnim sredstvima, kako da očuvamo prava naše domovine, koja su mnogovjekom uporabom našim zemljama tako reći dala drugu narav, te ako se ona potkopaju, onda se više ove kraljevine ne mogu nadati ni miru ni sreći. Meni je dobrano poznat duh ovih pridruženih kraljevina kao i staleža i redova, koji ih zastupaju, te mi nije teško dokučiti njihovih namjera, pa ću ih sada i izreći s nekoliko riječi. Vjerujem i kao nesumnjivo tvrdim, da ove kraljevine iskreno žele uzdržati

sjedinjenje s Ugarskom, dapače one traže baš u tom sjedinjenju najveći dio svoga blagostanja, pa zato i nije nikom ni na kraj pameti došlo odcjepljenje od Ugarske, a to samo s tim manje, što su pod okriljem ugarskoga ustava sve do novijega vremena srećne dane proživjele. Zato treba pribrojiti u red izmišljotina i kleveta ona sumnjičenja nekih ljudi, kao da ove kraljevine teže za odcjepljenjem. Gradjani ovih kraljevina osjećaju, da Ugarskoj kao većoj i prostorom i brojem žiteljstva pripada i veće udioništvovanje u zakonodavstvu, pa zato ih i nije nikad ludost dotle zanijela, da bi ustavnome razvitku Ugarske ikakovih zapreka pravili. No budući da osim ove veze istih zakona i naredaba s Ugarskom ove kraljevine imadu još i svoja posebna prava, osnovana na nebrojenim zakonima, na mnoštvu svečanih diploma potvrdjenih od apoštolskih kraljeva i stoljetnom uporabom posvećena, nadalje, budući da se ove kraljevine još i drugim jezikom služe negoli narod magjarski, zato i ova prava, kao i narodnost svoju punom brižljivošću čuvaju i uzdržati ih nastoje, što im nitko u grijeh upisati ne može, jer se to osniva na naravi ljudskoj, jer se kod toga služe istim pravom, koje je ne samo svim narodima, nego i svim općinama, pojedinim porodicama, dapače i pojedinim ličnostima dano i prirodjeno". Sredstva pak ova, da se ta prava očuvaju, jesu sloga, trijezno raspravljanje i vjernost uzvišenomu vladaru.

Poslije toga prešlo se na izbor poslanika na požunski sabor, te budu jednoglasno izabrani

Herman Bužan u gornju, a Metel Ožegović i Josip Bunjik, veliki bilježnik požeške županije u donju kuću, a onda biskup Haulik odgodi sabor do 23. oktobra, do kojega je dana običajni saborski odbor trebao da iznese pred plenum svoje predloge. Odbor je ovaj najprije predložio, da se ponovno podnesu Njeg. Veličanstvu oni predlozi, što ih je još prošli sabor od 1845. stvorio, a još uvijek nijesu dobili previšnje sankcije. Ti predlozi bili su: uredjenje turopoljskoga pitanja (s jednim glasom na saboru kao i u županijskim skupštinama i restauracijama), uredjenje (koordinacija) hrvatskoga sabora i podignuće zagrebačke biskupije na nadbiskupiju, dok je obnova predloga o samostalnoj hrvatskoj vladi (vijeću) odgodjena na slijedeći sabor, koji će se sastati poslije požunskoga. Ovaj je zaključak stvoren na zagovor potkancelara Ljudevita baruna Bedekovića, baruna Franje Kulmera i savjetnika u dvorskoj kancelariji Metela Ožegovića, dakle sve samih prvaka narodne stranke, ali ipak ličnosti, koje su imale jakih veza s bečkom centralnom vladom. Očito se htjelo u Beču, prije negoli će potvrditi one eminentno političke zaključke hrvatskoga sabora, vidjeti, kako će se razviti prilike u Ugarskoj. Iza toga stavi odbor, kojem je predsjedao potkancelar Ljudevit barun Bedeković, ovaj predlog: neka se narodni jezik uzvisi na onu čast, vrijednost i valjanost, koju je kod nas uživao dosada latinski jezik. U obrazloženju kaže odbor, da su ovu želju izrazile županija varaždinska i

križevačka, te najveći dio gradova i ostalih oblasti, a i „odbor je sam uvidio potrebu, da se narodni jezik, koji je ponajglavnije obilježje narodnoga značaja i sredstvo za unapredjenje narodnosti, toga najvišega blaga svakoga naroda, na onaj stepen podigne, koji mu pripada s obzirom na njegovo dostojanstvo, — kao što su to već svi izobraženiji evropski narodi učinili. Uvaživši nadalje još i to, da se obrazovanje kojega naroda samo u njegovom materinjem jeziku može s uspjehom unaprijediti, te da kraljevina Ugarska ima napredak svoj najviše da zahvaljuje činjenici, da je magjarski jezik podignut na diplomatski, odbor ovaj nije mogao inače da uradi, već je onu želju, što je obuzela srca svih državljana (hrvatskih) prigrlio jednodušno i kao što treba ispitao". Potom nastavlja obrazloženje svoje saborski odbor ovim važnim riječima: „Iz ovih razloga kao i stoga, što su staleži i redovi ovih kraljevina godine 1805. samo zato primili za javne poslove latinski jezik, da se pridružene kraljevine od nastajućega uvedenja magjarskoga jezika obrane, a ne da razvitak narodnosti i napredak vlastitoga svoga narodnoga jezika preprijeće, kao što to svjedoči upotrebljavanje narodnoga jezika u javnim skupštinama i mnoga javna pisma: iz svega toga izvodi odbor, da je došlo vrijeme, da se narodni jezik u javni život uvede".

O ovom predlogu, koji se općenito očekivao velikim ushitom, razvila se živahna debata, u kojoj izreče Ivan Kukuljević, kao zastupnik županije varaždinske, oduševljen govor

na hrvatskomu jeziku u kojem reče: „Isteklo je više od polovice stoljeća otkad su staleži i redovi ovih kraljevina po državnim poslanicima svojim na ugarskom saboru god. 1790. pismeno se izjavili,[1] da prije negoli dopuste, da im se narine magjarski jezik, vole narodni svoj jezik, koji i po Ugarskoj vlada velikim dijelom naroda, u javni svoj život uvesti i s njime zauvijek svakomu tudjemu zatvoriti vrata. Misao ova širila se tajno i sakrito po svim stranama domovine naše sve dosada, a da nikad nije tako izišla na površinu kao što, hvala Višnjemu, u sadašnje vrijeme, kad se toliko radi, da se tudji jezik silom uvede u našu hrvatsko-slavonsku domovinu". Zato izjavljuje Kukuljević u ime županije varaždinske „s neizmjernom radošću", da staleži iste županije ništa tako „goreće i tako sveto ne žele, negoli da im se njihov materinji jezik, koji kroz duga stoljeća u tmini i zaboravi tumaraše, opet na ono mjesto podigne, koje mu Bog i priroda dosudi kod našega naroda, te da se sasvim u javni život uvede i da postane gospodujućim jezikom". Jer „bez procvata i gospodovanja narodnoga jezika nijedan narod ne može da se izobrazi, da uznapreduje duševno i materijalno, niti može da u duhu naroda i vijeka živi. S materinjim jezikom skopčane su sve želje i sve misli jednoga naroda, jezik vodi milijune i milijune ljudi k jednoj istoj svrsi, ta i mi svi, koji smo ovdje sakupljeni, kad ne bi imali

[1] Kukuljević očito ima na umu „Deklaraciju" od 1. sept. 1790. gl. str. 39.—43. ove knjige.

jedan isti materinji jezik, kad ne bismo bili jedne iste krvi, ne bi nikad ni imali posve jednakih narodnih interesa, kako ih sada imamo, niti bi se tako lako sastajali i vojevali za jednu istu opću stvar, kao što sada to činimo. Jednom riječju, slavni staleži i redovi, od stanja našega jezika i narodnosti zavisila je naša prošlost i sadašnjost, od stanja našega jezika i narodnosti zavisi i naša budućnost. Tko to ne vjeruje, neka pomisli samo na djela našega naroda u prošlosti i u sadašnjosti, pa onda na posljedice ovih djela, i uvjerit će se o istini mojih riječi. Naš narod, slavni staleži i redovi, dao je od zabalkanskih krajeva u doba prvoga prosvećenja evropskoga starim Grcima prve pjesnike i filozofe, ali obljubivši grčki jezik i zanemarivši svoj nestalo mu je uspomene kao da ga onda ni na svijetu bilo nije. Naš narod iz ovih krajeva i susjednih država dao je Rimu najboljih vojnika, koji su svijet podjarmljivali Rimu, dao mu je slavne vodje i još slavnije careve, koji su i ove države uresili s prekrasnim gradovima i nasipali materijalnim blagom, ali isti ovaj narod, nemajući narodnoga ponosa, ne mareći za svoj jezik, nego poprimivši jezik rimski ostao je pod trhom rimskoga duha svijetu sakrit, kao što su sada sakriti porušeni oni gradovi, kao što su iščezla materijalna ona bogatstva zasipana zemljom. Naš je narod dao turskom carstvu najslavnije vezire, vojvode i potkraljeve, skidao je careve s pri-

jestola i podizao druge, ali nemajući narodnoga duha i ne braneći jezik s narodnošću, mora se još uvijek u najljepšim stranama južne Evrope, kao što i u velikom dijelu hrvatske domovine klanjati šaki tursko-azijatskih tirana. Naš narod doveo je na prijestolje ugarsko najslavniju liniju anžuvinsku s Karlom Robertom, povjerio je prvi ugarsko kraljevstvo blagovladajućoj kući Habsburškoj pod Ferdinandom I., dao je Ugarskoj prve junake i mnoge glasovite pisce, kao što i pradjedove najslavnijim sadašnjim familijama ugarskim, braneći podjedno granice Ugarske i Evrope protiv navala neprijatelja kršćanstva, ali ne mareći za svoj jezik, ne uzdržavajući mu slobodna duha i ljubeći bolje rimski, magjarski i njemački duh i jezik, ostao je pokraj ovih narodnosti u neznanstvu i siromaštvu sve dosada. Isto tako podigao je naš narod u Dalmaciji i Primorju mletačku vladu na veliku silu i moć, ali poprimivši mletačko-talijanski duh i jezik čami još i sada pod tudjinstvom i neljudskim ovim nehajstvom za sve, što je narodno. Još je i naš narod vladao u mnogim zemljama Južne Evrope i malo-azijskim stranama, ali ne uzdržavajući svoj jezik, nema mu sada ni traga u onim državama, jedina imena ondašnjih starinskih gradova i mjesta, rijeka i gora, zaostavša u našem jeziku, toliki su spomenici fizične veličine, a slabosti narodnoga duha i naroda našega. Pa toliki nauk prošlosti ne može još ni sada u našoj domovini da rastopi nekoja ledena srca za ono, za što bi najbolje plamtjeti morala, naime, za ono za što isti magjarski domoroci kažu, da im je draže od života i blaga, svetija

negoli ista sloboda i konstitucija. Pa isti ovi ljudi mogli bi vidjeti, kako od starih Grka i Rimljana, premda ih je kao naroda skoro nestalo, ipak jošte neumrli duh i slava u jeziku njihovom po cijelom svijetu živi; vide u sadašnjosti i kod nas samih, kako od ovo dvanaest godina (t. j. od 1835.), što se jezik naš i narodnost naša opet pridizati počinje, domovina naša tako napreduje, kako sto i sto ljeta napredovala nije. Što bi tek onda bilo, kad bi naš jezik posve gospodujućim postao, kad bi ga svaki član domovine morao da uči, da cijeni i da podupire? Pa ipak se još mnogi protive podignuću njegovome!... Čudnovato doista i sav naš narod kriči i sva nas Evropa uči, ako se hoćemo spasiti od propadnuća, podignimo svoj jezik u javni život što brže, pa na to odgovara nekoliko velikaša, pa nekoliko plemića u županijskim skupštinama, da tomu još nije vrijeme. Naši protokoli državnih sabora, osobito od godine 1599. i 1629. kao što i svi naši županijski arkivi svjedoče nam, da je narodni jezik od negda pokraj latinskoga u javnom životu u pismu i govoru upotrebljivan bio, a sada nam se govori, da nije još vrijeme! Još prije sto godina čitala se misa po Zagorju u hrvatskom jeziku i najveći službenici i gospoje pisale su javna i privatna pisma hrvatski, a sada kad se već po svim gradovima njemački prodikuje, kad nam gospoda i gospodje počinju zaboravljati svoj jezik, kad nam se od svih strana groze tudjim jezikom i kad se usred domovine naše po županijskim dvoranama brani

i progovoriti u našem hrvatskom i slavonskom jeziku, kao što se to prije dva ljeta dogodilo u Varaždinu, a ove godine u virovitičkoj županiji, — sada se kaže, da nije još vrijeme, da narodnost našu i budućnost oslobodimo s podignućem narodnoga jezika? !" Konačno završi Kukuljević ovaj krasni govor svoj uz urnebesno povladjivanje čitavoga sabora i galerija izjavom, da glasuje u ime slavne županije varaždinske, da se „živi naš narodni jezik posve i u svemu uzvisi na ono isto mjesto, na kojem bijaše sve dosada mrtvi jezik rimski ili latinski".

Kad se s tim predlogom izjaviše sporazumni još i karlovački zastupnik Josip Smendrovac i grof Janko Drašković, onda konačno izreče biskup Haulik kao predsjednik saborski ovaj zaključak: „Svih staleža i redova jeste jednodušna želja, da se narodni jezik u sve poslove uvede, samo bih želio, da se umjesto izraza „lingua croatico-slavonica" kaže „lingua nationalis horum regnorum (narodni jezik ovih kraljevina)" što bi jednoglasno prihvaćeno uz dugotrajno burno klicanje cijele kuće, a naročito dupkom punih galerija, s kojih su gospodje i gospodjice bacale svijeća i vijence na saborske članove, a podjedno i pjesmu prigodnicu, koja je slavila saborsku gospodu:

„Jer ste u javnost jezik naš uveli,
Na obzoru neba slavenskoga,
V'jek će imena slavna vaša sjati,
V'jek će narod vas se spominjati."

Iza ovoga zaključka, sabor stvori na istoj sjednici od 23. oktobra, kao i u narednoj od 25. još i ove: neka se na svim hrvatsko-slavonskim gimnazijama urede stolice za učenje narodnoga jezika i literature, neka se sabere sav historički materijal u jedan „Codex diplomaticus", koji će služiti za potvrdu hrvatskih municipalnih prava, a taj posao povjeri Ivanu Kukuljeviću „koji nam je poznat od više godina kao neumorni spisatelj naše dogodovštine",[1] neka se zamoli Njeg. Veličanstvo, da Hrvatskoj dade bana i to „kojega člana vladajuće kuće", a ako to ne može da bude, onda neka se „Nj. Veličanstvo udostoji premilostivo imenovati banom ovih kraljevina muža vješta narodnome jeziku i povratiti banskom dostojanstvu prijašnja prava i privilegija, što mu pripadaju u smislu nekolikih zemaljskih zakona", i konačno, neka se prigodom otvorenja zajedničkoga sabora „narodnost i municipalna prava pridruženih kraljevina Njeg. Veličanstvu s podložničkom smjernošću opet preporuče".

Iza toga prešlo se u sjednici od 25. oktobra na debatu o instrukciji, što će je sabor dati svojim poslanicima na zajedničkom saboru. Ova je debata prošla glatko i najvećim dijelom jednodušno. Glavne točke ove instrukcije jesu: 1. Prava i municipalna statuta pridruženih kraljevina, neoskvrniva u smislu zakonskih članaka 120 : 1715., i 58. : 1790., branit će poslanici od svake nepravedne navale, te će se u takovom slučaju ograditi (cautelam

[1] Kukuljević je zadaću svoju ispunio, kad je godine 1860. izdao poznata svoja „Jura regni" u tri knjige.

interponent) protiv svakih navala u saborskom dnevniku, a suviše još će putem banske konferencije potražiti potpore kod previšnjega mjesta. 2. Što se tiče latinskoga službenoga dopisivanja s ugarskim oblastima i sudištima, držat će se poslanici i nadalje zak. čl. 2. : 1844., koji se temelji na hrvatskom municipalnom statutu od god. 1805. Ako bi se zajednički sabor opirao naredbi Njeg. Veličanstva, da se imadu pridruženim kraljevinama izdavati zakoni pisani u dva stupca (columnaliter), gospoda će poslanici braniti iz sve snage ovu naredbu. 3. Nipošto ne će dopustiti uvedenje magjarskoga jezika kao nastavnoga u gimnazije i akademiju ovih kraljevina, jer staleži i redovi (hrvatski) žele, da se u Hrvatskoj uvede kao nastavni jezik naš narodni jezik. 4. U dokaz bratske ljubavi spram ugarske braće pak služit će se gospoda poslanici već sada magjarskim jezikom (na zajedničkom saboru). 5. Ako se opet riječ povede o tom, da li da se u kraljevskom naslovu kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija stave odmah poslije Ugarske, branit će to gospoda poslanici. No poglavito imadu nastojati da izrade, da se u smislu dekreta kralja Vladislava II. od god. 1496. opet u zakon povrati i u magjarskom tekstu umjesto nespretnoga „Tótország“ upotrebi ime „Donje Slavonije“ (Slavonia inferior), osigurano historijom, diplomatikom i premnogim zakonima, naročito

zak. čl. 48. : 1715., jer su u novije zakone (Ugri) urinuli mjesto njega (t. j. Donja Slavonija) ono posebno nazivanje triju slavonskih županija s namjerom, da se ocijepi Donja Slavonija od pridruženih kraljevina. 6. Budući da nam je prošli zajednički sabor i opet pokazao, da se tegobe i želje Donje Slavonije unatoč saborskome običaju i unatoč municipalnome savezu, što postoji izmedju Hrvatske i Slavonije, uvrštuju medju želje i tegobe ugarske, gospoda poslanici nastojat će, da se stari običaj povrati, pa ako bi se isti slučaj ponovio (t. j. da Magjari toga ne će htjeti učiniti prema želji Hrvata), pobrinut će se za doličnu zaštitu (na previšnjem mjestu) u banskoj konferenciji. 7. Gospoda poslanici pripazit će da se u imeniku saborskoga dnevnika veliki župani pridruženih kraljevina po starom običaju navedu pod nadpisom „Veliki župani kraljevina Hrvatske i Slavonije“. 8. Neka traže, da se ispuni zak. čl. 5. : 1830. i da se reinkoporira Dalmacija (Hrvatskoj). 9. Nalaže se poslanicima, da brane pravo ovih kraljevina na grad i kotar Rijeku, koje pravo mnoga diplomatska pisma bjelodano dokazuju, ako bi ga tko na saboru zanijekao, te neka zatraže, da se sve riječke parnice prizivaju na banski stol.

Sabor je zaključio biskup Haulik dne 27. oktobra, u petoj sjednici, nakon što su bez prigovora još jednom proglašeni i pročitani svi njegovi zaključci, i to latinskim govorom, u kojem s radošću izjavi, da je pomoću božjom rad ovoga sabora ovjenčan žudjenim uspjehom. „Izabrali smo za naše

poslanike na zajednički sabor takove muževe, koji uživaju naše potpuno povjerenje, a njihov nam prošli život jamči, da će oni na toj teškoj i strmenitoj stazi onako kročiti, kako bi našem očekivanju potpuno zadovoljili. Nadalje izradjena je instrukcija za istu gospodu poslanike, zaključeno je mnogo toga, o čemu se može kazati, da je u skladu s onim duhom, koji je vazda ove kraljevine oduševljavao. Ovaj sabor nov je dokaz podaničke pokornosti i sinovskoga poštovanja spram svijetloga kralja i spram nastojanja oko uzdržanja ustavnoga života. Ovaj sabor je i jasan dokaz iskrene privrženosti spram naroda i ustava ugarskoga, a podjedno i žive želje, da se zdravo uzdrži municipalnost i narodnost naša.“ Biskupu zahvali s nekoliko riječi barun Ljudevit Bedeković, a nato ostave zastupnici uz burno klicanje „Živio“ onu dvoranu, u kojoj su konačno nakon rada i borbe od po vijeka položili zdrav osnov m o d e r n e H r v a t s k e.

Ovu presudnu važnost sabora hrvatskoga od oktobra 1847. upoznali su već i suvremenici. Ljudevit Vukotinović ocijenio ga je 13. novembra u Gajevim „Novinama“ ovim umnim riječima : „Sabor naš bio je znamenit i to tako znamenit, da će 23. listopada učiniti e p o h u u našoj dogodovštini. Dvanaesta je prošla godina otkad je naš narodni jezik stupio na literarno pozorište, i eto sada su izrekli staleži i redovi domovine naše, da su pronašli, da je d o š l o v r i j e m e, d a s e j e z i k n a r o d n i u v e d e n a p o l i t i č k o p o l j e u s l u ž b e n i ž i v o t. Zaista možemo Bogu hvaliti, da smo pod žezlom pravedne

vlade krepošću i rodoljubljem našega naroda u dvanaest godina tamo došli, kamo su nas naše najsvetije želje vukle. . . Naša je domovina u osobitom položaju. Druga je vlada naša, druga je kruna naša, a drugi smo mi. Vlada naša je njemačka, kruna naša je ugarska i magjarska, a mi smo Slaveni. Premda su interesi ovi različni, ipak nam uvijek tamo treba težiti, da ovo sve u jedno složimo tako, da niti drugima niti sebi ne škodimo. I to možemo, kad samo pomislimo, da nas glavni interes, naime duh državni, duh konstitucije veže, koji se može čuvati, braniti i promicati svakim jezikom, i to s tim sigurnije, čim se bolje koji narod u svom življu, u svom sebi prirodjenom narodnom biću razvije. Svakoga dakle zakonotvorca i političara prva je dužnost upoznati se sa stanjem i potrebama svoga naroda. T o j e s a b o r n a š i z v r š i o, k a d j e u č i n i o, š t o j e n a j p o t r e b n i j e b i l o, t o j e s t u č v r š ć e n j e n a š e n a r o d n o s t i. Svaka druga politika nezdrava i nezrela još je za nas, jer nije moći pametno zahtijevati, da bude odmah za zorom i podne.“

Sabori od 1845. i 1847. označuju pobjedu one narodne misli, što je izišla na mejdan pod barjakom ilirskim. Ali ona je podjedno i rukavica dobačena njenoj moćnoj suparnici, narodnoj misli magjarskoj. Sukob bješe dakle neizbježiv, a izbio je punom snagom odmah na zajedničkom saboru od godine 1847. i 1848.

www.crohis.com

DODATAK.

Kratki pregled povijesti republike dubrovačke.[1]

Povijest republike dubrovačke dijeli se u tri doba.

Prvo (bizantinsko) ide od početka do god. 1205., za koje bijaše Dubrovnik poglavito pod vrhovnom vlašću bizantinskoga carstva.

Drugo (mletačko) od godine 1205. do 1358., vrijeme je vrhovne prevlasti dužda mletačkoga.

Treće obuhvata razdoblje od god. 1358., do 1808., te sačinjava doba samosvojnosti, i to najprije pod odličnim protektoratom ugarsko-hrvatskih kraljeva (do 1526.), a onda pod prividnim turskih sultana (do 1684.). To je doba sjaja, moći i književne slave dubrovačke, dok konačno Francuzi ne učiniše kraj njegovoj stoljetnoj slobodi.

Prvo doba (bizantinsko).

(Od početka do godine 1205.)

Kolijevka je grada Dubrovnika Epidaurum (Epidavar dubr. spom., danas Cavtat), po imenu sudeći grad grčkoga postanja, ali se u izvorima navodi prvi puta istom god. 47. prije

---

[1] Gl. Jireček: Dubrovnik u Ottuvom „Nauč. slov." VIII, 94—101. i L. Vojnović: O periodama dubrovačke historije. „Hrvatska" 1908. br. 33.

Is. za gradjanskoga rata izmedju Cezara i Pompeja sa čisto latinskim žiteljstvom. Grad je oskrbljivao iz susjednih gorskih izvora pitkom vodom dugačak vodovod, po kojem je onaj kraj, kroz koji je prolazio, i prozvan K o n a v l e (lat. C a n a l i s, rom. C a n a l e). Kad su početkom VII. vijeka Slaveni razorili Epidaurum, odseliše se oni žitelji, što su umakli nožu i ropstvu, kakih desetak kilometara na sjever i utemelje na kamenom poluotočiću (ako ne otočiću u to doba), podno brda zvana Sveti Srgj, nov grad R a g u s i u m, docnije hrvatski zvan D u b r o v n i k. Žiteljstvo njegovo bilo je isprva romansko, a istom od XII. vijeka dalje počinju se u njem isticati vremenom doseljeni susjedni Slaveni (Hrvati i Srbi), koji već u XV. vijeku podadoše gradu slavensko obilježje.

Geografski položaj Dubrovnika bijaše od odlučnoga utjecaja na budućnost njegovu, jer se on nalazi ondje, gdje prestaje dalmatinsko otočje i gdje je pučina, idući od sjevera na jug, prvi put otvorena. Pored toga još je od važnosti, što je sva obala u njegovu susjedstvu razvedena dubokim zatonima i prirodnim lukama, u prvom redu gruškom. Ali i kopnene su prilike bile vrlo povoljne, jer svi su se putovi, što su vodili iz gorovitoga zaledja, naročito iz Trebinja i današnje sjeverne Crne Gore, ondje sastajali, dapače i područje rijeke Neretve imalo je radi močvarnoga i nezdravoga ušća svoje pravo i prirodno stjecište baš u Dubrovniku. Dolinom Neretve opet vodili su glavni prometni putovi u Bosnu, Srbiju, Bugarsku i dalje sve do Carigrada. Budući da je Dubrovnik u početku imao vrlo

malo zemljišta u svojoj vlasti, a i ovo je samo rodilo pored neznatne količine žita poglavito uljem i vinom, to je on bio od iskona prinudjen, da se posluži svojim geografskim položajem baveći se ribarenjem i trgovinom. K o d t o g a i m a o j e p r e d o č i m a i s k l j u č i v o s v o j u m a t e r i j a l n u k o r i s t u d e š a v a j u ć i o n d a p r e m a n j o j i s v o j u p o l i t i č k u a k c i j u, t a k o d a s e v a z d a u z g o d a n č a s z n a o p o k l o n i t i j a č e m u, t o b o ž e k a o „v r h o v n o m e g o s p o d a r u“, č i m e i j e s t s v e d o p o č e t k a XIX. v i j e k a s a č u v a o s v o j u s a m o s t a l n o s t.

U prvom početku bio je Dubrovnik grad bizantinske Dalmacije plaćajući za svoje vinograde i maslinike godišnji danak od po 36 zlatnika susjednim knezovima zahumskom i travunjskom, na kojih su se zemljištu oni nalazili; taj se danak zvao m o g o r i š (lat. magarisium). Izrijekom se Dubrovnik prvi put spominje god. 867., kad su ga Arapi kroz dulje vremena uzalud podsjedali, te konačno morali ispred bizantinske pomoći uzmaći. Za ratova izmedju careva Vasilija II. i Samuila koncem X. i početkom XI. vijeka prepusti bizantinski car zaštitu nad Dubrovnikom mletačkom duždu Petru II. Orseolu, koji primi poklonstvo grada god. 1000., ali već za cara Romana III. (1028. do 1034.) opet su Dubrovčani podanici bizantinski, te ih nalazimo gdje sa svojim ladjama pomažu bizantinskoj mornarici u ratu s Arapima. Nekako krajem XI. vijeka postade dubrovačka biskupija (nasljednica epidavarske) n a d b i s k u p i j o m,

pa tako se grad oslobodi svakog stranog utjecaja na svoje crkvene poslove. Kad se u južnoj Italiji namjestiše Normani, prizna Dubrovnik njihovu vrhovnu vlast, jer u ratu, što se vodio izmedju Aleksija I. Komnena i hercega Roberta Guiscarda, Dubrovčani su bili na strani normanskoj. Ali već po smrti Roberta Guiskarda Dubrovnik se opet povrati pod bizantinsku vlast, pod čijom se zaštitom znatno podiže, tako da ga arapski geograf Idrisi (oko god. 1135.) opisuje kao velik grad, čiji radini i hrabri žitelji posjeduju oveću mornaricu, kojom se daju na daleka putovanja.[1] Za rata izmedju cara Manuela Komnena i Venecije osvojiše godine 1171. Mlečani Dubrovnik, no odmah ga i ostaviše. Kad su nakon smrti Manuela Komnena u bizantinskom carstvu nastali veliki meteži, prizna de on od god. 1185. do 1190. ponovo vrhovnu vlast normanskih vladara, a onda se opet vrati pod bizantinsku do god. 1205. U to je doba Dubrovnik već toliko proširio svoje trgovačke sveze sa zaledjem i okolišem, da se pokazala potreba za sklapanje posebnih ugovora s tamošnjim vladarima i glavarima, tako s Kotoranima, sa srpskim velikim županom Stjepanom Nemanjom, s bosanskim banom Kulinom (1189.), s omiškim Kačićima i humskim knezom Miroslavom, bratom velikoga župana Stjepana Nemanje. Podjedno su ugovarali Dubrovčani s istarskim gradom Rovinjem i talijanskim gradovima Pisom i Ankonom.

[1] Idrisi (koji je živio na Siciliji) izrijekom kaže za Dubrovnik, da je najjužniji grad u „kraljevstvu hrvatskom".

Drugo doba (mletačko).

(1205.—1358.)

Osvojenje Carigrada od Mlečana i francusko-lombardskih vitezova za tako zvane četvrte križarske vojne (1204.), sasvim je promijenilo političke odnose na istoku. Bizantinsko je carstvo osim neznatna dijela bilo uništeno, a Venecija postade u taj par prva pomorska vlast na Sredozemnom moru. U to se doba, god. 1205., Dubrovnik podloži republici mletačkoj priznavši dužda svojim vrhovnim gospodarom. Po tradiciji tlačio je knez Damjan Juda dubrovačke gradjane i vlastelu tako jako, da su oni tobože sami pozvali Veneciju, da ih spase. Odsada je stolovao u Dubrovniku mletački comes (hrv. knez), od god. 1237. počevši imenovan na dvije godine, no potknez i ostalo činovništvo bila su domaća vlastela; isto tako nije ni mletačke vojske bilo u gradu. Tješnja veza s Venecijom za doba njezine najveće moći bila je po Dubrovnik od znatnoga utjecaja, jer je on u to doba uredio svoju upravu, proširio zemljište i udario sigurne osnove svojoj istočnoj trgovini.

Nutarnja uprava uredjena bi posebnim statutom (1272.). Istodobno se od svoje volje podloži Dubrovniku otok Lastovo, dok su Dubrovčani grad Ston i stonski rat (poluotok Pelješac) god. 1333. kupili od bosanskog bana Stjepana Kotromanića i srpskoga kralja Stjepana Dušana za gotove novce. Trgovinu svoju pak proširili su po moru do Tunisa, Egipta, Sirije i Crnog mora, a trgovačke ugovore

uglaviše ili obnoviše s Bosnom, Srbijom, Bugarskom i Bizantom. I s Italijom bio je Dubrovnik u to doba u živahnom prometu, naročito s Ankonom, Firencom, Napuljem i Sicilijom. Najglavniji dio trgovine dubrovačke bilo je u jednu ruku prevoženje istočnih sirovina na zapad, a uvoženje zapadnih industrijalnih produkata na istok. Za slobodno trgovanje po Srbiji plaćali su Dubrovčani od 1240. srpskim vladarima danak na dan sv. Dimitrije zvan „srpski dohodak", koji je vremenom dosegao visinu od današnjih 10.000 kruna. Još su se Dubrovčani u to doba uzeli živo zanimati procvalim rudarstvom u Bosni, Srbiji i Bugarskoj, a i grad sam se znatno povećao, te brojem žitelja porastao.

Treće doba (samosvojnosti.)

(1358.—1808.)

Zadarskim mirom od 1358. izgubila je Venecija za po stoljeća sve otoke i gradove na istočnoj obali Jadranskoga mora. I tako priznade Dubrovnik na osnovu posebnoga ugovora god. 1358. protektorat ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I. Kralj ugarsko-hrvatski primao je od Dubrovčana godišnji danak od pet stotina dukata, a za slučaj rata imali su ga pomagati na moru, dok se u njihove nutarnje poslove nije nimalo miješao. U političkim poslovima općega državnoga interesa bio je Dubrovnik doduše podredjen hrvatsko-dalmatinskomu banu, ali samo prividno, jer zapravo bijaše sasvim slobodna republika, ravna svojim talijanskim družicama.

U to se doba dogodiše znatne promjene u ustavu dubrovačkom.

U početku bilo je vladanje u Dubrovniku u glavnom demokratsko, jer je skupština (concilium generale), na koju se sastajao sav narod, bila glavno zakonodavno tijelo. Tekar poslije sve je to više ojačavalo plemstvo, a „plebs" bi konačno uklonjen od državne uprave ukinućem skupštine (oko 1395.); sve poslove njezine preuze vele vijeće, pa tako poprimi Dubrovnik značaj patricijske republike.

Od sada sastajao se sav državni život dubrovački u kneževskom dvoru, sagradjenom koncem XIV. vijeka. Ovdje se skupljalo vele vijeće (consilium maius) sastavljeno od svih neporočnih gradskih plemića, starijih od 20 godina. Vele vijeće stvaralo je zakone i biralo općinsko činovništvo, poglavito članove vijeća umoljenih (consilium rogatorum), u početku njih šest, kasnije dvadeset i četiri, napokon četrdeset i pet plemića i to doživotno. Vijeće umoljenih sastajalo se po dva puta na nedjelju: vijećalo je o zakonima, što će ih predložiti velom vijeću i opravljalo je sudačke poslove. Kao izvršujuću vlast biralo je ovo vijeće umoljenih malo vieće (consilium minus), sastavljeno od sedam članova, koje bi sudilo činovništvu i izabiralo izmedju sebe kneza.

Knez (rector) birao se od god. 1358. samo na mjesec dana, a bijaše više reprezentant negoli pravi vlastodržac. Oblačio je na sebe mantiju od crvenog damasta (togu), crvene čarape i crvene cipele. Samo u zvaničnim poslovima mogao je za

vrijeme svoga kneževanja ostaviti dvor, a i onda u pratnji malog vijeća i posebne glazbe. Kneževska čast, kao i sve ostale, bile su besplatne, dakle počasne službe. Stalne vojske u Dubrovniku nije bilo; tek su kastelani pazili na pojedine utvrde s odredjenom četom stražarâ. Dašto za slučaj potrebe Dubrovnik se ispomogao plaćenicima.

Za protektorata ugarsko-hrvatskih kraljeva, koji su svi redom, obično pri nastupu na prijesto, potvrdili ugovor, što ga je sklopio kralj Ludovik I. s Dubrovnikom, podiže se on do najvišega stepena snage i sjaja, naročito prvom polovicom XV. vijeka. U to je doba republika dubrovačka imala najširi teritorij te najvećma razgranjenu trgovinu i industriju. Grad sam brojio je oko 40.000 stanovnika, a imao je do trista trgovačkih brodova, koji su plovili do Španije i Engleske, dapače dubrovačkih mornara bilo je i na putovanjima Kolumbovim. U gradu su bile podignute državnom potporom tvornice sukna, boja i sapuna, a lijevala su se zvona i topovi; na glasu bijahu jošte radnje gvoždjem („dubrovačke brave"), pa od starine još čuveno zlatarstvo i kožarstvo. I znanosti su se gojile, a prvi čuveniji učitelj u gradu bijaše Filip de Diversis iz talijanske Luke, koji opisa god. 1440. Dubrovnik i život u njemu.

Istodobno proširi se teritorij dubrovački novim stečevinama s jedne strane potpuno do Stona (1399.), a s druge strane po Konavlima do blizu Novoga na ulazu u Boku Kotorsku (1427.). Radi Konavala došlo je do rata s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom, a svrši se konačno sretno po Dubrovnik. U to doba stekli su Dubrovčani još i otok Mljet, na kojem se nalazio čuveni benediktinski manastir.

Kad se Turci uzmu širiti po Balkanskom poluotoku, stadoše im se Dubrovčani vrlo oprezno i vješto približavati. Prvi ugovori padaju odmah u doba poslije nikopoljske bitke (1396.), a kad propade Srbija (1459.), Dubrovnik se obveže sultanu na godišnji danak od 1500 dukata. Skoro potom (1482.) postadoše Turci jedini susjedi dubrovački, našto bi godišnji danak povišen na 12.500 dukata, a tako ostade do pada republike. Za sve to vrijeme Dubrovčani su i nadalje slobodno trgovali po Balkanskom poluotoku imajući svojih trgovačkih kolonija ne samo po Bosni, Hercegovini, Srbiji i Albaniji, nego i u Sofiji, Trnovu, Plovdivu, Drinopolju i Carigradu. U takim je prilikama protektorat ugarsko-hrvatskoga kralja nad republikom dubrovačkom krajem vladanja Matijaša Korvina upravo prestao, dapače ni mohačka katastrofa ni malo se ne kosnu republike: ona je samo izmijenila prividnoga svoga „vrhovnoga gospodara".

Treba priznati, da su Dubrovčani u to doba vrlo vješto, ali i teško spasili slobodu svoju. Od rata s hercegom Stjepanom Kosačom sve do pada republike Dubrovnik ne vidje pod svojim zidinama dušmana. U doba onih velikih ratova s Turcima bijaše republika sv. Vlaha oaza mira, slobode i lične zaštite, kakove na daleko i široko nije bilo na Balkanskom poluotoku. To je vazda i bio ponos

Dubrovčana (Gundulić u „Dubravci“). Jedino je republika prědala pred Mlečanima, jer su oni često bili u njihovu susjedstvu u ratu s Turcima šireći svoje gospodstvo po Dalmaciji, no ipak ih srećno mine svaka neprilika. Sa španjolskom monarhijom živjeli su Dubrovčani takodjer u dobroj slozi, dapače oni su joj, unatoč svojim svezama s Turcima, pomogli brojnim ladjama, kad je Karlo V. udario na Tunis (1535.).

U to je doba Dubrovnik brojio oko 800 kuća, a na čitavom mu teritoriju bijaše do 50.000 žitelja. Boljitak, što ga pokrenuše živahni trgovački poslovi, pa trajni mir probudiše u Dubrovčana po uzoru talijanskom veliko zanimanje za književnost, naročito za pjesništvo na latinskom i hrvatskom jeziku. No od XVI. vijeka dalje počeše sve to jače padati trgovački poslovi, a razlog je toj pojavi isti, kao i kod Venecije i ostalih talijanskih primorskih gradova: otkrićem Amerike i pomorskoga puta u Indiju, preneseno bi težište evropske trgovine na Atlanstki ocean. Ovo polako propadanje uvelike pospješi iznenada užasni potres dne 6. aprila 1667., za kojega pogibe u ruševinama gradskim do 4000 ljudi. Poslije te katastrofe grad se doduše opet pridignu, no nikad više do staroga sjaja ni u trgovini ni u književnosti. U takovim prilikama zadesi ga pad republike mletačke, okupacija austrijska i francuska. Francuzi primili su mirom požunskim (1805.) svu Dalmaciju i Boku Kotorsku; jedini teritorij republike dubrovačke prekidao je kopnenu svezu medju njima. Stoga naloži Napoleon svojim generalima, da bez pitanja posjednu Dubrovnik.

I odista dne 25. maja 1806. udje general Lauriston u grad te podiže na gradskim zidinama francusku zastavu, a 31. januara 1808. proglasi car republiku dubrovačku ukinutom.

Tim činom prestade mnogovjekovna sloboda republike dubrovačke. U francuskoj vlasti ostade Dubrovnik do 1814., kad udje u grad austrijski general Milutinović. Od toga je časa Dubrovnik sastavni dio kraljevine Dalmacije.

SADRŽAJ.

ČETVRTO DOBA. OD GODINE 1790. DO DANAS.

Kraljevi iz kuće Habsburško-lotarinške. Strana

DODATAK.